

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İBÂDÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
(UMMAN ÖRNEĞİ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet Faruk GÖKSÜN

Danışman:

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL

2021

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İBÂDÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
(UMMAN ÖRNEĞİ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet Faruk GÖKSÜN

Danışman:
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL

2021

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020118YL10 numaralı Ahmet Faruk GÖKSÜN'ün hazırladığı “*İbâdî Fıkḥının Tarihîsel Gelişimi (Umman Örneği)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 30/07/2021 günü (14:30 – 16:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Kocaeli Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ahmet Faruk GÖKSÜN

30/07/2021

ÖZ

Fitne dönemi sonrasında ortaya çıkan ve Hâricîlerin Ehl-i sünnete en yakın fırkası olarak bilinen İbâdiyye mezhebi gerek fiziksel uzaklığı gerek düşüncelerinin farklılığı dolayısıyla detaylı olarak araştırılmamıştır. İslam dünyasında yapılan çalışmalarda mezkûr mezhebin itikadî boyutu araştırma konusu olmuş; ancak fikhî/amelî boyutu yeterince araştırılmamıştır. Halbuki İbâdiyye mezhebinde azımsanmayacak derecede geniş bir fûrû fıkıh literatürü bulunmaktadır. Bu literatürün oluşumu mezhebin kurucu imamı Câbir b. Zeyd (v.93) ile İslam tarihinin erken dönemlerinde başlamıştır. Mezhep; Umman, Libya, Tunus, Cezayir, Zengibar gibi günümüz İslam coğrafyasının farklı yerlerinde varlığını devam ettirdiği için literatür oluşumu da günümüze kadar devam etmiş ve hali hazırda da devam etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz araştırma eksikliğinden ötürü, bu çalışmada öncelikle mezhebin günümüzdeki temsilcisi konumunda olan en çok Umman hakkında ve İbâdiyye mezhebinin doğuşu ile itikadi görüşleri hakkında bilgiler verilmiştir. Akabinde ise İbâdî fikhini tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda önce İbâdî fikhinin kurucu isimleri, mezhebin fıkıh usulü anlayışı ve farklı fûrû görüşleri ele alınmıştır. Müteakip bölümde ise İbâdiyye mezhebinin fikhî boyutunun tarihsel süreçte geçirdiği merhaleler, her asırda yaşamış İbâdî fukaha ve onların kaleme aldıkları fıkıh eserleri incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle hem İbâdî fıkıh literatürüne dair bilgiler edinilmiş hem de mezhebin fıkıh tarihi incelenerek İbâdî fikhinin teşekkül süreci ve bu süreçte etkili olan durumlar ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbâdiyye Mezhebi, İbâdîlik, İbâdî Fıkıhı, Fıkıh Tarihi, Umman

ABSTRACT

The Ibadiyya sect, which emerged after the fitna period and is known as the closest sect of the Kharijites to the Ahl as-sunnat, has not been studied in detail due to its physical distance and differences in thought. In the studies made in the Islamic world, the theological dimension of the aforementioned sect has been the research subject; however, fiqh/practical dimension has not been adequately researched. However, in the Ibadiyya sect, there is a substantial literature on jurisprudence. The formation of this literature, with the founding imam of the sect, Jabir b. Zayd (93), started in the early periods of Islamic history. Since it continues to exist in different parts of today's Islamic geography such as Oman, Libya, Tunisia, Algeria and Zengibar, the formation of literature has continued until today and still continues. Due to the lack of research mentioned above, in this study, first of all, information about Oman, which is the current representative of the sect, and about the birth of the Ibadiyya sect and its creed views are given. Afterwards, information about Ibadi fiqh is given. In this context, first of all, the founding names of Ibadi fiqh, the understanding of the sect's fiqh method and different views of furu were discussed. In the following section, the stages of the fiqh dimension of the Ibadiyya sect in the historical process, the Ibadi scholars who lived in every century and the fiqh works written by them were tried to be determined. By this method, both information about the Ibadi fiqh literature was obtained and the history of fiqh of the sect was examined, and the formation process of Ibadi fiqh and the situations that were effective in this process were tried to be revealed.

Key Words: Ibadiyya Sect, Ibadism, Fiqh of Ibadi, History of Fiqh, Oman

ÖNSÖZ

İbâdiyye mezhebi günümüzde Umman başta olmak üzere Libya, Tunus, Cezayir gibi ülkelerde müntesibi bulunan bir mezheptir. Bu kimseler itikadî olarak bu mezhebe mensup oldukları gibi fikhî meselelerde de aynı mezhebe mensuptur. Gerek ülkemizde gerek dünyada bu mezhebin fikhî boyutuna yönelik çalışmalar sınırlı sayıda olduğundan İbâdî fikhî üzerinde daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada, İbâdiyye mezhebinin fikhî/amelî boyutunun, tarihi süreç içerisinde geçirdiği merhaleleri tespit etmeye ve İbâdî fikhının teşekkül sürecinin ortaya koymaya çalışılmıştır. Bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmamızda bu bağlamda öncelikle tezimizin çalışma alanı olarak seçtiğimiz Umman hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş, akabinde özet olarak mezhebin ortaya çıkış sürecine ve itikadî görüşlerine yer verilmiştir. Mezhebin yaygın kanaatte olduğu üzere, Hâricî fikrinin bir devamı olup olmadığına kısaca temas edilmiş, sonrasında mezhebin fikhî anlamdaki kurucuları hakkında bilgi verilerek onların fıkıh anlayışları ele alınmıştır. Takip eden kısımda ise İbâdî fûrû fikhındaki dikkat çekici bazı görüşler verildikten sonra İbâdîlerin hüküm istinbatı sırasında kullandıkları kaynaklar ve yöntemler incelenerek İbâdî fikhına ait kitaplardan bunlara dair örnekler verilmiştir.

Tezin asıl konusunu oluşturan ikinci bölümde ise İbâdî fikhına dair yazılmış kitaplar, yazıldıkları tarihler dikkate alınarak incelenmiş ve bunun üzerinden İbâdî fikhının kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği merhaleler tespit edilmeye çalışılmıştır. Her merhalede yaşanmış siyasi olaylar aktarılmış, o dönemde yaşamış İbâdî fukaha kısaca tanıtılmış ve onların kaleme aldıkları eserler hakkında bilgiler verildikten sonra o dönemin kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Tezin son kısmında ise İbâdî fikhının teşekkül sürecine ve bu süreci etkileyip şekillendiren faktörlere değinilmiş, ayrıca İbâdîliğin günümüzdeki durumuna dair bilgiler verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar değerli görüşleri ile bana yol gösteren ve beni sürekli destekleyerek teşvik eden kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Gerek ders döneminde gerek tez döneminde kıymetli görüşlerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ hocama da teşekkürlerimi sunarım. Gerek dekanım olarak gerek

hocam olarak bana desteklerini esirgemeyen, fakültede güzel bir çalışma ortamı sunan ve Umman'a gidiş sürecimde bana kolaylık sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN'a da müteşekkirim. Mezkur üç hocamıza tez savunması sırasında sundukları katkılardan dolayı ayrıca teşekkür ederim. Umman'da bulunduğum süre içerisinde beni misafir eden ve pandemi dönemi koşullarında dahi kütüphanesini bana açarak her türlü kolaylığı sağlayan *Külliyetü'l-Ulum eş-Şer'iyye*'ye, fakültenin kıymetli dekanı Prof. Dr. Abdullah b. Müslim el-Hâşimî'ye, kütüphane çalışanlarına ve gerek bana Umman'ı tanıtip gezdiren gerek ilmî konularda yardımcı olan hocalara ve öğrenci arkadaşlara teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans sürecinde beni maddi olarak destekleyen TÜBİTAK 2210/A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı'na da teşekkürlerimi sunarım. Değerli görüş ve tavsiyeleri bana yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ'a da teşekkür ederim. Tezi okuyarak önemli katkılar sunan Abdulhamit SOĞUKPINAR'a ve Sadi ÖLMEZ'e de teşekkür ederim. Son olarak beni yetiştirip bugünlere kadar getiren ve her zaman yanımda duran anneme, babama ve kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır. Bu mütevazı çalışmanın ilim dünyasına ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara ufak bir katkı sağlamasını ve ümmetin birliği yolunda atılmış ufak bir adım olarak kabul edilmesini Yüce Rabbimden niyaz ediyorum. En doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu ve Amacı	1
2. Konunun Sınırlandırılması.....	2
3. Tezin Kaynakları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM: İBÂDİYYE MEZHEBİ VE İBÂDÎ FIKHI	5
1. Umman Hakkında Genel Bilgiler	5
2. İbâdiyye Mezhebi ve Mezhebin Doğuşu	12
2.1. İbâdiyye Mezhebi	12
2.2. İbâdiyye Mezhebinin Doğuşu.....	13
2.3. İbâdiyye Mezhebinin İtikadî Görüşleri	17
2.3.1. İman.....	17
2.3.2. Küfür	18
2.3.3. Mürtekib-i Kebire.....	18
2.3.4. Halku'l-Kur'an:	18
2.3.5. Rü'yetullah.....	19
2.3.6. Şefaat.....	19
2.3.7. Velayet-Berâet.....	19
2.3.8. İbâdîlerin İmamet Anlayışı:	20
2.4. Hâricî-İbâdî İlişkisi.....	22
3. İbâdî Fıkhının Kurucuları	26
3.1. Câbir b. Zeyd.....	27
3.1.1. İsmi, Nesebi ve Künyesi	27

3.1.2.	Doğumu ve Yetişmesi	27
3.1.3.	İlmî Hayatı	28
3.1.4.	Hocaları	29
3.1.5.	Öğrencileri.....	32
3.1.6.	İlmî Konumu ve Fıkıh İlmindeki Yeri	32
3.2.	Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme	34
3.2.1.	İsmi ve Künyesi.....	34
3.2.2.	Doğumu ve Yetişmesi	35
3.2.3.	Hocaları	35
3.2.4.	Öğrencileri ve Teşkilatlanması	36
3.2.5.	Ebû Ubeyde'nin Fıkıh Anlayışı	38
3.3.	Rebi' b. Habîb el-Ferâhîdî	41
3.3.1.	İsmi ve Künyesi.....	41
3.3.2.	Doğumu ve Hayatı	41
3.3.3.	Hocaları	42
3.3.4.	Öğrencileri.....	43
3.3.5.	Rebi' b. Habîb'in Fıkıh Anlayışı.....	43
4.	İbâdî Fıkıh Usulünde Deliller	46
4.1.	Aslî Deliller	46
4.1.1.	Kitab (Kur'an-ı Kerim)	46
4.1.2.	Sünnet	50
4.1.3.	İcma.....	56
4.1.4.	Kıyas	62
4.2.	Fer'î Deliller	67
4.2.1.	İstishâb	67
4.2.2.	İstihsan	68
4.2.3.	Maslahat-ı Mürsele.....	69
4.2.4.	Sedd-i Zerâi	70
4.2.5.	Şer'u Men Kablena (Bizden Önceki Şeriatlar)	71
4.2.6.	Örf	73
4.2.7.	Sahâbî Kavli	74
5.	İbâdî Fırû Fıkından Bazı Görüşler	75
5.1.	Abdest.....	75

5.2.	Namaz.....	76
5.3.	Oruç	80
5.4.	Zekat	81
5.5.	Hac.....	82
5.6.	Nikah	82
5.7.	Miras.....	84

İKİNCİ BÖLÜM: İBÂDÎ FIKİH TARİHİ VE TEŞEKKÜLÜ 86

1.	İbâdî Fıkıh Tarihinin Dönemleri.....	86
1.1.	Kuruluş Dönemi	86
1.1.1.	Dönemin Siyasi Olayları	86
1.1.2.	Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri.....	87
1.1.2.1.	Hicrî İkinci Asır.....	92
1.1.3.	Değerlendirme	95
1.2.	Teşekkül Dönemi.....	96
1.2.1.	Dönemin Siyasi Olayları	96
1.2.1.1.	Rustak ve Nizva Medreseleri ve Bu Ayrımın Ortaya Çıkışı	98
1.2.2.	Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri.....	99
1.2.2.1.	Hicrî Üçüncü Asır:	99
1.2.2.2.	Hicrî Dördüncü Asır	105
1.2.2.3.	Hicrî Beşinci Asır	109
1.2.2.4.	Hicrî Altıncı Asır	111
1.2.3.	Değerlendirme	115
1.3.	Duraklama Dönemi	119
1.3.1.	Dönemin Siyasi Olayları	119
1.3.2.	Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri.....	122
1.3.2.1.	Hicrî Yedinci-Onuncu Asırlar	122
1.3.3.	Değerlendirme	124
1.4.	Canlanma Dönemi	125
1.4.1.	Dönemin Siyasi Olayları	125
1.4.2.	Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri.....	128
1.4.2.1.	Hicrî On Birinci ve On İkinci Asır	128
1.4.3.	Değerlendirme	133

1.5.	Modern Dönem.....	135
1.5.1.	Dönemin Siyasi Olayları.....	135
1.5.1.1.	Son İmâmet Denemesi.....	139
1.5.1.2.	Sultan Kâbus Dönemi.....	142
1.5.1.3.	Sultan Heysem Dönemi.....	145
1.5.2.	Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri.....	147
1.5.2.1.	Hicrî On Üçüncü Asır.....	147
1.5.2.2.	Hicrî On Dördüncü Asır	155
1.5.2.3.	Hicrî On Beşinci Asır	165
1.5.3.	Değerlendirme.....	171
2.	İbâdî Fıkının Oluşumuna Etki Eden Faktörler.....	175
2.1.	Kurucu Eserler.....	176
2.2.	Bölgesel Etki	176
2.3.	İtikadın Fıkha Etkisi	177
2.4.	İmâmet.....	178
3.	İbâdî Fıkının Günümüzdeki Durumu ve Günümüz İbâdîliği.....	180
3.1.	İbâdî Fıkının Kurumsal ve Sivil Temsili	180
3.2.	Umman’da Hukuk ve Kanunlaştırma	181
3.3.	Umman’ın İbâdîlik Politikası	182
3.4.	Siyaset ve İbâdîlik:	183
3.5.	Din/Mezhep ve İbâdîlik:.....	184
3.6.	Milliyetçilik/Kabilecilik	185
3.7.	Mağrib ve Meşrik İbâdîleri.....	186
SONUÇ		188
KAYNAKÇA.....		191
ÖZGEÇMİŞ		207

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	Bin/İbn
Bkz.	Bakınız
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
düz.	Düzenleyen
ed.	Editör
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
haz.	Hazırlayan
m.	Miladî
md.	Madde
rkm.	Rakam
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
sy.	Sayı
thk.	Tahkik Eden
ter.	Tercüme
t.y.	Basım tarihi yok
v.	Vefat
ve diğer.	ve diğerleri
vb.	ve benzeri
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Amacı

Hiz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde ortaya çıkan çekişme ve kargaşaların akabinde İslam dünyasında birçok farklı fırka ve mezhep ortaya çıkmaya başlamıştır. Hâricîlerin en ılımlı ve Ehl-i sünnete en yakın fırkası olarak bilinen İbâdiyye mezhebinin doğuşunu da bu döneme kadar götürmek mümkündür. Basra'da ortaya çıkarak ilk oluşumunu burada tamamlayan mezhep; hicrî ikinci yüzyılın sonlarında Basra'dan tamamen ayrılarak Umman, Libya, Tunus, Cezayir gibi nispeten merkeze uzak bölgelere çekilmiştir. Gerek merkez bölgelere coğrafi uzaklığı gerek haklarındaki ithamlar dolayısıyla İslam tarihi boyunca öteki olarak görülen bu mezhebe dair yakın zamanlara kadar detaylı çalışmalar yapılmamıştır. İbâdiyye mezhebi, tarih boyunca makâlât kitaplarında ilk dönemlerdeki tutumunun bıraktığı izlenimin gölgesinde tekrarlana gelen basmakalıp bazı ifadeler ile mahkum edilmiştir. Bu yapılırken hem mezhebin tarihsel süreçte evrilmesi yeterince dikkate alınmamış hem de kendi kaynaklarına dayanarak araştırılmamıştır. Daha da önemlisi İbâdiyye mezhebi, itikadî bir mezhep olarak görüldüğü için mezhebin fikhî/amelî boyutu sürekli olarak itikadî alanda yaşanan tartışmaların gölgesinde kalmış, müstakil çalışmalarda yeterince yer bulamamıştır.

Ülkemizde İbâdiyye mezhebinin itikadî olarak inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Ethem Ruhi Fıçlalı'nın "İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri" ve Orhan Ateş'in "Günümüz Umman İbâdiyyesi" isimli doktora tezleri bunlara örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde Umman'ı mezhepsel olarak, tarihi açıdan, Türkiye ile ilişkileri açısından ve yaşadığı değişimler açısından ele alan farklı çalışmalar mevcuttur. İbâdiyye mezhebinin fikhî boyutuna dair ise mezhebin fıkıh usulü anlayışını kısıtlı kaynaklar üzerinden ele alan, M. İsmail Dönmez tarafından hazırlanmış "İbadi Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları" isimli bir yüksek lisans çalışması ve Sadi Ölmez tarafından hazırlanan "İbâdiyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri (İbâdet Özelinde)" isimli halen devam eden bir doktora çalışması bulunmaktadır. Tezimizin konusu olan İbâdî fıkıh tarihi hakkında ise halen ülkemizde yapılmış herhangi bir akademik çalışma mevcut değildir. Arap dünyasında ise şahıs bazlı çalışmalar bulunmakla birlikte ibâdî fıkıh tarihini bir bütün olarak ele alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışma, mezhebe yönelik diğer

araştırmaların genelinin aksine itikadî fikirleri tartışma konusu edinmeyecek, onun yerine İbâdî fikhının oluşum ve gelişim sürecine odaklanacaktır.

Bu alışmada İbâdiyye mezhebinin fikhî/amelî tarihinin, tarihi süreç içerisinde geçirdiği merhalelerin tespiti ve İbâdî fikhının teşekköl sürecinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmamız, önemini ise İbâdî fikh tarihine yönelik ölkemizde yapılan ilk çalışma olmasından almaktadır. Çalışmamızın bu alandaki boşluğu doldurmaya bir nebze de olsa katkı sağlamasını ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalar için öneyak olmasını temenni ediyoruz. Ayrıca bu çalışmamızın, İbâdî fikhının geçirdiği merhaleleri tespit etmeye mütevazı bir katkı sunmasının yanında bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için İbâdî fukaha tabakâtına ve İbâdî fikh literatürüne dair bir bibliyografya sunmasını ümit ediyoruz. Tezin tabakât kısmını oluşturan alimler ve eserleri hakkındaki bölüm bu amaçla biraz uzun tutulmuştur.

2. Konunun Sınırlandırılması

İbâdiyye mezhebi, Basra’da ortaya çıkmış ve ikinci asrın sonlarına kadar burada varlığını sürdürmüştür. Bu süreçte Basra’da İbâdîlere yönelik sürdürölen baskı politikası ve onların Umman ve Kuzey Afrika’da İbâdî imameti kurmuş olması, bu hareketin Basra’dan ayrılarak söz konusu bölgelere intikali sonucunu doğurmuştur. Bunun neticesinde de Umman’da yaşayan İbâdîlere “Meşrik İbâdîleri”, Libya, Tunus, Cezayir gibi bölgelerde varlığını devam ettiren mezhep mensuplarına ise “Mağrib İbâdîleri” denilmiştir. Biz, İbâdî varlığının azınlık olarak bulunduğu diğer ölkelerin aksine Umman’ın çoğunluğunun ve yönetici ailesinin bu mezhebe mensup olması, Umman’da tarih boyunca birçok İbâdî imâmetinin kurulmuş olması ve günümüzde Umman’ın İbâdî fikrini dünyaya tanıtmayı bir devlet politikası haline getirmiş olmasını göz önüne alarak çalışmamızı Umman özelinde yapmaya karar verdik. Mezhebin kuruluş yeri olması itibariyle Basra’da ele alınmış eserlere de yer verdiğimiz bu çalışma, ikinci yüzyılın ortalarından itibaren sadece Umman’ı konu edinmiştir. Başlı başına bir çalışma konusu olacak Mağrib İbâdîlerinin fikhî birikimine ise temas edilmemiştir.

Bu çalışmada, bölgesel anlamda yukarıda belirtilen ayrımının yanında hem itikadî hem fikhî/amelî bir mezhep olan İbâdiyyenin sadece fikh eserleri konu edinilmiş, itikada

dair eserlerine yer verilmemiştir. Bununla birlikte mezhebin itikadî ve fikhî görüşlerinin bir arada bulunduğu eserler de konunun kapsamına dahil edilmiştir.

3. Tezin Kaynakları

Ülkemizde İbâdiyye mezhebine ait sınırlı sayıda kaynak bulunmakta ve bunların büyük çoğunluğu mezhebin itikadî boyutunu ele almaktadır. İbâdiyye mezhebinin fikhına ait eserler ise yok denecek kadar azdır. Bu yüzden tezin hazırlanması sırasında ilk olarak internet üzerinden kaynaklar toplanmaya çalışılmış, bunların yeteri sayıda olmaması üzerine Umman'dan kaynak talep edilmiştir. Umman'ın gerek Türkiye'de gerek dünyada İbâdiyye mezhebinin tanıtımı için birçok farklı yere gönderdiği bu kaynaklar elimize ulaşmış; ancak kaynakların genel anlamda mezhebin itikadî yönü ile alakalı olması ve fıkıh ile alakalı kaynakların sayıca az olması sebebiyle bunlar da yeterli olmamıştır. Bunun üzerine bizzat Umman'a gidilerek orada araştırma yapılması uygun görülmüş ve bu amaçla Umman'a gidilerek dört ay boyunca orada araştırma yapılmıştır. Bu süreç içerisinde Umman'da İslami ilimlere dair eğitim veren fakültelerin kütüphanelerinde araştırmalar yapılmış, devlete ait içlerinde yazma eserler de barındıran kütüphaneler ziyaret edilmiş ve Umman'da dini anlamda yetkin birçok isimle ve üniversite hocalarıyla birebir görüşmeler yapılmıştır. Bu sayede birçok eser yerinde görülmüş, kaynak taraması yapılmış ve mezhebe dair bilgilere ilk elden ulaşılmıştır. Araştırma için Umman'a gidilen zaman diliminin Covid-19 pandemisinin yoğun olduğu dönemlere denk gelmesi dolayısıyla bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu sebeple planlanan her şey gerçekleştirilememiş, ancak bu ziyaretten günün şartlarında azami düzeyde istifade edilmeye çalışılmıştır.

Tezin oluşumu aşamasında mezhebin tarihine, itikadî boyutuna, fıkıh usulüne ve fûrû fikhına dair üç yüzden fazla eser incelenmiştir. Çalışma sırasında faydalanılan eserlerden önemli görülen bir kısmı burada zikredilecektir.

Bu çalışmada genel olarak Umman ve tarihini ele alan çalışmalar ve İbâdiyye mezhebini tarih, tabakât, fûrû ve usul yönleriyle inceleyen kaynaklardan istifade edilmiştir. Umman ve tarihi hakkındaki bilgiler için Umman'da devlet tarafından yapılan resmi yayınlar, Umman'ın tanıtımı için kurulmuş *Oman Info Sultanate of Oman* ve *National Centre For Statistics, Sultanate of Oman* gibi web siteleri, Umman'a ait kanun

metinleri, Hatice Cengiz'in *Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği* isimli yüksek lisans tezi, İnsamer, Orsam gibi araştırma merkezlerinin Umman hakkındaki araştırmaları vb. kaynaklardan istifade edilmiştir.

İbâdiyye mezhebi ve tarihi için modern dönemde yazılmış en önemli eserlerden birisi olan Amr Halife en-Nâmî'ye ait *Dirasât Ani'l İbâdiyye* isimli eser, modern dönemin en önemli İbâdî araştırmacılarından Ali Yahya Muammer'e ait *el-İbâdiyye fî Mevkebi't-Tarih* isimli eser, Muhammed Hasan Mehdi'nin *el-İbâdiyye Neş'etühe ve Akâidühe* isimli eseri, Sabir Abdurrahman Taime'nin *el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben* isimli eseri, Ethem Ruhi Fığlalı'nın *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* isimli doktora tezi, Orhan Ateş'in *Günümüz Umman İbadiyyesi* isimli doktora tezi, Süleyman el-Barûnî'nin *Muhtasarı Tarihi'l İbâdiyye* isimli kitabı, İvaz Muhammed Halifat'ın *Neş'etü'l Hareketi'l İbâdiyye* isimli eseri Ahmed b. Suud es-Siyâbî'nin *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî* isimli eseri ve DİA'da bulunan konu ile alakalı maddelerden faydalanılmıştır.

Geç dönemlere kadar çok sınırlı sayıda eser verilen İbâdî usul-ü fikhî alanında ise Mevsuatü'l-Fikhî'l-İbâdî'nin *Usulü'l-Fikhî'l-İbâdî* isimli cildi, Nureddin es-Sâlimî'nin *Tal'atü's-Şems ale Şemsi'l-Usul* isimli eseri, Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî'nin *el-Adlû ve'l-İnsâf fî Marifeti Usulü'l-Fkhî ve'l-İhtilâf* isimli eseri, isimli eseri ve Mustafa Sâlih Bâcû'nun *Menhecû'l-İctihâd Inde'l-İbâdiyye* isimli eseri gibi kaynaklardan faydalanılmıştır.

İbâdî fûrû fikhî için ise özellikle câmi literatürüne ait *Câmiu İbn Bereke*, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, *Câmiu İbn Cafer* gibi eserler ve bunun yanında yine Bisyevî'ye ait *Muhtasarı'l-Bisyevî*, Şemmâhî'ye ait *Kitâbu'l-İzâh* ve Sâlimî'ye ait *Meâricü'l-Âmâl* gibi eserlerden istifade edilmiştir.

Tezde geçen ayetlerin tercümelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden istifade edilmiştir. Çalışmada geçen hadislerde ise özellikle İbâdîlerin esas hadis kaynağı olan Rebi' b. Habîb'e ait *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eser kaynak gösterilmeye çalışılmış, bu kitapta bulunmayan hadisler için Kütüb-i Sitte'ye müracaat edilmiştir.

İbâdî fikhî tarihi kaynak bulma açısından en çok zorlandığımız alanlardan olmuştur. İbâdî fikhî tarihi ve fukahasına yönelik Fehd b. Ali b. es-Sa'dî'nin *Mu'cemu'l-Fukaha ve'l-Mütekellimîne'l-İbâdiyye*, (*Kismü'l-Meşrik*) isimli eseri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Saîd Dercînî'ye ait *Kitâbu Tabâkat'î'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, ve Şemmâhî'nin *Kitâbu's-Siyer* isimli eseri faydalanılan önemli kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: İBÂDİYYE MEZHEBİ VE İBÂDÎ FIKHI

1. Umman Hakkında Genel Bilgiler

Resmi ismi Umman Sultanlığı (سلطنة عمان) olan Umman, Arapça'da Uman, İngilizce'de Oman olarak telaffuz edilmektedir. Bu tezde Türkiye'deki yaygın kullanımdan dolayı Umman kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Umman kelimesinin kökeni ile alakalı farklı görüşler vardır. Kimilerine göre Umman kelimesi, Arapların Kahtânî koluna mensup Uman kabilesinden gelmekte, kimileri ise bu kelimenin istikrar ve ikamet kökünden geldiğini söylemektedir.¹ Zeccaci, bu kelimenin Hz. İbrahim'in oğlu Uman'dan geldiğini söylerken İbnü'l Kelbî, Hz. İbrahim'in torunu olan Uman'dan geldiğini söylemekte ve Umman'ı onun kurduğunu iddia etmektedir. Ezidîlerin burayı Umman olarak isimlendirildiği de söylenmektedir.² Bazı araştırmacılar ise Umman isminin bölgeye ilk yerleşen kişi olarak bilinen Uman b. Kahtân dolayısıyla bu bölgeye verildiğini söylemektedir.³

Umman Sultanlığı, anayasasında belirtildiği üzere Arap, Müslüman ve tam bağımsız bir ülke olup başkenti Maskat'tır.⁴ Resmi nüfusu 4,617,927 olan Umman Sultanlığında halkın %55 Ummanlı iken geri kalan %45'ini Asya ülkeleri (Hindistan, Pakistan, Bangladeş vb.) ve Afrika ülkelerinden -özellikle önceden Umman'a bağlı olan Zengibar adasından- gelenler oluşturmaktadır.⁵ Yüz ölçümü 309,501 m² olan Umman Sultanlığı, on bir idari bölge ve altmış bir vilayetten oluşmaktadır.⁶ Bu idari bölgeler nüfus yoğunluğuna göre şöyle sıralanmaktadır: Maskat, Şimal Bâtına, Dâhiliye, Zufar, Cenub Bâtına, Cenub Şarkıyye, Şimâl Şarkıyye, Zahira, Büreymi, Müsendam ve Vusta. Nüfus bakımından ilk sırada yer alan başkent Maskat'ın nüfusu bir buçuk milyona

¹ *Uman 2019*, haz. Halfân b. Ahmed ez-Zeydî, Muhammed b. Ahmed eş-Şîzavî, Vizâratü'l-İ'lâm Saltanatu Uman, s. 38

² *Oman Info Sultanate of Oman*, <https://omaninfo.om/pages/161/show/572>, (erişim 07.07.2020)

³ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân Bi-sireti Ehli Uman*, y.y. Mektebetü'l İstikame, 2013 s. 6

⁴ *En-Nizâmu'l-Esâsî*, md.1, 1996

⁵ *National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, Total Population*, <https://data.gov.om/>, (erişim 07.07.2020)

⁶ *Oman Info Sultanate of Oman*, <https://www.omaninfo.om/oman>, (Erişim tarihi: 07.07.2020)

yaklaşmakta olup kendi içinde altı vilayete ayrılmaktadır.⁷ Bunlar: Maskat, Matrah, Seeb, Buşer, Amirat ve Kariyyat'tır. Yüz ölçümü diğer vilayetlere göre küçük olan Maskat'ın nüfusunun bu kadar çok olması uzun yıllar devlete başkentlik yapmasının yanında iş imkanlarının bolluğu ve bir liman şehri olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer bir önemli bölge ise ülkenin güneyinde bulunan ve Yemen'e komşu olan Zufar bölgesidir. Ülkede yaz sıcakları çok şiddetli geçmesine rağmen Zufar bölgesinde Ummanlıların sonbahar (harîf) olarak nitelendirdiği ılık bir mevsim yaşanır.⁸ Zufar bölgesi ayrıca dini anlamda önemli olup rivayetlere göre Kur'an-ı Kerim'de geçen Âd kavminin yaşadığı yer olan *Ahkaf* mevkiin ve Hz. Hud, Hz. Sâlih ve Hz. Eyyûb'un kabirlerinin bu bölgede olduğu söylenmektedir.⁹ On vilayetten oluşan Zufar bölgesinin merkezi olan Salalah, başkent Maskat'tan sonra ülkenin en önemli ve en kalabalık şehridir. Ülkedeki diğer bir önemli şehri ise Nizva'dır. Uzun yıllar İbâdî imâmetine başkentlik yapan şehir, 2015 yılında İslam kültür başkenti seçilmiştir.¹⁰

Umman Sultanlığı batıda Suudi Arabistan, güneybatıda Yemen, kuzeybatıda ise Birleşik Arap Emirlikleri ile sınır komşusudur. Ayrıca Umman'ın Hürmüz Boğazı ile Yemen arasında uzanan yaklaşık 1700 kilometre uzunluğunda kıyısı vardır. Arabistan yarımadasının güney doğusunda yer alan Umman, doğudan Basra Körfezi'ne, güneyden de Hint Okyanusu'na açılan konumu ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Hürmüz Boğazı'na hakim olmasıyla çok stratejik bir konumda yer almaktadır.¹¹ Umman bu sayede dünyanın en eski ve en önemli deniz ticaret yollarından biri olan Körfez ve Hint Okyanusu arasındaki deniz ticaret yolunu kontrol edebilmektedir.¹²

Ülkenin Basra Körfezi'ndeki topraklarında bulunan, karasal sınır açısından tamamen Birleşik Arap Emirlikleri'nin toprakları ile çevrili olan ve Hürmüz Boğazı'na doğru uzanan Musandam bölgesi ise ülkenin jeopolitik önemini artırmaktadır. Körfez

⁷ National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, Population, <https://data.gov.om/amxdueh/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%83%D8%A7%D9%86> (erişim 07.07.2020)

⁸ Uman 2019, s. 47

⁹ Ramazan Akarçeşme, "Tarihi Süreç İçerisinde Umman ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, s. 10,

¹⁰ Unesco, Celebration of Nizwa the Capital of Islamic Culture 2015, <https://en.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/celebration-nizwa-capital-islâmîc> (erişim 10.01.2021)

¹¹ Veysel Ayhan, "Oman Sultanlığı: Arap Yarımadasında Geleneksel ile Modernite Arasında Bir Ülke", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (Orsam)*, (2010): 6

¹² Uman 2019 s. 40

petrolünün %90'ının Musandam vilayetinden geçerek dünyaya ihraç edilmesi bu önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hürmüz Boğazı'ndan her gün 17 milyon ham petrolün geçişinin sağlanması ve bu miktarın dünyadaki deniz petrol ticaretinin %30'una denk gelmesi, bu boğazın Umman için önemini göstermesi açısından dikkate şayandır.¹³ Hürmüz Boğazı'nın kuzeyde İran, güneyde ise Birleşik Arap Emirlikleri tarafından çevrili olması ve boğazın normalde uluslararası su statüsünde olmasına rağmen İran'ın kendi kontrolünde olması için çabalaması, boğazın hukuki statüsünü sorunlu hale getirmekte ve bu durum zaman zaman Umman için sıkıntı doğurmaktadır.

Umman, jeolojik olarak dağlık ve engebeli bir araziye sahiptir. Diğer körfez ülkelerinin aksine Umman'da coğrafi çeşitlilik ve ekilebilir tarım arazileri vardır. Ülkede çöllerin, dağların, tarım arazilerinin ve denizin olması ülke kültürüne zenginlik katmaktadır. Arap yarım adasının en büyük çölü olan *Rub'ul-Hâlî*'nin doğu kısmı Umman sınırları içerisinde kalmakta olduğundan ülkenin büyük bir kısmında çöl iklimi yaşanmaktadır. Çöl alanından kuzeydoğuya doğru gidilince ülkenin dağlık bölgesiyle karşılaşmaktadır.¹⁴ Umman'da sıradağlar kuzeyden güneye doğru uzanmakta olup Umman'ın en önemli dağı olarak bilinen *Cebel-i Ahdar* (Yeşil Dağ) denizden yaklaşık 3500 metre yüksekliktedir. İç kesimler ile kıyı kesimleri arasında tarıma elverişli ve verimli vahalar bulunmaktadır. Bu vahalarda tarım, tarih boyunca Umman'da kullanılan ve "felec" adı verilen, bölgeye has bir uygulama sistemi ile yapılmıştır. Yer altı sularının derinliği, kanalların uzunluğu ve kullanım yerine göre çeşitlilik arz eden bu sistemin M.Ö. İran'dan göç eden kavimlerden kaldığı söylenmektedir.¹⁵

Umman'ın resmi dili anayasada belirtildiği üzere¹⁶ Arapça olmakla birlikte ülkede İngilizce, Urduca, Hint lehçeleri ve Belucice konuşulmaktadır.¹⁷ Nüfus açısından çeşitlilik arz eden Umman'ın çoğunluğu Arap olmakla beraber ülkede Zengibar'dan gelmiş Afrikalılar, hizmet sektöründe çalışmak üzere gelmiş Asyalılar (Pakistan, Hindistan, Bangladeş vb.) ve Belucîler bulunmaktadır.¹⁸

¹³ Hatice Cengiz, "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temmuz 2017, s. 15

¹⁴ Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, XXXXII, 140

¹⁵ Akarçeşme, "Tarihi Süreç İçerisinde Umman ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", s. 5

¹⁶ *En-Nizâmu'l-Esâsî*, md.2

¹⁷ *Umman Ülke Bülteni*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ekim 2017, s. 1

¹⁸ *Aljazeera Turk, Ülke Profili: Umman*, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-umman> (erişim 07.07.2020)

Şekil 1

Umman Haritası (<https://www.turkiye-rehberi.net/umman-haritasi.asp>)

Umman'ın dini yapısı demografik yapısı gibi çeşitlidir. Umman'da resmi din anayasada belirtildiği üzere İslam¹⁹ olmakla birlikte diğer din mensupları da bulunmaktadır. Umman'da %85 oranında Müslüman, %6,5 oranında Hristiyan, %5,5 oranında Hindu yaşamakta olup geri kalanlar farklı dinlere mensup durumdadır.²⁰ Müslümanlar ise kendi aralarında İbâdî, Sünnî ve Şîî olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

¹⁹ *En-Nizâmu'l-Esâsi*, md.3

²⁰ *Anadolu Ajansı, Ülke Profili: Umman*, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/umman/1174800> (erişim 07.07.2020)

Resmi rakamlara göre İbâdîlerin Müslümanlar içindeki oranı %75'e ulaşmaktadır.²¹ Umman hakkında araştırma yapan bazı araştırmacılar ise ülkedeki Sünnî Müslümanların, İbâdîlerden daha fazla olduğunu iddia etmektedir.²²

Umman gerek ırksal gerek dinsel gerek mezhepsel ayrımlara rağmen Ortadoğu'da halkın bir arada ve barış içinde yaşadığı nadir ülkelerden birisidir. Bu yüzden Umman, "Körfezin Barış Vahası" olarak nitelendirilmektedir.²³ Umman'da farklı din ve mezheplerin bir arada barış içinde yaşamasında Sultan Kâbus'un bu konudaki söylemleri, İbâdîliğin ülkenin resmi politikası olarak dünyaya "İslam'ın en ılımlı mezhebi" olarak tanıtılmaya çalışılması²⁴ ve halk tarafından da fikrin benimsenmiş olması önemli rol oynamaktadır. Örneğin okullarda herhangi bir mezhebi kötileyici bilgi vermek kesinlikle yasaklanmıştır. Ayrıca Umman ceza kanununda dinsel ya da mezhepsel fitne çıkarmaya çalışanlara yönelik ağır yaptırımların – üç yıldan on yıla kadar hapis cezası²⁵ - bu konudaki etkisi yadsınamaz. Umman halkı sadece kendi içinde değil, dışarıdan gelen yabancılara karşı da hoşgörülüdür. Expats Insider, 2019 yılında Umman'ı yabancılar için dünyadaki en güvenli ülke olarak seçmiştir.²⁶

Umman'ın resmi parası olan Umman Riyali günümüz itibariyle yaklaşık 22 Türk lirasına tekabül etmektedir.²⁷ Ekonomisi büyük oranda petrol ve gaza dayanan Umman'ın petrol üretimi diğer körfez ülkelerine göre düşüktür. Bunun sebepleri arasında Umman'da siyasi kargaşa ve mali sıkıntılar yüzünden petrolün geç keşfedilip ihraç edilmeye başlanması²⁸ ve ülkenin diğer körfez ülkelerinin aksine dağlık olan kesimlerden petrol çıkarmanın zor olması gösterilebilir. Umman'da petrolün keşfi altmışlı yılların başına rastlasa da ihraç edilmeye başlanması 1967 yılını bulmuştur.

Hızlı nüfus artışı, azalan üretim ve petrol kaynaklarının sınırlılığı Umman ekonomisini zora sokmuştur. Bunlara artan işsizlik kaygıları da eklenince Umman

²¹ İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer), "Umman", https://insamer.com/tr/umman_1298.html (erişim 07.07.2020)

²² Bkz. Mark N. Katz, "Assessing The Political Stability Of Oman", *Krakowskie Studia Miğdzynarodowe* (2005): 85

²³ Cengiz, "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği", s. 18

²⁴ Bkz: Umman'da İslam <http://www.islam-in-oman.com/tr.html> (erişim 07.07.2020)

²⁵ *Kanunu'l-Ceza*, md.108, 2018

²⁶ *Times of Oman*, <https://timesofoman.com/article/2036267/oman/oman-is-worlds-safest-country-for-expats> (erişim 07.07.2020)

²⁷ Döviz. Com: <https://kur.doviz.com/serbest-piyasa/umman-riyali> (erişim 08.08.2021)

²⁸ Gökhan Açikel, "Umman'da Sosyoekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi (1970-2017)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018) s. 44

hükümeti ekonomi politikasını şu üç temel üzerine inşa etmeye karar vermiştir: Özelleştirme, ekonomik çeşitlendirme ve “Ummanlaştırma” adı altında yabancı iş gücünün yerli iş gücü ile değişimi.²⁹ Umman günün birinde hammadde kaynaklarının tükeneneceğini bildiği için ekonomisinin petrol ve doğalgaza olan bağımlılığını azaltmak için çalışmalar yapmaktadır. Bunun için ilk başta “Umman 2020” projesi hayata geçirilmiş, sonrasında “Umman 2040” projesi hazırlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır.³⁰

Umman petrolün yanında doğalgaz yataklarına da sahiptir. Denizlerle çevrili olan Umman’da deniz taşımacılığı, liman işletmeciliği ve balıkçılık geçmiş zamanlardan beri en önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. Ummanlılar denizci geçmişleriyle övünmekte ve Vasco de Gama’ya kılavuzluk yapan Ahmet b. Macit’in Ummanlı olduğunu söylemektedirler.³¹ Diğer yandan Umman, dünyadaki en büyük inci resiflerine ev sahipliği yapmaktadır.³²

Umman, hukuki anlamda 1970 yılına kadar iptidai bir sisteme sahip olup uluslararası hukuk sistemine entegre değildi. Davalar İslam hukukuna göre çözülmekteydi. 1970 yılında başa gelen Sultan Kâbus, ilk başta eğitim, sağlık gibi alanlarda reformlara yönelmiş, hukuk reformları ise doksanlı yıllara kadar gecikmiştir.³³ Ceza hukuku önemine binaen 1974 yılında düzenlenmiş, artık ihtiyaca tam olarak cevap veremez duruma gelince 2018 yılında yenilenmiştir.³⁴ Sultan Kâbus, 1996 yılında ülkenin temel yasasını/anayasasını ilan etmiş, yine aynı yıllarda kapsamlı hukuk kodifikasyonlarını gerçekleştirmiştir. Anayasada ülke yasamasının esasının İslam hukukuna dayandığı³⁵ ifade edilmekle birlikte Umman hukukunun İslam hukuku ile Anglo-Sakson hukukunun bir karışımı şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Aile hukuku

²⁹ *Umman Ülke Bülteni*, s. 3

³⁰ Umman 2040 projesi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: *Oman Info Sultanate of Oman, Uman 2040*, <https://omaninfo.om/module.php?m=pages-showpage&CatID=205&ID=740> (erişim 07.07.2020)

³¹ Orhan Ateş, “Günümüz Umman İbadiyyesi”, (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007) s. 126,

³² Cengiz, “Uman’da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği”, s. 16

³³ M. Cüneyt Yenigün, “Umman Rönesansı 1970-2020”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (Orsam)*, (2020): 11

³⁴ Ministry of Justice and Legal Affairs, *Laws*, <https://www.mjla.gov.om/legislation/laws/index.aspx> (erişim 07.07.2020)

³⁵ *En-Nizâmu'l-Esâsi*, md.2

büyük oranda İslam hukukuna dayanmakta iken ceza hukuku ise uluslararası hukuka uygun olarak düzenlenmiştir.³⁶

Ülkenin siyasi yapısı Meşrutî Monarşîye dayanmaktadır. Sultan, devlet başkanı olmasının yanında genel kurmay başkanı olarak da görev yapmakta, bakanlar kuruluna başkanlık etmekte ayrıca Dışişleri, Ekonomi ve Savunma bakanlıkları görevlerini deruhte etmektedir. Sultan dokunulmaz olup emirlerine itaat edilmesi gerekli ve kendisine saygı duyulması zorunludur. Sultanın varlığı vatanın birlik ve bütünlüğünün sembolüdür.³⁷ Anayasada sultanın görev ve yetkileri detaylıca belirtilmiştir.³⁸ Günümüzde Umman meclisi, devlet meclisi ve şura meclisi³⁹ olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Devlet meclisi üyeleri sultan tarafından atanırken şura meclisi üyeleri halk tarafından seçilmektedir.⁴⁰ Umman'da siyasi parti bulunmadığından dolayı seçime girmek isteyen her aday propagandasını kendi yapmaktadır.⁴¹

1970 öncesi siyasi anlamda yalnızlığı tercih eden ve dünyada çok az bilinen bir ülke olan Umman, Sultan Kâbus'un iktidara gelişi ve İngiltere'nin desteğiyle uluslararası arenada tanınmaya başlanmıştır. Körfez İşbirliği Teşkilatı kurucularından olan Umman, aynı zamanda Birleşmiş Milletler, Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı, Interpol, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Arap Para Fonu (AMF) üyesidir.⁴² Umman komşularıyla iyi geçinmeye çalışmakta ve uluslararası arenada tarafsızlık rolü oynamayı tercih etmektedir.⁴³

Umman'da resmi tatil günleri Müslüman ülkelerin çoğunda olduğu gibi Cuma ve Cumartesi günleridir. Saatin Türkiye'den bir saat ileri olduğu Umman'da Kurban ve Ramazan bayramlarına ek olarak Mevlid kandili (Hz. Muhammed'in doğum günü) ve hicrî yılbaşı da resmi tatil günleridir.⁴⁴

³⁶ Umman'da İslam, Yasal Sistem, <http://www.islam-in-oman.com/tr/ibadiyye/guenuemueзде-islam/umman-yasal-sistem-seriat.html> (erişim 07.07.2020)

³⁷ En-Nizâmu 'l-Esâsi, md.41

³⁸ Bkz. En-Nizâmu 'l-Esâsi, md.42

³⁹ مجلس عمان - مجلس الدولة - مجلس الشورى

⁴⁰ Hatice Cengiz, "Umman Sultanlığı", İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer), (2018): 12

⁴¹ Yenigün, "Umman Rönesansı 1970-2020", s. 14

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Ülke Künyesi, Umman Sultanlığı, [http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa#:~:text=Umman'da%20siyasi%20parti%20bulunmamaktad%C4%B1r.&text=BM%2C%20K%C3%B6rfez%20C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Konseyi%2C%20Arap.Arap%20Para%20Fonu%20\(AMF\).](http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa#:~:text=Umman'da%20siyasi%20parti%20bulunmamaktad%C4%B1r.&text=BM%2C%20K%C3%B6rfez%20C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Konseyi%2C%20Arap.Arap%20Para%20Fonu%20(AMF).) (erişim08.07.2020)

⁴³ Yenigün, "Umman Rönesansı 1970-2020", s. 17

⁴⁴ Umman Ülke Bülteni, s. 1

2. İbâdiyye Mezhebi ve Mezhebin Doğuşu

2.1.İbâdiyye Mezhebi

İbâdiyye mezhebi, Hâricîlerin günümüze ulaşan tek kolu olarak kabul edilmekte ve Hâricîlerin Ehl-i sünnete en yakın ve en ılımlı fırkası olarak bilinmektedir. Mezhep, Abdullah b. İbâd'a (v.86) nispetle İbâdiyye mezhebi olarak anılmakta, ancak İbâdîler onu mezhebin kurucusu olmaktan ziyade mezhebin sözcüsü, mezhep adına münazaralarda bulunan ve mezhebin görüşlerinin savunuculuğunu yapan bir kişi olarak kabul etmektedir.⁴⁵ Mezhebin kurucusu olarak ise mezhebin fikri temellerini atan ve o dönemdeki şartlar dolayısıyla görünür bir konumda olmayı istemeyen tâbiî alim Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Umânî'yi (v.93) görmektedirler.⁴⁶ İbâdî kaynaklara bakan kimse, İbâdîlerin bu anlayışta olduğunu rahat bir şekilde anlayacaktır. Hatta bazı alimlere göre Abdullah b. İbâd faaliyetlerini kendi inisiyatifi ile yapmamış bilakis Câbir b. Zeyd'in emir ve direktifleri doğrultusunda yürütmüştür.⁴⁷

Ebû Bilâl Mirdâs (v.61) döneminde ilk nüveleri atılan mezhep, Câbir b. Zeyd ile birlikte fikri alt yapısını oluşturmuş ve ikinci imam olarak bilinen Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (v.145) döneminde teşkilatlanmasını tamamlayarak İslam dünyasına yayılmıştır. Bu mezhebin İslam dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmasında Ebû Ubeyde'nin Basra'da yetiştirerek çeşitli bölgelere gönderdiği *hameletül ilim* (ilim taşıyıcıları) vasfını taşıyan öğrencilerinin büyük katkısı olmuştur.⁴⁸

İbâdî müelliflerin iddiasına göre İslam tarihinde kurulan ilk mezhep İbâdiyye mezhebidir. İbâdiyye mezhebinin ilk mezhep olarak görülmesi mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd'in diğer mezhep imamlarına göre daha erken yıllarda yaşamış olmasından dolayıdır.⁴⁹

⁴⁵ El-Hâc b. Abdun Kaşşar, *el-Lûm'a'l-Mudîe fi Tarihi'l-İbâdiyye*, 2. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 1990, s. 8

⁴⁶ Abdullah b. Halife el-Haccî, *Taarraf ale'l-Mezhebi'l-İbâdiyye*, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Enfâl, 2018, s. 48

⁴⁷ Amr Halife en-Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, 2. baskı, Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2012, s. 45

⁴⁸ Ebû Ubeyde'nin yetiştirip farklı ülkelere gönderdiği öğrenciler hakkında detay için bkz. Yahya Ertürk, "Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2014

⁴⁹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye fi Mevkebi't-Tarih*, 3. baskı, Seeb, Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2008, s. 53

İbâdîler başlangıçta kendilerini İbâdiyye olarak isimlendirmemekte bunun yerine “Ehlü’l-Da’ve”, “Ehlü’l-Hak”, “Ehlü’l-İstikâme” ve “Cemaâtü’l-Müslimîn” gibi isimler kullanmaktaydı. İlk dönem İbâdî müellifleri, eserlerinde İbâdî ismini kullanmamakta ısrar ederek zikredilen tabirleri kullanmaya özen göstermişler, ancak üçüncü asrın son çeyreğinden sonra halk arasında yaygınlığından dolayı İbâdî ismi kitaplarda kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰

Tarih boyunca birçok ülke ve bölgeye yayılan İbâdiyye mezhebinin günümüzde başta Umman olmak üzere Libya, Tunus, Cezayir, Zengibar ve Hadramevt’te tâbileri bulunmaktadır. Umman dışındaki bölgelerde azınlık konumunda olan İbâdiyye mezhebi, Umman’da ülkenin başındaki Bûsaîdî hanedanının mensup olduğu mezhep olmasının yanı sıra halkın çoğunluğunun tâbi olduğu mezhep konumundadır.⁵¹

2.2.İbâdiyye Mezhebinin Doğuşu

İslam dünyasında ilk büyük ayrışma, mezhepleşme ve fırkalaşma faaliyetleri üçüncü râşit halife Hz. Osman’ın şehadeti ile başlayan olayların akabinde gerçekleşmiştir. İlk iki halife döneminde ve üçüncü halifenin hilafetinin ilk yıllarına kadar siyasi bir bütünlük içinde olan İslam dünyası, Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci yarısından itibaren karışmaya başlamış ve Hz. Ali döneminde bu kargaşa daha şiddetlenmiştir. Bu dönemde Peygamber Efendimizden (s.a.v) gelen rivayetlerde sıkça konu edinilen ve Müslümanlara uzak durmaları için uyarılar yapılan “fitne”nin⁵² ilk örnekleri olarak görülen Hâricîlik, İbâdiyye, Cebriyye, Kaderiyye gibi itikadî mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hz. Osman’ın şehadeti sonrasında Medine’de bulunan Iraklı ve Mısırlı grupların baskısı ve Medineli Müslümanların da bu fikri desteklemesi üzerine hilafeti kabul etmek zorunda kalan Hz. Ali, hilafeti üstlenince iki temel sorun ile karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan birincisi, İslam topraklarında sükunet ve emniyetin sağlanması, ikincisi ise Hz. Osman’ın katillerinin bulunması idi.⁵³ Hz. Ali, İslam topraklarında güven ve emniyeti sağlamayı öncelemek istemiş, ancak içlerinde Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir

⁵⁰ Ateş, “Günümüz Uman İbâdiyyesi”, s. 45-46

⁵¹ Ethem Ruhi Fırlı, “İbâziyye”, *DİA*, XIX, 256-261

⁵² Peygamberimizin (s.a.v) fitneye karşı uyardığı hadisler için bkz: Ebû Davud, Fiten 2, (4261); İbn Mace, Fiten 10, (3958), Tirmizi, Fiten 33, (2205), Müslim, Fiten 17, (144) vd.

⁵³ İvaz Muhammed Halifât, *Neş’etü’l-Hareketi’l-İbâdiyye*, Amman / Ürdün: Daru’s Şa’b Matbaası, 1978, s. 50

b. Avvam gibi sahâbenin büyüklerinin bulunduğu bir grup buna karşı çıkararak Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Hz. Ali, bu durumun ümmetin ayrılığına yol açacağını düşünerek peşlerinden gitmiş ve iki grup Cemel mevkiinde karşılaşmıştır. İlk başta olumlu giden sulh görüşmeleri ordunun içinde bulunan Hz. Osman'ın katillerinin çabaları ile sonuçsuz kalmış ve savaş kaçınılmaz olmuştur.⁵⁴ Savaşın sonunda Hz. Ali taraftarları galip gelmiş, ancak savaş sırasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvam öldürülmüştür. Hz. Aişe ise bu fiilinden pişman olmuş ve tövbe etmiştir.⁵⁵

İbâdîler, Cemel vakasında Hz. Ali'yi haklı görmüşler, Hz. Aişe, Zübeyir ve Talha'yı ise isyancılar olarak nitelemişlerdir. Rivayetlere göre İbâdîlerin kurucularından sayılan Câbir b. Zeyd ve Ebû Bilâl Mirdâs, Cemel vakası öncesinde Hz. Aişe ile görüşmüş ve o sırada meşru halife olarak gördükleri Hz. Ali'ye karşı çıktığı için onunla tartışmış ve onu eleştirmişlerdir.⁵⁶

Hz. Ali, Cemel vakasından sonra o sırada Şam'da bulunan Muâviye b. Ebî Süfyan'a kendisine biat etmesi için mektup göndermiş, ancak olumlu cevap alamamıştır. Yazışmalar fayda vermeyince Hz. Ali yanında Ensar, Muhacir ve Iraklılardan oluşan bir ordu ile yola çıkmış, Muâviye ise yanına Şam ahalisini alarak bu orduyu karşılamıştır.⁵⁷ Görüşmeler fayda etmeyince savaş başlamış ve Şam ordusunun yenileceğini anlayan Amr b. Âs, Muâviye'den askerlerin mızraklarının ucuna mushaf sayfelerini takarak "Kur'an aramızda hakem olsun" diye bağırımlarını istemiştir.⁵⁸ Bunun bir harp hilesi olduğunu anlayan Hz. Ali, savaşa devam etmek istese dahi kendi taraftarlarının baskısı ile savaşı durdurmak ve hakem olayını (tahkim) kabul etmek zorunda kalmıştır. Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, Muaviye ise Amr b. Âs'ı hakem olarak tayin etmiş ve bu iki hakem uzun tartışmaların sonrasında Hz. Ali ve Muaviye'nin azline ve hilafetin Müslümanların seçeceği başka bir kişiye verilmesine karar vermişlerdir.⁵⁹ Bu meselede Ebû Mûsâ almış oldukları karara uyarken Amr b. Âs farklı bir plan yaparak onu uygulamıştır. Nitekim

⁵⁴ Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-İbâdîyye, Medrese İslâmîyye Baîde ani'l-Havarîc*, 1. baskı, y.y. 2018-2019, s. 173-176

⁵⁵ Ebu'r Rabi' Süleyman el-Barûnî, *Muhtasarı Tarihi'l-İbâdîyye*, Tunus: Matbaatü'l-İrade, 1938, s. 13

⁵⁶ Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdîyye*, s. 52

⁵⁷ Ahmed b. Said b. Abdülvahid eş-Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer, Vizâratü'l-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1987, I, s. 45

⁵⁸ Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 47

⁵⁹ Barûnî, *Muhtasarı Tarihi'l-İbâdîyye*, s. 14

Ebû Mûsâ, Amr'ın takdimi ile ilk başta hutbeye çıkararak tarafların ikisini de hilafetten azlettiğini açıklamış, sonrasında hutbeye çıkan Amr ise Hz. Ali'yi hilafetten azlettiğini açıklayıp Muâviye'yi yerinde bırakmıştır.⁶⁰

İlk başta Hz. Ali'yi tahkime zorlayan sonrasında ise yanlış yaptıklarını düşünerek bundan dönüp tövbe eden bir grup, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu söyleyerek tahkime karşı çıkmış ve bu grup “Muhakkime-i Ülâ” olarak isimlendirilmiştir. Bu grup, Hz. Ali'ye yaptığından tövbe etmesi konusunda baskı yapmış, ancak Hz. Ali yaptığı anlaşmayı bozmamak için buna yanaşmayınca onu terk ederek Harûra bölgesine çekilmişlerdir.⁶¹ Bunun üzerine Hz. Ali, onlarla münazara etmesi için İbn Abbas'ı Harûra'ya göndermiş ve aralarında münazaralar gerçekleşmiştir. Ancak İbâdî kaynaklara göre İbn Abbas bir başarı elde edemedi geri dönmüş, bu sefer Hz. Ali bizzat gelerek onlarla münazarada bulunmuştur. Hz. Ali'nin konuşmasından onun kendi görüşlerini kabul ettiğini sanan bir grup onunla birlikte gelmiş, ancak durumun böyle olmadığını fark edince tekrar Harûra'ya dönmüşlerdir.⁶² Bunun üzerine Hz. Ali tekrardan İbn Abbas'ı onlara göndermiş ve karşılıklı münazaraların akabinde yaklaşık iki bin kişi onunla beraber geri gelmiştir. Sonrasında kalanlar ise Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi kendilerine imam olarak seçmişler ve küçük gruplara dağılarak Nehrevan'da toplanmak üzere sözleşerek ayrılmışlardır.

İbâdîler aslında Sıffin savaşında Hz. Ali'nin haklılığını kabul etmekte, Muâviye, Amr b. Âs ve destekçilerini isyancılar olarak görmekte idiler. Ancak tahkim meselesine karşı çıktıktan sonra tahkimi kabul etmeyenlerin hakiki Müslümanlar olduğunu iddia etmişler ve liderleri Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi beşinci meşru halife olarak kabul etmişlerdir.⁶³ İbâdî müelliflerden Kalhatî'ye göre Hâricîler Nehrevan'a çekildiği sırada tahkim meselesinden pişman olan Hz. Ali, onlara bir mektup yazmış ve onları Muâviye ile savaşmak için yanına çağırmıştır. Abdullah b. Vehb er-Râsibî ise cevaben yazdığı mektubunda kendisinin hal' edilmiş olduğunu söyleyerek eğer tövbesinde sadıksa kendilerine katılması gerektiğini söylemiştir.⁶⁴ Tahkim meselesinin bir fayda

⁶⁰ Barûnî, *Muhtasaru Tarihi'l-İbâdîyye*, s. 14

⁶¹ Mustafa Öz, “Muhakkime-i Ülâ”, *DİA*, XXX, 398-399,

⁶² Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 48-49

⁶³ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 53

⁶⁴ Ebû Abdullah Muahmmmed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşfü ve'l-Beyan*, Vizâratü'-Türâsî ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1980, II, s. 239-241

sağlamaması üzerine bu meseleyi tamamen ortadan kaldırmak isteyen Hz. Ali, Şam üzerine sefer yapmak için hazırlıklara başlamış ancak, Hâricîlerin sahâbeden Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah'ı ve hamile eşini katletmeleri, Hz. Osman'ı ve kendisini kafir görmeyenleri tekfir etmeleri ve gittikçe tutumlarını sertleştirmeleri üzerine önce Nehrevan üzerine sefere çıkmaya karar vermiştir. Nehrevan'a geldiğinde onlarla çatışmaktan kaçınarak onları ikna etmeye ve görüşlerinden vazgeçirmeye çalışmış, bunun üzerine Hâricîlerin bir kısmı oradan ayrılmıştır. Yapılan savaşta geride kalanların tamamına yakını ise katledilmiştir.⁶⁵ Bu savaştan kurtulan Hâricîler, yanlarına adamlar toplayarak Hz. Ali'ye karşı savaşa devam etmeye çalışsa da bu küçük çaplı girişimlerin hepsinde başarısız olmuşlardır. Ancak en sonunda Hz. Ali, Nehrevan savaşında yakınlarının çoğunu kaybeden bir Hâricî olan Abdullah b. Mülcem tarafından şehit edilmiştir.⁶⁶

Hz. Ali'nin şehadeti ve oğlu Hasan'ın Muâviye lehine hilafetten çekilmesi ile başlayan süreçte Emevîler ve Hâricîler arasında uzun süren çatışmalar yaşanmıştır. Basra valisi olan Ziyad bin Ebih ve onun oğlu Ubeydullah b. Ziyad döneminde Hâricîler zor dönemler yaşamışlardır. Hâricî gruplar, Emevîlere karşı ayaklanan Abdullah b. Zübeyr'e bir müddet yardımcı olmuşlar sonrasında fikirlerine uymadığı için onu terk etmişlerdir.⁶⁷

Nehrevan savaşı, bütün Hâricî grupların bir arada bulundukları son olay olmuş, sonrasında Hâricîler; Ezârika, Necedât, Sufriyye, Beyhesiyye, Seâlibe, Acârîde ve İbâdiyye şeklinde fırkalara ayrılmışlardır. Bu savaş sonrasında Basra'da Ebû Bilâl Mirdâs öncülüğünde aşırı Hâricî grupların aksine şiddet taraftarı olmayan bir fırka (kaade) meydana gelmiştir. İşte Hâricî ana omurgadan kopan ve şiddet meyillisi olmayan bu fırka İbâdî mezhebinin ilk nüvesini oluşturmuştur.⁶⁸ Ebû Bilâl'in ölümü ile bu grubun riyaseti mezhebin kendisine nispet edildiği Abdullah b. İbâd'a geçmiştir. Abdullah b. İbâd bu dönemde radikal bir tutum sahibi olan Nâfi' b. Ezrak ve diğer Hâricî liderlerin duruşlarına açıkça karşı çıkmış ve İbâdî görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır.⁶⁹ Abdullah b. İbâd, Emevîlere karşı ılımlı bir politika takip etmiş ve onlara karşı şiddete meyletmemiş, tabiîlerini de isyan ve kargaşalardan uzak tutmuştur. Bunun tek istisnası, Abdullah b.

⁶⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 169-175

⁶⁶ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye*, s. 54

⁶⁷ Sabir Abdurrahman Taime, *el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben*, Beyrut: Daru'l Cil, 1986, s. 21-24

⁶⁸ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye*, s. 64-65

⁶⁹ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdiyye*, s. 45

İbâd'ın Medine savunmasına⁷⁰ katılması olmuştur.⁷¹ Emevîler ile geçinmeye çalışan Abdullah b. İbâd'ın Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan ile itikadî konular üzerine mektuplaşmaları bulunmaktadır. Önceden ifade ettiğimiz üzere Abdullah b. İbâd, bu mezhebin siyasi anlamda temsilcisi iken arka plandaki asıl yönetici ve fikri müessis Câbir b. Zeyd olmuş ve mezhep onun yönlendirmeleri sayesinde aşırı/radikal görüşlü fırkalardan ayrılmıştır.

2.3.İbâdiyye Mezhebinin İtikadî Görüşleri

2.3.1. İman

İbâdîlere göre iman, kalp ile inanmak, dil ikrar etmek ve uzuvlar ile amel etmek şeklinde üç farklı makamdan oluşmaktadır.⁷² Sâlimî, amelin imandan olmasının gerekliliğinin bazı zamanlar ile kayıtlı olduğunu söylemekte ve buna binaen bütün ibadetlerin imandan bir parça olmadığını söylemektedir. Sâlimî'ye göre bu üç makam kişi için gerekli olduktan sonra bunlardan birisini terk eden kimse ya şirk küfrü ile ya da nimet küfrü ile kafir olmaktadır.⁷³ Halîlî ise imanı şöyle açıklamaktadır: “*Sahih iman; hak bir inanç, doğru bir söz ve bunların salih ameller ve razı olunan ahlak ile desteklenmiş halidir.*”⁷⁴ İbâdîler, bu tarifleri ile birlikte ameli, imanın bir cüzü saymakta ve buna dair farklı ayetlerden delil getirmektedirler. Bu ifadelerde geçen “kafir olur” şeklindeki ibareleri anlamak için İbâdîlerin küfür ayrımını bilmek gerekmektedir.

⁷⁰ Medine savunması hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Harre Savaşı”, *DİA*, XVI, 245-247

⁷¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri”, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1972, s. 85

⁷² Muhammed Hasan Mehdî, *el-İbadiyye Neş'etühe ve Akâidühe*, 1.baskı, Mısır: el-Ehliyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2011, s. 214

⁷³ Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Meşâriku Envârî'l-Ukûl*, thk. Abdurrahman Amîra, 1.baskı, Umman Sultanlığı: Daru'l-Cîl, 1989/1409, II, s. 202

⁷⁴ Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *Burhânu'l-Hak Dirase Muammaka fi Te'sili'l-Akideti'l-İslâmîyye ve Der'i's-Şübehi anhe bi'l-Edilleti'l-Aklyyye ve'n-Naklyyye*, 2.baskı Maskat, Umman Sultanlığı: el-Kelimetü't-Tayyibe, 2017/1438, I, s. 49

2.3.2. Küfür

İbâdîlere göre küfür iki çeşittir. Birincisi şirk küfrü olup bu da kendi içerisinde inkar ve denk tutma küfrü olarak ikiye ayrılır. İnkâr küfrü; Allah'ın varlığını, peygamberlerden birisini ya da kitaplardan birisini yani imanın esaslarından olan bir şeyi inkar etmekle olur. Denk tutma küfrü, putlara tapma örneğinde olduğu gibi yaratıcı ile yaratılanı aynı seviyede görmekte olur.

Küfrün ikinci çeşidi olan nimet küfrü ise Allah'ın nimetlerine şükretmeyerek ona nankörlük etmekle olur. Bu kelime, fasık olma, günahkar olma gibi kelimeler ile eş anlamlı olarak kullanılmakta olup burada gerçek manası ile küfür kastedilmemektedir.⁷⁵ İbâdîler ayrıca iman ve küfür arasında başka bir mertebenin (el-menzile beyne'l-menzileteyn) bulunmadığını söylemektedir.⁷⁶

2.3.3. Mürtekib-i Kebire

Günahlar küçük ve büyük olarak ayıran Sâlimî büyük günahı “*Dünyada had cezasını, ahirette ise azabı gerektiren şey*” olarak tarif etmekte, küçük günahlar için ise bu tarifi dışında kalanlar demektir. Ancak küçük günahlar üzerinde ısrar edildiğinde onlar da büyük günaha dönüşmektedir.⁷⁷ İbâdîlere göre büyük günah işleyen kimse küfran-ı nimet (nankörlük) içindedir ve tevbe etmesi gereklidir. Ancak bu günahı el çekip tevbe etmeden önce ölürse o zaman cehennemde ebedi olarak kalacaktır.⁷⁸

2.3.4. Halku'l-Kur'an:

İbâdîler, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı konusunda Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmakta ve Kur'an'ın diğer mevcudat gibi sonradan var olduğunu dolayısıyla mahluk olduğunu söylemektedir. Onları bu görüşü benimsemeye götüren en önemli gerekçe

⁷⁵ Ahmed b. Suud es-Siyâbî, *el-Medhal ile 'l-Mezhebi 'l-İbâdî*, 1. Baskı, Seeb/Ummân Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019/1440, s. 79

⁷⁶ Ateş, “Günümüz Uman İbâdîyyesi”, s. 182

⁷⁷ Sâlimî, *Meşâriku Envârî'l-Ukûl*, II, s. 270-271

⁷⁸ Mehdî, *el-İbadiyye Neş'etühe ve Akâidühe*, s. 121-122

Kur'an'ın mahluk olmadığının söylenmemesinin Allah'tan başka kadim varlıkların (taaddüdi kudema) bulunduğu sonucuna ulaştıracağını düşünmeleridir.⁷⁹

2.3.5. Rü'yetullah

İbâdîlerin Ehl-i sünnetten ayrıldığı diğer bir konu ise kıyamette Allah'ın görülüp görülemeyeceğidir. Onlara göre Allahu Teâlâ ne dünyada ne de ahirette görülebilir. Bu konudaki en büyük delilleri “*Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder*”⁸⁰ ayetidir. Konu hakkındaki rivayetleri ise çelişkili olduğu için kabul etmemektedirler.⁸¹

2.3.6. Şefaât

İbâdîler kıyamet gününde şefaatin vaki olacağını kabul etmekle beraber Peygamberimizin (s.a.v.) şefaatinin sadece muttaki kullar için olduğunu söylemektedirler. Muttaki kul ise haramlardan kaçınıp farzları yerine getiren kimsedir. Onlar, büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen kimselerin cehennemde ebedi kalacağı görüşünü benimsedikleri için bu kimselere şefaatin söz konusu olmayacağını söylemektedirler.⁸² Görüşlerine delil olarak “*Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaât edemezler*”⁸³ ayetini ve “*Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaâtçisi olacaktır*”⁸⁴ ayetini getirmektedirler.

2.3.7. Velayet-Berâet

İbâdîlerin itikadında önemli bir yeri bulunan velayet, berâet ve tevakkuf anlayışı, toplumda insanların birbirleriyle nasıl ve hangi esaslar üzerine ilişki kuracağını belirlemektedir. İbâdîlere göre bu anlayış itikadın esaslarındanıdır.⁸⁵ Bu anlayışa binaen müminlere dost ve yakın olmak (tevellî), ve fasık ve kafirlerden ise uzak durmak (teberri)

⁷⁹ Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *el-Hakku’d-Dêmiğ*, 2.baskı Maskat, Umman Sultanlığı: el-Kelimetü’t-Tayyibe, 2019/1440, s. 183

⁸⁰ En’am Suresi, 6/103

⁸¹ Nasır b. Matar Said el-Maskarî, *el-İbâdiyye fî Meydani’l-Hak*, 1.baskı, Rustak/Umman Sultanlığı: Mektebetü’l-Hilali’l-İslâmîyye, 1999/1420 s. 118-119

⁸² Sâlimî, *Meşâriku Envârî’l-Ukûl*, II, s. 132-133

⁸³ Enbiya Suresi, 21/28

⁸⁴ Mü’min Suresi, 40/18

⁸⁵ Muhammed Salih Nâsır, *İbâziler’de Davet Yöntemi*, ter. Orhan Ateş, 1.baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2021, s. 133

farzdır. Berâet konusunda şirk küfrü ve nimet küfrü arasında fark yoktur.⁸⁶ Bu konuda farklı ayet ve hadislerden delil getiren İbâdîlerin bu konudaki en açık delilleri Hz. Ömer'den aktarılan şu rivayettir: “*Kim hakkında hayır bilirsek onun hakkında hayır konuşur, hayır düşünürüz ve onu dost ediniriz (tevelli). Kimin hakkında ise şer bilirsek onun hakkında şer konuşur, şer düşünürüz ve ondan uzak dururuz (teberri)*”.⁸⁷ İbâdîler, kitaplarında müstakil başlıklar açarak bu konuyu incelemekte ve kime tevelli edilmesi ya da kimden teberri edilmesi gerektiği ve bu kimselere karşı yapılması ya da yapılmaması gerekenler üzerine detaylı hükümler aktarmaktadır. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz Nizva ve Rustak medreselerinin ortaya çıkış süreci ve sonrası velayet-beraet anlayışına dair hükümlerin sıkça incelenmesi ve hükümlerinde tafsilata gidilmesine sebebiyet vermiştir. Bizim konumuz İbâdîlerin itikadî anlayışı olmadığı için meselenin detaylarına girmeyeceğiz.

2.3.8. İbâdîlerin İmamet Anlayışı:

İbâdîlerin kendilerine özgü bir imamet anlayışları bulunmaktadır. Bu anlayışın oluşmasında İbâdî hareketin yaşadığı merhalelerin katkısı vardır. İbâdîlerin imamet hakkındaki görüşlerini şu noktalar altında özetleyebiliriz:

- Şeriatın gereklerini yerine getirmek için imamet kurulması vaciptir.
- İmam olan kişinin Kureyş'ten olması şart değildir. İmamlıkta asıl olan liyakat ve ehliyettir.⁸⁸
- Adil imama karşı isyan etmek (huruç) caiz değildir.
- Zalim imama huruç ise caiz olmakla birlikte bazı şartlarla kayıtlıdır. Öncelikle zalim imamdan adil olması istenir. Bunu kabul etmemesi durumunda Müslümanların işlerinden el çekmesi teklif edilir. Zalim imam buna da yanaşmazsa kuvvet kullanılarak azledilmesi caiz olur. Ancak bunun için güçlü olmak ve kalkışmanın başarıya ulaşacağının kuvvetli ihtimal olması gereklidir. Bu kalkışmanın başarısız olma ihtimali yüksek ise ve bu durum daha büyük fitnelere yol açacaksa şartların olgunlaşması beklenir.⁸⁹

⁸⁶ Sâlimî, *Meşâriku Envâri'l-Ukûl*, II, s. 209-210

⁸⁷ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 247

⁸⁸ Mehdi, *el-İbadiyye Neş'etühe ve Akâidühe*, s. 238

⁸⁹ Taime, *el-İbâdîyye Akîdeten ve Mezheben*, s. 138-140

İbâdîlerin imamet anlayışını diğer fırka ve mezheplerden ayıran diğer bir nokta ise onlara göre imametın ümmetin durumuna göre dört farklı kategoride gerçekleşebilir oluşudur. Onlara göre imamet şu dört kısma ayrılır:

- **Zuhur İmameti:** Adil bir imamın başta olduğu bağımsız imamet yönetimini ifade eder. Bu imamet, Müslümanların güçlü oldukları dönemde şeriatın bütün hükümlerini rahatça uyguladıkları merhaleidir. Bu imametın ayakta tutulması vaciptir.⁹⁰ Umman’da kurulan ikinci imamet ve Yarubi Devleti bu tür imamete örnektir.
- **Kitman İmameti:** Saklanma, gizlenme manasına gelen bu imamet türü İbâdîlerin inançlarını gizlemek zorunda oldukları dönemi ifade eder. Özellikle mezhebin ilk kuruluş döneminde yaşanan bu merhalede, İbâdîler Emevi zulmünden kurtulmak için bu imamet metodunu benimsemiş ve görüşlerini açıktan yaymak yerine toplandıkları gizli mekanlarda eğitime devam etmişlerdir. İlk iki imam Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemi kitman imametine örnektir. İbâdîlere göre bu dönemde inandıkları fikirleri saklayarak takiiye yapmak caizdir.⁹¹
- **Dif’a İmameti:** Ortada zuhur imametı yokken düşman saldırısına maruz kalınma durumunda İbâdîler, bu savaşta kendilerine liderlik yapması için bir imam seçerler. Savaş konusunda deneyimli olması gereken bu imam, savaş sonuna kadar zuhur imametinde olduğu gibi bütün yetkiyi elinde tutar. Savaş durumu sonlandıktan sonra ise imamlığı kendiliğinden sona ermiş olur ve yeni konjonktüre göre yeni bir imam seçilir. Abdullah b. Vehb er-Rasibî bu tür imama örnektir.⁹²
- **Şirâ İmameti:** Kur’an-ı Kerim’den esinlenilen bu ifade “canlarını Allah’a satanlar” ibaresinden alınmıştır. Müslümanlara yapılan zulüm dayanılmaz boyutlara geldiğinde içlerinden bir grup kendi canlarından vazgeçerek huruca kalkışır.⁹³ Bu kimselere canlarını Allah’a sattıklarından dolayı “şurât” ismi verilir. Bu grup kendisine bir imam tayin eder. İşte bu dönemde yaşanan imamet çeşidine şirâ imametı denilmiştir.

⁹⁰ Nâmî, *Dirâsât anî’l-İbâdîyye*, s. 276

⁹¹ Ateş, “Günümüz Uman İbâdîyyesi”, s. 132

⁹² Nâmî, *Dirâsât anî’l-İbâdîyye*, s. 277-278

⁹³ Hüseyin Abid Ganim Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye’l-İslâmîyye*, 1. baskı, Daru’l Cedid, 1998, s. 68-69

2.4.Hâricî-İbâdî İlişkisi

İbâdî ve Hâricîlerin bir noktaya kadar müşterek bir tarihe sahip oldukları müsellemidir. Zira İbâdîler de kendilerinin Sıffin savaşı sonrasında ortaya çıkan ve tahkimi kabul etmeyen Muhakkime-i Ūlâ'dan olduklarını kabul etmektedir.⁹⁴ Ancak kendilerini “Ehlü'l-Hak”, “Cemaâtü'l-Müslimîn” gibi isimler ile tanıtan ve İbâdî tesmiyesini bile uzun yıllar kabul etmek istemeyen İbâdîler, kendilerine Hâricî denmesinden hoşlanmamakta ve bu ithamı kabullenmemektedirler.

Arapça çıkmak manasına gelen, ale (على) harfi ceri ile birlikte kullanıldığında ise karşı koymak, isyan etmek manasına gelen huruc (خروج) kökünden ismi fail olan Hâricî sözcüğünü Şehristani şu şekilde tarif etmektedir: “*Cemaatin (Ümmetin) üzerinde ittifak ettiği hak İmama karşı ayaklanan herkes Hâricî olarak isimlendirilir.*”⁹⁵ Bu yüzden o sırada meşru halife olan Hz. Ali'ye başkaldıran gruba Hâricîler denilmiştir. Hâricî kelimesini, Peygamberimizin (s.a.v) bir bedevi hakkında söylediği ve Mârîka hadisi olarak bilinen şu hadis ile ilişkilendirenler de vardır:

...Onun birtakım taraftarları olacaktır ki kendilerini iyice dine vermiş görünecekler. Herhangi biriniz, onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu küçümseyecektir. Onlar Kur'an da okuyacaklar. Fakat okudukları Kur'an köprücük kemiklerinden ileri geçmeyecektir. Onlar, okun yaydan çıktığı gibi, dinden/İslâm'dan fırlayıp çıkacaklar...⁹⁶

Son dönem meşhur İbâdî alimlerinden olan Sâlimî, İbâdîlerin Kur'an'dan sonra en sahih kaynak olarak gördükleri Rebi' b. Habîb'e ait *es-Sahîhu 'l-Câmi (Müsned)* isimli eserin şerhinde bu bağlamdaki bir hadisi açıklarken Hâricîliğin ilk başlarda bir övgü ifadesi olduğunu, çünkü Allah yolunda cihada çıkanlar manasında kullanıldığını belirtmektedir. Sâlimî'ye göre sonrasında bu konuda yergi içeren hadislerin muhaliflerce tevil edilmesi ve Ezârika, Sufriyye fırkalarının bunu sahiplenmesi ile Hâricî kelimesi kötü

⁹⁴ Nâmî, *Dirâsât anî 'l-İbâdîyye*, s. 52-53

⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve 'n-Nihal*, 1. baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 147

⁹⁶ Muhammed bin İsmail Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, 1. baskı Dimeşk/Suriye: Daru İbn Kesir, 2002, Menâkıb, rkm.3610, Mürted, rkm.6933

bir mana taşımaya başlamıştır. İbâdîler bu yüzden bu ismi kullanmamakta, bunun yerineindeki istikametlerinden dolayı “Ehl-i İstikâme” adını kullanmaktadır.⁹⁷

İbâdîler, kendilerinin Hâricî olarak itham edilmesinin sebebini Emevî yöneticilerinin kendilerine biat konusunda zorluk çıkartan İbâdîleri kötölemek istemeleri ve insanları İbâdî mezhebinden uzak tutmak için karalama politikası takip etmeleri olarak görmektedir.⁹⁸ Modern dönemde İbâdîlik araştırmalarının öncü isimlerinden olan Ali Yahya Muammer, makâlât yazarları tarafından gerek klasik dönemde gerek modern dönemde İbâdî mezhebine nispet edilen görüşleri incelediği eserin mukaddimesinde, makâlât kitaplarının İbâdîlere çok haksızlık ettiğini ve İbâdîlikte bulunmayan görüşlerin kendilerine nispet edildiğini söylemektedir.⁹⁹ Muammer, bu eserinde Eş’arî, Bağdâdî, İbn Hazm, Şehristânî gibi alimlerin İbâdiyye mezhebi hakkındaki ithamlarına cevap vermekte, ayrıca modern dönem yazarları ve müsteşriklerin iddialarını ele almaktadır. Örnek olarak İbâdîlerin icmayı, recmi ve kabir azabını reddettikleri gibi iddialar dillendirilmekte ancak İbâdî kaynaklarına bakıldığında bu iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰

Türkiye’de İbâdîlik araştırmaları yapan isimlerden biri olan Ateş, konu ile alakalı yazdığı makalesinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “İbaziyye’yi kullandığı yöntemler ve itikadî görüşleri açısından değerlendirdiğimizde onun, şiddeti yöntem olarak benimseyen ve günah işleyen herkesi şirk anlamında tekfir eden Havâric ile bir alakasının olmadığı görülecektir.”¹⁰¹

Diğer bir İbâdîlik araştırmacısı olan Gömbeyaz ise bu meseleyi irdedelediği makalesinde, İbâdîlerin, Hâricîlerin ‘organik bir yapı’ olarak devamı olduğu şeklindeki tespitite haklılık payının bulunduğunu belirtmekte, ancak tahkimi benimseyen grupların zaman içinde birbirinden farklılaştığını ve bir ucunu Ezârika’nın diğer ucunu İbâdiyye’nin oluşturduğu yeni bir durumun ortaya çıktığını söylemektedir. Gömbeyaz

⁹⁷ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Şerhu’l-Câmiü’s-Sahîh, Müsnedü’l İmam Rebi’ b. Habib b. Amr el-Ferâhîdî el-Ezdî*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü Maskat, 2019, I s. 76

⁹⁸ Amir el-Bahâr, *el-İbâdiyye ve Mede Sılatühe bi’l-Havaric*, Kahire: Daru’l Maarif, 1. baskı, 1993 s. 85

⁹⁹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye Beyne’l-Fırakı’l-İslâmiyye Inde Kitâbi’l-Makalâti fi’l-Kadîmi ve’l-Hadîs*, 5. baskı, Londra: Daru’l-Hikme, 2004, s. 12

¹⁰⁰ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye Mezheb İslâmî Mu’tedil*, 2. Baskı, Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şuuni’d-Diniyye Saltanatu Uman, t.y. s. 20

¹⁰¹ Orhan Ateş, “İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2017): 12

makalesinde şu ifadeyi kullanmaktadır: “Artık tahkim kararı karşısındaki Haricîlik ile Ezârîka veya İbâdîler nezdinde yaşanan Haricîlik bir ve aynı şey değildir.”¹⁰²

Çağdaş araştırmacı yazarlardan Libyalı Ali Muhammed Sallâbî'nin İbâdiyye mezhebini anlattığı eserini *el-İbâdiyye, Medrese İslamiyye Baîde ani'l-Havârîc* (İbâdiyye, Hâricîlerden Uzak İslami Bir Mezhep) olarak isimlendirmesi,¹⁰³ yine İbâdiyye ile alakalı eser kaleme alan araştırmacıların büyük bir kısmının kitaplarında İbâdî-Hâricî ilişkisini ele alan bir bölüm açıp bu konuyu irdelemesi ve sonuç olarak İbâdîlerin Hâricîlerden farklı olduğunu belirtmesi dikkate alınması gereken önemli bir durumdur.

İbâdîler, birçok konuda Hâricîler ile aynı görüşü paylaşmamakta, şiddet yöntemini benimseyen Ezârîka/Havârîc yerine savunma durumu hariç ikna ve davet metodunu benimsemektedir. İmâmetin Kureyş'e has olmadığı konusunda Hâricîler ile aynı görüşü paylaşan İbâdiyye, zalim imama isyan konusunda onlardan ayrılmakta ve bunu vacip olarak görmemektedir.¹⁰⁴ Teşrik/Tekfir (kendileri ile savaşanların/muhaliflerinin müşrik/kafir olduğu) ve isti'raz (şer'î bir sebep olmadan kişiyi öldürmek, kişinin imanını sorgulamak) konularında da İbâdîler, Hâricîler ile aynı görüşü paylaşmamakta, muhaliflerini kafir olarak görmemekte ve onların mal, çocuk ve eşlerinin ganimet olarak alınamayacağını söylemektedir. İbâdîler, mürtekeb-i kebirenin (büyük günah işleyen kimse) küfrünün bilinen anlamda küfür olmadığını, bilakis küfran-ı nimet (nankörlük) anlamına geldiğini söyleyerek de Hâricîlerden ayrılmaktadır.¹⁰⁵

Bir fırka/mezhep hakkında sadece muhaliflerinin dediklerine bakmak eksik ya da hatalı sonuç vereceği gibi sadece kendi kaynaklarına bakmak da aynı problem ile maluldür. Bu yüzden İbâdîlerin, İbâdî olmayan kaynakların belirttiği gibi Hâricîler ile bizzat aynı fırka olduklarını söylemek de Hâricîlerden tamamen bağımsız bir oluşum olduklarını söylemek de isabetli görünmemektedir. Sonuç olarak İbâdîlerin, Hâricîler ile ortak bir geçmişe sahip olduklarını ancak zaman içinde Hâricîlerin şiddete dayalı yöntemlerini benimsemeyerek onlardan koptuklarını, müstakil bir fırka olarak devam ettiklerini ve belli değişiklikler de yaşayarak günümüze kadar ulaştıklarını söylemek daha

¹⁰² Kadir Gömbeyaz, “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefiler mi? Metodik Bir Tartışma”, *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1 (2016): 93

¹⁰³ Bkz. Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-İbâdiyye, Medrese İslâmîyye Baide Ani'l Havarîc*, 1. baskı, y.y. 2019

¹⁰⁴ Muammer, *el-İbâdiyye Mezhep İslâmî Mu'tedil*, s. 24-25

¹⁰⁵ Nâsir b. Süleyman b. Said es-Sêbi'i, *el-Havarîc ve'l-Hakikatü'l-Gâibe*, 5. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Nahda Yayınevi, 2011, s. 184-188

isabetli olacaktır. Günümüzde yaşayan Ummanlı İbâdîlerin mevcut radikal örgütlere katılımını gösteren istatistiksel araştırma¹⁰⁶ ve Umman'da terörizmin etkisi bulunmadığını gösteren araştırma¹⁰⁷ da bu fikri destekler niteliktedir.

¹⁰⁶ Mirren Gidda, *How Much Longer Can Oman Be An Oasis of Peace in the Middle East?*
<https://www.newsweek.com/2017/02/17/oman-sultan-gaboos-terrorism-isis-al-qaeda-548682.html>
(erişim 15.01.2021)

¹⁰⁷ The Institute for Economics & Peace (IEP), *Global Terrorism Index 2017*,
<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202017%20%284%29.pdf> s. 11 (erişim 15.01.2021)

3. İbâdî Fıkhnın Kurucuları

İbâdiyye mezhebi, tarih boyunca hep itikadî boyutta tartışma konusu olmuş ve itikadî görüşleri üzerinden değerlendirilmiştir. İbâdîlerin Şîî mezheplerde (Ca'feriyye, Zeydiyye) olduğu gibi itikadî mezhep olmasının yanı sıra fikhî bir mezhep olduğu gerçeği çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Halbuki İbâdîlerin İslam'ın ilk asırlarından itibaren oluşmaya başlayan ve birçoğu günümüze ulaşan büyük bir İbâdî fıkıh külliyesi bulunmaktadır. Bu eserlerin İslam dünyasının fıkıh birikimine katkı sağlayacağı aşîkar olmakla beraber bu eserler Sünnî çevrelerde yeterince tanınmamaktadır.

Fehd b. Ali tarafından hazırlanan ve Mağrib'de yer alan alimler dışarıda tutularak sadece Meşrik'te yaşamış olan İbâdî alimlerin hal tercemelerine yer verilen dört ciltlik ansiklopedik eserde dokuz yüzden fazla İbâdî fakihinin ismini zikredilmesi, İbâdî fıkhnın zenginliğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.¹⁰⁸ Bu alimlerin içerisinde yaklaşık doksan tanesinin İbâdî imâmetinde valilik yapmış kişiler veya bizzat İbâdî imamlarından oluşması ise İbâdî imâmeti ile İbâdî fıkıhı arasındaki sıkı bağı göstermesi açısından önemlidir.

Biz bu bölümde İbâdî fıkhnın kurucularına değinmeye çalışacağız. İbâdî mezhebinin kuruluşu sırasında Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Ebû Bilâl Mirdâs ve Abdullah b. İbâd'ın isimleri geçmesine rağmen fıkıh bölümünde biz bu isimlere yer vermeyeceğiz. Zira bu isimler her ne kadar mezhebin kuruluşunda katkı sahibi olsalar da İbâdî fıkhnın oluşmasında önemli bir katkıları bulunmamaktadır. Bu nedenle İbâdî fıkhnın kurucularından bahsederken mezhebin asıl kurucusu sayılan ve fikhî rivayetlerin çoğunun kendisine dayandığı Câbir b. Zeyd ile başlayacağız.

¹⁰⁸ Bkz. Fehd b. Ali b. Hâşîl es-Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdiyye*, (Kısmü'l-Meşrik) Mine'l-Karni'l-Evveli'l-Hicri İla Bidayeti'l-Karni'l-Hamîs Aşere'l-Hicri, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîlî'l-Vâid, 2008/1428

3.1.Câbir b. Zeyd

3.1.1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Câbir'in tam ismi Ebû Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Cevfî el-Basrî el-Umânî şeklindedir. Araplarda ilk çocuk ile künyelenmek adet olduğundan dolayı Câbir b. Zeyd, büyük kızı Şa'sâ'ya nispeten Ebû Şa'sâ künyesini kullanmıştır.¹⁰⁹ Arap asıllı olan Câbir b. Zeyd'in soyu, Umman'daki Ezd kabilesine mensup Amr b. Yahmed el-Ezdi'ye dayanmaktadır. Bu kabile, cahiliye döneminde cesareti ile, İslam'dan sonra ise riddet savaşlarındaki etkin rolü ile bilinmektedir.¹¹⁰ Bu kabileye mensubiyeti itibariyle Ezdî ve Yahmedî nisbelerini taşıyan Câbir, Cevfî nisbesini ise doğduğu yer olan Fark şehrinin bir bölgesi olan Cevf'ten dolayı almıştır. Cevfî nisbesinin Câbir'in sonradan yaşadığı Basra'da bulunan bir bölgeden dolayı kendisine verildiğine dair bir görüş bulunmakla beraber İbâdî araştırmacılar birinci görüşü tercih etmektedir.¹¹¹ El-Basrî nisbesini uzun yıllar yaşadığı Basra'dan alan Câbir, el-Umânî nisbesini ise hem doğum yeri olan hem de asli vatani olan Umman'dan dolayı almıştır.

3.1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Câbir b. Zeyd, Umman'ın Nizva vilayetine bağlı Fark beldesinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber konu hakkındaki görüşler onun hicrî on sekiz ile yirmi iki yılları arasında dünyaya geldiğini göstermektedir.¹¹² O dönemde Câbir'in Umman'da Kur'an-ı Kerim'i, hadis-i şerifleri ve sahâbe fetvalarını öğrenmeye ve ezberlemeye dayalı eğitim sisteminden geçerek ilk eğitimini tamamladığı düşünülmektedir. Ayrıca Câbir'in babasından rivayet ettiği bir hadisi şerif mevcut olup İbâdî araştırmacıların bir kısmı bu rivayete dayanarak Câbir'in babasının sahâbî olduğunu iddia etmektedir.¹¹³

¹⁰⁹ Zeyyâne binti Halfân el-Hârisiyye, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisühü'l-Fikri'l-İbâdî*, 1. baskı, Maskat /Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cilî'l-Vâid, 2006/1427, s. 96-97

¹¹⁰ Ferhat b. Ali el-Câbirî, *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2015/1436, s. 14

¹¹¹ Salih b. Ahmed es-Savvâfi, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umani ve Eserühü fi'd-Da've*, 4. Baskı, Vizâratü'l-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2019/1440, s. 49

¹¹² Zeyyâne binti Halfân, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisühü'l-Fikri'l-İbâdî*, s. 98

¹¹³ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 13

Câbir b. Zeyd, henüz genç yaşlarında iken doğum yeri olan Umman'ı terk ederek Basra'ya yerleşmiştir. Bu yolculuğun kesin tarihi ve sebebi ise bilinmemektedir. Kimilerine göre Câbir b. Zeyd genç yaşlarında Basra'ya ilim talebi için gelmiştir.¹¹⁴ Kannubî'ye göre Câbir, ilk eğitimini kendi şehrinde aldıktan sonra ailesi ile birlikte dönemin en önemli ilmî merkezlerinden birisi olan Basra'ya gelmiş ve burada bulunan Ezdî akrabalarının yanında yaşamıştır.¹¹⁵ Bazı tarihçilere göre ise Câbir b. Zeyd'in ailesi Osman b. Ebi'l-Âs'ın Farslılar ile savaşmak için hazırladığı ve içinde Ezd kabilesine mensup birçok kimsenin bulunduğu orduyla beraber Basra'ya gelmiştir.¹¹⁶ Câbir'in ve ailesinin buraya geliş amacı ne olursa olsun bu durum, onun ilim hayatına etki edecek isimler ile tanışmasını ve onlardan ilim almasını sağlamıştır. Zira o dönemde Basra'da birçok sahâbî ile birlikte tâbiînün büyükleri bulunmakta ve Basra ilmî bir merkez sayılmaktaydı. Basra'daki bu ilmî ortam ve istikrar hali Câbir'in şer'î ilimleri büyük alimlerden almasına ve bu ilimlerde rahatça ilerlemesine yardımcı olmuştur.

3.1.3. İlmî Hayatı

Tâbiîn alimlerinden sayılan Câbir b. Zeyd, Basra'da bulunduğu süreyi ilim tahsili yönüyle en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmış, burada sahâbîlerden ve tâbiînün büyüklerinden ilim öğrenmiştir. Kendisini sadece Basra ile sınırlı tutmamış, sık sık vahyin iniş yeri, hadislerin menbaı ve sahâbîlerin bolca bulunduğu Hicaz topraklarına gidip gelmiş, burada sahâbîler ile görüşme ve hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimleri öğrenme fırsatı bulmuştur.¹¹⁷ Bu yolculuklar onun birçok ilim ehli ile karşılaşmasını sağlamıştır. Bu yolculuklar sayesinde çevresi genişleyen ve ilmi artan Câbir, bir süre sonra hocalarının övdüğü bir ilme kavuşmuş ve Basra'da fetva vermeye, öğrenci yetiştirmeye başlamıştır.

¹¹⁴ Savvâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umani ve Eserühü fi'd-Da've*, s. 51

¹¹⁵ Said b. Mebruk el-Kannûbî, *el-İmam Rebi' b. Habib, Mekenatuhü ve Müsnedühü*, 1. Baskı, Seeb /Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995/1416, s. 23

¹¹⁶ Zeyyâne binti Halfân, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisühü'l-Fikri'l-İbâdî*, s. 99

¹¹⁷ Savvâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umani ve Eserühü fi'd-Da've*, s. 53

3.1.4. Hocaları

Câbir b. Zeyd, sahâbenin büyüklerine öğrencilik yapmış ve onlardan ilim almıştır. Bu durumu en iyi anlatan söz Câbir'den aktarılan şu rivayettir: “*Bedir ehlinde yetmiş kişiye yetiştim, Bahr (Abdullah b. Abbas) dışında hepsinin ilmini kavradım.*”¹¹⁸ Câbir'in sahâbeden hocaları içinde en meşhur olanları şunlardır: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve müminlerin annesi Hz. Aişe. Bu sayılan isimlerin hepsinden hadis rivayet eden Câbir b. Zeyd'in bu rivayetleri İbâdîlerin en sahih hadis kitabı olarak kabul ettikleri Rebi' b. Habîb'e ait *Müsned* isimli eserde bulunmaktadır.¹¹⁹

3.1.4.1. Abdullah b. Abbas

Câbir b. Zeyd'in en uzun süre öğrencilik yaptığı ve ilim aldığı sahâbîlerin başında ümmetin bahrı (ummanı) ve Kur'an'ın tercümanı olarak isimlendirilen Abdullah b. Abbas gelmektedir. Uzun süre Abdullah b. Abbas'ın yanında kalan Câbir, hocasının beğenisini kazanmış ve onun iltifatlarına mazhar olmuştur. Dercînî, Câbir b. Zeyd hakkında bilgiler verirken Ebû Talip el-Mekkî'den İbn Abbas'ın Câbir için “*Câbir b. Zeyd'e sorun, doğu ve batı ehli ona sorsa onun ilmî onlara yeter*” dediğini aktarmakta, ayrıca İbn Abbas'ın “*Câbir b. Zeyd insanların en bilgilisidir*” sözünü ve “*Irak ehline şaşıyorum, aralarında Câbir b. Zeyd varken nasıl bize ihtiyaç duyuyorlar. Ona gitseler onun ilmî hepsine yeter*” dediğini zikretmektedir.¹²⁰ Abdullah b. Abbas gibi bir sahâbîden aktarılan bu ifadeler, Câbir b. Zeyd'in ilmî konumu göstermede önemli bir yere sahiptir.

3.1.4.2. Hz. Aişe

Câbir b. Zeyd'in yanına sıkça gidip sorular sorduğu ve kendisinden hadisler rivayet ettiği diğer bir sahâbî ise Peygamberimizin (s.a.v.) eşi, müminlerin annesi Hz. Aişe

¹¹⁸ Salim b. Hamed b. Süleyman el-Hârisî, *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fî Usûli'l-İbâdîyye*, 2. baskı Vizâratü'-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, ,2017/1438, s. 104

¹¹⁹ İsmail b. Salih b. Hamdan el-Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, 1. Baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2013/1434, s. 272

¹²⁰ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said ed-Dercînî, *Kitâbu Tabakâti'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, thk. İbrahim Tallay, Kostantiniyye/Cezayir: Matbaatu'l-Ba's, t.y. II, s. 205

validemizdir. Câbir, Medine'ye gittiğinde onun yanına uğrar ve Peygamberimizin (s.a.v.) özel hayatına dair sorular sorardı. Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl'in Rebi' b. Habîb'den aktardığına göre bir gün Câbir b. Zeyd, Aişe validemizin yanına girmiş ve ona kimsenin sormadığı soruları sormaya başlamış, hatta Peygamberimizin (s.a.v.) nasıl cima yaptığına kadar sormuştu. Aişe validemiz ise alnından terler akarak “sor ey oğulcuğum” diyordu. Sonra “sen kimlerdensin” diye sordu. Câbir, “Meşrik ehlinden, Umman denilen beldeden” diye cevap verdi. Râvi burada Aişe annemizin Resulullah Umman'dan bana bahsetmişti kabilinden bir şeyler söylediğini ama tam olarak aklında tutamadığını kaydetmektedir.¹²¹

Aişe validemiz ile Câbir b. Zeyd arasındaki bağlantıya işaret eden diğer bir olay ise Cemel vakası sırasında gerçekleşmiştir. Bu meselede Hz. Ali'yi haklı gören Câbir b. Zeyd ve Ebû Bilâl Mirdâs, Aişe validemizin yanına giderek bu konu hakkında onunla tartışmışlar ve o zamanın meşru halifesine karşı hareket etmesi sebebiyle kendisini eleştirmişlerdir.¹²² Bu iki rivayet, Câbir'in Hz. Aişe'nin yanına girip ondan rivayetlerde bulunduğunu hatta gerektiğinde onunla tartışmaya girip onu eleştirebilecek bir yakınlıkta olduğunu göstermektedir.

3.1.4.3. Diğer Hoca ve Arkadaşları

Câbir b. Zeyd, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas dışındaki sahâbe ve tâbiînden de rivayetlerde bulunmuş ve onların övgülerine mazhar olmuştur. Bu konuda Şemmâhî, Husayn b. Hayyan'dan aktardığı bir rivayette şunları zikretmektedir: Câbir b. Zeyd'in ölüm haberi Enes b. Mâlik'e ulaştığında Enes, “*Bugün yeryüzündekileri en bilgilisi öldü*” ya da “*Yeryüzü ahalisinin en hayırlısı öldü*” demiştir.¹²³ Câbir'in yaşadığı dönemde Basra'daki alimlerden ve hadis râvilerinden birisi olan Amr b. Dînâr, Câbir hakkında “*Fetva konusunda Câbir'den daha bilgili bir kimse görmedim*” demektedir.¹²⁴ Ömer b. Abdulaziz döneminde Basra kadılığı yapan İyas b. Muaviye ise “*Basra'yı gördüm, içinde Câbir b. Zeyd'den başka fetva veren yoktu*” demektedir.¹²⁵

¹²¹ Sâlimî, *Tuhfetü'l-Âyân bi-Sireti Ehli Uman*, s. 10

¹²² Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 52

¹²³ Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 67-68

¹²⁴ Savvâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umani ve Eserühü fi'd-Da've*, s. 56

¹²⁵ Dercînî, *Kitâbu Tabakâti'l-Meşayih*, II, s. 205

Câbir'in hadis rivayet ettiği sahâbîlerden bir diğeri olan Abdullah b. Ömer ise Câbir b. Zeyd'i Basra'nın fakihi olarak kabul etmiş ve Basra fakihi olması sebebiyle kendisine nasihatle bulunarak Kur'an ve sünnete dayanmayan bir fetva vermemesini aksi halde hem kendisini hem başkalarını helak edeceğini hatırlatmıştır.¹²⁶

Tâbiînin büyüklerinden olan Hasan Basrî ile sıkı bir dostluğu bulunan Câbir, ondan ilmî anlamda faydalanmış, Hasan Basrî ise onun ilmini överek onu fakih olarak nitelemiştir. Rivayete göre Câbir b. Zeyd'in ölümü yaklaştığında istediği bir şey olup olmadığı şeklindeki soruya Hasan Basrî'yi görmek istediği şeklinde cevap vermiş ve o sıralarda Haccâc'dan saklanan Hasan ise bu haberi alınca hemen Câbir'in yanına gelmiş, ölüm anında yanında bulunarak onun alim ve fakih olduğuna şahitlik etmiştir.¹²⁷ Asrının alimleri ile sıkı bir irtibatı bulunan Câbir'in, Hasan Basrî'nin yanında İbn Abbas'ın mevlası İkrime ve Muhammed b. Sîrîn ile de sıkı bir dostluğunun olduğu aktarılan bilgiler arasındadır.¹²⁸

Câbir b. Zeyd kendi dönemindeki alimler ile iyi ilişki içinde olduğu gibi yönetici sınıfı ile de iyi geçinmeye çalışıyordu. Emevî devletinde yüksek makamlara sahip Mühellebiler¹²⁹ ile sıkı ilişkileri olan Câbir, Haccâc b. Yusuf'un katibi olan Yezid b. Ebî Müslim ile çok yakın arkadaştı. Bu vesile ile Haccâc ile görüştüğü olurdu. Bu görüşmelerden birinde Haccâc, Câbir'e kadılık teklif etmiş ancak Câbir bu teklifi kabul etmemiştir.¹³⁰ Câbir'in Haccâc ile olan bu yakınlığı pek fayda vermemiş ve Haccâc Mühellebiler ile çatışmaya girip onları tutuklayınca Câbir'i de Umman'a sürmüştür. İbâdî hareketinin karşılaştığı ilk ciddi bastırma hareketi olan bu olayda İbâdîlerin üç önemli şahsiyeti Ebû Ubeyde, Dımâm ve Ebû Seleme ise hapsedilmiştir.¹³¹

Câbir'in asıl memleketi olan Umman'a sürülmesi belki de İbâdî hareketi için bir rahmet olmuş ve Câbir, Emevî hanedanın gözlerinden uzakta fikirlerini rahatça ifade etme imkanı bulmuştur. Câbir b. Zeyd'in hem Ummanlı oluşu hem de Umman'daki en kalabalık kabilelerden biri olan Ezdîlere mensup oluşu onun işini kolaylaştırmış ve bu

¹²⁶ İsmail Lütfi Çakan, "Câbir b. Zeyd", *DİA*, XI, 537-538

¹²⁷ Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 69

¹²⁸ Sami Sakr İd Ebû Davud, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdi ve Eseruhu fi'l-Hayati'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye, Dirase Tarihiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, Âli Beyt Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi) 1. baskı, Mifrak/Ürdün, 2000, s. 81

¹²⁹ Emevîler ve Abbâsîler zamanında yetiştirdiği devlet adamı, âlim ve şairlerle tanınan aile

¹³⁰ Yahya Muhammed Bekkûş, *Fıkhü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. Baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014/1435, s. 74

¹³¹ Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, s. 89-90

durum İbâdîliğin Umman'da hızlıca benimsenip yayılmasına yol açmıştır. Bu hareket Umman'da o kadar hızlı yayılıp teşkilatlanmıştır ki Abbasî devriminin yapıldığı yıl (132/750) Umman'da Cülendâ b. Mes'ûd (v.134) liderliğinde İbâdî imâmeti kurulabilmiştir.¹³²

3.1.5. Öğrencileri

Hocaları sahâbe neslinden olan Câbir, aldığı ilmi kendisinden sonra gelenlere aktarmaya çalışmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrencilerin arasında kendisinden sonra mezhebin imamlığını üstlenecek olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ilk sırada yer almaktadır. Câbir'in öğrencileri arasında Ebû Ubeyde'nin yanında Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebî Rebâh, Mâlik b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hayyân el-A'rac, Habîb b. Amr, Abdullah b. İbâd, Hind binti Mühelleb, Müsennâ b. Saîd, Dımâm b. Saib, Sâlih b. İbrahim ed-Dehhân ve Sabit b. Eslem el-Bünânî bulunmaktadır.¹³³ Bunların bir kısmı zamanın büyük alimleri arasında yer almıştır.

3.1.6. İlmî Konumu ve Fıkıh İlmindeki Yeri

Bir mezhep kurucusu olmasının yanında hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında yetkin bir alim olan Câbir b. Zeyd, karşılaştığı ve ilim aldığı sahâbîlerden birçok hadis rivayet etmiş, kütüb-ü sitte olarak bilinen meşhur kitaplardan hiçbirisi Câbir'in rivayetlerinden hâli kalmamıştır. Câbir b. Zeyd'in *Buharî*'de 13, *Müslim*'de 8, *Tirmizî*'de 5, *Nesai*'de 16, *Ebû Davud*'da 8, *İbn Mace*'de 8 ve İmam Ahmed'in *Müsned*'inde 31 tane rivayeti bulunmaktadır.¹³⁴

Tefsir alanında ise Yahya Bekkuş, Câbir b. Zeyd'in sadece tefsir alimi olmadığını aynı zamanda kıraat sahiplerinden birisi olduğunu belirtmekte ve onun fıkıhına dair kaleme aldığı eserinde Câbir'den tefsire dair kırk bir tane mesele aktarmaktadır.¹³⁵ Gerek İbâdî kitaplarını gerek diğer mezheplerin kitaplarını tarayarak Câbir b. Zeyd'e ait

¹³² Ethem Ruhi Fırlı, "Cülendâ b. Mes'ûd", *DİA*, VIII, 107-108

¹³³ Salim b. Raşid b. Said el-Bûsâfî, *Saykuluciyyetü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. Baskı, Umman Sultanlığı: y.y 2015/1436, s. 51-52

¹³⁴ Halife el-Hacci, *Taarraf ale'l-Mezhebi'l-İbadiyye*, s. 51

¹³⁵ Bekkûş, *Fıkhu'l-İmam Câbir b. Zeyd*, s. 42

rivayetleri derleyen Bulurvah ise eserinde Câbir b. Zeyd'den tefsir ve ulûmu'l-Kur'an'a dair yüz yetmiş beş tane farklı rivayet aktarmaktadır.¹³⁶ Câbir b. Zeyd'in gerek İbn Abbas gibi alimlere öğrencilik yapmış olması gerek müfessirlerin onun hakkındaki hüsnü şahadetleri gerekse de tefsir ve ulûmu'l-Kur'an alanlarında ondan aktarılan rivayetler, onun bu alandaki konum ve mertebesini göstermesi açısından yeterlidir

Fikhî pencereden Câbir b. Zeyd'in yaşadığı döneme (h.22-93) baktığımızda onun Hicaz ve rey medreseleri şeklindeki ayrımın ortaya çıkıp belirginleşmeye başladığı zamanda yaşadığını görürüz. Bu dönem devlet otoritelerinin fıkıh üzerinde bir tesirinin olmadığı, mezheplerin henüz teşekkül etmediği ve fıkıhın özgür bir ortamda mescitlerde ve hoca-talebe münasebetleri içinde alimler etrafında oluşan ilim halkalarında geliştiği döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd'in yaşadığı bölge (Basra) rey medresenin geliştiği topraklardı. Bu durum Câbir'in rey ekolüne vakıf olmasını sağlamıştır. Câbir b. Zeyd'in elinden geldiğince her sene hacca gitmesi¹³⁷ hatta kaynakların aktardığına göre bir sene boyunca Ravza'ya mücâvir olarak Hicaz bölgesinde yaşamış olması¹³⁸ ve sahâbe ile olan ilişkileri onun Hicaz medresesinin özelliklerine de vâkıf olmasını sağlamıştır. Câbir böylelikle iki ekolü de yerinde görmüş ve iki ekolün özelliklerini kendisinde mezcetme imkanı yakalamıştır.¹³⁹

Câbir b. Zeyd Basra'nın tanınmış tâbiî fakihlerindendi.¹⁴⁰ Özellikle Basra'da Hasan Basrî olmadığı zamanlarda Basra ehli fetva için Câbir'e gelirdi.¹⁴¹ Abdullah b. Abbas'ın Câbir'in ilmini övdüğü ve Doğu ve Batı ehlinin ona fetva sorması halinde onun ilminin hepsine yeteceğini söylemesi¹⁴² ve Abdullah b. Ömer'in onu Basra fakihi olarak görüp kendisine nasihatte bulunması,¹⁴³ Câbir'in fıkıh ilminde kapladığı yerin önemini belirtmesi açısından yeterlidir.

İbâdi fıkıhının oluşmasında Câbir b. Zeyd'in görüşleri merkezi bir önemi haizdir. Onun görüşleri özellikle İbâdîlerin fikhî anlamda tek başına kaldığı konuların birçoğunda

¹³⁶ *Mevsuatu Âsârü'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Fıkhîyye*, der. İbrahim b. Ali Bulurvah, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006/1427, I, s. 203-298

¹³⁷ Dercînî, *Kitâbu Tabakatü'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, II, s. 208

¹³⁸ Şehate, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Muvafakatuhu'l-Fıkhîyye*, s. 12

¹³⁹ Bekkûş, *Fıkhü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, s. 80

¹⁴⁰ Cevat Sülün, "Cabir b. Zeyd ve İbaziyye İçindeki Rolü", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 37

¹⁴¹ Şehate, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Muvafakatuhu'l-Fıkhîyye*, s. 14

¹⁴² Sâlimî, *Şerhu'l-Câmiü's-Sahih*, I, s. 13

¹⁴³ Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, s. 76

mezhebin hükümlerinin kaynağını oluşturmaktadır.¹⁴⁴ Özellikle Bulurvah'ın ansiklopedik eserinde aktardığı bin üç yüzden fazla fikhî rivayet ve görüş ve Yahya Bekkuş'un derleme eserinde iki yüz elliye yakın meselede aktarılan fikhî rivayet ve görüş, Câbir'in mezhep fikhının şekillenmesinde etkisini göstermesi açısından yeterlidir. Bunların yanında İbâdîlerin ana hadis kaynağı olan ve mezhep fikhına da birinci elden kaynaklık eden *Müşned* ve *Müdevvene* isimli eserlerin Câbir b. Zeyd'den gelen fikhî rivayetler ile dolu olması Câbir'in genelde İbâdî mezhebi özelde ise İbâdî fikhı için ne derece hayati bir öneme sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Câbir b. Zeyd'in gerek İbâdî hareketindeki siyasi konumu gerek ilmî kişiliği günümüze kadar yeterli düzeyde araştırılmamıştır. Birçok diğer İbâdî alimin aksine Sünnî çevrelerde güvenilir bir alim olarak tanınmış ve rivayetlerine gerek hadis gerek tefsir kitaplarında yer verilmiştir. İbâdî fikhının temel dayanağı olan Câbir b. Zeyd gerek ülkemizde gerekse İslam aleminde yeteri kadar tanınmamaktadır. Son yıllarda Umman'ın siyasi anlamda içinde bulunduğu uzletten kurtulması, ilmî yayınlar yapıp bunlara dünyaya yayması ve Arap aleminde Câbir b. Zeyd'i konu alan tez ve araştırmaların yapılması ile yavaş yavaş tanınır hale gelmektedir. Ülkemizde bu çalışmalar hala başlangıç seviyesinde olup Câbir b. Zeyd hakkında bir yüksek lisans tezi ve birkaç makaleden başka çalışma bulunmamaktadır. Câbir b. Zeyd'in sadece fıkıhçı kimliği bile tek başına bir tez konusu olabilecek durumdadır.

3.2.Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

3.2.1. İsmi ve Künyesi

İbâdiyye mezhebinin fikri müessisi Câbir b. Zeyd'in vefatı sonrasında mezhebin riyasetini onun öğrencilerinin önde gelenlerinden Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme üstlenmiştir. Mezhepte Câbir b. Zeyd'den sonra ikincil konumda olan Ebû Ubeyde'nin tam ismi, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme el-Basrî et-Temîmî'dir. Basra'da doğup büyüyen Ebû Ubeyde, aslen Temim kabilesine mensup olmayıp o kabilede Urve b.

¹⁴⁴ Savvâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umani ve Eseruhu fi'd-Da've*, s. 55

Udeyye'nin¹⁴⁵ mevlası (azatlı kölesi) olduğu için bu nisbe ile anılmaktadır.¹⁴⁶ Ebû Ubeyde künyesini ise kızı Ubeyde'den dolayı almıştır. Ebû Ubeyde aynı zamanda Kaffâf (sepetçi) olarak bilinmekte olup sepet örerek hayatını idame ettirmekteydi.¹⁴⁷ Bu isimlendirmenin diğer bir sebebi ise Basra'da Emevî idarecilerden gördüğü baskı ve zulümlerden kaçınmak amacıyla derslerini bir mahzende yapması ve girişe koyduğu demir zincirler vasıtasıyla birisinin yaklaştığını fark edince öğrencileri ile beraber sepet örmeye başlayarak ilim halkasını bu şekilde gizlemesiydi.¹⁴⁸

3.2.2. Doğumu ve Yetişi

Ebû Ubeyde'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber yaşadığı olay ve gördüğü kişiler üzerinden tahminler yapılmaktadır. Kaynaklarda Ebû Bilâl Mirdâs'ın halkalarına katıldığı belirtilen Ebû Ubeyde'nin Hicrî 61 yılında vefat eden Ebû Bilal'in halkasına katılabilmesi için yaklaşık on beş yaşında olacağı tahmin edildiğinden doğum yılı hicrî 45 dolaylarında olmalıdır.¹⁴⁹ Vefat tarihi ise ihtilaflı olmakla beraber genel kanaate göre hicrî 145 yılı dolaylarındadır.¹⁵⁰ Ebû Ubeyde, Basra'da doğmuş, çevre bölgelere rihleleri bulunmakla beraber aslen Basra'da yaşamış ve yine Basra'da vefat etmiştir.

3.2.3. Hocaları

Ebû Ubeyde, tabaka olarak tâbiîn neslinden sayılmaktadır. Zira Ebû Ubeyde'nin “*Sahâbeden kimilerini gördüm ki Resulullah'tan (s.a.v) rivayet ediyorlar ve Resulullah (s.a.v) dedi ki diyorlardı*” demesi¹⁵¹ ve onun Câbir'in yetiştirdiği hocalara ve sahâbeye yetiştirdiğinin aktarılması¹⁵² bu iddiayı güçlendirmektedir. Ebû Ubeyde, bir kısım

¹⁴⁵ Bu isim bazı kaynaklarda Urve b. Hudeyr olarak geçmektedir.

¹⁴⁶ Mübarek b. Abdullah b. Câbir er-Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhu*, 1. baskı Umman Sultanlığı: Matabiû'l-Vefa 1993/1413, s. 25

¹⁴⁷ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 193

¹⁴⁸ Muammer, *el-İbâdîyye fî Mevkebi't-Tarih*, I, s. 120-121

¹⁴⁹ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhu* s. 26

¹⁵⁰ Kaşşar, *el-Lûm'a el-Mudie fî Tarihi'l-İbâdîyye*, s. 11

¹⁵¹ Rebi' b. Habîb el-Ferahidî, *el-Câmiû's-Sahih*, 1. Baskı, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2011/1432, Kitâbü'z-Zebaih, s. 139, rkm. 109

¹⁵² *Mevsüatü'l-Âsâr el-Fıkhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî*, der. İbrahim b. Ali b. Bulurvah, 1. baskı, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2018/1438, I, s. 26

sahâbeden rivayette bulunmuştur. Bunlardan bazıları; Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Müminlerin annesi Hz. Aişe'dir.¹⁵³ Ebû Ubeyde ayrıca tâbînin büyüklerinden Hasan Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Mücahid b. Cebr'den hadis rivayet etmiştir.¹⁵⁴ Hayatının kırk yılını öğrenmeye, diğer kırk yılını ise öğretmeye adanmış rivayet edilen¹⁵⁵ Ebû Ubeyde'nin üç tane meşhur hocası bulunmaktadır. Bunlar Câbir b. Zeyd, Suhar b. Abbas el-Abdî ve Ca'fer b. Semmak'tır.¹⁵⁶ Suhar b. Abbas el-Abdî rivayetlere göre sahâbeden olup fetihlere katılmıştır.¹⁵⁷ Şemmâhî'nin aktardığına göre İbâdî alimlerden Ebû Süfyân künyeli Mahbûb b. Rahîl, Ebû Ubeyde'nin Ca'fer'den aldığı ilmin Câbir'den aldığından daha fazla olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ İbâdî alimlerin geneline göre ise Ebû Ubeyde'nin en çok ilim aldığı hocası, aynı zamanda mezhebin imamı ve müessisi olan Câbir b. Zeyd'dir.¹⁵⁹ Şemmâhî'nin aktardığı görüşün doğru olması imkan dahilindedir. Zira Ca'fer b. Semmak, Câbir b. Zeyd'in ölümünden sonra uzun bir süre daha yaşamıştır.¹⁶⁰

3.2.4. Öğrencileri ve Teşkilatlanması

İbâdiyye mezhebinin Basra'dan çevre bölgelere yayılmasındaki en büyük pay şüphesiz Ebû Ubeyde'ye aittir. Bölgedeki Emevî valilerin, özellikle de Haccâc'ın Hâricîlere karşı sert tutumundan Ebû Ubeyde ve arkadaşları da nasiplerini almışlar, Câbir b. Zeyd Umman'a sürgüne gönderilirken Ebû Ubeyde ve Dımâm b. Saib ise hapsedilmiş ve Haccâc ölene kadar zindandan çıkamamışlardır.¹⁶¹ Ebû Ubeyde, Emevîlerin bu baskısı karşısında dahi hurucu (devlete isyan etmeyi) düşünmemiş, Şemmâhî'nin aktardığına göre “Neden huruç etmiyorsun, etsen hiç kimse senden geri kalmaz denildiğinde bunu hoş görmüyorum” şeklinde cevap vermiştir.¹⁶²

¹⁵³ Muhammed b. Mustafa Şerîfî ve diğer., *Mu'cemu Âlâmu'l-İbâdiyye, Mine'l-Karnî'l-Evvelî'l-Hicri, ile'l-Asrı'l-Hâdîr, Kısmu'l-Mağribî'l-İslâmî*, 1. baskı, y.y. Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999/1420, II, s. 418

¹⁵⁴ Harun Yıldız, “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime”, *DİA*, c. Ek-1, 377-378

¹⁵⁵ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu* s. 26

¹⁵⁶ Barûnî, *Muhtasarü Tarihi'l-İbâdiyye*, s. 30

¹⁵⁷ Muhammed b. Hamed b. Seyf el-Bâdî, *el-İmam Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime Muallimen ve Kâiden*, 1. baskı, Umman: Mektebetü Hazâini'-Âsâr, 2018, s. 14

¹⁵⁸ Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 75

¹⁵⁹ Salim b. Hammud b. Şamis es-Siyâbî es-Semâilî, *İzaletü'l-Va'se an Etbâi Ebi's-Şa'se thk. Seyyide İsmail Kaşif, Kahire: Vizaretü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1979, s. 37

¹⁶⁰ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu* s. 360

¹⁶¹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdiyye*, II, s. 206

¹⁶² Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I, s. 78

Devlete karşı silahlı bir huruç hareketini tasvip etmeyen Ebû Ubeyde, İbâdîlerin kitman (saklanma, gizlenme) imâmeti olarak isimlendirdikleri bu dönemde *hameletü'l-ilim* (ilim taşıyıcıları) adını verdiği İslam dünyasının farklı bölgelerinden gelmiş onlarca öğrenciyi yetiştirerek tekrar kendi yurtlarına göndermiş ve orada davetçi olarak faaliyet göstermelerini istemiştir.¹⁶³ Bu öğrenciler vasıtasıyla İbâdiyye mezhebi yaygınlık kazanarak ilk kez devlete kavuşabilmiş ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde kısa süreli de olsa devlet kurmuşlardır.¹⁶⁴ Ebû Ubeyde'nin yanında yetişen öğrencilerden Abdullah b. Yahya el-Kindî'ye (Talibü'l-Hak) Yemen'de imam olarak biat edilmiş¹⁶⁵ ve bu devlet kısa sürede Hicaz bölgesini (Mekke, Medine, Taif) dahi topraklarına katmıştır.¹⁶⁶ Cülendâ b. Mes'ûd Umman'da bir devlet kurmuş¹⁶⁷, bu devletin kısa sürede yıkılmasından sonra Umman'da ikinci kez İbâdî imâmeti kurulmuş ve bu imâmet uzun yıllar devam etmiştir. Mağrib bölgesinde ise önce Ebu'l-Hattab el-Meâfirî'ye imam olarak biat edilmiş¹⁶⁸ ve onun imamlığı altında Trablus ve Kayrevan ele geçirilmiştir. Dört yıl süren bu imâmet, Abbasî ordularının Mağrib'e gelerek Ebu'l-Hattab'ı öldürmesi ile son bulmuştur.¹⁶⁹ Onun yenilmesi ile yine *hameletü'l-ilim*'den olan ve Ebu'l-Hattab'ın valisi olan Abdurrahman b. Rüstem, Kuzey Afrika'da (Tahert) Rüstemîler adıyla bilinen devletini kurmuş¹⁷⁰ ve bu devletin ömrü yüz yıldan uzun olmuştur.¹⁷¹ Ebû Ubeyde, bunların dışında başta kendisinden sonra İbâdî mezhebinin liderliğini üstlenecek olan Rebi' b. Habîb olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları Seleme b. Sad, Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl, Ebû Hamza Muhtâr b. Avf, Ebû Yezîd el-Harezmi, Ebu'l Hars Hasın, Hıyâr b. Sâlim ve Eyyûb b. Vâil el-Hadramî'dir.¹⁷²

¹⁶³ Ebû Ubeyde'nin diğer bölgelere gönderdiği hameletü'l-ilim için bkz. Yahya Ertürk, "Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbaziliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi 2014, s. 29-40

¹⁶⁴ Şerîfî ve diğer., *Mu'cemu Âlâmu'l-İbâdiyye*, II, s. 419

¹⁶⁵ Nâsir b. Ali b. Salim en-Nedâbî, *el-İmâmetü'l-İbâdiyye fî'l-Yemeni ve'l-Hicaz*, 1. baskı Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019/1440, s. 59-60

¹⁶⁶ Nedâbî, *el-İmâmetü'l-İbâdiyye fî'l-Yemeni ve'l-Hicaz*, s. 113-146

¹⁶⁷ Said b. Salim b. Süleyman el-Ma'merî, *Şahsiyyât Umaniyye Tarihiyye (el-İmam Cülendâ b. Mes'ud)*, thk. Said Salih Halil, Mektebetü'l-Enfal, y.t. s. 5

¹⁶⁸ Siyâbî, *İzaletü'l-Va'sei an Etbâi Ebi's-Şa'se*, s. 38

¹⁶⁹ Ebû Zekerîya Yahya b. Ebi Bekir, *Kitâbu Siyeri'l-Eimmeti ve Ahbarihim el-Maruf bi-Tarihi Ebi Zekerîya*, thk. İsmail el-Arabi, 2. baskı, Beyrut/Lübnan: Daru'l-Mağribi'l-İslâmî, 1982/1402, s. 57-70

¹⁷⁰ Süleyman Başa el-Barûnî, *el-Ezherü'r-Riyadiyye fî Eimmeti ve Mülûki'l-İbâdiyye*, 1. baskı, Londra: Daru'l-Hikme, 2005, s. 42

¹⁷¹ Nadir Özkuyumcu, "Rüstemiler (777-909)", *DİA*, XXXV, 295-296

¹⁷² Barûnî, *Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye*, s. 30

Ebû Ubeyde, bu dönemde sadece ilim talebesi yetiştirmekle kalmamış, Câbir b. Zeyd'den mezhebi bir arada tutmuş ve teşkilatlanmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde, sadece İbâdîlerin önde gelenlerinin katıldığı ve önemli konuların görüşüldüğü ihtiyarlar meclisi, yine yöneticilerden gizli olmakla beraber halkın genelinin katılabildiği ve kadınlara da yer ayrılan genel meclisler ve özel davetçilerin yetiştirildiği davet meclisleri olmak üzere üç aşamalı bir teşkilatlanmaya gitmiştir.¹⁷³ Bu meclisler vasıtasıyla öğrenci yetiştiren Ebû Ubeyde, aynı zamanda mezhebin sorunlarına çözümler üretiyor ve diğer bölgelere gönderdiği öğrencilerini yönlendirerek mezhebin yayılmasını, teşkilatlanmasını ve imkan bulunan durumlarda devlet kurulmasını sağlıyordu.

3.2.5. Ebû Ubeyde'nin Fıkıh Anlayışı

Ebû Ubeyde'nin yaşadığı zamana baktığımızda fıkıh tarihi ve mezheplerin oluşum süreci açısından erken denilebilecek bir dönemde yaşadığını görürüz. Ebû Ubeyde'nin vefatını hicrî 145 olarak kabul ettiğimiz zaman dört büyük Sünnî fıkıh mezhebi kurucuları arasında Ebû Hanife (v.150) ile neredeyse aynı dönemde, İmam Mâlik (v.179), İmam Şafii (v.204) ve Ahmed b. Hanbel'e (v.241) göre ise erken bir dönemde yaşadığını görmüş oluruz.

Ebû Ubeyde istisnai durumlar dışında Hac mevsimlerinde Hicaz bölgesine gider ve oradaki ulema ile görüşürdü. Basra'da yetişmesinin yanında Irak'ın diğer şehirlerine de seferler yapmış, bu yolculuklar onun fikhî ve ilmî birikimi üzerinde derin bir tesir bırakmıştır.¹⁷⁴ Ebû Ubeyde'nin bu rihleler sayesinde o sıralarda şekillenmekte bulunan Hicaz ve Irak ya da diğer bir deyişle ehl-i hadis ve ehl-i rey ekollerine vakıf olduğunu ve her iki ekole sahip alimler ile görüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ebû Ubeyde'nin fıkıh anlayışı genelde ihtiyatlı olanı tercih etme ve gelen rivayetlerin en sağlamını alma üzerine kuruluydu.¹⁷⁵

Ebû Ubeyde, Kur'an'ı fıkıh için birinci kaynak olarak görme konusunda diğer ulemadan ayrı düşmüyordu. Sünneti doğru kaynaktan almaya önem veren Ebû Ubeyde sahâbeden bir hocası olmayan kimse hakkında şöyle diyordu:

¹⁷³ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 88

¹⁷⁴ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi* s. 356-357

¹⁷⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 193

Sahâbeden bir hocası olmayan kimse dinde bir şey üzere değildir. Allah bize Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Selâm'ı bahşetti ki bunlar ilimde yetkin kimselerdir. Biz de onların izi üzere yürüdük, sözlerine uyduk, sîretlerine dayandık ve yöntemlerine tutunduk.¹⁷⁶

Fıkîhî anlamda hadislere çok önem veren Ebû Ubeyde, hadis alacağı râvilerin fakih olmasını arar ve fakih olmayan râvilerin hadisi yanlış yorumlayarak aktaracağından korkardı. Onun bu konudaki şu sözü meşhurdur: “*Fıkıhta imamı bulunmayan her hadis sahibi sapmıştır, Allahu Teala bize Câbir b. Zeyd'i bahşetti de sapmadık.*”¹⁷⁷ Sünnetin Kur'an'ı tahsis ve neshedebileceğini kabul eden Ebû Ubeyde, sünnetin müstakil bir teşrî kaynağı olduğunu da kabul etmekteydi.¹⁷⁸

Ebû Ubeyde'nin yaşadığı dönemde icma kelimesi henüz terimsel manasına kavuşmuş değildi. Bu yüzden direkt olarak icmaya bakışını bilemesek de Ebû Ubeyde'den icmanın taşıdığı manayı kabul ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. İcma'ya dayanak olarak gösterilen hadisin benzer bir varyantının bizzat Ebû Ubeyde tarikiyle rivayet edilmiş olması¹⁷⁹ ve zekat risalesinde “ümmetin icması” tabirini kullanması¹⁸⁰ da bu argümanı destekler niteliktedir.

Kıyas konusunda ise Ebû Ubeyde'den hem olumlu hem olumsuz rivayetler bulunmaktadır. Ebû Ubeyde kıyası yerme babında şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Kıyasa giden helaka/yıkıma gitmiştir.*”¹⁸¹ Biz Ebû Ubeyde'nin rivayetlerini incelediğimizde ise onun kıyası kullandığını görüyoruz. Örneğin Rebi' b. Habîb *Câmi'*inde Ebû Ubeyde kanalı ile rivayet ettiği Hz. Aişe'nin “*Ben hayızlı iken Resulullah (s.a.v) ile beraber uyurdum*” hadisinin akabinde, Ebû Ubeyde'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: “*Bu hayızlının bedeninin necis olmadığını göstermektedir. Cünüp kimsenin bedeni de bu hal üzeredir.*”¹⁸² Bu örnek Ebû Ubeyde'nin cünüp kimsenin bedeninin temizliğini hayızlı kadının bedenine kıyas ederek hükme ulaştığını göstermektedir. Ebû Ubeyde'nin kıyası

¹⁷⁶ Hârisî, *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fi Usuli'l-İbâdîyye*, s. 149

¹⁷⁷ Hârisî, *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fi Usuli'l-İbâdîyye*, s. 149

¹⁷⁸ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi* s. 433

¹⁷⁹ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-Ümmet, Ümmet-i Muhammed (s.a.v), s. 15 rkm.40

¹⁸⁰ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime, *Risaletü Ebi Kerime fi'z-Zekat*, s. 18

¹⁸¹ *Mevsüatü'l-Âsâr el-Fıkhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde*, I, s. 175

¹⁸² Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Kitâbu't-Talak ve'l-Hul' ve'n-Nafaka, Babun fi'l-Hayd, rkm.35, s. 123

kullandığı diğer bir örnek ise zekat nisabı konusunda buğday ve arpanın altın ve gümüşe kıyasla birbirine katılarak hesaplanması hakkındaki fetvasıdır.¹⁸³ Râşidî, kitabında Ebû Ubeyde'nin kıyası kullandığı ondan fazla örnek zikretmektedir.¹⁸⁴ Bu çelişkili görünen rivayetleri aslında Ebû Ubeyde'nin kıyasa karşı olmadığı ancak öncelikle bir eser aradığı ve kıyası kullanma konusunda ihtiyatlı olup bunun ölçüsüz kullanımına karşı uyardığı şeklinde cemedebiliriz.

Ebû Ubeyde sahâbî kavli konusunda ise bu sözlerin hem doğruya hem yanlışla ihtimali olduğunu düşünmekte ve bazen sahâbî kavline uygun fetva verirken bazen muhalif fetva verebilmekte, birden çok sahâbî sözü olduğunda ise bunlar arasında seçim yapmaktadır.¹⁸⁵ Ebû Ubeyde, fetva verirken bunların dışında maslahatı mürsele, istishâb ve sedd-i zerâi yöntemlerini de kullanmaktadır.¹⁸⁶

Mezhep içinde Câbir b. Zeyd'den sonra ikincil konumda bulunan Ebû Ubeyde, mezhebin yayılması, teşkilatlanması ve mezhep müntesiplerinin devletler kurması konusunda ise Câbir b. Zeyd'e göre daha aktif görünmektedir. Mezhebin Basra dışında yayılması konusunda hayati öneme sahip olan Ebû Ubeyde'nin mezhebin günümüze kadar ulaşmasındaki en önemli şahsiyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira zaman içinde İbâdîliğin çıkış noktası olan Basra'da İbâdî varlığının azalıp sonunda yok olmasına rağmen bugün günümüzde başta Umman olmak üzere Libya, Cezayir, Tunus ve Zengibar gibi bölgelerde İbâdî varlığının devam etmesi Ebû Ubeyde'nin yetiştirdiği ve bu bölgelere gönderdiği öğrencileri sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu açıdan İbâdiyye mezhebi günümüze kadar farklı bölgelerde hayatını sürdürebilmesini büyük oranda Ebû Ubeyde'ye borçludur. Ebû Ubeyde bunun yanında önde gelenlere, halka ve davetçilere özel olarak kurduğu üçlü meclis sistemi ile teşkilatlanmaya giderek mezhep içi yapılanmayı sağlamış ve gönderdiği öğrencileri ile irtibatı kopartmayarak yaşadığı süreçte mezhebin yönetimini tek elde tutmayı başarmıştır. Ayrıca dönemin zalim yöneticilerine karşı savaşmak isteyen tâbiîlerini engelleyerek mezhebini barışçıl bir düzeyde tutmuş ve bu şekilde mezhebin devamlılığını sağlayabilmiştir. Ebû Ubeyde'yi önemli yapan diğer

¹⁸³ Ağberî, *el-Medhal ile 'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 211

¹⁸⁴ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi*, s. 446-448

¹⁸⁵ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi* s. 441

¹⁸⁶ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi* s. 451-455

bir nokta ise bütün bunları Basra gibi merkezi bir yerde ve Emevî idarecilere fark ettirmeden yapabilmiş olmasıdır.

Ebû Ubeyde'nin fıkıh alanındaki önemi ise rivayetler yolu ile bize ulaşan fikhî görüşlerinden anlaşılabilir. Hocası Câbir b. Zeyd'in fikhî görüşlerinin bize ulaşması konusunda bir köprü vazifesi gören Ebû Ubeyde, sadece bununla yetinmemiş ayrıca kendisi de fikhî çıkarım ve içtihatlarla bulunmuştur. Özellikle sahâbe nesline yakınlığı ve tâbiînün büyüklerinden ders almış olması, onu fıkıhta önemli bir noktaya taşımıştır. Sadece hocasının görüşlerine bağlı kalmayan Ebû Ubeyde'nin hocasına muhalif görüşlerinin yanında İbâdî mezhebi içinde tek başına kaldığı fikhî görüşleri de bulunmaktadır. Tarih boyunca yazılan hiçbir İbâdî fıkıh kitabının onun fikhî görüşlerinden hâli olmaması, İbâdî fikhî için onun önemini ortaya koyar niteliktedir.

3.3.Rebi' b. Habîb el-Ferâhîdî

Ebû Ubeyde'nin ölümü üzerine İbâdiyye mezhebinin başına İbâdîlerin Buhârî ve Müslim'den daha sahih bir kaynak olarak kabul ettikleri ve İbâdî fikhının oluşmasında büyük paya sahip *el-Câmiu's-Sahîh*'in (*Müsnedü'r-Rebi'*) müellifi Rebi' b. Habîb geçmiştir.

3.3.1. İsmi ve Künyesi

Rebi' b. Habîb'in tam ismi Ebû Amr Rebi' b. Habîb b. Amr el-Ferâhîdî olup Umman'da doğması hasebiyle el-Umânî ve Basra'da ikamet edip ilim öğrenmesi sebebiyle el-Basrî künyelerine sahiptir.¹⁸⁷

3.3.2. Doğumu ve Hayatı

Rebi' b. Habîb, hicrî seksen yılında ya da kısa bir süre öncesinde Umman'ın Bâtına isimli bölgesinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından ve Ummanlı alimlerden aldıktan sonra hicrî doksan yılı dolaylarında ailesi ile birlikte Basra'ya göç etmiştir.¹⁸⁸ O dönemde

¹⁸⁷ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahîh*, s. 3

¹⁸⁸ Salih b. Ahmed el-Bûsaîdî, *Rivayetü'l-Hadis Inde'l-İbâdîyye Dirase Mukarene*, 1. baskı, Mektebetü'l-Cili'l-Vâid, 2000/1420 s. 49-50

Basra’da birçok Ummanlı alim bulunmaktaydı. Ummanlılar ilk gelişlerinden itibaren planlı olarak Basra’ya yerleşmişlerdir. Bunun ilki ise Peygamberimizin (s.a.v) Umman’a elçi olarak gönderdiği Amr b. Âs ile gelen Ummanlıların Basra’ya yerleşmesi olmuştur.¹⁸⁹ Küçük yaşlarda Basra’ya gelen Rebi’ b. Habîb, uzun yıllar burada yaşamış, ilim öğrenmiş ve ömrünün son yıllarında Umman’a dönerek orada vefat etmiştir.¹⁹⁰ Vefatının Hicrî 175-180 tarihleri arasında olduğu belirtilmekte olup kesin tarih bilinmemektedir. Verilen tarihlere bakıldığında Rebi’ b. Habîb’in hicrî ikinci yüz yılın son çeyreğinde öldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁹¹

3.3.3. Hocaları

Rebi’ b. Habîb’in hocaları arasında Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, Ebû Nuh Sâlih ed-Dehhân ve Dımâm b. Saib bulunmaktaydı. Özellikle son üçü hakkında Rebi’ şöyle demiştir: “*Ben fıkıhı şu üç kimseden ezberledim; Ebû Ubeyde, Dımâm ve Ebû Nuh.*”¹⁹² Rebi’ b. Habîb’in hocaları içinde Câbir’i saymaması ise h.93 yılında vefat ettiği kabul edilen Câbir ile karşılaştığı sıralarda henüz çok genç olması dolayısıyla olmalıdır. Zira Rebi’ b. Habîb’in *Müsned*’inde direkt olarak Câbir b. Zeyd’den rivayet ettiği sadece iki tane hadis bulunmaktadır.¹⁹³ Câbir b. Zeyd ile Rebi’ b. Habîb’in vefat tarihleri arasında seksen yılı aşan bir zaman olmasını göz önünde bulundurarak onların görüşmediğini ve Câbir b. Zeyd’in Rebi’ in değil onun babası Habîb b. Amr’ın hocası olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁹⁴ Rebi’ in *Müsned*’inde en çok kullandığı rivayet silsilesi Dımâm’ın Câbir’den rivayetleri şeklinde olamıdır. Zira Dımâm, Câbir’in râviyesi¹⁹⁵ olarak isimlendirilmektedir.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Siyâbî, *İzâletü'l-Va'sei an Etbâi Ebi's-Şa'se*, s. 40

¹⁹⁰ Ahmet Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, 1. baskı, Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 52

¹⁹¹ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 53

¹⁹² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 235

¹⁹³ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 62

¹⁹⁴ Bünyamin Erul, “Rebi’ b. Habîb”, *DİA*, XXXIV, 494-495

¹⁹⁵ Bir isimden en çok rivayette bulunan kimse için kullanılan terim.

¹⁹⁶ Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, s. 3

Rebi' b. Habîb'in İbâdiyye'den olmayan birçok hocası bulunmakta olup Muhammed b. Sîrîn, Mücahid b. Cebr ve Atâ b. Ebî Rebâh bu hocaları arasında yer almaktadır.¹⁹⁷

3.3.4. Öğrencileri

Rebi' b. Habîb'den ilim alıp hadis dinleyen çok sayıda öğrenci vardır. Bunlardan bazıları ileride kendi dönemlerinin büyük alimlerinden olmuştur. Özellikle İbâdî mezhebinde yüksek konumlara sahip bu alimlerden bazıları Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl, Musa b. Ebî Câbir, Beşir b. Münzir, Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra, Münir b. Neyyir, Muhammed b. Muallâ, Ebû Eyyûb Vâil b. Eyyûb ve Haşim b. Gaylân'dır.¹⁹⁸ Rebi' b. Habîb'in öğrencileri ondan ilim tahsil ettikten sonra genellikle Umman, Hadramevt, Horasan ve Irak gibi bölgelere dağılmışlar ve bu ilmi oralarda yaymışlardır.¹⁹⁹

3.3.5. Rebi' b. Habîb'in Fıkıh Anlayışı

Ebû Ubeyde'nin öğrencileri arasında önemli bir konumda bulunan Rebi' b. Habîb, Ebû Ubeyde hastalandığında fetva ve insanları irşat için onun vekili olarak hacca gitmiştir. Ayrıca Mahbûb b. Rahîl'in aktardığına göre Ebû Ubeyde, yanında Rebi' anılınca onun için “*Fakihimiz, imamımız ve takvalımız*” demiştir.²⁰⁰ Mahbûb b. Rahîl'in ise hocası Rebi' için “*Ebû Ubeyde'den sonra Müslümanların alimi ve fakihiydi*” dediği aktarılmaktadır.²⁰¹

Rebi' b. Habîb, hocası ve mezhep imamı olan Ebû Ubeyde'nin vefatı üzerine mezhebin yeni imamı olmasının yanı sıra mezhep müntesiplerinin fetva mercii olarak da görülmüştür.²⁰² Muhaddis kimliği ile ön plana çıkan Rebi' b. Habîb, aynı zamanda bir fakihti. Bazı araştırmacılar Rebi' b. Habîb'in fetva ve eserlerine bakarak onun müçtehit olduğunu söylemektedir.²⁰³ Gerek *Müsned*indeki rivayetleri yorumlama şekline gerekse

¹⁹⁷ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdiyye*, I, s. 235

¹⁹⁸ Kannûbî, *el-İmam er-Rebi' b. Habîb, Mekanetühü ve Mesnedühü*, s. 48

¹⁹⁹ Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 74-75

²⁰⁰ Dercînî, *Tabakatü'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, II, s. 276

²⁰¹ Bûsaîdî, *Rivayetü'l-Hadis inde'l-İbâdiyye*, s. 57

²⁰² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdiyye*, I, s. 239

²⁰³ *Fütya'r-Rebi' b. Habîb*, Dirase ve thk. Talal b. Halife b. Hamed Âl Abdusselam, 1. Baskı Maskat /Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman 2018/1438, s. 42

de *Beyanu’-ş-Şer’*, *Musannef*, *Kitâbu’z-Ziya* ve *Câmiu İbn Ca’fer* gibi klasik İbâdî fıkıh kitaplarında geçen söz ve rivayetlerine baktığımızda bunu açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Rebi’ b. Habîb *Müsned (el-Câmiu’s-Sahih)* isimli eserinde baktığımızda onun rivayetleri bir fakih gibi sıralamaktadır. Öncelikle kendisine ulaşan rivayeti aktaran Rebi’, bunun akabinde konu hakkında varsa sahâbî kavlini belirtmekte, sonrasında ise hocalarının -hocaları tâbiîndendir- görüşünü aktarmaktadır.²⁰⁴ Bazı rivayetlerin sonuna yaptığı yorumlar vasıtasıyla onun fıkıh anlayışına dair ipuçları elde etmek mümkündür. Ancak Rebi’ b. Habîb, fikhî çıkarımlarda bulunurken İbâdî mezhebinin görüşü çerçevesinde hareket etmekte, kendi mezhebine uygun olarak rivayetleri kitabına almakta, mezhebinin görüşüne muhalif olan rivayetlere ise kitabında yer vermemektedir.²⁰⁵ Örneğin mezhepler arasında ihtilafı olan ve gerek kabul edenlerin gerek reddedenlerin sünnetten delil getirebileceği mestler üzerine mesh etme²⁰⁶ ve namazda kunut duasının okunması²⁰⁷ gibi konularda mezhebinin görüşüne uygun olarak bunları olumsuzlayan rivayetleri aktaran Rebi’, bu konudaki olumlu rivayetleri ise kitabına almamıştır.

Rebi’ b. Habîb’in öğrencileri tarafından derlenen ve günümüzde matbu olarak bulunan *Fütya’r-Rebi’* isimli fetva derlemesi ise Rebi’ b. Habîb’in kitaplaşacak derecede fetva verdiğinin açık bir örneğidir. Bu fetvalara baktığımızda Rebi’in gerektiğinde Kur’an’dan delil getirerek ya da bir ayete atıf yaparak bir meseleyi açıkladığını görmekteyiz.²⁰⁸ Müsned sahibi olan bir muhaddisin, fetva sırasında sünnetten deliller getirmesi gayet normaldir. Rebi’ de fetva verirken hadis, eser ve sahâbî kavlinde referanslar vermektedir.²⁰⁹ Fetvalarında az da olsa kıyasa yer veren Rebi’, nas olmayan konularda ise içtihatla bulunmaktadır. Rebi’in fetvalarında dikkati çeken diğer bir nokta ise fetva verirken ihtiyat ve sedd-i zerâi ilkelerini kullanmasıdır.²¹⁰

²⁰⁴ Özdemir, *İbâdiyye’nin Ana Hadis Kaynağı Rebi’ b. Habîb’in Müsnedi*, s. 278

²⁰⁵ Özdemir, *İbâdiyye’nin Ana Hadis Kaynağı Rebi’ b. Habîb’in Müsnedi*, s. 279

²⁰⁶ Rebi’in bu konuda aktardığı rivayetler için bkz. Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiu’s-Sahih*, Babun fi’l-Meshi ale’l-Huffeyn rkm.123,124,125,126, s. 32

²⁰⁷ Rebi’in bu konuda aktardığı rivayetler için bkz. Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiu’s-Sahih*, Babu Câmi’is-Salât, rkm, 302,303 s. 68

²⁰⁸ *Fütya’r-Rebi b Habîb*, s. 66

²⁰⁹ *Fütya’r-Rebi b Habîb*, s. 67-70

²¹⁰ *Fütya’r-Rebi b Habîb*, s. 70-74

Bütün bunlara baktığımızda muhaddis yönü ağır basan Rebi' b. Habîb'in aynı zamanda büyük bir fakih yönü olduğunu da söyleyebiliriz. Müsned isimli eseri, mezhebin dayanak aldığı rivayetleri ve hocaları Câbir b. Zeyd ile Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin fikhî görüşlerini kayıt altına alıp yok olmasını önlemesi yönüyle önemli olup, İbâdî fikhının günümüze ulaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Başka hiçbir eser ya da fetvası olmasa dahi bu kitabı tedvin ederek bize aktarmış olması onu İbâdî fikh tarihine önemli isimlerinden biri yapmaya yetecektir. Rebi' b. Habîb sadece bu kitabı aktarmakla kalmamış gerek bu kitabında gerekse aktarılan diğer eserlerde fikhî çıkarımlarda bulunmuş ve fetvalar vermiştir. Bu rivayetler, fikhî çıkarımlar, fetvalar ve yetiştirdiği öğrenciler dolayısıyla İbâdî mezhebinin üçüncü imamı olan Rebi'in aynı zamanda İbâdî fikhının kurucu isimleri arasında yer alması garipsenmemelidir.

4. İbâdî Fıkıh Usulünde Deliller

İbâdî fıkıhında kullanılan delil, kaynak ve yöntemler cumhur ulema ile farklılık göstermemektedir. Kimi zaman İbâdîlerin bu deliller hakkında kullandıkları tabirler farklılaşmış olsa da bunlar incelendiğinde aradaki ihtilafın sadece lafzi olduğu ortaya çıkmaktadır. İbâdîler delil olarak Kur'an, sünnet, icma, kıyas, istishâb, maslahatı mürsele ve istihsanı kullanmakta ancak son üçünü istidlal terimi ile ifade ederken icma, kıyas ve istidlale ise rey adını vermektedir.²¹¹ Bu durum ise İbâdî kaynaklarında kullanılan şer'î delillerin Kur'an, sünnet ve reyden oluştuğu şeklindeki ifadelerin yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Halbuki bu terimlerin ne ifade ettikleri ortaya konulduğunda mezhepler arasındaki delil farkının sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olduğu görülecektir. Bu kısa açıklamadan sonra şimdi İbâdî mezhebinin fıkıh usulünde kullandıkları delilleri aslî ve fer'î deliller olarak ikiye ayırarak incelemeye başlayacağız.

4.1. Aslî Deliller

Aslî kaynaklar başlığı altında edille-i şeriyye olarak bilinen Kitâb, sünnet, icma ve kıyas bahisleri incelenecektir.

4.1.1. Kitab (Kur'an-ı Kerim)

Meşhur İbâdî alimi Nureddin es-Sâlimî kaleme aldığı *Şemsü'l-Usûl* adlı manzumesinde Kur'an-ı Kerim'i "*Peygamberimize (s.a.v) indirilmiş, ondan tevatüren nakledilmiş ve indirilmesiyle ona muarazada bulunmaya niyetlenenleri aciz bırakacak (icaz) nazım*" olarak tarif etmektedir.²¹² Sâlimî, tarifi devamında yer alan kayıtlar ile nazım ifadesinin şamil olduğu diğer manaları kapsam dışı bırakmakta, Peygamberimize (s.a.v) indirilmiş ifadesi ile de nazım şeklinde indirilmemiş olup mana olarak vahyedilmiş hadisleri ve diğer peygamberlere indirilmiş kitapları tarifi dışında bırakmaktadır. Ondan tevatüren nakledilmiş ifadesi ile tilaveti neshedilmiş olan ayetleri ve âhâd yolla gelen hadislerin

²¹¹ Mustafa b. Hamud Âl Hermuş, *el-Kavâidü'l Fıkhiyye Inde'l-İbâdîyye Dirase Nazariyye Tahliyye Te'siliyye Tatbikiyye*, İşraf: Abdullah b. Muhammed es-Sâlimî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2013, I, s. 213

²¹² Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Tal'atü's-Şems ale Şemsi'l-Usûl*, 2.baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l İmam Nureddin es-Sâlimî, 2008, I, s. 31

Kur'an'dan olmadığını belirtmekte, icaz vasfı ile ise Peygamberimizden (s.a.v) tevatür yoluyla nakledilmiş kutsi hadisleri tarifi kapsamında çıkartmaktadır.²¹³

Usulcülerin kitaptan kastının bazen bir iki ayet bazen ise bir harf olacağını belirten Sâlimî, onların amacının delilden hüküm istinbat etmek olduğunu ve bu delilinin kimi zaman bir ayet kimi zaman ise bir harf olduğunu kaydederek kitap lafzının Kur'an'ın tamamı için kullanılabileceği gibi bir parçası için de kullanılabileceğini söylemektedir.²¹⁴

Kur'an-ı Kerim kendi ifadesi ile apaçık bir Arapça ile²¹⁵ ve belagat ve fesahat ile meşhur bir topluluğa indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim dil ve şiir konusundaki maharetlerine rağmen Arapları dahi benzerini getirmekten aciz bırakacak şekilde bir üslup ile bezenmiş ve en mükemmel bir edebî eserde bulunması gereken bütün unsurları ihtiva etmiştir.²¹⁶ Bu dil üslubunun içinde muhkem ve müteşâbih ifadeler, hakikat, mecaz, kinaye, istiare vb. bulunmaktadır. İbâdîler de Kur'an'da mecazın bulunduğunu kabul etmekte ve zahiri anlamı alındığında teşbih ve tecsime götürecek ayetleri tevil etmektedir.²¹⁷

4.1.1.1.Şaz Kıraatler

İbâdîler, ümmetin geri kalanı gibi Kur'an-ı Kerim'i Mushaf-ı Osmanî'de yazıldığı şekliyle kabul etmekte ve bundan bir şeyi reddedenin küfre düşeceğini söylemektedir.²¹⁸ Zaten Kur'an'ın bize tevatür yoluyla nakledilmiş olması ve Allahu Teala tarafından korunacağı vaadi²¹⁹ bunu gerektirmektedir. Sâlimî, besmele konusunda mezhepler arasındaki ihtilafı aktardıktan sonra kendilerine göre doğru olanın besmelenin başına yazıldığı her surenin ayeti olduğunu, zira besmelenin kendilerine tevatür yolu ile nakledilen ve Mushaf'ta yazılı bulunan ayetlerin içerisinde bulunduğunu belirtmektedir.²²⁰ İbâdîler, üzerinde icma bulunan yedi kıraati²²¹ mütevatir olarak kabul

²¹³ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 31

²¹⁴ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 31

²¹⁵ Şuara Suresi, 26/195, Zuhur Suresi, 43/3

²¹⁶ Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş*, 2. Basım, İstanbul: İsam Yayınları, 2013, s. 11

²¹⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 134

²¹⁸ Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, *el-Adlû ve'l-İnsaf fî Marifeti Usûlü'l-Fıkhi ve'l-İhtilâf*, 1. baskı, Vizâratü'l-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984, I, s. 141

²¹⁹ Hicr Suresi, 15/9

²²⁰ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 32

²²¹ İbn Kesir, Nafi, İbn Âmir, Ebû Amr b. Âlâ, Asım, Hamza ve Kisâi

ederken kıraat-i aşere olarak meşhur olan onlu taksimdeki diğer üç kıraati²²² ve bu yedi kıraatin dışında kalan bütün kıraat tariklerini ise şaz kabul etmektedir.²²³

Bize mütevatir yolla ulaşmamış şaz kıraatlerin namazda okunamayacağı ve Kur'an'dan sayılmayacağında görüş birliği vardır. Buradaki ihtilaf noktası ise şaz kıraatlerin hüküm istinbatında kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağıdır. Hanefilere göre mütevatir olmayan kıraatler kaynak olarak kullanılabilirken Mâlikî, Hanbelî ve bir kısım Şâfiîlere göre kullanılamamaktadır.²²⁴ İbâdîler ise bu konuda Hanefîler ile benzer bir görüşü paylaşmakta ve şaz kıraatleri hüküm koyma konusunda delil olarak kabul etmektedir. Onlara göre şaz kıraatler, ilim ifade etmemekle birlikte onunla amel etmek caiz, hatta mütevatir bir habere muhalif olmadığı sürece vaciptir. Zira onlar, şaz kıraatleri âhâd haber konumunda kabul etmektedir.²²⁵ Bu hükme binaen İbâdîler yemin kefareti konusundaki ayette²²⁶ geçen üç gün orucun, İbn Mes'ûd rivayeti dolayısıyla peş peşe tutulması gerektiğini söylemektedir.²²⁷

4.1.1.2.Kur'an-ı Kerim'de Nesih

Nesih, bir şeyi iptal edip onun yerine başka bir şeyi ikame etmek anlamına gelmektedir.²²⁸ Sâlimî, usul manzumesinde buna yakın bir tarif vererek neshi şöyle tarif etmektedir: “Nesih, şer’î bir hükmün sabit olduktan sonra başka bir şer’î hüküm tarafından kaldırılmasıdır.”²²⁹ Ağberî, bu tarif ile beraber Vercalânî’nin tarifini²³⁰ zikrettikten sonra bu tariflerden şu maddeleri çıkartmaktadır:

- Neshedilen hüküm şer’ ile sabit olmalıdır.
- Nesih ancak Ahkâm konusunda olur, haber, ahlak ve itikad konuları ise neshe konu olmaz.

²²² Ebû Cafer, Yakup ve Halef

²²³ Sâlimî, *Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 36

²²⁴ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l Fıkh)* trc. İbrahim Kafi Dönmez, 21. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, s. 54

²²⁵ Muhammed b. Şâmis el-Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti’l-Me’mûl fî İlmi’l-Fürû’ ve’l-Usûl*, Vizâratü’l-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984, I, s. 163

²²⁶ Mâide Suresi, 5/89

²²⁷ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, *Heymenü’z-Zâd ile Dari’l-Meâd*, Vizâratü’l-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986, V, s. 568

²²⁸ Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Manzur el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Daru Sâdır, III, s. 61

²²⁹ Sâlimî, *Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 316

²³⁰ Vercelânî, *el-Adlî ve’l-İnsaf*, I, s. 161

- Neshedici hüküm, neshedilen hükümden sonra gelmelidir.
- Nesihten bahsedilebilmesi için bu iki delil arasında tearuz olması gerekir.
- Ayrıca neshedici hüküm, şer'î bir hüküm olmalıdır.
- Hükümün ölüm ya da delilik ile ortadan kalkması ise nesih sayılmaz.²³¹

Sâlimî, nesih tarifini verdikten sonra neshin cevazı konusunda bir ihtilaf olmadığını aktarmakta, neshin vuku bulduğunun nakil ve senet yolu ile sahih olduğunu belirterek neshin cevazını akıl ve nakil yoluyla ispatlamaya çalışmaktadır.²³² İbâdîler arasında Kur'an'da neshin bulunduğu konusunda bir ihtilaf bulunmamakta ancak tilavetin neshine rağmen hükmün bekasını bazı alimler kabul ederken²³³ bazıları ise kabul etmemektedir.²³⁴ Sâlimî, tilavetin neshedilip hükmün kalmasını kabul etmekte ve buna Hz. Ömer'den nakledilen recm ayetini, tilaveti baki olmakla birlikte hükmü neshedilen ayete ise bir yıl iddet ile alakalı ayeti²³⁵ örnek vermektedir.²³⁶

Sünnetin Kur'an ile sabit olmuş bir hükmü neshetmesi konusu İbâdîler arasında ihtilaflı olmakla beraber racih görüş hem Kur'an hem sünnet vahye dayalı olduğu için Kur'an'ın sünneti neshettiği gibi sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceği şeklindedir.²³⁷ Ancak İbâdîler bu konuda sünnetin hepsini bir tutmamakta ve sadece mütevatir ve müstefiz olarak nakledilen rivayetlerin Kur'an ile sabit olan hükümleri neshedebileceğini söylemektedir. Buna örnek olarak ölüm sırasında anne babaya vasiyeti tavsiye eden ayetin²³⁸ “Varise vasiyet yoktur”²³⁹ hadisi ile, mut'a konusundaki ayetin²⁴⁰ ise Peygamberimizin (s.a.v) mut'a yasağı²⁴¹ ile neshedildiğini göstermektedirler.

²³¹ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 141

²³² Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 317-318

²³³ Vercelânî, *el-Adlî ve'l-İnsaf*, I, s. 168, Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 325

²³⁴ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 141

²³⁵ Bakara Suresi, 2/240

²³⁶ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 326

²³⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 145-146

²³⁸ Bakara Suresi 2/180

²³⁹ Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, *Kitâbu't-Tertîb fi's-Sahîhi min Hadisi'r-Rasul (s.a.v)*, Maskat 1. Baskı, Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2003/1424, Babu'l Vasiyye, 48/685, Tirmizî, *Kitâbu'l Vesâyâ*, 4/434, Nesâî, *Kitâbu'l Vesâyâ*, 6/247, İbn Mace, *Kitâbu'l Vesâyâ*, 2/905

²⁴⁰ Nisa Suresi 4/24. Bu ayette geçen ücür ifadesi Sünni müelliflerce mehir olarak tercüme edilirken İbâdî alimler tarafından müt'a karşılığı verilen ücret olarak anlaşılmıştır.

²⁴¹ Vercelânî, *Kitâbu't-Tertîb*, Babu ma Yecuzu mine'n-Nikah ve ma La Yecuzu, rkm.524, Müslim *Kitâbu'n-Nikah*, rkm.2604

4.1.2. Sünnet

4.1.2.1.Tarifi

Sünnet, dilde yol, adet gibi manalara gelmekte, fıkıh terimi olarak ise nafîle İbadetler manasında kullanılmaktadır.²⁴² Sâlimî, usul terimi olan sünneti meşhur manzumesi *Şemsu'l-Usûl*'de şöyle tarif etmektedir “*Sünnet, Resul'den gelen söz, fiil ve takrirdir.*”²⁴³ Bu manzumenin şerhinde Sâlimî, bu tarifi verdikten sonra hadis ile sünnet arasındaki ayrımı açıklama babında kavli sünnete hadis dendiğini, zira hadis denilince akla sadece kavli sünnetin geldiğini aktarmaktadır.²⁴⁴

4.1.2.2.Sünnetin Kaynak Değeri

İbâdîler, sünnetin konumu hakkında diğer Sünnî mezheplerden farklı düşünmemektedir. Onlara göre sünnet, Kur'an'ın tamamlayıcısıdır ve onunla amel etmek vaciptir. İbâdî alimlerden Şaksî bu konuda şöyle demektedir: “*Şeriat ahkâmının hepsi tek sabit bir yoldan gelmiştir ki o da Kur'an-ı Kerim'dir. Sünnete uymanın gerekliliği ve sünnet ile amel etmenin vacip oluşu da Kur'an-ı Kerim ile sabittir.*”²⁴⁵ Bu konuda delil olarak şu ayetler göstermektedirler: “*Allah'a ve Peygamber'e itaat edin,*”²⁴⁶ “*De ki: Allah'a ve Peygambere itaat edin,*”²⁴⁷ “*Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neyden menederse ondan geri durun,*”²⁴⁸ “*Hayır; Rabbinin emri olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiği hükmi içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar.*”²⁴⁹

Vahyi, batınî ve zahirî olmak üzere ikiye ayıran İbâdîler, vahyin batın kısmını Peygamberimizin (s.a.v) kendisine vahiy indirilmediği konularda içtihat etmesi olarak

²⁴² *Usûlü'l-Fıkhî'l-İbâdî, Mevsuatü'l-Fıkhî'l-İbâdî, İşraf: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Recep Ebû Melih, thk. Muahmed Kemalüddin İmam, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve 'ş-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman 2018 II, s. 247*

²⁴³ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Şemsu'l-Usûl fi İzâhi Kavâidi'l-Usûl*, 1. Baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Merkezu Tâlibî'r-Râşidî, 2011/1432, s. 38

²⁴⁴ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 352

²⁴⁵ Hamîs b. Said b. Ali b. Mesud eş-Şaksî er-Rustakî, *Menhecu't-Tâlibîn ve Belâğu'r-Râğibîn*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006/1427, I, s. 78-79

²⁴⁶ Âli İmran Suresi, 3/132

²⁴⁷ Âli İmran Suresi, 3/32

²⁴⁸ Haşr Suresi, 59/7

²⁴⁹ Nisâ Suresi, 4/65

yorumlarken, vahyi zahir kısmını, vahyin Peygamberimize (s.a.v) farklı yollardan gelişi olarak yorumlamaktadır.²⁵⁰ Sâlimî, vahyin bu iki çeşidinin de hüccet olduğunu ifade ettikten sonra nas olmayan konularda tefekkür ve içtihat ile ulaşılan hükümler olarak nitelediği vahyin batın kısmını, Eş'arîler'in ve Mu'tezile'nin çoğunluğunun reddettiğini, İmam Ahmed, Şâfiî ve Ebû Yusuf'un ise buna cevaz verdiğini aktarmaktadır. Onun nezdinde muhtar görüşe göre ise bu durum vuku bulmuştur ve bunun delili şu ayeti kerimedir:²⁵¹ “Allah seni affetsin, niye onlara izin verdin.”²⁵²

4.1.2.3.Sened Açısından Sünnetin Kısımları

İbâdîler sünnetin sened açısından taksimi konusunda Hanefîler ile aynı görüşü paylaşmakta ve sünneti mütevatir, âhâd ve meşhur/müstefiz olarak üçe ayırmaktadır.²⁵³

4.1.2.3.1. Mütevatir Haber

Mütevatir haberi “*Yalan üzerine birleşmeleri adeten mümkün olmayan bir topluluğun kendisi gibi olan bir topluluktan rivayeti*” olarak tanımlayan Sâlimî, bunun yanında lafzının bizzat aktarılması ile bize ulaşan tevatürün lafzi tevatür, sadece mana yolu ile bize ulaşan tevatürün ise manevi tevatür olduğunu aktarmaktadır.²⁵⁴

İbâdîlere göre mütevatir haberin dört tane şartı bulunmaktadır:

- Bu haberi büyük bir topluluk aktarmış olmalıdır.
- Aktaran kimselerin sayısı adeten yalan üzerine birleşmelerini imkansız kılacak kadar çok olmalıdır. İbâdîler kendi içlerinde bu sayının kaç olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir.
- Râviler bu haberi aktarırken gören bir kimseye dayanıyor olmalıdırlar. Bu yüzden alemin hüdusu gibi akli rivayetler mütevatir haberin kapsamına girmez.
- Aktaran ve aktarılan topluluklar sayı bakımından birbirlerine yakın olmalıdır.²⁵⁵

²⁵⁰ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti'l-Me'mûl fi İlmi'l-Fürû'* ve 'l-Usûl, I, s. 265-266

²⁵¹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 354

²⁵² Tevbe Suresi, 9/43

²⁵³ Salah b. Rebi' b. Abdullah el-Muhînî, *el-Fıkhü'l-İbâdî Mukaraneten bi'l-Fıkheyne el-Hanefî ve's-Safîi, Dirase fi Usûli'l-Mu'temede ve'l-İbadât*, 1. baskı, Beyrut/Lübnan: Daru'l-Ulumi'l-Arabiyye, 2010, s. 34

²⁵⁴ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 359

²⁵⁵ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 179-180

İbâdîlere göre yukarıda belirtilen mütevatir şartlarını taşıyan haber doğrudur ve zaruri ilim ifade eder. Zaruri ilim ifade eden haberin ise doğruluğundan şüphe edilmez. Bu durumda mütevatir haber itikadî konulardan ise ona inanmak, ameli konulardan ise ona uymak ve gerektirdiği şeyle amel etmek vaciptir.²⁵⁶ Mütevatir haberin inkarı küfrü gerektirmektedir. Eğer bu mütevatir haber tevil edilmişse yani bir yorum içeriyorsa bu durumda ise ona muhalefet eden kafir değil fasık olur.²⁵⁷

4.1.2.3.2. Meşhur Haber

Meşhur ya da diğer bir ismiyle müstefiz haber, sahâbeden tevatür haddine ulaşmayacak sayıda rivayet edilen, tâbiîn ve tebei tâbiîn döneminde ise mütevatir sayısına ulaşan rivayettir.²⁵⁸ Çokça kullanılan niyet hadisi²⁵⁹ bu türdendir. Meşhur haber, hüküm açısında mütevatirden alt, haberi vahidden ise üst konumdadır.

Meşhur haberin hükmü ise tuma'nîne²⁶⁰ ve zan ifade etmesi ve onunla amel etmenin vacip olmasıdır. Meşhur haberi inkar eden kimse, mütevatirin aksine tekfir edilmez.²⁶¹

4.1.2.3.3. Âhâd Haber:

Yukarıda belirtilen mütevatir ve meşhur haberlerin şartlarını taşımayan haber ise râvilerinin tekliğine istinaden âhâd haber olarak isimlendirilir. Âhâd haber ne tevatür gibi kat'î ilim ne de meşhur haber gibi nefiste oluşan bir itmi'nan ifade eder.²⁶²

İbâdîlere göre sahih görüş haber-i vahidin ilmi değil ameli gerektirdiği şeklindedir. Haber-i vahid ile amelin sübutu hem akıl ile hem nakil yoluyla sabittir. Nakil ile sabit olmasının örneği Peygamberimizin (s.a.v) farklı bölgelere yapılması farz olan

²⁵⁶ Kadir Demirci, *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, 1. baskı, Ankara: Gece Akademi, 2019, s. 120

²⁵⁷ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 264

²⁵⁸ Süleyman b. Salim b. Said Âl Sâni, *Tebîrû'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, 1. baskı, Menşurat Mevkî' Basıra, 2015/1436, s. 174

²⁵⁹ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'n-Niyye, s. 7 rkm.2

²⁶⁰ İlmü't-tuma'nîne kavramı zanla bilme arasında bir ara kategoriye temsil eder. Kavram hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *DİA* XXIX, 368-371

²⁶¹ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 181

²⁶² Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 366

konular için elçiler göndermesi ve bu haberleri kabul ile onları sorumlu tutmasıdır.²⁶³ Hucurât suresinde geçen fâsıkın haberi ile alakalı ayet²⁶⁴ de haberi vahide delil olarak getirilebilir. Bu ayetten istidlalin veçhi ise şöyle olmaktadır; Allahu Teala'nın fâsıktan gelen haberin araştırılmasını ve ondan emin olunmasını istemesi, mefhum-u sıfat delâleti ile bu haberin adil bir kimseden gelmesi durumunda kabul edilmesi anlamına gelir. Ayrıca bunların yanında sahâbenin haber-i vahid ile amel ettiğine dair icma bulunmaktadır.²⁶⁵

Sâlimî, bu noktada sahâbeden haber-i vahid ile amel ettiklerine dair rivayetler bulunmakla beraber reddettiklerine dair rivayetlerin de bulunduğunu belirtenlere cevap olarak reddetme ile alakalı rivayetlerin sayıca az olduklarını ve bu rivayetlerin reddedilmesine gerekçe olarak haber-i vahid oluşlarının gösterilmediğini ifade eder. Bunların rivayetteki bir şüphe dolayısıyla reddedildiklerine dikkat çeken Sâlimî, ayrıca kimileri tarafından reddedilen rivayetlerin başka sahâbîler tarafından kabul edildiğini belirtir.²⁶⁶

İbâdîler, haber-i vahid ile delil getirme konusunda itikadî ve amelî konular arasında ayırma gitmekte ve haber-i vahidi itikadî konularda delil olarak kabul etmemektedirler. Bunu ise itikadî konuların yakînî bilgi gerektirmesi, haber-i vahidin ise zan ifade etmesi ile açıklamaktadırlar. Amelî konularda ise kendisinden daha güçlü bir delil bulunmadığı sürece haber-i vahid ile delil getirilebilir.²⁶⁷

İbâdîler, haber-i vahidin kabulü için râvide aranan şartlara ek olarak şu vasıfların bulunmasını da şart koşmuşlardır:

- Râvinin rivayet ettiğinin aksine amel etmemesi, yani râvinin amelinin aktardığı rivayete muhalif olmaması gerekir.
- Alimlerin onun rivayeti ile amel etmeyi terk etmemesi gerekir. Çünkü bu hem râvi için hem rivayeti için bir zayıflık göstergesidir.
- Râvinin aktardığı rivayeti tevil ve tefsir etmeden aktarması gerekir.

²⁶³ Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, thk. Süleyman b. Salim b. Said Âl Sâni, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2015/1436, s. 388-399

²⁶⁴ Hucurat Suresi, 49/6: Ey iman edenler bir fasık size haber getirdiği zaman bilmeden bir kavme saldırıp yaptığınıza pişman olmadan önce (haberini doğruluğunu) araştırın.

²⁶⁵ Süleyman Âl Sâni, *Tebsîru'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, s. 177

²⁶⁶ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 375

²⁶⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 173

- Rivayetin senedinin müdelles –bir veya daha çok râvinin düştüğü sened- olmaması gerekir.
- Râvinin rivayeti aldığı kişi onun rivayetini yalanlamamalıdır. Yani “ben bunu rivayet etmedim” ya da “ben bunu demedim” tarzında rivayetin kendisinden geldiğini inkar etmemelidir.²⁶⁸

Sâlimî’ye göre İbâdîler, haber-i vahid ile amel konusunda umum-u belva şartını aramamakta ve bunun sadece usulu’-d-din ile alakalı rivayetlerde şart koşulacağını söylemektedir.²⁶⁹ İbâdîlere göre haberi vahid ile kıyasın tearuz etmesi durumunda haberi vahid ile amel edilir, kıyas ise batıl olur.²⁷⁰

Peygamberimizin (s.a.v) fiilleri konusunda genel anlamda Sünnî mezhepler ile aynı düşünen İbâdîler, Peygamberimizin (s.a.v) herhangi bir ibadet (takarrub) kastı olmadan yaptığı fiillerin ise menduba hamledileceğini söylemektedirler.²⁷¹

4.1.2.4.Sahâbenin Adaleti

Sahâbenin adaleti konusunda cumhur ulemadan farklı düşünen İbâdîler, adalet konusunda sahâbeyi fitne dönemi öncesi ve sonrası olmak üzere iki kısma ayırarak incelemektedir. Onlara göre fitne döneminden önce fıska zahir olanlar dışında bütün sahâbe adildir.²⁷² Fitne döneminden sonra ise Peygamberimizin (s.a.v) sireti üzerine yürümeye devam edenler adildir. Bunun ölçüsü Hz. Osman’a karşı kıyama kalkmış olmak, Hz. Ali’yi halife tayin etmiş olmak ve tahkim gününde Kitab’ın hükümlerinin uygulanması isteğiyle onu terk etmiş olmaktır. Bu ölçüt üzerine Peygamberimizin (s.a.v) sireti üzerine devam etmemiş kimseler ise diğer insanlar gibi olup adaleti denenmeden adil olarak kabul edilmezler.²⁷³

İbâdîler bu konuda sahâbenin adaleti ile alakalı birçok ayet ve hadisi serdetmekte, akabinde ise sahâbenin hepsinin bu hal üzere olduğunu, ancak kan dökme, haramları mubah kılma gibi kendilerini bu gruptan çıkaracak işler yapanların sahâbeden olsalar dahi

²⁶⁸ Muhînî, *el-Fıkhu’l-İbâdî Mukaraneten bi’l-Fıkheyn el-Hanefî ve’ş-Safîi*, s. 36

²⁶⁹ Sâlimî, *Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 374

²⁷⁰ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti’l-Me’mûl fî İlmi’l-Fürû’ ve’l-Usûl*, I, s. 284

²⁷¹ Muhînî, *el-Fıkhu’l-İbâdî Mukaraneten bi’l-Fıkheyn el-Hanefî ve’ş-Safîi*, s. 38

²⁷² Siyâbî, *Kitâbu Fusûli’l-Usûl*, s. 406

²⁷³ *Usûlü’l-Fıkhi’l-İbâdî*, II, s. 282

ta'dile muhtaç durumda olduğunu belirtmektedirler.²⁷⁴ Bu noktada işaret edilmesi gereken diğer bir konu ise İbâdîlerin buradaki adalet vasfından bir hadis usulü terimi olarak kullanılan adalet terimini kastetmedikleridir. Zira İbâdîlere ait hadis kaynaklarına baktığımızda yukarıdaki şartları taşımayan birçok sahâbîden hadis rivayet ettikleri ve bunlarla amel ettikleri görülmektedir. Bu durum, onların burada belirtilen adalet vasfı ile bir hadis usulü terimi olan adalet vasfını aynı anlamda kullanmadıklarının açık bir delilidir. Onlara göre buradaki adalet kişinin Allah katındaki durumuyla alakalıdır.

4.1.2.5.Mürsel Haber

Sâlimî, mürsel hadisin tarifi üzerinde bir ittifak olmadığını belirterek bu konuda üç tane tanım vermektedir. Usulcülerin tanımına göre irsal: “İsnadın neresinden olursa olsun bir ya da daha fazla râvinin düşmesidir.” Muhaddislerin tanımına göre irsal: “Büyüklerden olsun küçüklerden olsun bir tâbiînin rivayeti merfuen Nebi'ye (s.a.v) dayandırmasıdır.” Üçüncü tanıma göre ise irsal: “Tâbiînin büyüklerinden birisinin Nebi'ye (s.a.v) merfuen dayandırdığı rivayettir.”²⁷⁵

Mürselin hükmüne gelince; İbâdîlere göre sahâbenin mürseli ihtilafsız olarak kabul edilir. Eğer bir sahâbî “Resulullah (s.a.v) dedi” ya da “Resulullah'tan (s.a.v) rivayetle” derse bu, onun duymuş olduğuna hamledilir. Zira sahâbe, Peygamberimize (s.a.v) yetişmiştir. İbâdîler, mürsel haberde sahâbenin adaleti konusundaki taksimlerini işletmekte ve fitne öncesinde bütün sahâbîlerin adil olduğunu söylemektedir. Adil sahâbî ise fasıktan rivayet almaktan kaçınacağı için sahâbe mürselini kabul etmek icma ile vaciptir.²⁷⁶

Tâbiînin mürseli konusundaki rivayetleri aktaran Sâlimî, son olarak mürselin kabulü konusunda sahâbe ve tâbiînin icması bulunduğunu söyleyerek şu hükme varmaktadır: “*Bana göre adil kimsenin mürseli mutlak olarak kabul edilir.*”²⁷⁷ Bu sözden anlaşılacağı üzere Sâlimî gerek sahâbî gerek tâbiî mürseli olsun mürselin adil olması durumunda bunun kabul edileceğini ve onunla amel edilebileceğini düşünmektedir.

²⁷⁴ Vercelânî, *el-Adlî ve'l-İnsaf*, I, s. 148

²⁷⁵ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 400

²⁷⁶ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 288-289

²⁷⁷ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 403

İbâdîlerin fıkıh usulünde delil olan sünnet anlayışı, dört mezhebin sünnet anlayışından ciddi bir farklılık göstermemektedir. Onların sünnet konusunda dört mezhep ile aynı ya da onlara yakın düşündüklerini görmekteyiz. Sahâbenin adaleti konusundaki farklı tutumları ise yukarıda belirttiğimiz üzere dünyevî ahkamdan ziyade uhrevî ahkâmı ilgilendiren bir taksimdir. Zira onlar bu taksime göre adil olarak kabul etmedikleri birçok sahâbîden hadis rivayetinde bulunmuş ve bu rivayetler ile amel etmişlerdir.

4.1.3. İcma

4.1.3.1.Tanımı

Şer’î deliller arasında Kur’an ve sünnetten sonra üçüncü sırada yer alan icma, dilde iki manaya gelmektedir. Birinci manası bir şeye karar vermek, azmetmek, ikinci manası ise bir iş üzerine ittifak etmektir.²⁷⁸ İkinci mana ıstılahi manasına daha yakın durmaktadır.

İcmanın ıstılahi manasını Sâlimî şu şekilde açıklamaktadır: “*İcma, fukahânın, usulcülerin ve Müslümanların genelinin örfünde ümmetin alimlerinin herhangi bir asırda bir hüküm üzerine ittifak etmelerinden ibarettir.*” Bazıları bu tarife “öncesinde devam etmiş bir hilaf bulunmayan bir konu üzerinde” kaydını eklemiştir.²⁷⁹ İcmanın daha dakik bir tarifi ise Ebû Müslim er-Revâhî tarafından şu şekilde yapılmıştır: “*İcma, ümmeti Muhammed’in (s.a.v) müçtehitlerinin peygamberlerinin vefatı sonrasında herhangi bir asırda herhangi bir iş üzerine ittifak etmeleridir.*”²⁸⁰ Bu tarifteki ümmeti Muhammed’in (s.a.v) müçtehitleri kaydı müçtehit olmayanların ittifakını ve bazı müçtehitlerin kendi aralarındaki ittifakını tarifi dışında bırakmaktadır. Nebilerinin vefatından sonra kaydı Peygamberimiz (s.a.v) döneminde yapılan icmayı kayıt dışı bırakmaktadır. Herhangi bir asırda kaydı ise bütün zamanların müçtehitlerinin değil, sadece meselenin meydana geldiği asırdaki müçtehitlerin icmasının yeterli olacağını ortaya koymaktadır.

²⁷⁸ Tuveti b. Tuveti, *el-Fıkhu'l-Maliki ve'l-Fıkhu'l-İbâdî Dirase Tekabuliyye Beyne'l-Mezhebeyn min Haysü'l-Usûl ve'l-Fürû*, 1. baskı, Ağvat/Cezayir: Matbaatu Ruveyği, 2009, s. 124

²⁷⁹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 425

²⁸⁰ Ebû Müslim Nâsır b. Salim b. Adim el-Behlânî, *Nisâru'l-Cevher fi İlmi's-Şer'i'l-Ezher*, 2. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2009/1430, I, s. 159

4.1.3.2.İbâdîlerin İcma Anlayışı ve İcmanın Delil Oluşu

İbâdîler, icmanın Kur'an ve sünnetten sonra şeriatın kaynakları arasında üçüncü sırada geldiğini kabul etmektedir. Onlara göre icma, özü ortadan kaldıran kesin bir delil olup onunla amel etmek vaciptir.²⁸¹ Gerek İbn Hazm'ın İbâdîlerin icmayı reddettiği iddiası²⁸² gerekse de son dönem alimlerinden Vehbe Zuhayli'nin dillendirdiği İbâdîlerin sadece kendi mezhebinin icmasını kabul ettiği iddiası²⁸³ gerçeği yansıtmamaktadır. -Vehbe Zuhayli gelen itirazlar üzerine konuyu tekrar inceleme ihtiyacı hissetmiş ve yazdığının yanlış olduğunu kabul ederek sonraki baskılarda bu yazdıklarından döndüğünü ifade etmiştir.²⁸⁴ Bu konu ile alakalı ilk asırlardan itibaren yazılmış İbâdî fıkıh kitaplarına baktığımızda İbâdî müelliflerin icmayı kabul edip eserlerinde ona şer'î bir delil olarak yer verdiklerini görürüz. İbâdîlerin ikinci imamı olan Ebû Ubeyde'nin icmayı kabul ettiği ve onunla amel ettiğine dair örnekler vardır.²⁸⁵ İbâdîlerin klasik dönem meşhur fakihlerinden İbn Bereke *Câmi'* isimli eserinde icmayı delil olarak kabul etmekte ve birçok kez kullanmaktadır.²⁸⁶ İbn Bereke ile aynı dönemde yaşamış meşhur alimlerden Ebû Saîd el-Kudemî de icmayı delil olarak kabul etmekte ve kitaplarında icmaya dayanan hükümlere yer vermektedir.²⁸⁷ Buna benzer örnekler çoğaltılabilir.

Bunun yanında İbâdîlerin icma tariflerine²⁸⁸ baktığımızda onların icmayı ümmetin alimlerinin ittifakı olarak nitelediklerini görürüz. Burada ümmet, sadece İbâdîlere hasredilmiş bir ifade olmayıp ümmetin tamamını şamil bir ifadedir.

İbâdîler icmanın delil oluşu ile alakalı bir takım ayet ve hadislerden delil getirmektedirler.

²⁸¹ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 173

²⁸² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *Merâtibu'l-İcma*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 14

²⁸³ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, 2. baskı, Dimeşk/Suriye: Daru'l-Fıkr, 1985/1405, I, s. 46

²⁸⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, 6. baskı, Dimeşk/Suriye: Daru'l-Fıkr, 2017/1438, I, s. 58

²⁸⁵ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu* s. 443-445

²⁸⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. İbn Bereke el-Behlevî el-Umani, *Kitâbu'l-Câmi*, thk. Mustafa b. Salih Bâcu, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2017, I, s. 25

²⁸⁷ Halife b. Yahya b. Said el-Câbirî, *el-Medresetu'l-Fıkhîyye Inde İmâmi'l-Mezheb Ebi Said Muhammed b. Said en-Naibi el-Kudmî*, 1. Baskı, 2018/1439 s. 318-321

²⁸⁸ Şaksî, *Menhecu't-Talibîn*, s. 80, Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, s. 417, Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, II, s. 558, Behlani, *Nisâru'l-Cevher*, s. 159, Süleyman Âl Sâni, *Tebşîru'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, s. 190

- “Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir.”²⁸⁹ Allahu Teala, ümmeti şahitlik konusunda bir elçi kılmıştır. Adalet ise şahitliğin gerekliliklerindendir. Dolayısıyla bu ayet, ümmetin yanlıştan korunmuş olmasını ve üzerinde ittifak ettiklerini şeyin doğru olmasını gerektirmektedir.²⁹⁰
- “Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, Peygamber’den ayrılıp, inananların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne çevirir ve onu cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir.”²⁹¹ Müminlerin yolundan başka yola tabi olan kimse azap ile tehdit edilmektedir. Ayet onların yoluna uymanın vacip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müminlerin üzerinde icma ettiği şeye uymak vacip olmaktadır.²⁹²
- “Allah ümmetimi dalâlet üzerine birleştirmeyecektir.”²⁹³ Bu hadisin delâlet veçhi ise ümmetin dalâlet üzerine birleşmeyeceği, onların birleşmelerinin dolayısıyla icmalarının hak üzerine olacağına işaret etmesidir.

4.1.3.3.İcmanın Çeşitleri ve Hükümleri

a) Sözlü (Sarih) İcma: Bu icma çeşidi, icma konusunda itibara alınan alimlerden her birinin bu vaciptir, haramdır, menduptur, mekruhtur ya da bu mubahtır şeklinde açıkça söylemesi ya da her birinin bir diğer alimin fiiline uygun bir davranışta bulunmasıdır.²⁹⁴ Cenaze namazının dört tekbirli kılınması ve kimsenin bu sayıyı artırıp azaltmaması ya da bayram namazında ezan okunmasının terki gibi durumlar bu çeşit icmanın örneklerindendir.²⁹⁵

Yukarıda anlatılan şekilde gerçekleşen icma İbâdilere göre kesin bir hüccettir ve ona muhalefet eden cumhur katında fasık olur.²⁹⁶ Namaz ve orucun farziyeti, zina ve hamrın haramlığı gibi üzerinde icma gerçekleşmiş ve zarurâtı diniyyeden olan hükümlerin inkarı küfrü gerektirir.²⁹⁷

²⁸⁹ Bakara Suresi 2/143

²⁹⁰ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 173

²⁹¹ Nisa Suresi 4/115

²⁹² Süleyman Âl Sâni, *Tebîru'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, s. 192

²⁹³ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-Ümme Ümmeti Muhammed (s.a.v), s. 15, rkm.40

²⁹⁴ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti'l-Me'mûl fi İlmi'l-Fürû' ve'l-Usûl*, I, s. 289-290

²⁹⁵ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 194

²⁹⁶ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 425

²⁹⁷ Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, s. 437

b) Sukutî İcma: Sukutî icma, icmaya ehil olan alimlerden bazılarının bir konuda söz söylemeleri ya da bir şeyler yapmaları ve bu durum diğer alimler arasında yayıldıktan sonra onların bunu inkara güçleri yettiği halde susmalarıdır.²⁹⁸

Sukutî icmanın hükmüne gelince o, zannî bir delildir. Haberi vahidde olduğu gibi ameli gerektirmekle beraber ilim ifade etmez. Sukutî icmaya muhalefet eden kimsenin - aynı haberi vahidde olduğu gibi- fıkına hükmedilmez. Zira bir kimsenin fıkına hükmetmek ancak onun kat'î bir delile muhalefet etmesi ile gerçekleşir.²⁹⁹ Sukutî icmanın delil oluşu şöyle açıklanmaktadır: Bir alim duyduğu şeyin aksini biliyorsa bu görüşü reddetmemek ve görüşünü söylememek ona yaraşmaz. Bu yüzden onun sükutu duyduğu şeye muvafakat etmesi anlamına gelir.³⁰⁰

İbâdîlere göre ümmetin sadece bir parçasını oluşturan grupların icması ıstılah anlamındaki icma sayılmaz. Buna binaen ehli beytin icması³⁰¹, ilk iki halifenin icması,³⁰² ilk dört halifenin icması³⁰³ ya da Medine ehlinin icması³⁰⁴ icma sayılamaz. Zira icma olması için ümmetin alimlerinin ittifakı şarttır. Ümmetin bir kısmının ise sayıları ne kadar çok olursa olsun ittifakı icma olarak nitelendirilemez. İcmanın sadece bir zamana has kılınması doğru değildir. Çünkü bunların hepsi beraber ümmeti Muhammed'i oluşturur. Dolayısıyla her asrın alimlerinin ittifakı icma sayılır. Sahâbe neslinden sonra gelenlerin icması da sahâbe icması gibi hüccettir.³⁰⁵

4.1.3.4.İcmanın Gerçekleşmesinin Şartları

Mezhepler arasında icmanın gerçekleşmesi konusunda ihtilaflı olan bazı şartlar bulunmaktadır. İbâdîlerin de bu şartlar hakkında birtakım görüşleri vardır. Bu görüşlere kısaca değinmek istiyoruz.

²⁹⁸ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 317

²⁹⁹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 432

³⁰⁰ Muhînî, *el-Fıkhu'l-İbâdî Mukaraneten bi'l-Fıkheyn el-Hanefî ve's-Safîi*, s. 38

³⁰¹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 441

³⁰² *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 330

³⁰³ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 441

³⁰⁴ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 329

³⁰⁵ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 443

4.1.3.4.1. İnkıraz-ı Asr

İcmanın ne zaman gerçekleşeceği konusunda usulcüler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı alimlere göre icma ehlinin hiç kimsenin görüşünden dönmediğinin anlaşılabilmesi için o asrın sona ermesi gerekir. İbâdîler arasında racih olan görüş ise icmanın gerçekleşebilmesi için inkırazı asrın şart olmadığı şeklindedir.³⁰⁶ İbâdî alimlerden Şaksî, bazı sahâbîlerin bir görüşten vazgeçip diğerine döndüğünü delil göstererek inkırazı asrın icma için şart olduğunu belirtmektedir. Aksi durumda sahâbeden bazıları icmaya muhalefet etmiş olmaktadır.³⁰⁷

4.1.3.4.2. İcmanın Senedi

İbâdîler, icma ehlinin icma sırasında Kur'an'dan, sünnetten ya da içtihadattan bir senetlerinin/dayanaklarının olmasını şart koşarlar. Bu senet, kat'î bir delil olabileceği gibi zannî bir delil de olabilir.³⁰⁸ Sâlimî, bu senedi bilmelerinin onlar için bir itmi'nan sağlayacağını ve ilimde bir genişlik manasına geldiğini aktarmaktadır.³⁰⁹

4.1.3.4.3. Kendinden Önceki Kat'î Bir Delile Muhalif Olmaması

İcmanın sahih olabilmesi için Kur'an'a, sünnete ya da kendisinden önceki bir icmaya muhalif olmaması gerekir. Çünkü Kur'an'a ve sünnete muhalif icma dalâlettir ve bu ümmet dalâlet üzerine birleşmez. Kendisinden önce gerçekleşmiş bir icmaya muhalefetine gelince önceki icma, şer'î deliller mucebince hak olarak kabul edildiğine göre ona muhalif olan icmanın batıl olması gerekir.³¹⁰

³⁰⁶ Ağberî, *el-Medhal ile 'l-Fıkhî 'l-İbâdî*, s. 191

³⁰⁷ Şaksî, *Menhecu 't-Talibin*, s. 80

³⁰⁸ Tuvetî, *el-Fıkhü 'l-Maliki ve 'l-Fıkhü 'l-İbâdî*, s. 135

³⁰⁹ Sâlimî, *Tal'atü 'ş-Şems*, II, s. 445

³¹⁰ *Usûlü 'l-Fıkhî 'l-İbâdî*, II, s. 333

4.1.3.4.4. İcma Ehli

İbâdîler, avamdan olan kimselerin icmada itibara alınmayacağında diğer mezheplerden ayrı düşünmeyip içtihat ehlinde olmayan kimselerin şer'î hükümler konusundaki görüşlerinin bir kıymeti olmadığını söylemektedir.³¹¹

4.1.3.4.5. İcma Ehlinin Sayısı

Bazı usulcüler, yalan üzerine birleşmelerinin mümkün olmaması için icma ehlinin sayısının tevatür haber için şart koşulan sayı kadar olması gerektiğini söylemiştir. İbâdîlere göre böyle bir şart geçersizdir.³¹² Çünkü naslarda ümmet ibaresi geçmekte ve bir sayı belirtilmemektedir. Ümmetten tek bir alim kalsa dahi onun sözü icma sayılır ve ümmetin geri kalanının ona uyması gerekir.³¹³

4.1.3.4.6. İcmanın Günümüzde Vâki Olma İmkânı

İbâdîler, günümüzde icmanın gerçekleşebilmesini, bu gerçekleşen icmaya dair bilginin bize ulaşabilmesini ve bu icmanın kendilerinden sonra gelen nesillere aktarılabilmesini mümkün olarak görmektedir.³¹⁴

İbâdîlerin icma anlayışını incelediğimizde kimilerinin kastettiği gibi İbâdîlerin icmayı reddetmedikleri ya da icma ehliyetini sadece kendi mezhebinden olanlara münhasır kılmadıkları aşikar olmaktadır. İbâdîler, kendi içlerinde bazı meselelerden bahsederken o meselede mezhep içi icma olduğunu söylemektedir. Ancak bu durum onların icmayı kendi mezheplerinden olanlara has kıldıkları şeklinde değil, o meselede mezhep içindeki bütün alimlerin aynı görüşü paylaştıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Sonuç olarak İbâdîler yukarıda anlatılan icmayı kabul etmekte ve bu icmaya şer'î bir delil olarak kitaplarında yer vermektedirler.

³¹¹ Vercelânî, *el-Adlî ve'l-İnsaf*, II, s. 3

³¹² Muhînî, *el-Fıkhu'l-İbâdî Mukaraneten bi'l-Fıkheyn el-Hanefî ve's-Safîi*, s. 43

³¹³ Şaksî, *Menhecû't-Talibîn*, s. 82

³¹⁴ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 324

4.1.4. Kıyas

4.1.4.1.Kıyasın Tanımı

Kıyas, dilde bir şeyi bir şeyle ölçmek, takdir etmek ve eşit olmak gibi manalara gelmektedir.³¹⁵ Kıyasın bir usul terimi olarak tanımı ise Sâlimî tarafından şu şekilde yapılmıştır: “*Kıyas, hükmü bilinmeyen bir olayı aralarındaki illet birliği sebebiyle hükmü bilinen bir olaya hamletmektir.*”³¹⁶

4.1.4.2.Kıyasın Rükünleri

Kıyasın asıl (makisun aleyh), fer’ (makis), illet ve aslın hükmü olmak üzere dört tane rükünü bulunmaktadır. Şimdi bu rükünleri açıklayarak her birinin şartlarını zikredeceğiz.

4.1.4.2.1. Asıl

Asıl, hükmün kendisi hakkında nazil olduğu şeydir.³¹⁷ Asıl aynı zamanda usulcülerin hükmün mahalli olarak niteledikleri şeydir. Bunun en biline örneği hamırdır. Çünkü onun haramlığı Kitab ile belirlenmiş ve hükmü belirtilmeyen diğer sarhoş edici maddelerin haramlığı bu asıl ile sabit olmuştur.³¹⁸ Bir hükmün kıyasta asıl olabilmesi için birtakım şartlar koşulmuştur:

- Aslın Kur’an, sünnet ya da icma ile sabit olmuş bir hükmü bulunmalıdır.
- Asıl, başka bir kıyasın fer’i olmamalıdır.³¹⁹
- Asıl, kıyastan udul edilerek vaz edilmiş bir mesele olmamalıdır. Bunun örneği kasame ve şüfadır.³²⁰

³¹⁵ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti’l-Me’mûl fî İlmi’l-Fürû’ ve’l-Usûl*, I, s. 298

³¹⁶ Sâlimî, *Tal’atü’s-Şems*, I, s. 454

³¹⁷ *Usûlü’l-Fıkhî’l-İbâdî*, II, s. 340

³¹⁸ Sâlimî, *Tal’atü’s-Şems*, I, s. 456

³¹⁹ Ağberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdî*, s. 206

³²⁰ Nâsır b. Ebî Nebhân, *el-İktibâs fî İlmi’l-Kıyâs*, thk. Zekerîyya b. Hamîs b. Abdullah el-Amiri, (Bitirme Tezi, Külliyyetü’l-Ulûmî’s-Şerîyye Umman Sultanlığı), Maskat/Ummân Sultanlığı 2018/1439, s. 58

4.1.4.2.2. Fer'

Kıyasın ikinci rüknü olan fer', hakkında hükmünü açıklayacak bir nass olmayan şeyi ifade eder.³²¹ Fer'de bulunması gereken şartlar ise şunlardır:

- Fer'in hükmü naslarda belirtilmiş olmamalıdır.³²² Belirtilmiş olması durumunda kıyasa ihtiyaç duyulmaz.
- Fer', illetin mevcudiyeti konusunda asla müsavi olmalıdır. Yani asılda bulunan illetin aynı şekilde fer'de de bulunması gereklidir. Aksi taktirde kıyas batıl olur.³²³
- Fer', hikmet konusunda asla müsavi olmalıdır. Örneğin teyemmüm, azaların üç kere yıkanması konusunda abdeste kıyas edilemez. Çünkü teyemmüm bir kolaylık olarak meşru kılınmıştır.³²⁴
- Fer'in hükmünün meşru kılınışı aslın hükmünden sonra olmalıdır. Abdest, niyetin şart koşulması konusunda teyemmüme kıyas edilemez.³²⁵

4.1.4.2.3. İlet

Kıyasın üçüncü rüknü ise asıl ve fer'de ortak bulunan vasfı ifade eden illettir. Sâlimî, illeti "muarriif" yani hükmün varlığına delâlet eden alamet olarak tanımlamaktadır.³²⁶ Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise hikmet ve illetin farklı şeyler oluşudur. Hikmet, şer'i hüküm sayesinde gerçekleşen maslahat, illet ise şer'i hükmün üzerine bina edildiği vasıftır.³²⁷ Sahih bir kıyas işlemi için illette şu şartların bulunması gereklidir:

- İlet, açık ve belirgin bir vasıf olmalıdır. Bundan kasıt illetin beş duyu organı ile idrak edilebilir olmasıdır. Eğer illet, gizli kapalı olursa bu durumda onu itibara almak mümkün olmaz.³²⁸
- İlet munzabıt olmalıdır. Bu kaideden kasıt illetin hal ve durumlara göre değişmeyen bir vasıf olmasıdır. Örneğin yolculuk gibi; yolculuk ne zaman var olursa ortada

³²¹ Süleyman Âl Sâni, *Tefsîru'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, s. 205

³²² Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 206

³²³ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 457

³²⁴ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti'l-Me'mûl fi İlmi'l-Fürû' ve'l-Usul*, I, s. 300

³²⁵ İbn Ebî Nebhân, *el-İktibâs fi İlmi'l-Kıyas*, s. 65

³²⁶ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 467

³²⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 206-207

³²⁸ Süleyman Âl Sâni, *Tefsîru'l-Ukûl bi İlmi'l-Usûl*, s. 217

meşakkat olmasa bile Ramazan orucunu tutmamak mubah hale gelir.³²⁹ Munzabıt olmayan durum ise meşakkat gibidir. Zira meşakkat kişi ve durumlara göre değişiklik gösterir.

- İllet müteaddî ve mücâviz bir vasıf olmalıdır. Bu maddeden maksat, illetin sadece hükmün mahalli ile sınırlı olmayıp bunun dışındaki yerlere uygulanabilir olabilmesidir.
- İllet hükme münasip bir vasıf olmalıdır. Örneğin el kesme cezasının illeti olan hırsızlık, malların korunması için el kesmeye münasip bir vasıftır.³³⁰
- İllete muarız bir nas ya da icma bulunmamalıdır.³³¹
- İletin fer'e tadiyahesini engelleyen bir durum bulunmamalıdır. Bu durumun örneği oğlunu kasten öldüren babadır. Burada baba, yabancı kimselere kıyasla kısasen öldürülmez. Çünkü ortada kısas hükmünün fer'e geçmesini engelleyen babalık durumu vardır.³³²

4.1.4.2.4. Aslın Hükümü

Kıyas işleminin gerçekleşmesi için kıyasa konu olan aslın hükmünün taşınması gereken şartlar ise şunlardır:

- Aslın hükmünün kıyas dışında Kitab, sünnet ya da icmadan bir delil ile sabit olması gerekir. Aslın hükmünün kıyas ile sabit olması durumunda kıyas sahih olmaz.³³³
- Aslın hükmü neshedilmiş olmamalı, hali hazırda mevcut olmalıdır. Neshedilmiş hüküm üzerine bina edilen kıyas sahih olmaz.³³⁴
- Aslın hükmü, âm olup fer'i de kapsıyor olmamalıdır. Örneğin her sarhoş edicinin haram olduğuna dair olan hadis³³⁵ umum bir ifade olması dolayısıyla hamrla beraber diğer sarhoş edicileri de kapsamaktadır. Bu hükme binaen nebizin hamra kıyas edilmesine ihtiyaç yoktur.³³⁶

³²⁹ Ağberî, *el-Medhal ile 'l-Fıkhi 'l-İbâdî*, s. 208

³³⁰ Ağberî, *el-Medhal ile 'l-Fıkhi 'l-İbâdî*, s. 208

³³¹ Ağberî, *el-Medhal ile 'l-Fıkhi 'l-İbâdî*, s. 208

³³² Süleyman Âl Sâni, *Tebîrû 'l-Ukûl bi İlmi 'l-Usûl*, s. 218

³³³ Siyâbî, *Kitâbu Fusûli 'l-Usûl*, s. 442

³³⁴ Sâlimî, *Tal'atü 'ş-Şems*, I, s. 361

³³⁵ Müslim, *Kitâbu'l-Eşribe*, rkm. 3842-3

³³⁶ Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti 'l-Me'mûl fi İlmi 'l-Fürû' ve 'l-Usûl*, I, s. 301-302

- Aslın hükmü vücup, tahrim, nedb, kerahe ve ibaha gibi şer’î bir hüküm olmalıdır. Bu kayıt ile luğavi/dilsel hüküm dışarıda kalmaktadır. Çünkü dil, kıyas ile sabit olmaz ve dil ile alakalı meseleler kıyasa konu olmaz.³³⁷
- Aslın hükmü, manası akılla anlaşılabilir (ma’kulu’l-mana) olmalı ve namazların rekat sayısı gibi taabbüdî meselelerden olmamalıdır.³³⁸
- Aslın hükmü sadece o asla özel bir hüküm olmamalıdır.³³⁹ Huzeyme’nin şahitliğinin Peygamberimizin (s.a.v) demesiyle iki kişinin şahitliği yerine geçmesi³⁴⁰ ya da Peygamberimize (s.a.v) has olan teheccüd namazı ve dörtten fazla kadınla evlenme gibi konularda olmamalıdır.

4.1.4.3. Kıyasın Çeşitleri

Kıyas, farklı açılardan birçok taksime tabi tutulmaktadır. Vercelânî kıyası şu şekilde ayırmaktadır: “*Kıyas aklî ve şer’î olmak üzere iki çeşittir. Şer’î kıyas, celî ve hâfî olmak üzere ikiye ayrılır. Celî kıyas, illeti nassa dayanan ve istinbata dayanan olmak üzere ikiye, hâfî kıyas ise şebeh ve istihsan kıyası olmak üzere ikiye ayrılır.*”³⁴¹ Ebû Nebhân ise kıyası celî kıyas, hâfî kıyas, illet kıyası, delâlet kıyası, tard kıyası, aks kıyası, mana kıyası, şebeh kıyası, aklî ve şer’î kıyas, sahih ve fasit kıyas, kat’î ve zannî kıyas olarak taksim etmekte ve her birini açıklamaktadır.³⁴²

4.1.4.4. İlk Dönem İbâdîlerde Kıyas

İbâdîlerin ilk dönemlerinde kıyas ile amel etme konusunda karar veremedikleri görülmektedir. İbâdî alimlerden Yusuf b. Halfun, Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde’nin kıyas ile amel etme konusunda tereddüt içinde olduklarını söylemektedir.³⁴³ Diğer bir İbâdî yazar olan Tivacini ise Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde’yi kıyası kabul edenler ya da reddedenler grubuna sokmanın zor olduğunu, zira o dönemde henüz bu tip terimlerin

³³⁷ Sâlimî, *Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 362

³³⁸ Ağberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdî*, s. 209

³³⁹ Süleyman Âl Sâni, *Tebîrû’l-Ukûl bi İlmi’l-Usûl*, s. 214

³⁴⁰ *Buhârî*, rkm.2807

³⁴¹ Vercelânî, *el-Adlî ve’l-İnsaf*, II, s. 66

³⁴² İbn Ebî Nebhân, *el-İktibâs fi İlmi’l-Kıyâs*, s. 50-54

³⁴³ Ebû Yakup Yusuf b. Halfûn el-Müzatî, *Ecvibetü İbn Halfûn*, thk. Amr Halife en-Nâmî, 1. Baskı, Beyrut: Daru’l-Feth ,1974/1394, s. 10

netleşmediğini söylemektedir. Ona göre o dönemde sadece Kur'an, sünnet ve rey bilinmekteydi. Kıyas ise rey başlığı altında değerlendirilebilecek bir yöntemdir.³⁴⁴

Câbir b. Zeyd'den bize aktarılan kıyas ile alakalı olumlu ya da olumsuz bir ifade bilmiyoruz. Ebû Ubeyde'den ise kıyas konusunda bize ulaşan çelişkili rivayetler bulunmaktadır. Ebû Ubeyde'nin kıyas konusunda "*Kıyas ile amel eden yıkıma/helaka gitmiştir*"³⁴⁵ sözü meşhurdur. Ebû Ubeyde'nin bu sözünü aktaran öğrencisi Mahbûb b. Rahîl bu sözün başında şunları söylemektedir: "*Müslümanların dininde kıyas yoktur. Bilakis Allah'ın kitabı, Nebisinin (s.a.v) sünneti ve Müslümanların eserleri vardır. Bunlara tabi olunur, görüşler bunlardan alınır ve bunlara uyulur.*"³⁴⁶

Ebû Ubeyde'nin kıyası kullandığına delâlet eden rivayetler de bulunmaktadır. Ebû Ubeyde, zekat nisabı konusunda buğday ve arpanın birbirine katılarak hesaplanacağı görüşündedir. O, bu meseleyi altın ve gümüşün zekat nisabında birbirine katılarak hesaplanacağı görüşüne kıyas ederek bu fetvayı vermiştir.³⁴⁷ Râşidî, Ebû Ubeyde'nin kıyası kullandığına dair örnek olarak on tane mesele zikretmektedir.³⁴⁸ Tivacini, Ebû Ubeyde'nin fûrûya dair bazı görüşlerindeki değişimi onun kıyas hakkındaki görüşünü değiştirmesine bağlamakta ve ilk başlarda kıyası yasaklarken sonradan buna cevaz verdiğini ve öğrencileri Rebi' b. Habîb, Abdullah b. Abdulaziz ve Ebu'l-Müerric'in hocaları Ebû Ubeyde'nin yöntemini takip ederek kıyası kullandıklarını belirtmektedir.³⁴⁹

Bu görüşleri bir arada değerlendirdiğimizde Ebû Ubeyde'nin ilk başlarda kıyasa karşı olduğu sonrasında ise buna cevaz verdiğini ya da kıyas konusunda aşırıya kaçılmaması için bu derece sert sözler sarf ettiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak İbâdîlerin ilk imamlarının kıyas hakkındaki görüşleri çelişkili gibi dursa da onlar ilk dönemlerden itibaren kıyası kullanmışlardır. Gıybetin abdesti ve orucu bozduğuna dair hadise³⁵⁰ kıyasla büyük günahların abdesti bozacağını söylemeleri ve cimaya kıyas ile Ramazan günü kasten yiyen ya da içene kaza ve kefarete gerektiğini söylemeleri İbâdîlerin kıyası kullandıklarına delil olarak gösterilebilir.

³⁴⁴ Mühenna b. Ömer et-Tivâcînî, *Eşi'atün mine'l-Fikhi'l-İslâmî*, 1. baskı, Umman Sultanlığı: Matabiu'n-Nahda, 1996/1417, s. 108

³⁴⁵ *Mevsüatü'l-Âsâr el-Fikhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde*, I, s. 175

³⁴⁶ *Es-Siyer ve'l-Cevâbât li-Ulemâi ve Eimmeti Uman*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, 2. baskı Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1989/1410, s. 301

³⁴⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdî*, s. 211

³⁴⁸ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu* s. 446-448

³⁴⁹ Tivacini, *Eşi'atün mine'l-Fikhi'l-İslâmî*, s. 109-110

³⁵⁰ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babu Ma Yecibu Minhu'l-Vüdu, s. 29 rkm.107

4.2.Fer'î Deliller

Fer'î kaynaklar başlığı altında aslî kaynaklara göre ikincil konumda kabul edilen istishâb, istihsan, maslahat-ı mürsele, sedd-i zerâi, şer'u men kablena, örf ve sahâbî kavli konuları işlenecektir.

4.2.1. İstishâb

4.2.1.1.Tanımı ve Delil Oluşu

Sâlimî, istishâbı “Bir delil tarafından aslın hükmü başka bir hüküm ile değiştirilmedikçe o şeyin varlık ya da yokluktan bulunduğu asıllar üzerine bırakılmasıdır” diyerek tarif etmektedir.³⁵¹

İbâdîlere göre istishâb hüccettir³⁵² ve istishâbın çeşitleri arasında bir fark bulunmamaktadır.³⁵³ İbâdîler, istishâb için şu hadisi delil olarak getirmektedir: “Sizden birisi namazında (abdestinin bozulduğu hakkında) şüpheye düşerse bir ses duymadıkça yahut koku hissetmedikçe namazını bırakıp gitmesin.”³⁵⁴

4.2.1.2.Örnekleri

Abdestin bozulduğundan emin olmadıkça bir abdest ile birden fazla namazın kılınabilmesi,³⁵⁵ Ramazan ayında fecrin doğuşundan emin olmadıkça gecenin devam ettiği düşüncesi ile yemek yemeye devam edilebilmesi³⁵⁶ ve vücudiyetinden emin olunan Şaban ayının bitişinden emin olunmadığı için şek günü oruç tutmanın haram oluşu³⁵⁷ gibi örnekler İbâdîlerin hüküm verirken istishab ilkesini kullandıklarına delil olarak verilebilir.

³⁵¹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 558

³⁵² *Usûlü'l-Fıkhî'l-İbâdî*, II, s. 408

³⁵³ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 214

³⁵⁴ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babu Ma Yecibu Minhu'l-Vüdu, s. 29 rkm.108

³⁵⁵ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 215

³⁵⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, II, s. 1094

³⁵⁷ Zehran b. Hamîs b. Muhammed el-Mes'ûdî, *el-İmam İbn Bereke es-Süleymî el-Behlevî ve Devruhu'l-Fıkhî fi'l-Medreseti'l-İbâdîyye min Hilâli Kitâbihi'l-Câmi*, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2000/1421, s. 110

İbâdîler istishâb üzerine bina edilmiş külli kaidelere kitaplarında yer vermişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Berâeti zimmet asıldır*”³⁵⁸, “*Yeryüzünde asıl olan temizliktir,*”³⁵⁹ “*Eşyada asıl olan ibahadır,*”³⁶⁰ “*Şek ile yakîn zail olmaz.*”³⁶¹

4.2.2. İstihsan

4.2.2.1.Tanımı

Dilde bir şeyi güzel kılmak, süslemek, durumunu iyileştirmek gibi manalara gelen istihsan, ıstılahta “*Bir kıyastan kendisinden daha güçlü bir kıyasın gerektirdiği şeye dönmek*” demektir.³⁶² Hamamlarda su kullanımı ve kalınan zaman kişiden kişiye değişmesine ve bu durum cehalet ve garara yol açmasına rağmen tek bir ücret uygulanması istihsanın örneklerindendir. Aslında şeriat, cehalet ve garar içeren akitleri nehyetmiştir. Ancak insanların bu duruma alışmış ve adet haline getirmiş olması bunun ana şer’î kaidelere zarar vermeyecek hafif bir garar olarak itibara alınmasını sağlamıştır.³⁶³

4.2.2.2.Delil Oluşu ve Örnekleri

İbâdîler istihsanı bir delil olarak kabul etmektedir.³⁶⁴ İbâdî alimlerden *Câmi*’ isimli eserin sahibi Bisyevî, kitabında istihsana dair iki örnek zikretmektedir. Birincisi Peygamberimizin (s.a.v) konu ile alakalı hadisi³⁶⁵ kedilerin artığının dolayısıyla temiz olmasıdır ki buna sünnet istihsanı denir. Gagaları ile su içen yırtıcı kuşların artığı da temizdir, çünkü onlardan korunmak zordur. Buna zaruret istihsanı denir. İkinci örnek ise namaz esnasında burnu kanayan ya da istifra eden kimsenin namazı ile alakalıdır. Kıyasa

³⁵⁸ Mahmut Mustafa Abbud Âl Hermuş, *Mu’cemu’l-Kavaidi’l-Fıkhiyye’l-İbâdiyye*, Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuunu’d-Diniyye Saltanatu Uman, I, s. 239

³⁵⁹ Âl Hermuş, *Mu’cemu’l-Kavaidi’l-Fıkhiyye’l-İbâdiyye*, I, s. 248

³⁶⁰ Ağberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhi’l-İbâdî*, s. 216

³⁶¹ Âl Hermuş, *Mu’cemu’l-Kavaidi’l-Fıkhiyye’l-İbâdiyye*, II, s. 1538

³⁶² *Usûlü’l-Fıkhi’l-İbâdî*, II, s. 402

³⁶³ Ağberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhi’l-İbâdî*, s. 216

³⁶⁴ Muhînî, *el-Fıkhu’l-İbâdî Mukaraneten bi’l-Fıkheyn el-Hanefî ve’ş-Safîi*, s. 68

³⁶⁵ Nesâî, *Sünen*, Kitâbu’t-Tahâre, Babu Sü’ri’l-Hirra, rkm.68

göre abdesti bozulduğu için namaza tekrar başlaması gerekirken konuşmadığı sürece abdestini alıp döndükten sonra namazına kaldığı yerden devam edebilmektedir.³⁶⁶

Sâlimî, kitabında Hanefî mezhebinden istihsan örnekleri zikretmekte ve bunların bir kısmının kendi mezheplerinde aynen bulunduğunu, geri kalanların ise mezhepte benzeri hükümler bulunduğu için İbâdîler tarafından kabul edildiğini belirtmektedir.³⁶⁷

4.2.3. Maslahat-ı Mürsele

4.2.3.1.Tanımı

Maslahat-ı mürsele, Sâlimî tarafından şu şekilde tarif edilmiştir: “O, *kulların maslahatının üzerine terettip ettiği ve onlardan bir mefsedeti defeden münasip bir vasıftan ibarettir.*” Şari’ bu vasfı aynı veya vasfı itibariyle bir hüküm olarak itibara almamıştır. Onun bu vasfı ilga ettiği de bilinmemektedir. O yüzden bu maslahat, mürsel olarak isimlendirilir. Mürsel dilde mutlak olarak bırakılmış olan demektir. Bu münasip vasıf ne itibara alındığına ne de heder edildiğine dair bir delil bulunmadığı için mutlak olarak kalmıştır.³⁶⁸

Sâlimî’nin bu tarifinden maslahatın üçe ayrıldığını anlamaktayız. Birincisi muteber maslahat olup Şari’in o vasfı itibara aldığına dair delil bulunan maslahat çeşididir. İkinci çeşidi ise Şari’in dikkate almadığı vasıflar olan mülga maslahatlardır. Üçüncü çeşidi ise konumuz olan mürsel maslahatlardır. Yani, itibara aldığına ya da ilga ettiğine dair bir delil bulunmayan maslahatlardır.

4.2.3.2.Delil Oluşu ve Örnekleri

Maslahatı mürseleyi münasip vasıflar arasında ele alan Sâlimî, bunun hücciyeti konusunda ise şöyle demektedir:

Sahâbenin mezhebini incelediğinde onların bu münasip vasfı kabul ettiğini ve hükümlerin talilinde kullandıklarını görürsün. Makasîd-ı Şerîa, maslahatları hem topluca hem de tek tek itibara almıştır. Allahu Teala’nın kulları için daha faydalı olanı gözettiğini bildiğimiz için itibara alındığı

³⁶⁶ *Usûlü’l-Fıkhi’l-İbâdî*, II, s. 406

³⁶⁷ *Sâlimî, Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 568

³⁶⁸ *Sâlimî, Tal’atü’ş-Şems*, I, s. 565

bilinmeyen maslahatların itibara alındığı bilinen maslahatlara ilhak edilmesi gerekir.³⁶⁹

İlişkiye güç yetiremeyeceğini bilen bir adamın, cimaya girmediği zaman harama düşeceğinden korkulan bir kadın ile evlenmesinin yasak oluşu, zındığın öldürülmesi, isyancıların kale ve sığınaklarına tekrar oraya dönüp sığınmamaları için mancınık ile atış yapılması gibi örnekler mürsel maslahattan başka delili olmayan hükümlere verilmiş örneklerdir. Kur'an öğretimi hocayı başka bir işte çalışmaktan alıkoyduğu sürece Kur'an öğretimine mukabil para almanın cevazı³⁷⁰ ve maraz-ı mevtte eşi tarafından mirastan mahrum edilmek kastıyla boşanılan kadına mirastan pay verilmesi³⁷¹ İbâdî fûrû fikhında maslahatı mürseleye verilecek diğer örneklerdendir.

4.2.4. Sedd-i Zerâi

Vesileleri engellemek anlamına gelen sedd-i zerâi, terim olarak “*Caiz olan şeylerin caiz olmayan şeylere sebebiyet verebileceği gerekçesi ile yasaklanması*” olarak tarif edilmektedir.³⁷²

İbâdî usulü fikhına dair kitaplarda böyle bir başlık bulunmamaktadır. Ancak İbâdîlerin ikinci imamı olan Ebû Ubeyde'nin sedd-i zerâi ile amel ettiğine dair örnekler vardır. Ebû Ubeyde'nin başkasının zina yaptığına dair şahitlikte bulunup sonra bu şahitlikten dönen kimsenin öldürülmesine dair fetvası vardır. Ebû Ubeyde, şahitliğin Müslümanların öldürülmesine bir vesile olarak kullanılmasını engellemek amacıyla bu fetvayı vermiştir.³⁷³ Ebû Ubeyde düşman bölgesine silah satılmasına izin vermemektedir, zira bunu Müslümanlara karşı düşmana yardım etme olarak yorumlamaktadır.³⁷⁴ Maraz-ı mevt sırasında mirasçılarının kalmaması için kölelerinin hepsini azat eden adamın vasiyetini sadece üçte bir ile sınırlı tutmaya dair fetvası da bunun örneklerindendir.³⁷⁵

İbâdî fıkıh kitaplarına baktığımızda sedd-i zerâi ile amel edenin sadece Ebû Ubeyde olmadığını bilakis mezhebin diğer fakihlerinin de sedd-i zerâi prensibine

³⁶⁹ *Usûlü'l-Fikhi'l-İbâdî*, II, s. 400

³⁷⁰ Zehran el-Mes'ûdî, *el-İmam İbn Bereke ve Devruhu'l-Fikhî*, s. 112

³⁷¹ *Usûlü'l-Fikhi'l-İbâdî*, II, s. 401

³⁷² Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdî*, s. 220

³⁷³ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi*, s. 456

³⁷⁴ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi*, s. 455

³⁷⁵ Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhi*, s. 456

dayanarak hüküm verdiklerini görürüz. Faize götüreceği için îne satışının yasaklanması,³⁷⁶ tahallül nikahında ikinci kocanın boşanma niyeti ile evlendiğinin hal karinelerinden bilinmesi durumunda nikahın haram oluşu, maraz-ı mevte eşini üç talak ile boşayan adamın kadının iddeti içinde ölmesi durumunda adama mirasçı olması,³⁷⁷ iddet bekleyen kadın ile evlenen adamın kadın ile ilişkiye girse de girmese dahi aralarının ayrılması ve sonrasında evlenmelerinin haram oluşu³⁷⁸ İbâdî fıkında sedd-i zeria prensibi kullanılarak verilmiş hükümlere örnektir.

Yukarıda verilen örneklerle binaen İbâdîlerin sedd-i zerâyı ismen zikretmeseler bile bu yöntemi kullanarak fetva verdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

4.2.5. Şer'u Men Kablena (Bizden Önceki Şariatlar)

4.2.5.1.Tanımı

Peygamberimizden (s.a.v) önce gelmiş ve Kur'an ya da sünnette zikredilen şariatlar üç kısma ayrılır. Birincisi neshedilmiş hükümler olup bizim için bunların herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Cumartesi günü avlanma yasağı³⁷⁹ ya da hayvanların iç yağının yenilmesinin³⁸⁰ yasak oluşu gibi hükümler bu kabildendir. İkinci çeşit ise oruç gibi hem bize hem onlara şer' kılınmış hükümlerdir³⁸¹ ki bunlar bizim için bağlayıcıdır. Üçüncü ve tartışmaya konu olan kısım ise Kur'an ve sünnette aktarılmış ama neshedilip edilmediğine dair bir delilin bulunmadığı hükümlerdir.

4.2.5.2.Delil Oluşu

İbâdîlerin mütekaddim uleması şer'u men kablena'dan bir teşri' kaynağı olarak söz etmemektedir. Onlardan aktarılan sözler şer'u men kablena hakkında olumsuz bir tutum içinde olduklarını göstermektedir. Nitekim İbn Bereke bu konuda "*İslam, kendisinden önceki bütün akitleri feshetmiştir, ancak Nebi'nin (s.a.v) ümmeti için sabit kıldığı*

³⁷⁶ Mustafa Salih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd Inde'l-İbâdîyye*, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cilî'l-Vâid, s. 764

³⁷⁷ Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd Inde'l-İbâdîyye*, s. 765

³⁷⁸ Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd Inde'l-İbâdîyye*, s. 766

³⁷⁹ Bakara Suresi, 2/65

³⁸⁰ En'am Suresi, 6/146

³⁸¹ Bakara Suresi, 2/183

hükümler bunun dışındadır. Bunlar ibtidaen vaz edilmiş gibidir” demektedir. Diğer bir alim Ebû Kudemî ise şunları kaydetmektedir: “Peygamberlerin şeriatında helal kılınmış olan şeylere uymak başka bir peygamber tarafından neshedilmediği sürece doğru olandır ve hidayet yoludur. Neshedici yeni bir şeriat geldiğinde ise onlara uymak hata ve dalâlet olur.”³⁸²

Sâlimî ise bu konuda üç farklı görüş olduğunu söyleyip bunları mutlak olarak kabul edenler, mutlak olarak kabul etmeyenler ve neshedilmediği sürece iki şart ile kabul edenler olarak saymaktadır. Üçüncü grubun doğru olduğunu belirten Sâlimî bu şartları Allahu Teala veya Peygamberimizin (s.a.v) bir inkarda bulunmadan bunları zikretmesi ve bunların teşri’ ciheti ile bize aktarılması olarak belirtir.³⁸³

4.2.5.3.Örnekleri

İbâdîlerin şer’u men kablena’ya dayanarak hüküm vermelerine örnek olarak İbn Bereke’den şu iki örneği zikredebiliriz. İbn Bereke meçhul mehir ile evlenmenin cevazını Hz. Musa’nın evliliği ile delillendirmiştir.³⁸⁴ Zira o sekiz ya da on sene çalışma karşılığında Hz. Şuayb’ın kızı ile evlenmiştir.³⁸⁵ Bu müddet ise cehaletten hâli değildir. İhtiyaç durumunda babanın çocuğunun malı üzerinde tasarruf hakkı bulunduğunu ise Hz. Meryem’in annesinin onu daha karnında iken Allah’a adaması ile delillendirmiştir. Beden üzerinde ebeveynin tasarrufunun bulunması mal üzerindeki tasarrufun evla kabilinden bulunabileceğini göstermektedir.³⁸⁶

Her ne kadar mütekaddim ulema şer’u men kablena hakkında olumsuz tavır takınmış olsa da bu örneklerle baktığımızda İbâdîlerin şer’u men kablena ile amel ettiklerini görürüz. Ama onlar bunu müstakil bir delil olarak değil bilakis Kur’an ve sünnetin bir uzantısı olarak görmektedirler.

³⁸² *Bâcû, Menhecü’l-İctihâd Inde’l-İbâdîyye*, s. 712

³⁸³ Sâlimî, *Tal’atü’ş-Şems*, II, s. 680-681

³⁸⁴ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, III, s. 1318

³⁸⁵ Bkz. Kasas Suresi, 28/27

³⁸⁶ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, IV, s. 1850

4.2.6. Örf

4.2.6.1.Tanımı ve Delil Oluşu

Örf, dilde marifet anlamına geldiği gibi münkerin zıddı olarak maruf anlamına da gelmektedir.³⁸⁷ İstilahta ise İbâdîlerin bir örf tanımı bulunmamakta, genelde Nesefî'ye ait olan şu örf tanımı kullanılmaktadır: “*Örf, akıllar cihetinden nefislerde istikrar bulmuş ve selim tabiatlı kimselerin kabul ettiği şeydir.*”³⁸⁸

İbâdîler yakın dönemlere kadar kitaplarında örf için ayrı bir bahis açmamış, örfün çeşitlerine değinmemişlerdir. Örf konusundan sadece “*Adet muhakkemdir*” külli kaidesi bağlamında bahsetmişlerdir.³⁸⁹ Bunun istisnası ise konu hakkında İbâdîlerin meşhur alimlerinden İbn Bereke tarafından kaleme alınmış *Teâruf* adını taşıyan risaledir.³⁹⁰ İbn Bereke, bu risalesinde geçmiş alimlerin hüküm verirken örfü dikkate aldıklarına dair örnekler zikretmiştir. Gerek bu risale gerek diğer İbâdî fûrû fıkıh kitaplarındaki örf dikkate alınarak verilmiş hükümlere baktığımızda İbâdîlerin örfü dikkate aldıklarını ve onun üzerine hüküm bina ettiklerini anlayabiliyoruz.

4.2.6.2.Örnekleri

Bir kişi yumurta yemeyeceğine dair yemin edip balık yumurtası yese yeminini bozmuş olmaz. Çünkü insanların örfünde yumurta denilince tavuk yumurtası kastedilir.³⁹¹ Bir adam evde oturmayacağına dair yemin etse, taş ya da kerpiçten yapılmış bir evde oturmakla yeminini bozmuş olur ancak kıldan yapılmış bir evde (çadır) oturmakla yeminini bozmuş olmaz. Çünkü insanların örfünde ev denilince taştan ya da kerpiçten yapılmış ev kastedilir.³⁹²

Câbir b. Zeyd'e Peygamberimizin (s.a.v) mehir için bir miktar belirleyip belirlemediği sorulduğunda “*Belirlediğini bilmiyorum. Mehir olarak insanların kendi*

³⁸⁷ *Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdî*, II, s. 410

³⁸⁸ Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd Inde'l-İbâdîyye*, s. 747

³⁸⁹ Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, s. 525, Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, II, s. 757

³⁹⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. İbn Bereke es-Süleymî el-Behlevî, *et-Teâruf*, thk. Bedr b. Seyf b. Râşid er-Râcihi, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 2013/1434

³⁹¹ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, III, s. 1216

³⁹² İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, III, s. 1216

arasında alıştığı şey vardır” diyerek cevap vermiştir.³⁹³ Bunun yanında İbn Ca’fer, insanların örf olarak kabul ettikleri şeyden dönmeyi sünnetin muktezasından dönmek gibi kabul etmektedir. Çünkü sünnet, insanların fiil ve tasarrufları üzerinde hüküm verirken örfü itibara almıştır.³⁹⁴

İbâdîler “Adet muhakkemdir” kaidesini beş büyük kaideden biri olarak kabul etmekte ve bu kaidenin altında “Âdet ancak, muttarit yahut galip oldukça muteber olur”, “İtibar galibi şâyia olup nâdire değildir”, “Örfen maruf olan şey, şart kılınmış gibidir”, “Örf ile tayin nass ile tayin gibidir,” “Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz” gibi külli kaideleri zikretmektedir.³⁹⁵

4.2.7. Sahâbî Kavli

İbâdîler, müçtehit sahâbîleri ümmetin diğer müçtehitleri ile bir tutmakta ve buna binaen sahâbî kavlini delil olarak görmemektedir.³⁹⁶ Onlara göre sahâbînin içtihadında hata mümkün olduğu için sahâbî kavlinin kıyasa öncelenmesi söz konusu değildir.³⁹⁷ Sâlimî, bu konuyu ele alırken sahâbî kavlinin hüccet olmadığını eğer olsaydı sahâbe arasında hiçbir meselede ihtilaf olmaması gerektiğini aktarır. Ona göre sahâbî sözü hüccet olsaydı sonradan gelen sahâbîlerin öncekilerin sözlerine uymaları gerekirdi. Böyle olmadığı aşikardır.³⁹⁸

Bazı usulcülerin sahâbî kavlinin diğer sahâbîler üzerinde hüccet olmadığına dair icma bulunduğunu ve asıl meselenin sahâbî kavlinin sahâbeden sonra gelenler için hüccet olup olmadığını söylediklerini aktaran Sâlimî, bu konuda sahâbî olan müçtehit ile sahâbî olmayan müçtehidin eşit olduğunu aktarmaktadır. Ona göre sahâbî kavli diğer bir sahâbî için hüccet değilse sahâbî olmayan kimseler için de hüccet olmaması gerekir.³⁹⁹

³⁹³ Said b. Halef el-Harûsî, *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404, s. 88

³⁹⁴ Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd Inde'l-İbâdîyye*, s. 749

³⁹⁵ Âl Hermuş, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Inde'l-İbâdîyye*, III, s. 269-632

³⁹⁶ Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, s. 525

³⁹⁷ Muhînî, *el-Fıkhu'l-İbâdî Mukaraneten bi'l-Fıkheyn el-Hanefî ve's-Safîi*, s. 99

³⁹⁸ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 423

³⁹⁹ Sâlimî, *Tal'atü's-Şems*, I, s. 423

5. İbâdî Fırû Fıkından Bazı Görüşler

İbâdiyye mezhebi fikhî meselelere ait birçok konuda dört mezhep ile ittifak halindedir. Müstakil bir mezhep olmasının doğal bir sonucu olarak bazı farklı görüşleri de bulunmaktadır. Tezimizin konusu bu farklılıklar olmadığı biz bu başlık için bunların hepsine vermeyecek, İbâdiyye mezhebine ait tamamen ya da kısmen farklı fikhî görüşlerden bir kısmını kısaca belirtmeye çalışacak ve İbâdî fıkında bulunan bazı dikkat çekici görüşlere değineceğiz.

5.1.Abdest

Fıkıhta gerek maddi gerek manevi temizliğe büyük önem verilmiş ve bunlara ait hükümler fıkıh kitaplarında tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır. Abdest ile alakalı hükümler de bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu başlık altında İbâdî fıkında bulunan abdest hakkındaki farklı ya da dikkat çekici birkaç görüşe değineceğiz.

Abdestin farzları ve sünnetleri bulunmaktadır. Bu farzlardan birisinin terk edilmesi durumunda abdestin tamam olmayacağı mezhepler arasında ittifak edilmiş bir konudur. İbâdîler bazı sünnetlerin kasten terki durumunda da abdestin tamamlanmayacağını söylemektedir. Onlara göre mazmaza (ağza su verme), istinşak (burna su verme), tertip (abdest azalarına sırasına göre yıkama) ve muvâlât (abdest azalarını ara vermeden yıkamak) şeklindeki dört sünnetin terki durumunda abdest tam olmaz. Bunların unutarak terk eden kimsenin abdesti ise geçerlidir.⁴⁰⁰

İbâdîlerin abdesti bozan şeyler konusunda cumhur ulemadan farklı iki görüşü vardır. Bunlardan birincisi günahların abdesti bozmasıdır. Cabir b. Zeyd'den aktarılan bir hadiste “*Gıybet etmek abdesti ve orucu bozar*” buyrulmaktadır.⁴⁰¹ İbâdîler bu hadise dayanarak gıybetin ve gıybetle kıyasla yalan söyleme, kasıtlı olarak namahreme bakma, dedikodu, yalan yere yemin etme, Müslümanlara sövme ve lanet etme gibi durumların abdesti bozacağını söylemektedir.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl ale Medârici'l-Kemâl bi-Nazmi Muhtasari'l-Hisâl*, thk. Hamza b. Süleyman es-Sâlimî ve diğerleri, Mektebetü'l-İmami's-Sâlimî, 2010, I, s. 106

⁴⁰¹ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn, s. 29 rkm.107

⁴⁰² Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyevî, *Muhtasaru'l-Bisyevî*, 1. baskı, Londra: Daru'l-Hikme 2008, s. 23

Abdesti bozan şeyler hakkında İbâdîlerin diğer bir farklı görüşü ise ölü bedene temas etme konusundadır. Bazı İbâdî alimlere göre insanlar normal hayat veli olan ve olmayan ya da diğer bir deyişle kendisine tevelli edilen ya da kendisinden teberri edilen olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi ölümler de aynı taksime tabi tutulur. Bu ayrımın bir sonucu olarak velilerden olan ölü bir kimsenin bedenine temas etmek abdesti bozmazken kendisinden teberri edilmiş şahsın ölü bedenine dokunmak insanın abdestini bozmaktadır.⁴⁰³

Yabancı kadınlara dokunmanın abdeste etkisi mezhepler arasında tartışmalı bir konudur. İbâdîler, kadına dokunma durumunda abdestin bozulacağını söylemekte ancak kişinin eşini ve mahremlerini bundan istisna etmektedirler. Tedavi vb. amaçlar için dokunmak da abdesti bozmamaktadır.⁴⁰⁴

İbâdîlerin abdest konusundaki bir diğer farklı görüşü mestler üzerine mesh konusundadır. Onlara göre mestler üzerine mesh, Maide suresindeki abdest ayetiyle⁴⁰⁵ neshedilmiştir. Bu konuda onların kitaplarında aktarılan hadis rivayetleri de bulunmaktadır. İbn Abbas “*Resulullah’ı (s.a.v.) hiçbir zaman mestlerine mesh ederken görmedim*”⁴⁰⁶ demektedir. Hz. Aişe’den aktarılan bir rivayette ise o şöyle demektedir: “*Resulullah’ı (s.a.v.) hiçbir zaman mestlerine mesh ederken görmedim. Ben, kişinin ayaklarına meshetmesindense ayaklarını topuklarından kesmesini ya da mestlerini kesmesini isterim.*”⁴⁰⁷ Câbir b. Zeyd ise bu konuda şöyle demektedir: “*Allah kitabında bize bizzat abdestten bahsederken insan nasıl mestler üzerine mesh eder? Muhaliplerimizin rivayet ettikleri hadisleri en iyi bilen Allah’tır.*”⁴⁰⁸

5.2.Namaz

Müslümanlığın şiarlarından ve İslam’ın beş şartından birisi olan namaz, önemine binaen ibadet bölümlerinde hükümleri hakkında en çok tafsilata girilen konular arasında yer

⁴⁰³ Sâlimî, *Meâricü’l-Âmâl*, I, s. 235-239

⁴⁰⁴ Âmir b. Ali eş-Şemmâhî, *Kitâbu’l-İzâh*, 4.baskı, Vizâratü’t-Türâsî’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1999/1420, I, s. 137-138

⁴⁰⁵ Mâide Suresi, 5/6

⁴⁰⁶ Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiü’s-Sahih*, Babun fi’l-Meshi ale’l-Huffeyn, s. 32 rkm.123

⁴⁰⁷ Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiü’s-Sahih*, Babun fi’l-Meshi ale’l-Huffeyn, s. 32 rkm.124

⁴⁰⁸ Rebi’ b. Habîb, *el-Câmiü’s-Sahih*, Babun fi’l-Meshi ale’l-Huffeyn, s. 32 rkm.125

almaktadır. Namaz konusunda İbâdîlerin farklı ya da dikkat çekici bazı görüşlerini şu noktalarda özetlemek mümkündür.

İbâdîlere göre istiftah duası⁴⁰⁹ iftitah tekbirinden önce okunur. Zira istiftah başlangıç/açılış demektir. Tekbirden sonra okunduğu zaman namaza bu dua ile başlangıç/açılış yapılmış olmamaktadır.⁴¹⁰ İbâdîlere göre istiftah duasında önce Sübhaneke okunmakta arkasından ise tevcih duası⁴¹¹ okunmaktadır.⁴¹²

İbâdîlere göre iftitah tekbiri sırasında elleri kaldırmak ve namaz sırasında elleri bağlamak meşru değildir. Bunlar sünnetten olmadığı gibi bunlar ile beraber namaz sahih olmaz. Zira bunlar namazda zaid ameldir ve Peygamberimiz (s.a.v.) sahih hadislerde namazda elleri kaldırmayı yasaklamıştır.⁴¹³ Bu konudaki delilleri ise Resulullah'ın (s.a.v.) şu sözüdür: “*Sanki benden sonra gelen ve namazda inatçı atların kuyrukları gibi ellerini kaldıran bir kavim görüyorum.*”⁴¹⁴ İbâdîler ayrıca iftitah tekbirinde elleri kaldırmanın ve namazda elleri bağlamanın huşuya engel olduğunu söylemekte ve namazda elleri kaldırma hakkındaki rivayetlerin zayıf ve muhtarip olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁵

Namazda kunut okumayı caiz görmeyen İbâdîlerin kunuttan kastı namazda düşmanlara lanet okumaktır.⁴¹⁶ İbâdîler Peygamberimizin (s.a.v.) bir müddet kunut okuduğunu kabul etmekte ancak sonradan bunun neshedildiğini düşünmektedir.⁴¹⁷ Bu sebeple İbâdîler namazda kunut okumamakta ve kunut okuyan imamın arkasında kılınan namazı sahih olarak kabul etmemektedirler. Onlara göre kıldırıldığı namaz sırasında kunut okuyan imamla beraber kılınan namaz iade edilmelidir.

İbâdîler, namazda Fatiha okunduktan sonra amin demenin meşru olmadığı görüşündedir. Onlara göre amin lafzı icma ile Fatiha'dan değildir dolayısıyla zaid kelim

⁴⁰⁹ Namazın başında okunan dua.

⁴¹⁰ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 366

⁴¹¹ وَجْهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ خَنيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

⁴¹² Nureddin es-Sâlimî, *Telkinu's-Sıbyân*, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2004, s. 19-20

⁴¹³ Raşid b. Salim b. Raşid el-Bûsâfî, *er-Risaletü'r-Raziyye fi Mesaili's-Salati Inde'l-İbâdiyye*, 2.baskı, 2014/1435, I, s. 229

⁴¹⁴ Rebî' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-İmâmeti ve'l-Hilafeti fi's-Salât, s. 51, rkm. 214

⁴¹⁵ Bûsâfî, *er-Risaletü'r-Raziyye*, I, s. 363

⁴¹⁶ Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, s. 151

⁴¹⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 371-372

hükmündedir. Amin demek, namazda konuşmanın yasaklanmasıyla beraber neshedilmiş bir hükmüdür.⁴¹⁸

İbâdîlere göre besmele gizli okunulan namazlarda gizli olarak, açıktan okunan namazlarda ise açıktan olarak okunmalıdır. Çünkü besmele, başında bulunduğu her surede müstakil bir ayet hükmündedir.⁴¹⁹

Öğle ve İkinci namazlarının bütün rekatlarında Fatiha suresinin yanında başka bir şey okunmaz. Bu konuda İbn Abbas'tan gelen bir rivayete dayan İbâdîler, ayrıca bu durumu şu şekilde tahlil etmektedir: Fatiha ile beraber başka bir surenin okunmadığı bütün rekatlar (akşamın üçüncü yatsının üçüncü ve dördüncü rekatları) ve namazlar (öğle-ikindi) ister gece namazı ister gündüz namazı olsun, bu namazlarda kıraat sessiz olarak yapılır. Bayram ve Cuma namazlarının gündüz vakti olmasına rağmen sesli olarak kılınmasının sebebi Fatiha'dan sonra başka sure ya da ayetlerin okunmasıdır.⁴²⁰

Farklı hükümlerin olduğu diğer bir nokta ise seferinin/yolcunun namazıdır. İbâdîler, yolculukta namazın kısaltılmasını azimet olarak gördükleri için buna farz demektedirler.⁴²¹ Onlara göre yolculukta dört rekat kılan kişi mukim iken iki rekat kılan kimse gibidir. İbâdîlerde yolculuk hükümlerinin başlaması için gerekli olan miktar diğer mezheplerden farklılık arz etmektedir. Onlara göre namazların kısaltılabilmesi için gerekli olan mesafe iki fersaktır.⁴²² Bu mesafe günümüz ölçülerinde yaklaşık on iki kilometreye tekabül etmektedir. Yolculuk hükümlerinin ne kadar süreceği konusu da diğer bir ihtilafli meseledir. İbâdîlere göre kişi gittiği yeri vatan edinmedikçe orada ne kadar kaldığının bir önemi yoktur. Orada bulunduğu müddetçe seferilik hükümlerine tabidir.⁴²³ Bunun delili olarak İbn Ömer'in (r.a.) Azerbaycan'da altı ay kalmasına rağmen namazlarını sürekli seferi olarak kılmasını, yine Enes b. Malik'in (r.a.) Şam'da iki yıl kalmasına rağmen namazları kısaltarak kılmış olmasını delil olarak göstermektedirler.⁴²⁴ Ayrıca İbâdîlere göre yolculuk halinde iken namazları birleştirilmesi (cem) caizdir.⁴²⁵

⁴¹⁸ Bûsâfî, *er-Risaletü'r-Raziyye*, II, s. 51-52

⁴¹⁹ El-Mu'tasım b. Said el-Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fikhi's-Salât*, 7.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2018/1439, s. 217-21

⁴²⁰ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 151

⁴²¹ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, I, s. 622

⁴²² Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fikhi's-Salât*, s. 339

⁴²³ Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fikhi's-Salât*, s. 340

⁴²⁴ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdî*, s. 379

⁴²⁵ Bisyevî, *Muhtasaru'l-Bisyevî*, s. 72

İbâdîlere göre namaz kılariken elbisesi topuğundan aşağıda kalacak şekilde uzatan kimsenin (müsbil/isbal) namazı geçerli değildir.⁴²⁶ Bu konudaki dayanakları ise şu hadisi şeriftir: “*Namazda giysisini uzun tutan (isbal) kimsenin helal ve haram noktasında Allah’tan bir nasibi yoktur.*”⁴²⁷ Elbisenin uzatılması ve yerde sürünmesi o dönemlerde kibir ve büyüklenme sayılmaktaydı. Buna binaen bazı alimler kişinin elbisesini kibir kastı olmadan uzatması durumunda namazının geçerli olacağını söylemektedir.⁴²⁸ Namaz meselesinde İbâdîlerin diğer mezheplerden ayrıldığı diğer bir konu ise kasten namaz terk eden kimse hakkındadır. İbâdîlere göre kasten namaz terk eden kimse tevbe ve istiğfarın yanında iki ay oruç tutarak ya da altmış tane fakiri doyurarak kefaret vermelidir.⁴²⁹ Sâlimî ise bu iki seçeneğe ek olarak köle azat etmeyi eklemektedir.⁴³⁰

Sehiv secdesi konusunda ise İbâdîler, hata yapan kimsenin bizzat sehiv secdesi yapması gerektiği görüşündedirler. Onlara göre namazda hata yapan kimse ister imam olsun ister muktedi olsun kendi hatası için sehiv secdesi yapmalıdır. İmamın namaz esnasındaki hatası, cemaat aynı hataya düşmediği sürece sadece imamı bağlamaktadır. Ancak imam eğer selamdan önce sehiv secdesi yaparsa bu durumda cemaat imamlarla beraber secde yapar. Bu durum imamın hatasından değil, cemaatin imama uymasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.⁴³¹

İbâdîler namazın sonunda selam verirken tek selam lafzını yeterli olarak görürler.⁴³² Tek selamdan kasıt sadece sağ tarafa verilen selam değildir. Bilakis sağ tarafa selam verirken “es-Selamu aleyküm” ibaresini, sol tarafa selam verirken ise “ve Rahmetullah” ibaresini telaffuz ederler. Yani tek selam lafzı ile iki tarafa selam vermiş olmaktadır.

⁴²⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, II, s. 775

⁴²⁷ Ebû Davud, *Kitâbu's-Salât*, Babu'l-İsbali fi's-Salât, rkm. 547

⁴²⁸ Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl*, III, s. 241

⁴²⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî, *el-Musannef*, thk. Mustafa b. Salih Bâcû, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2016/1437, I, s. 185

⁴³⁰ Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl*, V, s. 482

⁴³¹ Bûsâfi, *er-Risaletü'r-Raziyye*, II, s. 149

⁴³² Bûsâfi, *er-Risaletü'r-Raziyye*, II, s. 126

5.3.Oruç

Bizden öncekilere farz kılındığı gibi bize de farz kılınan ve İslam'ın beş şartından birisi olan oruç konusundaki İbâdîlerin şu üç meselede farklı görüşleri bulunmaktadır.

İbâdîlere göre cünüp olmamak namaz için şart olduğu gibi oruç için de şarttır. Gusül almayı sabaha kadar erteleyip oruç tuttuğu günün sabahına cünüp olarak ulaşan kimsenin orucu sahih olmaz.⁴³³ Buna binaen gün içinde ihtilam olanın hemen gusül alması gerekir ve bu durumda kaza gerekmez. Burada dikkat edilmesi gerek nokta bu durumun kişinin ihmali ya da ertelemesinden kaynaklanmış olmasıdır. Gecenin sonuna doğru eşiyile ilişkiye giren ve fecir doğmadan gusül almayı uman kimse buna vakit bulamadan fecir doğarsa üzerine bir şey gerekmez. Ancak fırsatı olduğu halde ertelerse kaza ile beraber kefarete gerekir. Gecenin başında eşi ile ilişkiye giren ve gecenin sonuna doğru gusül alma niyetiyle uyuyan kimse uyanamasa ve cünüp olarak sabahlasa o günün kazası gerekir.⁴³⁴ Bu konuda onların delili “*Cünüp olarak sabahlayan orucunu bozmuş/oruç tutmuyor olarak sabahlar*”⁴³⁵ şeklindeki hadistir. Bu görüş ayrıca Urve b. Zübeyir, Hasan Basrî, İbrahim Nehaî gibi bazı tâbiîn alimlerinden de aktarılmaktadır.⁴³⁶

Abdest bahsinde zikrettiğimiz “*Gıybet etmek abdesti ve orucu bozar*”⁴³⁷ hadisine binaen İbâdîler, gıybet etmenin ve gıybete kıyasla diğer büyük günahların orucu bozduğu görüşündedir. Bu kıyasa binaen dedikodu yapmak, yalan söylemek, yemini bozmak gibi durumlar orucu bozar ve kaza gerektirir.⁴³⁸ Burada şu noktaya dikkat çekilebilir: Nefsin ya da şeytanın kendisine hoş göstermesi ile o günahı işlemeye başlayan ancak hatırlar hatırlamaz istiğfar ederek o işi bırakan kimsenin orucu bozulmuş olmamaktadır.⁴³⁹

Oruç konusundaki son mesele ise Ramazan orucunun kaza edilmesi konusundadır. İbâdîlere göre Ramazan ayında tutulmayan oruçlar sonradan kaza edilmek istendiğinde peş peşe kaza edilmelidir. Buna binaen tuttuğu kaza oruçları arasında boşluk

⁴³³ Sâlimî, *Telkinu's-Sıbyân*, s. 46-47

⁴³⁴ Ebû Câbir Muhammed b. Cafer el-İzkevî, *el-Câmi'*, tsh. Ahmed b. Salih Şeyh Ahmed, 3. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018/1439, II, s. 189

⁴³⁵ Rebi' b. Habîb *el-Câmiü's-Sahih*, Babu Ma Yuftiru's-Saim, s. 71, rkm.11

⁴³⁶ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 383

⁴³⁷ Rebi' b. Habîb *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn, s. 29, rkm.107

⁴³⁸ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 154

⁴³⁹ El-Mu'tasım b. Said el-Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fıkhi's-Sıyâm ve'z-Zekât*, 4.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2018/1439, s. 154

bırakan kişinin geçmiş oruçları fasit olur.⁴⁴⁰ Bu durumda kaza oruçlarına baştan başlaması ve ara vermeden tutması gerekmektedir.

5.4.Zekat

Mali bir ibadet olması yönüyle diğer ibadetlerden ayrılan ve Müslüman toplumun fertleri arasında dayanışmayı sağlayan zekat, aynı zamanda İslam'ın beş şartından birisidir. İbâdîlerin bu ibadetin hükümleri arasında bulunan dikkat çekici görüşlerini şu noktalarda özetleyebiliriz.

Cumhur ulema zekat nisabı konusunda develeri ve inekleri birbirinden farklı olarak ele almaktadır. İbâdîler ise inekleri zekat nisabı konusunda develere kıyas etmektedir. Onlara göre beş inek için bir, on inek için iki, on beş inek için üç, yirmi inek için dört koyun zekat verilmesi gerekir. İneklerin sayısı yirmi beşe ulaştığında artık zekat olarak yaşlarına göre ineklerin verilmesi gereklidir.⁴⁴¹ İbâdîler, ineklerin nisabı konusunda aktarılan diğer hadisleri sahih olarak görmemekte ve ineklerin nisabını hadislerde belirtilen develerin nisabına kıyas ederek belirlemektedir.

İbâdîlerin cumhurdan ayrıldığı ikinci nokta ise zekat verilecek kimseler hakkındadır. Onlara göre zekat verilecek kişinin “velayet” durumunda/veli⁴⁴² olması gerekir. Bu vasfa sahip kimse bulunmazsa İbâdîlerin fakirlerinden “velayet” durumunda olmayan kimselere verilir. Bunlardan kimsenin de olmaması durumunda zekat İbâdîler için sıkıntı çıkarmayacak, kendilerine zarar vermesinden korkulmayan kimselere verilir.⁴⁴³

Son olarak İbâdîlere göre süs ve zinet eşyalarının tamamı zekata tabidir. Bu süs ve zinet eşyalarının giyiliyor olması ya da olmaması, altın ve gümüşten olması ya da diğer mücevherlerden olması, erkeğe ait yüzük, kılıç kabzası vb. olması ya da kadına ait küpe,

⁴⁴⁰ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, II, s. 188

⁴⁴¹ Ebû Tahir İsmail b. Musa el-Cîlî, *Kavâidü'l-İslam*, tsh. Abdurrahman b. Ömer, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed, 5.baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2015/1436, II, s. 10-11

⁴⁴² İtikadî görüşler kısmında belirtildiği üzere İbâdîler, insanları inanç ve amellerine göre kendilerine tevelli edilecek/dost edinilecek veliler ve kendilerinden teberri edilecek/uzak durulacak olanlar olmak üzere iki ayırmaktadır.

⁴⁴³ Cîlî, *Kavâidü'l-İslam*, II, s. 53

gerdanlık, bilezik vb. olması arasında hiçbir fark yoktur ve bunların hepsinin zekatının verilmesi gereklidir.⁴⁴⁴

5.5.Hac

Senede bir kez İslam dünyasının bir araya gelmesini sağlayan hac ibadeti, İslam'ın şiarlarından birisidir. İbâdî fıkhnın hac ile alakalı hükümlerinde diğer mezheplerden farklı olan ve itikad kaynaklı bir ihtilaftan kaynaklanan bir mesele bulunmaktadır. Bu mesele bazı İbâdî alimlere göre hacda niyabet caiz olmakla birlikte yerine hac yapılacak kimsede artı bir özelliğin aranmasıdır. Bu özellik ise o kimsenin İbâdî akidesine göre veli kabul edilen/kendisine tevellide bulunulan bir kimse olmasıdır. Zira bu alimlere göre İbâdî akidesine mensup bir kimse, kendi akidelerine göre velayet halinde olmayan kimsenin yerine niyabeten hac yapamaz.⁴⁴⁵

5.6.Nikah

Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin kurulması nikah akdi ile olmaktadır. Bu akdin kendine mahsus bazı şartları bulunmaktadır. Önemine binaen fıkıh kitaplarından en tafsilatlı hükümlerin bulunduğu konulardan birisi de nikah-talak bablarıdır. İbâdîlerin nikah-talak konusundaki dikkat çekici olarak gördüğümüz hükümlerini ise şu noktalarda özetlemek mümkündür.

İbâdîlere göre nişandan dönülmesi durumunda verilmiş olan hediyelerden hiçbir şey geri alınamaz. Zira hediyeler hibe hükmündedir ve hibesinden geri dönen rivayetlerde belirtildiği üzere kusmuğuna dönen köpek⁴⁴⁶ gibidir.⁴⁴⁷

Süt emmeden doğan haramlık konusunda İbâdîlerin görüşleri hakkında bir yanlış anlaşılma bulunmaktadır. Türkiye’de yazılan bazı kitaplarda İbâdîlere göre süt emmeden

⁴⁴⁴ Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fıkhı's-Sıyâm ve'z-Zekât*, s. 321

⁴⁴⁵ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 272

⁴⁴⁶ Rebi' b. Habîb *el-Câmiü's-Sahih*, Babun fi'l-Hayl, s. 103, rkm.19

⁴⁴⁷ El-Mu'tasım b. Said el-Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fıkhı'n-Nikah*, 2.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2014/1435, s. 93

doğan haramlığın sadece süt anne ve süt kardeş ile sınırlı olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁸ Halbuki İbâdîlere göre süt hısımlığı diğer mezheplerde olduğu gibidir ve onlara göre nesepten dolayı haram olanlar süt hısımlığı dolayısıyla da haram olurlar.⁴⁴⁹ İbâdîler hadis kaynakları olan Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'inde bunu ifade eden hadislere yer vermekte ve kitabın şarihi Sâlimî bu hadisin şerhinde onlara göre nesep dolayısıyla haram olanın süt hısımlığı sebebiyle de haram olacağını belirtmektedir.⁴⁵⁰

Cumhur ulemaya göre zina eden erkek ve kadının ileriki zamanlarda evlenmeleri caiz olarak görülmektedir. İbâdîler ise bu konuda İsnâ Aşeriyye ile aynı görüşü benimsemekte ve zina eden erkek ve kadının sonrasında asla evlenemeyeceğini, birbirlerine ebeden haram olduklarını söylemektedirler. Bu hükme delil olarak "*Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır*"⁴⁵¹ ayetini getirmektedirler.⁴⁵² Ayrıca İbn Abbas ve Hz. Aişe'den rivayet edildiğini söyledikleri şu sözü delil olarak sunmaktadırlar: "*Bir kimse bir kadın ile zina edip sonra onunla evlenirse bu ikisi sürekli olarak zina halinde kalırlar.*"⁴⁵³ İbâdîler ayrıca bu hükmü verirken "Bir şeyi elde etmekte acele eden kimse ondan mahrum olmakla cezalandırılır" şeklindeki külli kaideyi kullandıklarını söylemektedirler.

Zina eden kimsenin cezası hakkında İbâdîlerin görüşü yanlış olarak yansıtılmaktadır. Kimi müelliflere göre İbâdîler recm cezasını kabul etmemekte ve uygulamamaktadır.⁴⁵⁴ Halbuki bu meselede İbâdîler cumhur ulemadan ayrı düşünmemektedir. Onlara göre muhsan olmayan zaninin cezası yüz celde iken muhsan olan kimsenin zina etmesi durumundaki cezası recmdir.⁴⁵⁵ İbâdîler bu konuda hadis kaynakları olan Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'inde imamları Ebû Ubeyde ve Cabir b. Zeyd'den recmin vacip sünnetlerden olduğuna dair rivayet aktarmaktadır. Ayrıca kitabın

⁴⁴⁸ Bkz. Bkz. Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 7.baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, s. 101 ve Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İrfan Yayınevi, s. 110-111

⁴⁴⁹ Muhammed b. Cafer, *el-Câmi'*, VI, s. 127

⁴⁵⁰ Sâlimî, *Şerhu'l Câmiü's-Sahih*, III, s. 44-45

⁴⁵¹ Nur Suresi, 24/3

⁴⁵² Muhammed b. Cafer, *el-Câmi'*, VI, s. 125-126

⁴⁵³ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 383

⁴⁵⁴ Bkz. Yaman ve Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 101

⁴⁵⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelânî ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelânî, III, s. 1975

şarihi Sâlimî, recmin vacip sünnetlerden olduğuna dair Buhârî'den farklı rivayetleri de nakletmektedir.⁴⁵⁶ Bu meseledeki yanlış anlaşılma İbâdîlerin Hâricîler ile aynı fırka olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı kitaplarda yer alan Hâricîlerin recmi inkar ettiğine dair iddialar, İbâdîliğin zaman içerisinde Hâricîlerden ayrışarak müstakil bir fırka olduğu göz ardı edilerek İbâdîlere de nispet edilmektedir. Bu durum ise aslında İbâdîlerde bulunmayan bu görüşün onların görüşü gibi yansıtılmasına sebebiyet vermektedir.

İbâdîler arasında hayızlı kadın ile ilişkide bulunan kimsenin hükmü hakkında ihtilaf vardır. Bazı alimlere göre bu kadın eşi olsa dahi ona haram olur,⁴⁵⁷ bazı alimlere göre ise bu fiil haram olmakla birlikte eşi kendisine haram olmaz.⁴⁵⁸ Günümüzde İbâdî alimler, ikinci görüşe göre fetva vermektedirler.

Tahüllül nikahında ise bu nikahın, kadının birinci kocaya helal olabilmesi amacıyla yapılması durumunda nikah batıl olur ve birleşme ister gerçekleşmiş olsun ister gerçekleşmemiş olsun nikah feshedilir. Taraflardan birisinin ya da her ikisinin bu niyette olması sonucu değiştirmez. Eğer bu niyeti biliyorlarsa veli ve şahitler de günahkar olur. Ayrıca bu kadın hem birinci hem ikinci kocasına ebedi olarak haram olur.⁴⁵⁹

İster bakire olsun ister dul olsun kadın, rızası olmadığı bir durumda velisi tarafından evlendirilemez. Nikah akdinde kadının rızasının alınması şarttır. Rızası alınmadan evlendirilmesi durumunda evlenen adamın o kadın ile ilişkiye girmesi de helal olmaz.⁴⁶⁰

5.7.Miras

Kur'an-ı Kerim'de hükümleri en detaylı şekilde verilen konu miras taksimidir. Bu yüzden miras bahisleri fıkıh mezhepleri arasında ihtilafın en az olduğu konulardandır. Miras meselesinde İbâdî fıkının dikkat çekici hükümleri olarak şu iki meseleyi zikredebiliriz.

⁴⁵⁶ Sâlimî, *Şerhu'l Câmiü's-Sahih*, III, s. 255-256

⁴⁵⁷ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, *el-Musannef*, III, s. 413

⁴⁵⁸ Muhammed b. Cafer, *el-Câmi'*, VI, s. 383

⁴⁵⁹ Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fıkhı'n-Nikah*, s. 358-359

⁴⁶⁰ Mi'velî, *el-Mu'temed fi Fıkhı'n-Nikah*, s. 358-359

İbâdîler miras konusunda kişinin vasiyet edecek malı olması durumunda mirasçı konumunda olmayan yakın akrabalarına vasiyette bulunmasını vacip olarak görürler.⁴⁶¹ Onların bu konudaki delili “*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı*”⁴⁶² ayetidir. Burada yazıldı ibaresinden kasıt farz kılındı demektir.

İbâdîlerin miras konusundaki diğer bir hükmü ise kendi soyundan hiç kimsesi bulunmayan azatlı kölenin (mevla) ölmesi durumunda onun malının azat eden efendisine değil akrabalarına miras olarak verilmesidir.⁴⁶³

İbâdî fıkında yer alan bazı farklı ve dikkat çekici görüşlere baktığımızda bunların bir kısmının ayet ve hadislerin farklı yorumlanmasından ya da konu ile alakalı farklı hadisler ile amel edilmesinden kaynaklandığını görürüz. Bazı farklı görüşler ise İbâdîlerin fikhî hükümler koyarken itikadî anlayışlarını da göz önüne aldıklarını göstermektedir. Sonuç olarak baktığımızda İbâdîler ile dört mezhep arasındaki farklı görüşlerin, dört mezhebin kendi aralarındaki fikhî ihtilaflardan çok da fazla olmadığı görülmektedir.

⁴⁶¹ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, IV, s. 452

⁴⁶² Bakara Suresi, 2/180

⁴⁶³ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye*, s. 157

İKİNCİ BÖLÜM: İBÂDÎ FIKİH TARİHİ VE TEŞEKKÜLÜ

1. İbâdî Fıkıh Tarihinin Dönemleri

Bu bölümde Meşrik İbâdîlerinin tarih boyunca geçirdiği siyasi süreç kısaca aktarılacak, akabinde tarih boyunca yaşamış Meşrik İbâdîlerinin fakihlerinin kısa hayat hikayesine yer verilecektir. Bu fakihlerin hemen altında ise kaleme aldıkları fıkıh eserleri hakkında bilgiler verilerek kısaca tanıtılacaktır. İbâdî fıkıhın geçirdiği beş merhalenin sonlarında ise o merhaleye dair bir değerlendirme yer alacaktır.

1.1.Kuruluş Dönemi

1.1.1. Dönemin Siyasi Olayları

Hicrî birinci asır, Peygamberimizin (s.a.v) vefatı, dört halife devrindeki fetihler, fitne dönemi, Emevî devletinin kuruluşu gibi birçok olaya sahne olmuştur. Hz. Osman'ın vefatı ile başlayan olaylar silsilesi İbâdî mezhebinin de içinde bulunduğu mezhep ve fırkaların doğuşuna yol açmıştır. İbâdiyye mezhebinin doğuşu bölümünde bu olaylara değindiğimiz için burada tekrar etmiyoruz. İleriki zamanlarda İbâdî mezhebinin merkezi olacak Umman, Emevî valisi Haccâc dönemine kadar Peygamberimizin (s.a.v) mektubu uyarınca Müslüman olan aile tarafından yönetilmiş, Haccâc döneminde ise onun gönderdiği ordular tarafından Emevî idaresine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Hicrî ikinci asır, İbâdî fikrinin Basra'dan çıkıp İslam dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmasına sahne olmuştur. İbâdîlerin ikinci imamı olan Ebû Ubeyde'nin Basra'da yetiştirerek çeşitli bölgelere gönderdiği *hameletü'l-ilim* adını taşıyan dâiler gittikleri yerlerde İbâdî fikrini yaymaya ve devlet kurma imkanı buldukları yerlerde ise İbâdî imâmetini hayata geçirmeye çalıştılar. Abdullah b. Yahya el-Kindî Yemen'de,⁴⁶⁴ Cülendâ b. Mes'ûd Umman'da⁴⁶⁵, Ebu'l-Hattab el-Meâfirî Mağrib'de⁴⁶⁶, Abdurrahman b. Rüstem ise Kuzey Afrika'da İbâdî imâmeti kurdu.⁴⁶⁷ Bu imâmetlerin içinde sadece

⁴⁶⁴ Nedâbî, *el-İmammetü'l-İbadiyye fi'l-Yemeni ve'l-Hicaz*, s. 59-60

⁴⁶⁵ Fığlalı, "Cülendâ b. Mes'ud", s. 107-108

⁴⁶⁶ Siyâbî, *İzaletü'l-Va'sei an Etbâi Ebi's-Şa'se*, s. 38

⁴⁶⁷ Barûnî, *el-Ezherü'r-Riyadiyye fi Eimmeti ve Mülûki'l-İbadiyye*, s. 42

Abdurrahman b. Rüstem'in kurduğu imâmet ayakta kalabildi ve Rüstemiler olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. İbâdîlerin üçüncü imamı olan Rebi' b. Habîb'in vefatı ile birlikte Basra'daki İbâdî varlığı tarihe karıştı ve İbâdî mezhebi merkeze uzak Umman, Libya, Cezayir, Tunus gibi bölgelerde varlığını devam ettirdi.

Abbasî devriminin yapıldığı yılda (132) Umman'da Cülendâ b. Mes'ûd ile birinci imâmet tecrübesini yaşayan İbâdîler, bu imâmetin Abbasî orduları tarafından kısa sürede yıkılmasının ardından⁴⁶⁸ Hicrî 177 yılında Musa b. Câbir el-İzkevî önderliğinde alimlerin toplanmasıyla Muhammed b. Affan'ı İmam olarak seçtiler. Ancak Muhammed b. Affan imamlığı sırasında adil davranmayınca iki yıl sonra alimler tarafından azledildi ve yerine Varis b. Ka'b'a (v.179) imam olarak biat edildi.⁴⁶⁹ Muhammed b. Affan'a yapılan bu biat ile birlikte Umman'da uzun yıllar devam edecek ikinci imâmet dönemi başlamış oldu. Hicrî ikinci asırda Umman'da sırasıyla Cülenda b. Mes'ûd, Muhammed b. Affan, Varis b. Ka'b el-Harûsî, Gassân b. Abdullah el-Yahmedi İmamlık yapmıştır.

1.1.2. Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri

Hicrî birinci asır içinde zikredebileceğimiz tek İbâdî fakihi mezhebin gerçek anlamdaki kurucusu, sahâbeye öğrencilik yapmış, Basra müftüsü tâbiî alim Câbir b. Zeyd'dir. İkinci asrın İbâdî fakihleri arasında İbâdîlerin ikinci imamı olan ve öğrencileri sayesinde İbâdî fikrini diğer bölgelere yayan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'yi (v.145) ve İbâdîlerin üçüncü İmamı olan, hadisçi kimliği ile meşhur olmakla beraber fıkıh alanında da alim olan Rebi' b. Habîb'i (v.175-180) sayabiliriz. Bu üç İmamın hayatına kendi bölümlerinde yer verdiğimiz için burada hayatlarını değinmeyecek, sadece eserlerini zikredeceğiz.

- **Ed-Dîvân, Câbir b. Zeyd:** Câbir'in *Dîvân* ismini verdiği bu eser, hadisi şeriflerin yanında kavli, fiilî ve takrirî sünnetler, tefsir, tarih ve fıkıh içermekte, ayrıca sahâbenin fetva ve kazalarına yer vermektedir. Bu eser anlatılırken on cilt olduğu ve güçlü bir devenin zor taşıyabileceği büyüklükte olduğu aktarılmaktadır.⁴⁷⁰ Bu kıymetli eser ne yazık ki çok fazla istinsah edilmemiş, nüshalarından birisi Libya'da kaybolmuş, eldeki diğer bir nüsha

⁴⁶⁸ Said Abdulfettah Âşûr, *Tarihu Ehli Uman*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1970, s. 55

⁴⁶⁹ Bilge, "Uman", s. 141

⁴⁷⁰ Bedr b. Suud ed-Dâğîşî, *Tatavvuru't-Teşri'l-Fıkhi fî Uman Hatte'l-Karnî's-Salisi'l-Hicri, A'malü Nedveti Tatavvuru'l-Ulumu'l-Fıkhiyye, et-Tedvinü'l Fıkhi el-İmam Muhammed b. Mahbub Nemüzeceen*, 4. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2012 S. 77-78

ise Moğolların Bağdat'ı işgali esnasında kütüphanelerin yakılmasıyla birlikte yanarak yok olmuştur.⁴⁷¹ Câbir b. Zeyd hakkında bize ulaşanlar bu büyük eserin küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Gerek nübüvvet asrına yakınlığı gerek müellifinin sahâbe ve tâbiî alimler arasında arkadaşlarının olması gerekse de hacmi dolayısıyla kıymetli bilgiler taşıdığını düşündüğümüz bu eser günümüze ulaşmış olsaydı bu sayede değerli malumatlar edinebilirdik. Ayrıca bu eserin bahsedildiği şekilde var olup günümüze ulaşması mümkün olsaydı İbâdî alimlerce dillendirilen İbâdiyye'nin İslam tarihinde kurulan ilk mezhep olduğu⁴⁷² ve İbâdîlerin hadis yazımında öncü oldukları⁴⁷³ şeklindeki iddialarını teyit imkanı da doğmuş olurdu. Günümüz Umman'ında klasik kitaplar taranarak Cabir b. Zeyd'den aktarılan bütün rivayetler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu proje başarı ile sonuçlanırsa Dîvân isimli eserin büyük bir kısmına ulaşılmış olacağı düşünülmektedir.

- **Resâilü'l-İmam Câbir b. Zeyd**, Tahkik: Amr Halife en-Nâmî: Yakın zamanlarda İbâdî araştırmacı Amr Halife'nin Kuzey Afrika'da İbâdî bölgelere yaptığı ziyaret sırasında Câbir b. Zeyd'e ait risaleler bulunmuştur. Bu risalelerin önemi bu zamana kadar bulunmuş en eski İbâdî vesikaları olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁴ Toplam on sekiz risaleden oluşan bu mecmuada her risalenin başında kime gönderildiği belirtilmektedir. Bu kıymetli risaleler, bunları bulup ilim alemine kazandıran en-Nâmî'nin tahkiki ile basılmıştır. Nâmî tarafından bulunan bu risaleler, ayrıca Ca'biri tarafından üzerinde çalışma ve tahkik yapılarak yayınlanmıştır.⁴⁷⁵
- **Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd, Saîd b. Halef el-Harûsî**: Diğer bir derleme faaliyeti ise Harûsî tarafından *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd* adı ile yapılmıştır. Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra ve Habîb b. Ebî Habîb'in Câbir'den aktardığı rivayetlerden oluşan iki farklı risalenin birleştirilip bablara ayrılması ile oluşan bu eser, Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Cevat Sülün, "Câbir b. Zeyd ve İbaziyye İçindeki Rolü", s. 45

⁴⁷² Muammer, *el-İbâdîyye fî Mevkebi't-Tarih*, I, s. 53

⁴⁷³ Halifât, *Neş'etü'l Hareketi'l İbâdîyye*, s. 89

⁴⁷⁴ *Resâilü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, Tahkik ve Temize Çekme: Amr Halife en-Nâmî, 1. baskı, Nalut/Libya: Daru'd-Da've, 2018/1439, s. 9

⁴⁷⁵ Bkz. *Resâilü'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdi*, Dirase ve Tahkik: Ferhat b. Ali el-Ca'birî, 1. baskı Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2013/1434

⁴⁷⁶ Bkz. Saîd b. Halef el-Harûsî, *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve'd-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404,

- **Mevsûatu Âsâri'l-Îmam Câbir b. Zeyd el-Fıkhiyye, İbrahim b. Ali el-Bulurvah:** Bu hacimli eser, farklı kaynaklardan derlenen ve Câbir b. Zeyd'in tefsir ve fıkha dair görüş ve rivayetlerinin toplandığı eserdir.⁴⁷⁷ Bulurvah, bu kıymetli eserde Câbir b. Zeyd'den bin üç yüzden fazla fikhî rivayet ve görüş aktarmaktadır. Kitabın önemi Câbir'in fikhî görüşlerine toplu halde ulaşmamızı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Câbir b. Zeyd'in fıkıh birikimine yönelik bir diğer çalışma ise Bekkuş tarafından *Fıkhu'l-Îmam Cabir b. Zeyd* isimli eserde yapılmıştır.⁴⁷⁸ Bekkuş, bu eserinde kırk bir tane tefsire dair, iki yüz elliye yakın fıkha dair meselede Cabir b. Zeyd'in konu ile alakalı görüş ve rivayetlerini aktarmaktadır.
- **Risâletü'z-Zekât, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme:** Ebû Ubeyde'nin eserleri arasında en meşhur ve önemli olanı zekat risalesidir. Mağrib'e gönderdiği öğrencilerinin orada bir devlet kurdukları haberini ulaştırmak ve bazı sorular sormak için yazdıkları mektuba Ebû Ubeyde'nin cevaben yazdığı bu risale, günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.⁴⁷⁹ Bu durum Ebû Ubeyde'nin uzak beldelere gönderdiği öğrencileri ile irtibatı koparmadığının ve orada devlet kuran öğrencileri için hala bir merci konumunda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Toplamda kırk sekiz sorudan oluşan bu risalenin beş sorusu kimlerin zekat vereceği hakkında, altı tanesi zekatın toplanması hakkında, geri kalan otuz yedi soru ise zekatın kimlere verileceği hakkındadır.⁴⁸⁰ Üç farklı nüshası bulunan risalenin tahkiki Râşidî tarafından yapılmıştır.⁴⁸¹ Ayrıca eser küçük bir kitapçık halinde Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır. Bu eser Ebû Ubeyde'nin bizzat telif ettiği tek fikhî eser olması açısından önemlidir.
- **Mesâilü Ebî Ubeyde:** Ebû Ubeyde'nin diğer bir eseri ise *Mesâilü Ebî Ubeyde* isimli fetva mecmuasıdır.⁴⁸² Otuz sekiz sayfadan müteşekkil bu eser, değişik meseleler hakkında fetvaların yanında delillerden hüküm istinbatı konusunda İbâdî fıkıh usulü yöntemini de içermektedir. Eserin Ebû Ubeyde'nin vefatı sonrasında öğrencileri tarafından kaleme

⁴⁷⁷ Bkz. *Mevsuatu Âsâru'l-Îmam Câbir b. Zeyd el-Fıkhiyye*, der. İbrahim b. Ali Bulurvah, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006/1427

⁴⁷⁸ Bkz. Yahya Muhammed Bekkûş, *Fıkhu'l-Îmam Câbir b. Zeyd*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014/1435

⁴⁷⁹ Bkz. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, *Risâletü Ebî Kerîme fi'z-Zekât'i li'l-Îmam Ebî'l-Hattab el-Meafiri*, 2. baskı, Vizaretü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016/1437

⁴⁸⁰ Abdullah b. Râşid es-Siyâbî, *Kıraatün fi Risâleti'z-Zekât li'l-Îmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*, 1. baskı, Umman Sultanlığı: Mektebetü Hazainü'l-Âsâr, 2018/1438, s. 23-24

⁴⁸¹ Râşidî, *el-Îmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu* s. 512-531

⁴⁸² Şerîfî ve diğer, *Mu'cemu Âlâmu'l-İbâdîyye*, II, s. 419

alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁸³ Cezayir'in Mizab bölgesinde bulunan mahtut eserin künye bilgilerine Umman Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığının sitesi üzerinden ulaşılabilmektedir.⁴⁸⁴

- **Mevsûatü'l Âsâri'l-Fıkhıyye li'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî, İbrahim b. Ali b. Bulurvah:** Bu çalışma, İbrahim b. Ali b. Bulurvah tarafından İbâdî kitaplarının taranması ve Ebû Ubeyde'nin farklı kitaplardaki görüşlerinin derlenmesiyle oluşturulmuş olup iki cilt halinde kitaplaştırılmıştır.⁴⁸⁵ Kitapta Ebû Ubeyde'den tefsire dair seksene yakın, akide ve usule dair yüzden fazla mesele aktarılmakta sonrasında ise taharet bölümünden başlamak üzere namaz, zekat, oruç, hac, kurban, kesim, yiyecekler-içecekler, yemin-nezir, nikah-talak, büyü', muâmelât, hadler, diyet, vasiyetler, miras, biat, cihat, köle, âdâb-vaaz, tıp, meğazi ve siyere dair toplam binden fazla mesele ve rivayet aktarılmaktadır.

Yine buna benzer iki çalışma ise Râşidî tarafından kaleme alınan, Ebû Ubeyde'nin fıkına dair birçok örnek içeren ve onun şer'î ve ferî delillere bakış açısını örneklerle zikreden hacimli *El-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî ve Fıkhuhu*⁴⁸⁶ isimli eser ve Abrî tarafından hazırlanan *Fıkhü'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme* isimli yüksek lisans tezidir.⁴⁸⁷

- **El-Câmiu's-Sahîh (Müsned), Rebi' b. Habîb:** İbâdîlerin ana hadis kaynağı olan ve Kur'an'dan sonraki en sahih kaynak olarak nitelendirdikleri bu eser⁴⁸⁸ taşıdığı rivayetler dolayısıyla İbâdî fıkın en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bu eseri senet açısından en sahih ve âli senede sahip kaynaklardan biri olarak nitelendiren İbâdîler⁴⁸⁹ ayrıca bu eserin hadis alanında en eski kitaplardan olduğunu belirtmekte ve bu esere dayanarak hadis yazımında öncülerden olduklarını söylemektedirler.⁴⁹⁰

⁴⁸³ Yıldız, "Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime", c. Ek-1, s. 377-378

⁴⁸⁴ Vizaretü'l Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, <https://elibrary.mara.gov.om/fr/fonds-m-zab/maison-de-l-education/livre/?id=7507> (erişim 04.11.2020)

⁴⁸⁵ Bkz. *Mevsûatü'l-Âsâr el-Fıkhıyye li'l-İmam Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî*, Derleme ve Talik: İbrahim b. Ali b. Bulurvah, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 1. Baskı, 2018/1438

⁴⁸⁶ Bkz. Mübarek b. Abdullah b. Câbir er-Râşidî, *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî ve Fıkhuhu*, 1. Baskı, Umman Sultanlığı: Matabiü'l-Vefa 1993/1413

⁴⁸⁷ Bkz. Said b. Abdullah el-Abrî, *Fıkhü'l-İmam Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime*, (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye,) Ürdün, 1991

⁴⁸⁸ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 2

⁴⁸⁹ Sâlimî, *Şerhu'l Câmiü's-Sahih*, I, s. 1

⁴⁹⁰ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiü's-Sahih*, s. 3

İbâdîlerin üçüncü İmamı Rebi' b. Habîb (v.175-180) tarafından kaleme alınan bu eser, sahâbe isimlerine göre düzenlendiği için müsned ismini almıştır.⁴⁹¹ Toplamda 748 hadis içeren bu eserde Rebi', hadislerin yanında bazen hocaları Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde'nin sözlerine de yer vermiştir. Kitabın genelinde hocaları Câbir ve Ebû Ubeyde'den sahâbeye ulaşan rivayetlere yer veren Rebi'in kitabındaki bu rivayetlerin büyük bir kısmı sülâsi senetlerden⁴⁹² oluşmaktadır. Bu sülâsi senetlerin en önemlisi ise altın silsile (es-silsiletü'z-zehebiyye) olarak isimlendirdikleri Ebû Ubeyde-Cabir b. Zeyd ve İbn Abbas'tan oluşan rivayet zinciridir. Kitapta bulunan rivayetlerin ekseriyeti bu kanaldan aktarılmıştır. İbâdîlere göre bu kitabı önemli kılan nokta senedlerinin altın silsilede olduğu gibi âli oluşu ve râvilerinin fakih olmasıdır.⁴⁹³

Rebi' b. Habîb eser yazımı sırasında sadece hadisleri nakletmekle kalmamış bazen hadiste geçen bir ibareyi açıklama babında ya da hadisten çıkarılacak hükmün ne olduğu konusunda izahatlar vermiştir. Bazen ise rivayetin ifade ettiği hükme katılmadığını belirten değerlendirmelerde bulunmuştur. Rebi' eserindeki hadisleri Kur'an-ı Kerim, Arap dili, yaygın amel ve mezhep görüşüne arz etmektedir.⁴⁹⁴

İlk başta müsned tarzında kaleme alınan bu eser, hicrî altıncı asırda yaşayan Vercelanî tarafından musannef (fıkıh bablarına göre) tarzında tekrar düzenlenmiştir. *Müsned*'de geçen rivayetleri ilk iki cüzde aktaran Vercelanî, Rebi' b. Habîb'in itikadî konularda muhaliflerine karşı kullandığı rivayetleri üçüncü cilt olarak kitaba eklemiştir. Dördüncü ve son cildine ise Rebi'in öğrencisi Mahbûb b. Rahîl'in hocasından rivayetlerini, Eflah'ın Ebû Ğânim'den rivayetlerini ve mezhebin imamı Câbir b. Zeyd'in mürsel rivayetlerini ekleyerek bu esere *Kitâbu't-Tertib* ismini vermiştir.⁴⁹⁵ Bu eserdeki rivayetlerin toplamı 1005 tanedir. Günümüzde Rebi'in *Müsned*inin aslından ziyade bu eser bilinmektedir. Bu eser büyük İbâdî alim Ettafeyyîş tarafından *Tertibü't-Tertib* ismiyle tekrar düzenlenmiştir. Ayrıca Vercelânî'nin *Tertibi* üzerine yazılmış bir haşiye bulunmaktadır.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Bûsaîdî, *Rivayetü'l-Hadis inde'l-İbâdîyye*, s. 61

⁴⁹² İçinde üç kişinin bulunduğu senet çeşidi.

⁴⁹³ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 327

⁴⁹⁴ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 275

⁴⁹⁵ Vercelânî, *Kitâbu't-Tertib* s. 6

⁴⁹⁶ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Haşiyetü't-Tertib*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1982/1402

Bu kitabın üzerine yapılmış en önemli çalışma ise son dönem büyük İbâdî alimlerden Nureddin Sâlimî'nin yaptığı şerhtir. Sâlimî, esere ait bütün nüshaları toplamış ve bunlar üzerinde uzun soluklu bir çalışma yapmıştır.⁴⁹⁷ Sâlimî *Tertib* kitabındaki Rebi'in *Müsnedine* ait ilk iki cildi şerh etmiş, diğer iki cildi şerh etmesine ise ömrü vefa etmemiştir.⁴⁹⁸ İbâdî muhitinde büyük ilgi gören bu eser, yüz yılı aşkın zamandır defalarca basılmıştır. Günümüzde yapılan *Müsned* baskıları Sâlimî'nin metni esas alınarak yapılmaktadır.

1.1.2.1.Hicrî İkinci Asır

- 1.1.2.1.1. Suhar b. Abbas el-Abdî (v.100):** Uzun yıllar yaşayan Suhar rivayetlere göre sahabeden olmasının yanında Kirman ve Sicistan ganimetlerini Hz. Ömer'e getiren kimsedir.⁴⁹⁹ Zahidlerden olan Suhar, ilim sahibi bir kimse olup fıkıh alanında da yetkin bir kimsedir.⁵⁰⁰ Aslen Ummanlı olan Suhar ayrıca İbâdîlerin önde gelen isimlerinden olup Câbir'den ilim almış, Ebû Ubeyde'ye ise hocalık yapmıştır.⁵⁰¹
- 1.1.2.1.2. Ca'fer b. Semmak (v.102):** Ca'fer b. Semmak, Ömer b. Abdulaziz'in yanına giden ibâdî heyetinden birisidir.⁵⁰² Tâbiî İbâdî fakihlerinden olan Ca'fer ayrıca Câbir b. Zeyd'e öğrencilik yapmış, Ebû Ubeyde'ye ise ders vermiştir.⁵⁰³
- 1.1.2.1.3. Ebû Nuh Sâlih b. Nuh ed-Dehhân (v.129):** Aslen Ummanlı olan Sâlih b. Nuh, Câbir b. Zeyd'in öğrencisi, Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb'in ise hocasıdır. Basra'da yaşayan Ebû Nuh, fetva veren alimler arasındadır.⁵⁰⁴
- 1.1.2.1.4. Dımâm b. Saib (v.129):** İbâdîlerin önde gelen isimlerinden olan Dımâm, aslen Ummanlı olup Basra'da yaşamıştır. Dımâm, Haccâc döneminde Ebû Ubeyde ile birlikte hapsedilmiş ve Haccâc ölene kadar hapiste kalmıştır.⁵⁰⁵ Câbir b. Zeyd'in öğrencileri

⁴⁹⁷ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmiü's-Sahih*, I, s. 1

⁴⁹⁸ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 105

⁴⁹⁹ Muhammed b. Hamed, *el-İmam Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime*, s. 14

⁵⁰⁰ Dercînî, *Kitâbu Tabakatü'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, s. 276

⁵⁰¹ Şerîfî ve diğer., *Mu'cemu Âlâmu'l-İbâdîyye*, II, s. 236

⁵⁰² Muhammed b. Hamed, *el-İmam Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime*, s. 19

⁵⁰³ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 116

⁵⁰⁴ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 194

⁵⁰⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 206

arasında önemli bir yeri olan Dımâm ondan aktardığı rivayetlerinin çokluğu nedeniyle “râviyetü Câbir”⁵⁰⁶ olarak isimlendirilmiştir.⁵⁰⁷

1.1.2.1.5. Ebu’l-Müerric Ömer b. Muhammed (v.145): Aslen Yemenli olan Ebu’l-Müerric, Ebû Ubeyde’den ilim almıştır. *Müdevvene*’de Ebû Ğânim’in kendisinden çokça rivayet ettiği yedi kişi arasındadır.⁵⁰⁸ Fukahanın büyüklerinden olan Ebu’l-Müerric, ictihadî meselelerde rey ile amel etmekte, hocasının fetvalarında ise ona tâbî olmaya özen göstermekteydi.

- ***Kitâbu’l-Elvâh*, Ebu’l-Müerric Ömer b. Muhammed:** Fıkıh ile alakalı olan bu eserde Ebu’l-Müerric, hocası Ebû Ubeyde’nin fetvalarını kayda geçirmiştir.⁵⁰⁹

1.1.2.1.6. Ebû Saîd Abdullah b. Abdulaziz: Ebû Ubeyde’nin önde gelen öğrencilerinden olan İbn Abdulaziz, İbâdîlere muhalif fikhî görüşleri sebebiyle onun meclisinden kovulmuş, sonra bu muhalif görüşlerinden vazgeçtiğini söyleyerek onun meclisine geri dönmüştür. Ebû Ubeyde’nin ölümü üzerine eski görüşlerine dönen İbn Abdulaziz, Ebû Ğânim’in *Müdevvene*’de rivayet ettiği yedi kişi arasında en çok rivayeti olan isimdir.⁵¹⁰

1.1.2.1.7. *Nikahu’s-Şiğar*, Ebû Saîd Abdullah b. Abdulaziz: Nikah ve talak ile alakalı hükümler içeren kitabın çoğu, müellifin hocaları Ebû Ubeyde ve Ebû Nuh’tan aktardığı rivayetlerden oluşmaktadır. Bu ikisine ait görüş bulamadığı durumlarda ise onların görüşlerine kıyasla hükme ulaşmaktadır. Yazma olarak bulunan kitap, aslında dört cilt olup ikinci cildi kaybolmuştur.⁵¹¹

1.1.2.1.8. Ebû Eyyûb Vâil b. Eyyûb (v.177): Rebi’ ile birlikte ilim öğrenen Vâil, ondan sonra uzun yıllar yaşamış ve insanların fetvadaki mercii haline gelmiştir. Fetvalarında kolaylaştırma ile meşhur olan Vâil, Talibu’l-Hak ile birlikte Yemen’de İbâdî imâmetini kuranlardandır.⁵¹² Ayrıca Vâil, *Müdevvene*’nin meşhur yedi fakihinden birisidir.

1.1.2.1.9. Ebu’l-Münzir Beşir b. Münzir en-Nizvânî (v.178): Aslen Ummanlı olan Beşir, Ebû Ubeyde’nin Umman’a gönderdiği *hameletü’l-ilim* grubunun içindedir. Beşir, Ebû

⁵⁰⁶ Rivayetleri aktaran kimselere râvi denilirken bir kimseden en çok rivayeti aktaran kimseye onun râviyesi ismi verilir.

⁵⁰⁷ Şemmâhî, *Kitâbu’s-Siyer*, I, s. 80-82

⁵⁰⁸ Ebû Ğânim Bişr b. Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü’s-Suğra*, Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404, I, s. 13

⁵⁰⁹ Sa’dî, *Mu’cemu’l-Fukahai ve’l-Mütekellimine’l-İbâdîyye*, II, s. 385

⁵¹⁰ Sa’dî, *Mu’cemu’l-Fukahai ve’l-Mütekellimine’l-İbâdîyye*, II, s. 277

⁵¹¹ Sa’dî, *Mu’cemu’l-Fukahai ve’l-Mütekellimine’l-İbâdîyye*, II, s. 277

⁵¹² Ebû Ğânim Bişr b. Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü’l-Kübra*, thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, thk. Mustafa b. Salih Bacu, 1. baskı, Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428, I, s. 29

Ubeyde ve Rebi'den ilim öğrenmiştir. İlmi ve Umman'daki etkisi dolayısıyla kendisine “Şeyh” lakabı verilmiştir. Meşrik İbâdîlerinin kitaplarında “Şeyh” ibaresi mutlak olarak geçtiği zaman bununla Beşir b. Münzir kastedilmektedir. Sonrasında bu ibareye kebir sıfatı eklenerek “eş-Şeyhu'l-Kebir” olarak anılmaya başlanmıştır.⁵¹³

1.1.2.1.10. Musa b. Ebî Câbir el-İzkevî (v.181): Zamanın İbâdî fakihlerinden olan Musa, Rebi' b. Habîb'e öğrencilik yapmıştır. Aslen Ummanlı olan Musa, Basra'dan Umman'a giden *hameletü'l-ilim* grubunun içinde yer almıştır. Musa b. Ebî Câbir, ikinci İbâdî imâmetinin kuruluşu sırasında önemli bir rol oynayarak alimleri toplamış ve yeni imamın seçilmesini sağlamıştır.⁵¹⁴

1.1.2.1.11. Münir b. Neyyir (v.192): Fakih bir alim olan Münir, Rebi' b. Habîb'e öğrencilik yapmış ve ondan aldığı ilmî Umman'a taşımıştır.⁵¹⁵

1.1.2.1.12. Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl (v.192-207): Dercînî onun hakkında şöyle demektedir: “Hayırlı kimselerden olup selefın siyerinin öncülerindendir. Onlara dair eserler telif etmiş ve bunun içinde fikhî ve tarihi meseleleri toplamış, müçtehitlerin ve Allah yolundaki mücahitlerin menkıbelerini zikretmiştir.”⁵¹⁶ Rebi' b. Habîb'in onun annesi ile evlenmesi sonucu Rebi' b. Habîb'in gözetimi altında yetişen Mahbûb, ondan ve Ebû Ubeyde'den ilim almıştır. Kendi soyundan birçok alim çıkan Mahbûb, birçok öğrenci yetiştirmiş ve kıymetli eserler bırakmış büyük bir alim ve fakihtir.⁵¹⁷

- **Rivayâtü'l-İmam Mahbûb b. Rahîl Anî'l-İmami'r-Rebi', Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl:** İsminden anlaşılacağı üzere eser, Mahbûb b. Rahîl'in hocası Rebi'den rivayetlerini içermekte olup bu rivayetler Vercelânî tarafından *Müsned*'in düzenlenmesiyle oluşturulan *Tertib* kitabının dördüncü cildinin bir kısmını oluşturmaktadır.⁵¹⁸

⁵¹³ Siyâbî, *İzâletü'l-Va'sei an Etbâi Ebi's-Şa'se*, s. 42

⁵¹⁴ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 226

⁵¹⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 218

⁵¹⁶ Dercînî, *Kitâbu Tabakatü'l-Meşayih bi'l-Mağrib*, s. 321-322

⁵¹⁷ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 35

⁵¹⁸ Vercelânî, *Kitâbu't-Tertib*, s. 6

1.1.3. Değerlendirme

İlk asırda mezhepler henüz teşekkül etmediği ya da henüz ilk aşamalarında olduğu için fakihleri belli bir mezhebe mensup olarak zikretmek mümkün değildir. Bu asırda İbâdî mezhebi diyebileceğimiz bir yapı bulunmamakta ancak Muhakkime grubunun içerisinde kendisini Nâfi' b. Ezrak gibi aşırılık yanlılarından ayırmış ve onlara göre daha mutedil olan bir akımdan bahsedilebilmektedir. Câbir b. Zeyd'in ilmî riyasetinde olan bu grup, o dönemde henüz teşkilatlanma çabası içinde değildir. Bu asırda Câbir b. Zeyd'in bazı yakın fakih arkadaşları bulunmakla beraber bunları İbâdî olarak nitelemek zor görünmektedir. Dolayısıyla ilk asırda Câbir'den başka İbâdî fakih olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Fıkıh eserleri alanında ise o günden bugüne ulaşmış küçük parçalar dışında elimizde pek bir şey olduğunu söyleyemeyiz. Bu durum gayet doğaldır. Zira henüz telif hareketinin başlamadığını, İbâdî hareketinin yeni yeni teşekkül sürecine girdiğini ve bu asırda Câbir b. Zeyd'den başka İbâdî fakih olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum rahatlıkla anlaşılabilmektedir.

İkinci asır ise İbâdî mezhebinin teşkilatlanmasına, siyasi yapılanmasını oluşturmaya ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmasına sahne olmuştur. Ebû Ubeyde'nin siyasi zekası ile mezhep hem gizli kalmayı başarmış hem de *hameletü'l-ilim* isimli öğrenciler vasıtasıyla Umman, Yemen, Libya, Tunus ve Cezayir gibi bölgelerde yayılma fırsatı bulmuştur. Ayrıca bu asırda Umman'da ikinci İbâdî imâmetinin kurulması olayında alimlerin toplum üzerindeki nüfuzuna şahit oluyoruz. Zira alimler toplanarak ülkede imâmet rejimi kurabildikleri gibi adaletli davranmayan imamları da değiştirebiliyorlar. Alimler, imamı sürekli gözetim altında tutmakta, bu durum ise imamları şeriata bağlı kalmaya zorlamaktadır. İbâdîler, tarihleri boyunca alimlerin sultanların boyunduruğunda değil bilakis sultan ve imamların alimlerin gözetimi altında olduklarına bu tip olayları örnek olarak göstermektedir.

Bu dönemde fıkha dair hacimli eserler yerine müstakil konulara dair küçük risaleler kaleme alınmış ya da alimlere dair fetvalar öğrencileri tarafından derlenmiştir. İbâdî fikhî açısından bu dönemin en önemli eseri hiç şüphesiz Rebi'nin *Müsneid* isimli eseridir. İbâdîlerin Kur'an'dan sonra en sahih kaynak olarak kabul ettikleri bu eser, içinde fikhî yorum ve rivayetler barındırmasının yanında kendisinden sonra gelen İbâdî fakihler için hadis alanında dayanak oluşturmuştur. Bu iki asırda yazılmış fıkıh eserlerine ve

niteliklerine baktığımızda bu dönemi İbâdî fıkıhı için kuruluş dönemi olarak nitelemek mümkün gözükmemektedir. Zira bu dönemde henüz klasik sayılabilecek eserler kaleme alınmaya başlanmamış, bütün konuları içeren fıkıh eserlerinin yerine hadis-sünnet malzemesine ve mezhebin ilk imamlarının fetva ve görüşlerine dair derleme faaliyetleri yapılmış ya da belli konulara dair küçük risaleler kaleme alınmıştır.

1.2. Teşekkül Dönemi

1.2.1. Dönemin Siyasi Olayları

Hicrî üçüncü asra Gassân b. Abdullah'ın imamlığında giren Umman'da, onun vefatı (207) üzerine Abdulmelik b. Humeyd imam olarak seçilmiştir.⁵¹⁹ Abdulmelik döneminde iç karışıklık ve fitneler baş göstermiş, ondan sonra ise hicrî 226 yılında Mühennâ b. Ceyfer imam olmuştur. Onun döneminde rahatlayan Umman'da onun öldüğü gün Salt b. Mâlik'e yeni imam olarak biat edilmiştir (237).⁵²⁰ Bu devrin son büyük İmamı sayılan Salt döneminde ülke yeni fetihler görmüş ve mamur hale gelmiştir. Yaklaşık otuz beş yıl imamlık görevini yürüten Salt'ın görevden ayrılması ile Umman, çeşitli olaylara sahne olmuştur. Bu durum, İbâdîlerin bu tarihten sonraki ilmî hayatına yön verecek Rustak ve Nizva medreselerinin doğuşuna yol açmıştır.⁵²¹

Salt b. Mâlik'in imamette kalması otuz beş sene sürüp artık yaşlanınca hicri 273 yılında Musa b. Musa yanına taraftarlarını toplayarak imamı azletmek üzerine Nizva'ya doğru yola çıkmıştır. Musa b. Musa ve taraftarlarının Fark bölgesine kadar geldiğini duyan Salt b. Mâlik, imamlık evinden ayrılarak kendi evine taşınmış, bunu haber alan Musa ise Raşid b. Nazar'a imam olarak biat etmiştir.⁵²² Bir süre sonra Musa b. Musa, Raşid b. Nazar'dan teberri ederek 277 yılında Azzân b. Temim'i imam seçmiştir. Azzân ile Musa'nın aralarının bozulması ile iç savaşlar ortaya çıkmış, bu durum, bazı Ummanlıların Bahreyn'e giderek Abbasî valisi Muhammed b. Nur'u ülkelerine davet

⁵¹⁹ Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân bi-Sireti Ehli Uman*, s. 120-132

⁵²⁰ Abdullah b. Muhammed Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rabian, 2008, s. 23

⁵²¹ Ebû Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, s. 19-20

⁵²² Ahmed eş-Şerkâvî, *Muhtasar Tarihu Uman*, 1. baskı, Kahire: Merkezü'r-Raye, 2013, s. 126-127

⁵²³ Raşid b. Ali b. Abdullah el-Harisi, *el-İhtilâfatü'l-Fıkhiyye Beyne'l-Medreseteyni en-Nizvaniyye ve'r-Rustakiyye*, Nedvetü't-Telifi'l-Mevsui ve'l-Fıkhi'l-Mukaren, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuunu'd-Diniyye Saltanatu Uman, 3. Baskı, 2012/1433, s. 73

etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine gelen Abbasî orduları ise Umman'ı işgal etmiştir.⁵²³ Muhammed b. Nur'un Umman'da öldürdüğü insanlar ve harap ettiği şehirler o kadar fazla olmuştur ki Umman halkı onu Muhammed b. Nur yerine Muhammed b. Bur⁵²⁴ olarak isimlendirmiştir.⁵²⁵ Hicrî üçüncü asırda Umman'da sırasıyla Gassân b. Abdullah, Abdulmelik b. Hımyer, Mühennâ b. Ceyfer, Salt b. Mâlik, Râşid b. Nazar ve Azzân b. Temim İmamlık yapmıştır

Dördüncü asırda Salt b. Mâlik'in azli ile başlayan olaylar durulmamış ve gittikçe şiddetlenerek iç savaşa dönüşmüştür. Bu savaşlar uzun süre devam ederek gerek taraflara gerek halka büyük zararlar vermiştir. Azzân b. Temim'den sonra gelen imamlar bu karışıklıklar dolayısıyla imamlıkta uzun müddet kalamamış, ancak kendisinden sonrakilerin ona darbe yaparak onu indireceği zamana kadar hüküm sürebilmişlerdir.⁵²⁶

Abbasî valisi Muhammed b. Nur, Umman'dan giderken yerine bir vali bırakmış, ancak bir müddet sonra bu vali, Ummanlılar tarafından öldürülmüştür. Abbasî halifesi ise bu sıralarda gücü azaldığı ve Fatimî devletinin uzantısı olarak Bahreyn çevresinde ortaya çıkan Karmatîler ile uğraştığı için Umman'a müdahale etmemiştir.⁵²⁷ Kısa zamanda güçlenerek Şam, Mekke ve çevre bölgeleri ele geçiren Karmatîler, Umman üzerine seferler düzenlemişler ve sahil bölgelerine egemen olmuşlardır.

Dördüncü asırda Umman'a Yusuf b. Vecih hakim olmuş ve İbâdî imâmeti ile aralarında çekişmeler yaşanmıştır. Umman'da hakimiyet tartışmaları bazı tarafların Karmatîleri tekrar Umman'a çağırmasına sebep olmuş ve Umman 355 yılında bir kez daha Karmatî tehlikesine maruz kalmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Ummanlılar, birlik olarak 375 yılında Karmatîleri Umman'dan tamamen çıkartmışlar ve Umman üzerindeki Abbasî nüfuzunu kırmak için mücadele etmişlerdir. Râşid b. Velid'in öldürülmesi (342) ile başlayan Umman'ın valiler tarafından yönetilmesi hicrî beşinci asrın başında İmam seçilen Halil b. Şâzân dönemine kadar devam etmiştir.⁵²⁸

Umman, hicrî beşinci asra Büveyhî kontrolü altında girmiş ve bunu kabul etmek istemeyen Ummanlıların isyan girişimlerine sahne olmuştur. Bu asrın başında

⁵²³ Âşûr, *Tarihu Ehli Uman*, s. 68-71

⁵²⁴ Bur kelimesi, kendisinde hayır bulunmayan manasına gelmektedir.

⁵²⁵ Tâni, *Tarihu 'l Uman es-Siyâsî*, s. 23

⁵²⁶ *Uman fi Tarih*, s. 150

⁵²⁷ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 24

⁵²⁸ Şerkâvî, *Muhtasar Tarihu Uman*, s. 128-129

Umman'daki Büveyhî nüfuzunu kırmaya yönelik en önemli girişim hicrî 407 yılında Halil b. Şâzân'ın⁵²⁹ İmam olarak seçilmesi olmuştur. Büveyhîlerin Umman'daki valisi Ebû Muhammed b. Mükrim imâmetin kurulmasını engelleyememiş, Umman'ın iç bölgelerinde imâmet rejimi hüküm sürerken sahil kesimi Büveyhî kontrolü altında kalmıştır.⁵³⁰ İmamlık kuvvetleri bunlara karşı saldırılarda bulunmuş ancak kesin bir sonuç alamamıştır.

Bağdat'taki Büveyhî iktidarının zayıflamasını fırsat bilen Büveyhi valileri Benu Mükrim, Umman'da bağımsızlığını kazanmış (415), ancak uzun zaman geçmeden Umman tekrar Büveyhîlerin kontrolüne girmiştir (431). Râşid b. Saîd'e imam olarak biat edilmesi ile birlikte (442) Umman'da Büveyhîleri ülkeden çıkartmaya yönelik yeni bir girişim başlamış ve Umman, işgalcilerin ülkeden atılmasıyla altıncı asrın ilk çeyreğine kadar sürecek özgürlüğüne kavuşmuştur.⁵³¹ Bu yüzyılda Umman'da Halil b. Şâzân (407-425), Râşid b. Saîd (425-445), Hafs b. Râşid (445-473) ve Râşid b. Ali (473-513) imamlık yapmıştır.

Salt b. Mâlik'in azli sonrasında meydana gelen olayların akabinde ortaya çıkan ve ilmî hayat üzerinde büyük etkileri Rustak ve Nizva medresesi ayrımı mezhebin gelişiminde ayrı bir başlık altında ele alınmayı hak eden bir meseledir.

1.2.1.1.Rustak ve Nizva Medreseleri ve Bu Ayrımın Ortaya Çıkışı

Salt b. Mâlik'in imametten azledilmesi İbâdî alimler arasında ayrışmaya yol açmıştır. Çünkü İbâdî akidesine göre bir imam yaşlılık dolayısıyla azledilemez. Durum böyle olunca alimlerin bir kısmı İbâdîlerde bulunan velâyet ve berâet akidesi gereği Musa b. Musa'dan teberri etti ve İmam Salt ölene kadar onu meşru imam olarak görmeye devam etti. Bazı alimler ise Musa'nın meşru imamı azletmek için harekete geçmesini temize çıkartacak birtakım gerekçeler öne sürerek ona tevellide bulundu. Kimi alimler ise bu noktada tevakkuf etti.⁵³²

⁵²⁹ Günümüz Umman müftüsü Ahmed el-Halîlî'nin soyu bu İmama dayanmaktadır.

⁵³⁰ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 30

⁵³¹ *Tarihu Uman Abre'z-Zamân*, Mektebetü Müstaşar Celalletü's-Sultan li'ş-Şuuni's-Sekafiyye, Saltanatı Uman, 2020, IV, s. 81

⁵³² Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 312

Bu fitne olayından bir süre sonra gelen İbn Bereke, Musa'dan teberri etmenin gerekli olduğunu söyleyerek insanları bu görüşü benimsemeye yönlendirdi. Bu şekilde İbn Bereke önderliğinde Rustak medresesi ortaya çıkmış oldu. Bunun karşısında ise Ebû Saîd el-Kudemî önderliğinde bu konuda tevakkuf eden bir görüş vardı ki bu görüş Nizva medresesini ortaya çıkardı.⁵³³ Bu konuda İbn Bereke'nin müteşeddît tutumu İbâdî alimler tarafından İmama karşı yapılacak huruç hareketlerinin önünü kesme isteği olarak yorumlanmaktadır.

Bu ayrım bölgesel bir ayrımdan ziyade fikri bir ayrımdır. Nizva'da yaşayıp Rustak medresesine tabi olan alimler bulunduğu gibi bunun aksi de mevcuttur. Bu ayrımın birçok olumsuz yanı olmakla birlikte olumlu yanları da bulunmaktadır. Bu ayrım kendi görüşlerini savunmak ve karşı tarafı ilzam etmek isteyen alimlerin eser telif etmesine yol açarak Umman'da ilmî hayatı canlandırmış ve velâyet-berâet akidesini temellendirerek hükümlerini açıklamalarını sağlamıştır.⁵³⁴

1.2.2. Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri

1.2.2.1. Hicrî Üçüncü Asır:

1.2.2.1.1. Ebû Ğânim Bişr b. Ğânim el-Horasânî (v.205): Aslen Horasanlı olan Ebû Ğânim, Ebû Ubeyde'ye talebelik yapmak için Basra'ya gelmiş, kısa bir süre sonra onun vefat etmesi üzerine Rebi' b. Habîb'e öğrencilik yapmıştır. Rebi'in vefatı üzerine İmam Abdulvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'i görmek üzere Mağrib tarafına doğru ilim yolculuğuna çıkmış ve oradaki İbâdî bölgeleri ziyaret etmiştir.⁵³⁵ Ebû Ğânim *Müdevvene* isimli eseri sayesinde ilk dönem İbâdî alimlerin fikhî görüşlerini bize aktarılmasında büyük rol oynamıştır.

- ***El-Müdevvene:*** İbâdî fıkının en önemli kaynaklarından ve erken dönem fıkıh eserlerinden biri olan *Müdevvene*, Ebû Ubeyde'ye yetişemeyen Ebû Ğânim'in, onun öğrencilerine sorduğu sorular ve aldığı cevaplar ile yazılmıştır. Ebû Ğânim'in *Müdevvene*'yi yazarken sorular sorduğu yedi fakih şunlardır: Rebi' b. Habîb, Ebu'l-Muhacir Haşim b. Muhacir, Ebu'l-Müerric Amr b. Muhammed, Ebû Saîd Abdullah b.

⁵³³ Râşid b. Ali, *el-İhtilâfatü'l-Fıkhiyye Beyne'l-Medreseteyni en-Nizvaniyye ve'r-Rustakiyye*, s. 74

⁵³⁴ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 313

⁵³⁵ Ebû Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, s. 12-13

Abdulaziz, Ebû Ğassan Muhalled b. Amrad, Ebû Eyyûb Vâil b. Eyyûb ve Hatim b. Mansur.⁵³⁶

Kitabının başında meseleleri bu isimlere sorduğunu kaydeden Ebû Ğânim, bunlardan bazılarını bizzat sorduğunu, bazı rivayetleri ise onlara soran kimselerden aktardığını söylemektedir.⁵³⁷ Ebû Ğânim, kitabında sadece bu isimlere sormakla kalmamış, bu yedi kişinin yanında Abdullah b. Abbad el-Mısırî, Şuayb b. Maruf ve Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl'e de sorular sormuştur.⁵³⁸

Müdevvene kitabı, kaynakların aktardığına göre ilk dönemlerden itibaren Meşrik İbâdîleri arasında önemli bir kitaptı. Ebû Ğânim'in Mağrib tarafına gitmesi, Rüstemîlerin ikinci sultanına bu nüshadan hediye etmesi ve yolculuk sırasında bir nüshasını emaneten yanında bıraktığı Amrus b. Feth'in bu nüshayı istinsah etmesi sonucu *Müdevvene*, Mağrib İbâdîleri arasında yayıldı.⁵³⁹ Ebû Ğânim'in kendi nüshasının ileriki yıllarda kaybolması, Fatimiler ile yapılan savaşlarda Rüstemîlerin kütüphanelerinin yakılması sebebiyle yok olma tehlikesi yaşayan *Müdevvene*, Amrus'un nüshası sayesinde gün yüzüne çıkarıldı. Kahire'ye iletilen bu nüsha orada basıldı.⁵⁴⁰

On iki kitaptan (bölüm) oluşan ve her kitabın içinde farklı bablara ayrılan *Müdevvene*'nin kitap başlıkları ise şu şekildedir: Namaz, zekat, oruç, nikah, talak, hibe ve hediye, vasiyetler, diyetler, içecekler ve hadler, şahitlik, bey', hüküm ve kaza. *Müdevvene* eseri genelde fikhî meselelere yermekle birlikte yer yer merfu ve mevkuf hadislere de yer vermektedir.

Tarih boyunca İbâdî muhitinde büyük ilgi gören kitap üzerine farklı alimler tarafından talikler yapılmıştır. Bunların sonuncusu ve en önemlisi ise büyük İbâdî alim Ettafeyyîş tarafından yapılmıştır. Günümüzde *Müdevvene*'nin aslından ziyade Ettafeyyîş tarafından düzenlenen bu nüsha daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Tarih boyunca *Müdevvene* olarak isimlendirilen bu eserin günümüzde küçük ve büyük olmak üzere iki farklı baskısı bulunmaktadır. İki farklı kitap gibi hissettiren bu isimlendirme, aslında aynı kitaba aittir. Ettafeyyîş tarafından düzenlenen nüsha *el-Müdevvenetü'l-Kübra* olarak

⁵³⁶ Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdîyye*, s. 134

⁵³⁷ Ebû Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü's-Suğra*, I, s. 13

⁵³⁸ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 353

⁵³⁹ Ebû Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, s. 49

⁵⁴⁰ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 354

isimlendirilirken üzerinde talik bulunmayan asıl nüsha ise *el-Müdevvenetü's-Suğra* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁴¹

- **Fütya'r-Rebi:** Ebû Ğânim tarafından hocası Rebi'e ait fetvaların toplandığı bu eser yirmi sekiz babdan oluşmakta ve günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.⁵⁴² Eser *Müsned* isimli kitabı dolayısıyla muhaddis yönü ile bilinen Rebi' b. Habîb'in fetva ve fıkıh yönünü açığa çıkartması açısından önemlidir.

1.2.2.1.2. Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra (v.230): Basra'da yaşayan Ebû Sufra, Mahbûb b. Rahîl ve Vâil b. Eyyûb'dan ilim almış, içlerinde Muhammed b. Mahbûb'un bulunduğu birçok öğrenci ise ondan rivayet aktarmıştır. Ayrıca Rebi'den gelen rivayetleri toplamakla meşhurdur.⁵⁴³

- **Âsâru'r-Rebi':** Bu eserde Rebi' b. Habîb, Dımâm b. Sâib (Câbir'in râviyesi) ve Câbir b. Zeyd kanalı ile aktarılan rivayetler, Ebû Sufra tarafından toplanmıştır. Eser günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.⁵⁴⁴

- **Câmiu Ebi's-Sufra:** Aslında kayıp olan bu eser, birtakım araştırmacılar tarafından klasik İbâdî fıkıh kitaplarını taranması ile gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu eserin bir kısmını oluşturduğu düşünülen bu derleme, üzerine yapılan talikler ile birlikte basılmıştır.⁵⁴⁵

1.2.2.1.3. Ebû Ali Musa b. Ali (v.231): Vatani İzki'de ilim ile meşhur bir ailede doğan Musa, Abdulmelik b. Humeyd ve Mühennâ b. Ceyfer döneminde kadılık yapmış ve içinde kadıların olduğu birçok öğrenci yetiştirmiştir. İmamların ve alimlerin ilmine müracaat ettiği Musa gerek zamanındaki gerek sonrasındaki alimlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Birçok eser bıraktığı bilinen Musa'nın en önemli eseri olan *Câmi* kitabı günümüze ulaşmamıştır.⁵⁴⁶ Fıkıh kitaplarında bolca görüşü bulunan Musa'nın kadı oluşu ve ilimdeki yüksek makamı ona neden bu kadar çok soru sorulduğunu ve meselelerinin aktarıldığını açıklar niteliktedir.

1.2.2.1.4. Muhammed b. Mahbûb b. Rahîl (v.260): Fakih ve muhaddis olan Muhammed, babası Mahbûb'un gözetiminde yetişmiş ve ilk eğitimin ondan almıştır. Basra, Mekke ve

⁵⁴¹ Ebû Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, s. 53-54

⁵⁴² Bkz. *Fütya'r-Rebi' b. Habîb*, Dirase ve thk. Talal b. Halife b. Hamed Âl Abdusselam, 1. baskı, Maskat /Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 2018/1438

⁵⁴³ Bkz. *Min Câmi Ebi Sufra ve Fıkhuhu*, Talik: Ebû Abdullah, Ebû Said ve diğerleri, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Meketebetu Maskat, 2012/1433, s. 20-24

⁵⁴⁴ Özdemir, *İbâdîyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, s. 77

⁵⁴⁵ *Min Câmi Ebi Sufra ve Fıkhuhu*, s. 15-16

⁵⁴⁶ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 230

Hadramevt'te yaşayan Muhammed, buralardaki alimlerden ilim almış ve zamanının önde gelen alimlerinden olmuştur.⁵⁴⁷ Hayatının son yıllarını İbâdî imâmetinin bulunduğu Umman'da geçirmek isteyen Mahbûb, Umman'a gelerek alimler ile görüşmüş ve zamanın imamı Salt b. Mâlik tarafından Suhar şehrine kadı olarak atanarak on bir yıl boyunca kadılık görevini yürütmüştür.⁵⁴⁸ Zamanında Umman'ın en büyük alimlerinden olan Muhammed, birçok risale ve eser bırakmıştır.

- **Sîre ile Ehli'l-Mağrib:** Siyaseti şer'iyeye dair cevaplar barındıran bu eser, derin bir fıkıh bilgisi içermekte ve müellifinin ilmî konumunu göstermektedir. Eser, halen yazma olarak bulunmaktadır. Muhammed b. Mahbûb'un kendi adını taşıyan ve yetmiş cüze ulaşan bir kitabı daha olduğu bilinmekte olup bu değerli kitap günümüze ulaşamamıştır.

1.2.2.1.5. Ebû Müessir Salt b. Hamîs el-Harûsî (v.262): Fakih ve müçtehit olan Salt, Muhammed b. Mahbûb ve Muhammed b. Hâlid'den ilim almıştır. Birçok öğrenci yetiştiren Salt, İmam Salt'ın seçildiği şurada bulunmuş ve Musa b. Musa'nın yaptıklarına karşı çıkmıştır. Karmatîlerin zulümlerine şahit olmuş ve Nizva'da vefat ederek oraya defnedilmiştir.⁵⁴⁹

1.2.2.1.6. Ebû Muaviye Azzân b. Sakr (v.268): Aralarında Muhammed b. Mahbûb'un bulunduğu birçok alimden ders alan Azzân, ilimde yüksek bir mertebeye ulaşmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. İmam Salt tarafından Suhar şehrine kadı olarak atanan Azzân, devrinin önde gelen alimlerinden olup İbn Bereke, İbn Havârî gibi birçok alimin övgüsüne mazhar olmuştur.⁵⁵⁰

1.2.2.1.7. Ebû Câbir Muhammed b. Ca'fer el-İzkevî (v.277): Aslen İzgili olan İbn Ca'fer, fakih olmasının yanında kadı, vali ve şair idi. Bu asırda yaşanan fitne dönemine şahit olmuş, Salt b. Mâlik'in azli sonrasında Musa b. Musa ve Râşid b. Nazar'ın yanında yer almış ve bu meselede Rustak medresesine tabi olmuştur.⁵⁵¹ Hicrî üçüncü asrın en büyük alimlerinden olan İbn Ca'fer, erken dönem İbâdî fıkhnın en önemli eserlerinden birisi olan *el-Câmi* eseri ile meşhurdur.

⁵⁴⁷ Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercalanî, *el-İmam Muhammed b. Mahbûb er-Rahîlî Hayatuhu ve Âsâruhu*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2009/1430, s. 58-88

⁵⁴⁸ Ferhat b. Ali el-Ca'birî, *Hayatü'l-İmam Muhammed b. Mahbub el-Kureşî el-Umani ve Asruhu, Nedvetü't-Tedvini'l-Fıkhi el-İmam Muhammed b. Mahbûb Nemüzece*, 4. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuunu'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2012 s. 19

⁵⁴⁹ Meçhul Müellif, *Şerhu Kasideti Ebi'l-Müessir Salt b. Hamîs el-Harûsî el-Behlevî*, 1. baskı Maskat /Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 2015/1436, s. 7-8

⁵⁵⁰ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 346

⁵⁵¹ Muhammed b. Cafer, *el-Câmi*, I, s. 8

- **El-Câmi:** İbn Ca'fer tarafından kaleme alınan bu kıymetli eser, İbâdî fıkında fıkın bütün bablarını ilk içeren eser olma özelliğini taşımaktadır. İbâdî çevrelerde bu kitaba büyük ilgi gösterilmiş, hatta ibaresinin açıklığı, tekrara düşmemesi ve üslubunun güzelliğinden dolayı “Kur'an-ı'l-Eser”⁵⁵² olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵³ Bu kıymetli eser, tarih boyunca İbâdî mahkemelerinde başvuru en önemli kaynak eserlerden biri olma özelliğini taşımıştır.

Eserin yazma hali üç farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm itikadî, ikinci bölüm hükümleri, üçüncü bölüm ise cinayetleri ele almaktadır. Tarih boyunca büyük ihtimam gören bu kitabın üzerine çok fazla şerh ve haşiye çalışması yapılmış ancak bunlar ayrıca belirtilmediği için zamanla asıl metin ile karışmış ve asıl metin ile metin üzerine yapılan ziyadelerin ayrıştırılması zorlaşmıştır.⁵⁵⁴ İbn Ca'fer, bu eserinde meseleyi yazdıktan sonra kendinden önceki alimlerin farklı görüşlerini zikretmekte ve kendince doğru gördüğü görüşü tercih etmektedir.⁵⁵⁵

Eserin üzerine yapılan çalışmaları şöyle sıralayabiliriz: İbn Bereke tarafından kitabın taharet bölümü şerh edilmiş ve bu eser küçük bir risale şeklinde basılmıştır.⁵⁵⁶ Ebû Saîd el-Kudemî, *Muteber* isimli kitabına asıl olarak bu eseri seçmiş, kitabın kapalı ibarelerini açmış ve açıklama gerektiren yerlerde mufassal açıklamalarda bulunmuştur. Aslında dokuz cilt olan bu eserin ilk iki cildi ise günümüze ulaşmış ve elimizde matbu olarak bulunmaktadır.⁵⁵⁷ *Câmi*, Ahmed b. Nazar'ın fikhî ve akaidi konuları içeren nazım eserinde asıl kaynak olmuş ve meselelerin çoğu bu eserden alınmıştır. İbn Nazar, kitabı kafiyeli uzun kasidelere dönüştürmüş, bu kasidelerin bir kısmı kaybolmuş geri kalanı ise *Deâim* isimli kitabında basılmıştır.⁵⁵⁸ Mühennâ b. Halfân el-Bûsaîdî tarafından *Tehzibü'l-Eser fi Telhisi Câmi'îş-Şeyh Muhammed b. Ca'fer* ismiyle eserin yeniden düzenlenmesi

⁵⁵² Kur'an-ı Kerim'in en değerli kitap olmasından esinlenen ibare, bu eserin klasik kitaplar arasındaki önemli konumunu göstermek için kullanılmaktadır.

⁵⁵³ Muhammed b. Cafer, *el-Câmi'*, I, s. 6

⁵⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. İbn Bereke es-Süleymî el-Behlevî, *Şerhu Câmi İbn Cafer*, düz. Şemse binti Abdullah b. Hilal, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2012/1433, s. 10

⁵⁵⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 55

⁵⁵⁶ Bkz. İki önceki dipnot

⁵⁵⁷ Ebû Said Muhammed b. Said el-Kudemî, *el-Mu'teber*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1405, s. 4

⁵⁵⁸ İbn Bereke, *Şerhu Câmi İbn Cafer*, s. 11

yapılmıştır.⁵⁵⁹ *Câmiu İbn Ca'fer* günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından on cilt halinde basılmıştır.

1.2.2.1.8. Ebû Muhammed Fadl b. Havârî (v.278): İzki doğumlu fakih İbn Havârî, Muhammed b. Mahbûb'dan ilim almış ve Azzân b. Sakr ile aynı dönemde yaşamıştır. Bu ikisi ilim ve fazilet yönünden Umman'da darbı mesel haline gelmiş ve bunlar bir alındaki iki göze benzetilmiştir.⁵⁶⁰ Fitne döneminde Musa b. Musa'nın yanında duran İbn Havârî, onun Azzân b. Temim tarafından öldürülmesiyle ona savaş açmış ve Havârî b. Abdullah'a imam olarak biat etmiştir. Ancak Azzân'ın gönderdiği ordular karşısında hem İmam Havârî hem Fadl b. Havârî öldürülmüştür.⁵⁶¹

- ***Câmiu'l-Fadl b. Havârî:*** Kitabın kendisine nispetinde şüpheler olan ancak günümüzde Fadl b. Havârî adına basılı olan bu kitap, fıkıhın bütün meselelerine yer vermemiştir. Farklı bir sıralama takip eden İbn Havârî, kitabın ilk cildine çocuk konusu ile başlamakta, kadın, cariyeye, köle, çocuk ve boşanmış kadının nafakasından sonra zekat babına girmekte ve şuf'a konusu ile kitabı bitirmektedir. Diğer iki ciltte ise nehirler, kira, savaş, ağaçlar vb. konulara yer vermektedir. Kitap günümüzde üç cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁵⁶²

1.2.2.1.9. Beşir b. Muhammed b. Mahbûb (v.280): Umman'ın büyük alimlerinden olan Beşir, ilim ile meşhur bir sülaleden gelmektedir. Babası Muhammed b. Mahbûb'dan ve Salt b. Hamîs'ten ilim alan Beşir, Salt b. Mâlik'in azli meselesinde tevakkuf eden alimler arasında bulunmaktadır. Çok sayıda eser telif eden Beşir'in eserlerinin çoğu günümüze ulaşamamıştır.⁵⁶³

- ***El-Muhârebe:*** Cihat hükümlerini içeren bu eser, günümüzde yazma olarak bulunmaktadır. Aynı müellifin *Muhtasar* ismini taşıyan ve yirmi ciltten oluşan başka bir eseri daha bulunmakta ve bu eserin ciltlerinin bir kısmı Umman'da yazma olarak bulunmaktadır.⁵⁶⁴ *El-Hazane* isimli yetmiş ciltlik bir eser daha aynı müellife nispet edilmekte ise de bu eser, günümüze ulaşmamıştır.

⁵⁵⁹ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 356

⁵⁶⁰ Seyf b. Hamud b. Hamid el-Bettâşî, *İthâfu'l-A'yân fî Tarihi Ba'zı Ulema-i Uman*, 2. Baskı, Mektebetü'l-Müstaşari'l-Has bi-Celalleti's-Sultan li's-Şuuni'd-Diniyye ve't-Tarihiyye, 1998/1419, I, s. 258

⁵⁶¹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 11

⁵⁶² Bkz. Fadl b. Havârî, *Câmiu'l-Fadl b. Havârî*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1985/1406

⁵⁶³ Süleyman b. İbrahim, *el-İmam Muhammed b. Mahbub er-Rahili*, s. 99-100

⁵⁶⁴ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 77

- 1.2.2.1.10. Ebû Kahtân Hâlid b. Kahtân:** Hicrî üçüncü asrın fakihlerinden olan Hâlid, Muhammed b. Mahbûb'un iki oğlu Beşir ve Abdullah'tan ilim öğrenmiş, Muhammed'den ise rivayette bulunmuştur.⁵⁶⁵ Ebû Kahtân'ın vefat tarihi ise tam olarak bilinmemektedir.
- **Câmiu Ebî Kahtân:** Ebû Kahtân tarafından kaleme alınan bu eser, iki cilt halinde olup günümüzde yazma olarak bulunmaktadır. Daha okunaklı olan ikinci cildi iman babı ile başlamakta ve helal olan ve olmayan hileler babı ile bitmektedir.⁵⁶⁶

1.2.2.2.Hicrî Dördüncü Asır

- 1.2.2.2.1. Ebû Muhammed Abdullah b. İbn Bereke es-Süleymî (v.362):** Salt b. Mâlik'in azli ile başlayan olaylar akabinde oluşan Rustak medresesinin İmamı olan İbn Bereke, Behle'de dünyaya geldi. Ebû Mâlik Gassân b. Muhammed ve Rahîlî sülalesinden gelen Saîd b. Abdullah'a öğrencilik yaptı.⁵⁶⁷ Ailesinden gelen bir zenginliği olan İbn Bereke, birçok farklı yerden gelen öğrencilere maddi anlamda destek olarak sadece ilim ile uğraşmalarını sağladı. Bu şekilde birçok öğrenci yetiştiren İbn Bereke'nin öğrencileri arasında en meşhur olanı ise *Câmi* sahibi Ebu'l-Hasan el- Bisye'î'dir.⁵⁶⁸ Salt b. Mâlik'in azli ile başlayan olaylarda berâet akidesini benimseyen İbn Bereke, insanların bu görüşü benimsemesi için çalıştı ve bu fikri savunan Rustak medresesinin kurucu imamı oldu.

Dördüncü asrın müçtehitlerinden sayılan İbn Bereke, İbâdî alimlerinin en büyüklerindendir. Kendisinden sonra gelen alimler için hem usul hem fîrû alanında en önemli mercilerden birisi olmuş, ayrıca kitaplarda sıkça görüşlerine yer verilmiştir. Müttekaddim ulemanın kitaplarında Ebû Abdullah olarak anılan İbn Bereke, müteahhir ulemanın kitaplarında ise İbn Bereke olarak zikredilmiştir. Gerek kendi döneminin alimleri gerek sonraki alimler tarafından kişiliği ve ilmî övülen alim, ilk başta *Câmi* kitabı olmak üzere birçok ilmî eser bırakmıştır.

- **Kitâbu'l-Câmi:** İbn Bereke tarafından kaleme alınan bu kıymetli eser, aslında fıkıh eseri olmakla beraber ilk cildine usulü fıkıh ile başlanmıştır. İbn Bereke, kitabın başında usulü fıkıhın önemi ve fakihler için zaruri oluşuna değindikten sonra Kur'an, sünnet, icma, kıyas

⁵⁶⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütেকellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 175

⁵⁶⁶ Bettâşî, *İthâfu'l-A'yân*, I, s. 269

⁵⁶⁷ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 300

⁵⁶⁸ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, I, s. 9-10

gibi asli delillere ve istihsan, mesâlihi mürsele ve sahâbî kavli gibi fer'î kaynaklara değinmiştir. Bunun yanında ise has, âm, nesih, haber, külli kaideler ve makâsıdı şer'îa gibi konulardan bahsetmiştir.⁵⁶⁹İbn Bereke'nin *Câmi*'i bu özelliğiyle İbâdî usulü fıkına dair konuları içinde barındıran ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.⁵⁷⁰

Bu kitap, İbâdî bölgelerde ve özellikle Meşrik kısmında büyük ilgi gördü. Kendisinden sonra gelen müelliflerden hiçbiri bu kitaptan müstağni kalamadı ve kitaplarında çeşitli nakiller yaptılar. Kitabın değeri mezhep içinde o kadar yükseldi ki klasik eserlerde “Kitab” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında İbn Bereke'nin *Câmi*'i kastedildi.⁵⁷¹ İlk başta usule ait bir mukaddime ile başlayan kitabın fıkıh konularına ait diğer başlıkları ise şu şekildedir: Taharet, namaz, zekat, oruç, hac, yeminler, nezirler, nikah, ahkâm, büyü', icârât, kısas, diyetler, içecekler ve vasiyetler.⁵⁷²

İbn Bereke'nin *Câmi* isimli eserini diğer fıkıh kitaplarından ayıran özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İbn Bereke bu kitabında usulü fıkha ait konulara yer vermiştir.
- Karşılaştırmalı fıkıh yöntemini benimsemiştir. İbn Bereke sadece kendi mezhebinin görüşünü aktarmakla yetinmemiş bilakis sahâbe, tâbiîn ve diğer mezhep imamlarının görüşlerine de yer vermiştir.
- İbâdî fıkında ittifak edilmiş ve ihtilafa düşülmüş konuları belirtip ihtilaflı konularda racih görüşü açıklamıştır.⁵⁷³
- Fıkıhî kaide ve zabıtlara yer vermeye önem göstermiştir.
- Fıkıhî meselelerin çözümünde hükümlerin maksatlarını anlamaya özen göstererek makâsıdî içtihadı yer vermiştir.⁵⁷⁴

Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de büyük ilgi gören ve İbâdî fıkının temsil kabiliyeti en yüksek eserlerinden biri olan bu kitap, defalarca basılmış, son olarak Umman Kültür Bakanlığı tarafından beş ciltlik bir baskı ile yayınlanmıştır.

- **Et-Teâruf:** Kitabın mukaddimesinden anlaşılacağı üzere kendisine gelen bir mektuba cevap olarak bu eseri kaleme alan İbn Bereke'nin bu kitabı, aslında “Şek ile yakın zail

⁵⁶⁹ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, I, s. 16-17

⁵⁷⁰ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 346

⁵⁷¹ Zehran el-Mes'ûdî, *el-İmam İbn Bereke ve Devruhu'l-Fıkhi*, s. 71

⁵⁷² İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, I, s. 17

⁵⁷³ Zehran el-Mes'ûdî, *el-İmam İbn Bereke ve Devruhu'l-Fıkhi*, s. 66-70

⁵⁷⁴ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, I, s. 18

olmaz” ve “Adet muhakkemdir” kaidelerinin açıklaması ve bunlar ile alakalı örnekler zikretmesinden oluşmaktadır.⁵⁷⁵ İbn Bereke, ayrıca bu kitabında geçmiş ulemadan nakiller ile kendi görüşünü desteklemektedir. Kitap günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.

- **Şerhu Câmiî İbn Ca’fer:** İbn Bereke’nin İbn Ca’fer’in *Câmi* isimli eserinin üzerine yazdığı bu şerh, kitabın sadece taharet bölümünü kapsayan küçük bir risaleden ibarettir. Kitap günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.⁵⁷⁶

1.2.2.2.2. Ebû Saîd Muhammed b. Saîd el-Kudemî⁵⁷⁷: Mütakaddim ulemanın çoğunda olduğu gibi Kudemî için de doğum tarihi zikretmek oldukça zordur. Muhammed b. Ravh el-Kindî’den ilim alan Kudemî, bu hocasından çok etkilenmiş ve fitne döneminde onun görüşünü benimsemiştir. Diğer bir hocası ise Ebu’l-Hasan Muhammed b. Hasan’dır. İbn Bereke ile aynı devirde yaşayan Kudemî, onun karşısında yer alan Nizva medresesinin imamı olmuş ve kendi görüşünü savunmak için *el-İstikâme* kitabını kaleme almıştır.⁵⁷⁸

Alimler tarafından ilmî konumu takdir edilen ve görüşlerine dayanan Kudemî, ölümünden sonra hayatında iken sahip olmadığı kadar şöhret bulmuştur. Zira müellefatı ölümünden sonra yaygınlaşmış ve alimler tarafından çok beğenilmiştir. Bu yüzden Sâlimî, Kudemî’yi “Mezhebin İmamı” olarak isimlendirmiştir.⁵⁷⁹ Yazdığı *el-İstikâme* ve *el-Mu’teber* isimli kitapları ile Rustak ve Nizva medreseleri arasındaki ihtilaf ateşini söndürmeye gayret eden Kudemî’nin bu çabaları sonraki alimler tarafından takdirle karşılanmıştır.⁵⁸⁰ Kudemî’nin ayrıca fıkıh alanına dair kıymetli eserleri vardır.

- **El-Mu’teber:** Kudemî, bu kitabında İbn Ca’fer’in *Câmi* isimli eserini özenle ele alarak bu kitabın meselelerin açıklamış ve hükümlerini beyan etmiştir. Toplamda dokuz cüz olan bu kıymetli eserin günümüze sadece iki cüzü ulaşabilmiş ve bu iki cüz, dört cilt halinde basılmıştır.⁵⁸¹ Kitabın ilk iki cildi daha çok itikadî meseleleri ele almış, özellikle dönemin tartışmalı konusu olan velâyet-berâet akidesi ile alakalı hükümleri tafsilatlı olarak ele

⁵⁷⁵ İbn Bereke, *et-Teâruf*, s. 30

⁵⁷⁶ Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. İbn Bereke es-Süleymî el-Behlevî, *Şerhu Câmi İbn Cafer*, trtb. Şemse binti Abdullah b. Hilal, Mektebetu Maskat, 1. Baskı, 2012/1433 Maskat/Umman Sultanlığı

⁵⁷⁷ Ebû Said el-Kudemî’nin hicri 361 yılına kadar yaşadığı bilinmekte ancak ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

⁵⁷⁸ Sa’dî, *Mu’cemu’l-Fukahai ve’l-Mütakellimine’l-İbâdîyye*, III, s. 193

⁵⁷⁹ Ebû Said Muhammed b. Said el-Kudemî, *el-İstikame*, Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404, s. 5-6

⁵⁸⁰ Ağberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhi’l-İbâdî*, s. 308

⁵⁸¹ Ebû Said el-Kudemî, *el-Mu’teber*, s. 4

almıştır. Son iki cildinde temizlik konularını ele alan Kudemî, dördüncü cildin sonunda ise namaz hükümlerine başlamış, kitabın geri kalanı kayıp olduğu için kitap bu şekilde sonlanmıştır.

- **El-Câmiu'l-Müfid:** Kudemî'nin öğrencileri tarafından onun cevapları derlenerek oluşturulan bu kıymetli kitap, Serhan b. Saîd el-İzkevî tarafından düzenlenerek basılmıştır. Kitabın, İbn Ca'fer'in *Câmi*'inde geçen meselelerin tahlili hakkında Kudemî'nin verdiği cevaplardan oluştuğu ve sonrasında düzenlenerek basıldığı ifade edilmektedir.⁵⁸² Kitap, ibadetler, muâmelât, nikah-talak ve ukubât alanlarında dair cevaplar içermekte, ancak kitaptaki bu cevaplar belli bir düzen gözetilmeden sıralanmış bulunmaktadır. Kitapta Kudemî'nin sadece cevapları aktarılmakta, meselelerin delilleri ise zikredilmemektedir. Kitapta tercih ifade eden ibareler sıklıkla kullanılmaktadır.

1.2.2.2.3. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyeî (v.364): Bisyeî, Behle'nin Bisye köyünde dünyaya gelmiş ve çocukluğunu burada geçirdikten sonra ilim almak için Nizva ve Behle'ye gitmiştir.⁵⁸³ Burada İbn Bereke'ye uzun yıllar öğrencilik yapan Bisyeî, onun fitne olayları hakkındaki görüşünü benimsemiştir. Rivayetlere göre sağır olan Bisyeî, bu duruma rağmen zamanının büyük alimlerinden olmuştur.⁵⁸⁴ Başka Ebu'l-Hasan künyeli alimler bulunmasına rağmen kitaplarda Ebu'l-Hasan künyesi zikredilince Bisyeî katedilmektedir. Fıkıh ve kelam konularında alim olan Bisyeî, gerek mütekaddim gerek müteahhir ulema tarafından kabul görmüş ve birçok ilmî eser bırakmıştır.

- **Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyeî:** İbâdî fıkıhında toplamda dokuz tane bulunan Câmi türünün son örneği, Bisyeî'nin bu meşhur eseri olmuştur. Kendisinden sonra gelen alimler bu kitaba büyük ihtimam göstermiş ve Avtebî, Şemmâhî, Sâlimî ve Ettafeyyîş gibi büyük alimler kitaplarında bu eserden alıntılar yapmıştır.⁵⁸⁵

Kitabın İbâdî muhitinde bu kadar ilgi görmesinin sebeplerini onun İbâdî fıkıhına özen gösterip nadir birkaç görüş dışında ona muhalefet etmemesi, İbâdîlerin görüşlerini kolay ve kısa ibareler ile aktarması ve İbâdîlerin ittifak ettikleri meseleleri belirtmesi olarak sayabiliriz. Ayrıca Bisyeî, bu kitabı İbâdî mezhebinin tâbîleri için kaleme almış olmasına rağmen yer yer diğer mezheplerin görüşlerine delilleri ile birlikte temas etmiş

⁵⁸² Ebû Said Muhammed b. Said el-Kudemî, *el-Câmiü'l-Müfid*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1405, s. 15

⁵⁸³ Ebu'l-Hasan el-Bisyeî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyeî*, s. 72-73

⁵⁸⁴ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 364

⁵⁸⁵ Ebu'l-Hasan el-Bisyeî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyeî*, I, s. 116-118

ve kitabında zikrettiği fikhî meselelerin Kur'an, sünnet ve diğer istidlali kaynaklardan delillerini zikretmiştir.⁵⁸⁶

Bisyevî, kitabında sadece meseleleri ve görüşleri zikretmekle kalmamış, gücü yettiği oranda bu görüşler arasında tercihler yapmış, meselenin karışıklığı dolayısıyla tercih yapamadığı durumlarda ise o meselede hüküm vermekten aciz kaldığını belirtmiştir. Bisyevî'nin kitabını diğer fikhî kitaplarından ayıran özelliği ise sadece hükümleri aktarmakla kalmayıp insanları şeriatın hükümlerine tutunmaya sevk edecek vaaz ve hikmetli sözlere kitabında yer vermiş olmasıdır.⁵⁸⁷ Bu kıymetli kitap günümüzde dört cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.

- **Muhtasaru'l-Bisyevî:** İsminden dolayı Bisyevî'nin *Câmi* isimli kitabının muhtasarı zannedilen kitap, aslında müstakil bir telif ürünüdür. Kitabın başında kitabı yazma sebebini belirtmeyen Bisyevî, metin içerisinde muhtasarı yazma amacını öğrencilerin çabuk öğrenip kavraması olarak ifade etmektedir.⁵⁸⁸ Kitaba ilim babı ile başlayan Bisyevî, bu babda ilmin öneminden bahsetmekte ve ilme teşvik eden ayet ve hadisleri aktarmakta, sonrasında ise herkes için bilinmesi gereken iman ve tevhid gibi konuları anlatmaktadır. Devamında fikhî konulara giriş yapan müellif, kitabında kısa ancak veciz ibareler kullanmakta, ayet ve hadislerden bolca istihsatta bulunmaktadır. Kısallığı, kolaylığı ve meseleleri detaya girmeden aktarmasıyla diğer mutavvel kitaplardan ayrılan *Muhtasar*'ın günümüzde biri tahkikli olmak üzere iki baskısı bulunmaktadır.⁵⁸⁹

1.2.2.3.Hicrî Beşinci Asır

- 1.2.2.3.1. **Ebû Zekeriya Yahya b. Saîd b. Kureyşî (v.472):** Nizva ehlinden olan Yahya b. Saîd, beşinci asrın en büyük fakihlerinden olup usul ve fîrû konusunda alim sayılmaktadır. İlim dolu bir evde büyüyen Yahya, aynı zamanda şair ve kadı idi. Yahya b. Saîd'in nazım

⁵⁸⁶ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, I, s. 118-121

⁵⁸⁷ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, I, s. 122-124

⁵⁸⁸ Seyf b. Salim el-Hâdî, *el-İbâdîyye ve'l-Malikiyye fi'l-Garbi'l-İslamî Muhtasaru'l-Bisyevî ve Risaletu İbn Ebi Zeyd Nemuzecen*, 1. baskı, Mevkiu'l-Basira, 2015/1436, s. 294

⁵⁸⁹ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyevî, *Muhtasaru'l-Bisyevî*, thk. Seyf b. Salim el-Hadi, 1. baskı, Mevkiu'l-Basira, 2015/1436

ve nesir şeklinde kaleme aldığı ilmî eserleri mevcuttur. Öldürülen Yahya'nın ne katili ne de öldürölme sebebi bilinmemektedir.⁵⁹⁰

- **El-Îzâh fi'l-Ahkâm:** Fıkıh kitaplarında kadı olarak anılan Ebû Zekeriya'nın bu eseri, İbâdî fıkıhında "Edebü'l-Kâdî" alanında yazılmış ilk kitaptır.⁵⁹¹ Müellif, bu kitabında edebü'l-kâdî, şahitliğin ve şahitlerin hükümleri, davalar gibi konuları ele almış, ayrıca borçlar, miras, nafaka ve zekat gibi bazı konulardan kazâ örnekleri zikrederek hükümlerini belirtmiştir. Kitabın içinde sosyal, ticari ve zirai konular hakkında kazâ hükümleri yer almaktadır. Ayrıca kitabında farazi meselelere yer veren Ebû Zekeriya'nın bu kitabı, kapsamlı bir kaynak vazifesi görmüştür. Kitap günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından dört cilt olarak basılmıştır.⁵⁹²

1.2.2.3.2. İbrahim b. Kays el-Hadramî (v.475-500): Hadramevt asıllı olan İbrahim'in meşhur künyesi Ebû İshak olup bu künye ile anılmaktadır. Bir alim olan babasının yanında yetişen Ebû İshak, Hadramevt İbâdîlerinden olup Umman'da Râşid b. Saîd'in imam olarak bulunduğu dönemde Yemen İbâdîlerin imamı olmuş ve iki imamlık arasında ilişki tesis etmeye çalışmıştır.⁵⁹³

- **Muhtasaru'l-Hisâl:** İbâdî külliyyatında birçok kitapta olduğu gibi bu kitapta da akide ve fıkıh bir arada ele alınmıştır. Kitapta Ebû İshak künyesi ile anılan müellif, kitabın mukaddimesinde bu kitabı İbâdî usulünün kaybolması korkusuyla kaleme aldığını söylemekte, içindeki meseleleri ise şöyle ifade etmektedir: "*Dindeki bütün fıkıh çeşitlerini kitaba ekledim ve kitaba bilinmesi gereken konular ile başladım. Sonrasında ise diğer meseleleri bab bab ele aldım*".⁵⁹⁴

Güzel bir düzen ve kolay bir ibare ile fikhın birçok meselesini ele alan bu kitap, Sâlimî tarafından *Medâricü'l-Kemâl* isimli kitapta manzum hale dönüştürölmüş ve bu manzum eser yine Sâlimî tarafından *Meâricü'l-Âmâl* isimli mutavvel kitapta şerh edilmiştir. Gerek asıl metin gerek üzerine yapılan çalışmalar günümüzde matbu olarak

⁵⁹⁰ Muhammed Salih Nâsir el-Cezâirî ve Sultan b. Mübarek eş-Şeybânî el-Umanî, *Mu'cemu A'lâmu'l-İbâdîyye, Mine'l-Karnı'l-Evvelı'l-Hicri, ile'l-Asrı'l-Hâdır, Kısmu'l-Meşriki'l-İslâmî*, 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006/1427, s. 499

⁵⁹¹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 306

⁵⁹² Bkz. Ebû Zekeriya Yahya b. Said, *Kitâbu'l-Îzâh fi'l-Ahkâm*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404

⁵⁹³ İbrahim b. Kays el-Hemedânî el-Hadramî, *Muhtasaru'l-Hisâl*, 1. baskı, Maskat/ Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2011/1432, s. 10-19

⁵⁹⁴ İbrahim b. Kays, *Muhtasaru'l-Hisâl*, s. 99-100

bulunmaktadır. Ayrıca eser üzerine haşiyeler yazılmış olup bu haşiyeler günümüzde yazma halindedir.

1.2.2.4.Hicrî Altıncı Asır

1.2.2.4.1. Ebu'l-Münzir Seleme b. Müslim el-Avtebî: Ne doğum tarihi ne de ölüm tarihi hakkında kesin bilgi bulunan ve dördüncü, beşinci ya da altıncı asırda yaşadığı iddia edilen Avtebî hakkındaki bilgiler, onun hicrî altıncı asrın başlarında vefat ettiğine işaret etmektedir. Günümüz Umman müftüsü Halîlî de bu görüşü benimsemektedir.⁵⁹⁵ Yetiştirilmesi hakkında çok bilgi olmayan Avtebî, fakih olmasının yanında tarihçi, nesep alimi, dilci, edip ve usulcüdür. Babasında ilim aldığı bilinmekte ancak kitaplarında hocalarına dair bir malumat geçmemektedir.⁵⁹⁶

Avtebî hakkındaki bu malumat eksikliğinde yaşadığı dönemlerde Umman'ın kaos içinde ve iç karışıklıklar ile boğuşuyor olmasının etkisi olmakla beraber İbâdîlerin bu konuya ihtimam göstermemiş olmalarının da etkisi vardır. Zira bu mesele sadece Avtebî ile sınırlı olmayıp hicrî ilk on asrı kapsayacak şekilde birçok alimin siresinde göze çarpmaktadır. Avtebî'nin meşhur fıkıh eseri olan *ez-Ziya* dışında Arap kabilelerin neseplerine dair yazdığı *Kitâbu'l-Ensâb* ve Arap dilinde bir ansiklopedi sayılacak *el-İbane fi'l-Luğati'l-Arabiyye* isimli kitapları vardır.

- **Kitâbu'z-Ziya:** Avtebî tarafından kaleme alınan bu kıymetli eser, İbâdî fıkıhında yazılmış en eski ansiklopedik eser olma özelliğini taşımaktadır. Avtebî, eserin mukaddimesinde eseri telif etme sebebini dine yardım, Müslümanların eserlerini ihya ve ilim yolunu tutma olarak açıklamaktadır.⁵⁹⁷

Eserine ilim konusu ile giriş yapan Avtebî, itikadî konular, usulü fıkıh ve fikhî kaideler ile alakalı bazı konulara değindikten sonra beşinci ciltten itibaren fıkıh bahislerine başlamakta ve yirmi ikinci cildin sonuna kadar fikhî meselelere yer vermektedir.⁵⁹⁸ Bu kitabın fikhî bir ansiklopedi olmasının yanında müellif, dil ile alakalı konulara sıkça yer vermekte, dilsel tahliller yapmakta, bilinmeyen terimleri açıklamakta

⁵⁹⁵ Ebu'l-Müslim Seleme b. Müslim el-Avtebî, *Kitâbu'z-Ziya*, thk. El-Hac Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercalani, Davud b. Ömer Babziz el-Vercalani, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye, Saltanatu Uman, 2015/1436, I, s. 20

⁵⁹⁶ Avtebî, *Kitâbu'z-Ziya*, I, s. 13-38

⁵⁹⁷ Avtebî, *Kitâbu'z-Ziya*, I, s. 47

⁵⁹⁸ Avtebî, *Kitâbu'z-Ziya*, s. 54-59

ve Arapların gerek nazım gerek nesir eserlerinden sıkça örnekler getirmektedir. Eser, bu yönüyle Arap dili anlamında da büyük bir servete ev sahipliği yapmaktadır.

İbâdî fıkında eser telif eden alimler, öteden beri İbâdî fikhı için sıkça başvurulmuş bir kaynak olma özelliği taşıyan bu ansiklopedik eserden sıkça nakiller yapmaktadır. İbâdî fikhının klasik telif tarzının bir örneği olan eser, İbâdî alimlerin kitap telifi sırasında tek bir alana bağlı kalmayıp usul, akide ve fıkıh ile alakalı meseleleri aynı eserde zikredişlerinin bir örneği halindedir.

Bu eserin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Eser, İbâdî mezhebinin görüşlerini açıklamakla kalmayıp diğer görüşlere de yer vererek mukayeseli fikhın erken temsilcilerinden biri olmuştur. Müellif, zikrettiği görüşleri temellendirmekte ve incelemektedir. Eserde edebi bir dilin bulunması, ibaresinin kolaylığı, dilsel terimleri açıklaması ve meseleleri sunmadaki güzel tertibi bu eserin diğer özelliklerindendir. Yirmi dört cüz olarak meşhur olan kitabın son baskısı, Umman Vakıflar ve Din İşler Bakanlığı tarafından yirmi cilt olarak yapılmıştır.

1.2.2.4.2. Muhammed b. İbrahim b. Süleyman el-Kindî (v.508): Kadı, fakih ve şair olan Muhammed, aslen Nizva'lı olup Nizva medresesine mensup bir alim idi. Kendi zamanın önde gelen alimlerinden olan Muhammed kendisinden önceki alimlerin yazdığı eserler hakkında bol malumata sahipti.⁵⁹⁹ Başka hiçbir eseri olmasa dahi kaleme aldığı *Beyânu 'ş-Şer'* isimli kitabı sayesinde İbâdî fıkıh tarihine adını yazdıracak olan bu alimin ayrıca içinde cenneti vassettiği *el-İbriyye* isimli bir kasidesi, şeriatın usul ve fûrûsuna dair kaleme aldığı *Nimet* adlı bir manzum eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin hepsi günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.

- ***Beyânu 'ş-Şer'*:** Kindî tarafından yetmiş iki cilt halinde kaleme alınan bu ansiklopedik eser, akide, fıkıh ve fıkıh usulüne dair bölümler içermektedir. Asıl ismi *Beyânu 'ş-Şer' el-Câmi li'l-Aslı ve'l-Fer'* olan ve mezhep içinde meşhur kitaplardan biri olarak kabul edilen bu eser, kendisinden sonrakilerin ona dayandığı ve herkesin takdirinin kazanmış kıymetli bir eserdir.

Aktarılan bilgilere göre Muhammed b. İbrahim el-Kindî, eserin yazdıktan sonra vefat etmiş, eserin düzenlenmesi ve *Beyânu 'ş-Şer'* olarak isimlendirmesi ise aynı kabileden az sonra ele alacağımız *Musannef* isimli eserin sahibi Ahmed b. Abdullah b.

⁵⁹⁹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 40-41

Musa el-Kindî tarafından yapılmıştır.⁶⁰⁰ Kitabın mukaddimesi bu görüşü doğrular niteliktedir. Zira mukaddime şöyle başlamaktadır: “*Bu kitap, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Süleyman el-Kindî tarafından tasnif edilmiştir. Allah naîm cennetlerini ona sığınak kılsın.*”⁶⁰¹

Müellif, kitabın isminden de anlaşılacağı üzere şeriata dair akaid, usul-ü fıkıh, fıkıh gibi konularda yüzlerce meseleyi ele alarak incelemiştir. Kitapta kendisinden önceki alimlerin eserlerinden alıntılar yapmış ve o alimlerin görüşlerini aktarmıştır. Bu alıntıların önemini artıran ise alıntı yapılan bazı kitapların günümüze ulaşmamış olmasıdır. Alimler tarafından özen gösterilen bu esere kitabı çoğaltan ya da şerh eden bazı alimler tarafından eklemeler yapılmış ve zamanla bu eklemeler asıl metinden ayırt edilemez hale gelmiştir. Bu yüzden kitapta müellifin yaşadığı asırdan sonraki asırlarda meydana gelmiş meselelere rastlanılabilmektedir.⁶⁰²

Kendisinden sonra gelen alimler için verimli bir kaynak teşkil eden bu kitap, İbâdî fıkının en geniş ansiklopedik eseri olan *Kâmusu's-Şerîa* isimli eser için kaynak mesabesinde. Bu kıymetli eser, Umman Kültür Bakanlığı tarafından 1984 yılından 1993 yılına kadar peyderpey yetmiş bir cüz olarak yayınlanmıştır.

1.2.2.4.3. Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî (v.557): Aslen Nizvalı olan Ebû Bekir, ilim ile meşhur olan Kindî ailesine mensup olup *Beyânu's-Şer'* sahibi Muhammed b. İbrahim ile amca çocuklarıdır. Diğer alimlerde olduğu gibi yetişmesi hakkında çok bilgi bulunmamakta, ancak ömrünü Nizva'da ilim öğrenme ve telif ile uğraşarak geçirdiği bilinmektedir. Amca çocuklarından olan Muhammed b. İbrahim'e öğrencilik yaptığı ve onun vefatından sonra meşhur eseri *Beyânu's-Şer'*e özen göstererek onu düzenlediği bilinmekte olup *Musannef* kitabında bu kitabı öven bir kasideye yer vermiştir.⁶⁰³

Ebû Bekir el-Kindî'nin meşhur fıkıh eseri *Musannef* isimli ansiklopedisinin yanında imâmet konusunu detaylıca incelediği *el-İhtida* isimli kitabı, İbâdî akidesini açıkladığı *el-Cevherü'l-Muktasar*, velâyet-berâet konusunu ele aldığı *et-Tahsis* gibi matbu kitaplarının yanında Arap dili ve feraiz alanında yazma halinde bulunan kitapları, ayrıca kaside ve şiirleri bulunmaktadır.

⁶⁰⁰ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 365

⁶⁰¹ Muhammed b. İbrahim b. Süleyman el-Kindî, *Beyânu's-Şer'*, thk. Ahmed b. Hamed el-Halîlî denetiminde bir grup alim, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2006/1427, I, s. 6

⁶⁰² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 41-42

⁶⁰³ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, *el-Musannef*, I, s. 66-69

- **El-Musannef:** İbâdî fıkhnın temel eserlerinden sayılan ve kırk bir ciltten oluşan bu ansiklopedik eser, müellifi tarafından tertibi yapılan *Beyânu's-Şer'* isimli kitaba dayanmaktadır.⁶⁰⁴ Kindî'nin *Musannef* kitabının başında *Beyânu's-Şer'* kitabına yaptığı mukaddimeyi ve yazdığı bir sayfalık şiiri koymuş olması bu görüşü kuvvetlendirmektedir.⁶⁰⁵ Bazı kaynaklarda ise *Musannef*ın *Beyânu's-Şer'* kitabının ihtisarı olduğu belirtilmektedir.⁶⁰⁶

İlim konusu ile kitabına giriş yapan Kindî, sırasıyla sular, taharet, İbadetler, akitler, büyü', ticaret, umran, cihad, siyaseti şeriyye, ahvali şahsiyye, hadler, cinayetler ve kısas konularını ele almaktadır.⁶⁰⁷ Kitapta hapis, hapisten kaçma, cinayet çeşitleri gibi modern asrın bazı sorunlarına çözüm olabilecek ve ceza kanunu ile ilgilenen fakihlere yardımcı olabilecek meseleler bulunmaktadır.⁶⁰⁸

Seksenli yıllara kadar yazma halde bulunan bu kıymetli eser, Umman Kültür Bakanlığı'nın olaya müdahil olarak tahkiki için alimleri görevlendirmesi ile gün yüzüne çıkmıştır. Aslı kırk bir cilt olan bu eserin tahkikinin yapan Sâlim b. Hamed el-Harîsî tarafından bütün cüzlere dair bir fihrist hazırlanmış ve bu fihrist kırk ikinci cilt olarak kitaba eklenmiştir.⁶⁰⁹ Kitabın son baskısı Umman Vakıflar ve Din İşler Bakanlığı tarafından yirmi bir cilt olarak yapılmıştır.

- 1.2.2.4.4. Ebû Bekir Ahmed b. Nazar:** Asıl ismi Ahmed b. Süleyman b. Abdullah olan İbn Nazar, Beni Nazar kabilesinden olduğu için isminden fazla kabilesi ile meşhur olmuş ve kitaplarda İbn Nazar olarak zikredilmiştir. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemekte ve kitaplarda altıncı ya da yedinci asırda yaşadığı zikredilmektedir. İbn Nazar, küçük yaşlarda şiir ezberlemeye başlamış ve sonrasında kasideler kaleme almıştır. Rivayetlere göre on dört yaşına geldiğinde şiirdeki ünü bütün bölgede bilinmekteydi. Şiir ve Arap dilinden sonra şer'î ilimleri öğrenmeye başlamış ve şeriata dair onlarca manzum eser kaleme almıştır.⁶¹⁰

⁶⁰⁴ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 367

⁶⁰⁵ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, *el-Musannef*, I, s. 231-233

⁶⁰⁶ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 38

⁶⁰⁷ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, *el-Musannef*, I, s. 18

⁶⁰⁸ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, *el-Musannef*, s. 20

⁶⁰⁹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 39

⁶¹⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Nazar el-Umanî, *ed-Deâim, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1988/1409, s. 4-5

Bu asırda Umman'da Nebhânîler hüküm sürmekteydi ve İbn Nazar döneminde Hardele b. Semea isimli zalim bir hükümdar vardı. Bu hükümdar, halkın mallarının yarısını zorla alır, hatta evlenen kadınların mehrinin yarısına bile el koyardı. Ahmed b. Nazar'ın bir yakının düğünü sırasında bir asker mehrin yarısını almak için gelince o buna izin vermemiş ve bundan dolayı Sultanın yanına götürülerek öldürülmüştür. Ölümünden sonra evine girilmesini emreden Sultan, bulunan kitapların yakılmasını emretmiştir.⁶¹¹ Bu olay sebebiyle İbn Nazar'ın müellefatının büyük bir kısmı yok olmuştur.

- **Ed-Deâim:** Şiir ve kaside konusunda büyük bir üne sahip olan İbn Nazar tarafından kaleme alınan bu eser, İbn Ca'fer'in *Câmi* isimli eserinin nazma dökülmüş halidir. *Câmi* kitabının her babı, bu eserde ayrı bir kaside halinde yazılmıştır. Kitabın müellifi vefat ettiğinde dağınık halde bulunan bu kasideler, İbn Vassâf tarafından *Deâim* ismini verdiği kitapta toplanmıştır. Kasideler toplamda yirmi sekiz tanedir.⁶¹²

İbn Nazar, genelde kasidelerine ölümü hatırlatarak ve salih amel olmadan geçen ömre teessüf ederek başlamakta, bazen ise kasidenin başında gazel tarzı beyitler serdetmektedir. Sonrasında asıl konuya girmekte ve bitirirken bazen kendi şiirini överek bazen ise başladığı gibi ölüm ve ahiretten bahsederek bitirmektedir. İbâdî muhitinde büyük ilgi gören bu eser üzerine ondan fazla şerh çalışması yapılmıştır. Bu şerhlerin bir kısmı belli bir konu ile sınırlı kalırken bazıları eserin tamamını şerh etmiştir. Günümüzde bir kısmı yazma bir kısmı matbu olarak bulunan bu şerhlerin en meşhuru günümüzde iki cilt halinde bulunan ve İbn Vassâf tarafından kaleme alınan eserdir. Hem kitabın aslı⁶¹³ hem de kitabın şerhi⁶¹⁴ Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.

1.2.3. Değerlendirme

Umman, üçüncü asrın son çeyreğine kadar siyasi anlamda nispi bir istikrar dönemi yaşamış, özellikle Salt b. Mâlik döneminde yeni fetihler gören ülke mamur hale gelmiş ve halk refaha kavuşmuştur. Ulemanın eser kaleme alması konusunda olumlu sonuçlar veren bu dönem, Salt b. Mâlik'in azli ile bitmiş ve sonrasında karışıklıklar dönemi

⁶¹¹ İbn Nazar, *ed-Deâim*, s. 6-7

⁶¹² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 28

⁶¹³ Bkz. iki önceki dipnot

⁶¹⁴ Bkz. Muhammed b. Vassâf, *ed-Deaim*, thk. Abdunnaïm Amir, *Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*

başlamıştır. Bu azil sadece siyasi bir olay olarak kalmamış ve ülkenin bundan sonraki ilmî hayatını etkileyecek ve akaid kitaplarına girecek ilmî bir hilafa dönüşmüş, ayrıca etkileri uzun yıllar devam edecek Rustak ve Nizva medreselerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Dördüncü asır siyasi kargaşalar içinde geçmiş, kimin imam olacağına dair tartışmalar birçok yerde kanlı kavgalara dönüşmüş ve imâmet müessesesi bu dönemde siyasi istikrarını kaybetmiştir. Ülke içindeki savaş ve kargaşalar yetmezmiş gibi Abbasî valileri ve Karmatîlerin hücumları ile mücadele etmek zorunda kalan ülke, bu dönemde bir nevi kaos süreci geçirmiş ve bir türlü siyasi istikrara kavuşamamıştır. İmam olmak isteyen kimselerin birbirleri ile çekişmeleri ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmiştir. Asrın büyük bölümünü bu müdahaleler altında geçiren Umman halkı, asrın son çeyreğinde Karmatîleri Umman'dan tamamen çıkartmış, Abbasî nüfuzunu kırmak ise daha uzun zaman almıştır. Beşinci asırda Abbasîlerin zayıflamasını fırsat bilen Büveyhîler, İslam dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Umman'da da egemen olmuş ve atadığı valiler ile burayı yönetmeye çalışmıştır. Vali olarak atadıkları Benü Mukrim ailesi onların zayıflamasını fırsat bilerek bağımsızlıklarını kazanmış olsalar dahi kısa süre sonra tekrar Büveyhîlerin kontrolüne girmişlerdir. Umman açısından olumlu olan gelişme ise bu dönemde İbâdî imâmetinin eski gücüne kavuşmasa dahi en azından istikrar kazanmış olması ve imam olarak seçilen kimselerin uzun yıllar imam olarak kalabilmesidir. Bu dönemde imamlar arkalarına halkın desteğini alarak asrın yarısına gelmeden Umman'ı Büveyhî işgalinden kurtarmışlar ve ülkeye bağımsızlığını kazandırmışlardır. Umman bir müddet bu şekilde kalmış, altıncı asrın yarısında ise ülkede beş asır devam edecek Nebhânî hakimiyeti başlamıştır. Üçüncü asrın başlarında başlayan İbâdî fıkhnın teşekkül dönemi, altıncı asrın yarısında Umman'da hakimiyeti ele geçiren ve beş asır boyunca hüküm sürecek Nebhânîlerin tarih sahnesine çıkması ile birlikte son bulmuştur. Siyasi anlamda kargaşalar içinde geçen bu üç buçuk asırlık süreç ilmî anlamda ise verimli geçmiş, Abbasîler, Büveyhîler ya da Karmatîlerin ülkenin iç bölgelerine tam olarak egemen olamaması buralarda ilmî faaliyetin devam etmesini sağlamıştır.

Üçüncü asır ile altıncı asır arasında kalan bu dönemi İbâdî fıkhnında telifin tam manasıyla başladığı, en önemli eserlerin verildiği ve teşekkülün büyük oranda tamamlandığı dönem olarak kabul edebiliriz. Zira bir önceki dönemde kaleme alınmış eserler küçük risalelerden ibaret olup genelde muayyen bir mevzuyu incelemekte ya da

hadis-sünnet malzemesi veya bazı kimselere dair rivayet ve fetva derlemelerinden ibaret olmaktaydı. Bu dönemde ise fikhî bütün babları ile ele alan ve günümüze kadar popülerliğini kaybetmemiş birçok klasik eser kaleme alınmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserler tek bir türde değil birkaç farklı türde kaleme alınmıştır. Bu türlere kısaca değinmek istiyoruz.

İbadi fikhının klasik/teşekkül dönemi olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde, ilk olarak câmi türünde eserler kaleme alınmaya başlamıştır. İbâdî fikhının teşekkülünde çok önemli bir yeri olan bu eserlerin telifi üçüncü asrın başlarında başlayarak dördüncü asrın son yıllarına kadar devam etmiştir. Bu eserlerin “câmi” olarak isimlendirmesi kaleme alınan kitapların şeriata dair bütün konuları toplamasından kaynaklanabileceği gibi bir adet kabilinden o dönemde yazılan eserlere verilmiş genel bir isim de olabilir. Zira câmi ismi ile telif edilen bazı eserler, şeriata dair bütün konulara yer vermemekte ya da bize ulaşan kısımlarında bunlara rastlanılmamaktadır. Bu durum, o asırda yazılan kitaplara câmi ismi verilmesinin bir nevi gelenek olduğu ve kitabın içeriğinin şeriatın bütün konularını içerip içermediğine bakılmadan bu şekilde isimlendirildiği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu konudaki bir diğer görüş ise bu kitapların müellifleri tarafından bir bütün olarak kaleme alınmadığı, parçalar halinde bulunan kısımların, müelliflerin vefatlarından sonra öğrencileri tarafından birleştirildiği ve bu yüzden câmi ismini aldığı şeklindedir. Câmi türü kitaplarda genelde bir mukaddimenin bulunmaması, konuların belli bir tertibe göre değil gelişi güzel sıralanmış olması, bazı konuların alakasız başlıklar altında zikredilmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Bu konuda istisna olan tek eser, bu türün son örneği olan Bisyevî'nin *Câmi* isimli eseridir. Zira bu esere müellifi tarafından kısa bir giriş yazılmış, ayrıca konular güzel bir tertip dahilinde sunulmuştur. Bu kitaptan önceki Câmi türü eserlerin tertibi ise kendilerinden sonra gelen muhakkikler tarafından yapılmıştır. Biz bu isimlendirmenin son ihtimal dolayısıyla olduğu görüşünü daha kuvvetli buluyoruz.

Teşekkül döneminin üçüncü ve dördüncü asırlarında literatürün en önemli eserlerinden sayılan câmi türüne ait klasik eserler kaleme alınmış, beşinci asır ve altıncı asrın başlarında ise hacimli, ansiklopedik eserler türüne geçilmiştir. Bu türün en önemli temsilcilerinden olan ez-Ziya, *Beyânu's-Şer'* ve *Musannef* kitapları bu dönemde yazılmıştır. Bu zamana kadar oluşmuş İbâdî fikhının bir nevi derlemesi sayılabilecek bu ansiklopedik eserler, kendilerinden sonra gelenler için büyük bir ilmî servet bırakmış,

ayrıca günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerden pasajlar naklederek onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Önceki dönemlerde ihtilaflı meselelere dair sadece görüşler aktarılırken bu tarz eserlerde konuya dair uzun alıntılar yapılmıştır. Bu kadar sık alıntının yapılması bu eserlerin sadece nakilden ibaret olduğu gibi bir fikri akla getirse de bu ihtimal doğru değildir. Zira müellifler bu alıntılar üzerinde inceleme, eleştirme ve değerlendirme faaliyetleri yaparak kendi tercih ettikleri görüşleri belirtmişlerdir. Günümüz teknolojik ortamında dahi kaleme alınması güç, en küçüğü yirmi ciltten fazla olan bu eserlerin Umman'daki bu karmaşa ortamının içinde kaleme alınabilmiş olması takdire şayandır. Bu türe ait eserlerin en önemli temsilcileri bu dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen ansiklopedik türde eser telifi sadece bu döneme özgü değildir. Zira bu eserlerden önce Muhammed b. Mahbûb ve onun oğlu Beşir b. Muhammed'in yetmişer ciltlik eserler kaleme aldıkları ancak bu eserlerin günümüze ulaşamadıkları aktarılmaktadır. Ayrıca daha geç dönemlerde *Lûbabu'l-Âsâr* ve *Kamusu's-Serîa* gibi bu türe ait eserler de yazılmıştır.

Câmi türü ve ansiklopedik türde yazılmış eserleri incelediğimizde dikkatimizi çeken diğer bir konu ise bu iki türde kaleme alınmış eserlerin sadece fıkıh alanından ibaret olmayışıdır. İbâdîler fıkıh kelimesinin geniş anlamı olan şeriat manasını kitaplarına yansıtmışlar, bu eserlerde sadece ameli konulara yer vermek yerine itikad, ibadet, muamelat ve ahlak konularını aynı eserde ve bir bütünlük içinde işlemişlerdir. Şeriatı bir bütün olarak ele alan bu kıymetli eserler zaman zaman fıkıh usulü, Arap dili, tarih ve nesep ilimlerine de değinmiştir.

Teşekkül döneminde ortaya çıkıp gelişen diğer bir tür ise nazımdır. Sonraki dönemlerde daha gelişecek olan bu tür, ilk örneğini İbrahim el-Kindî'nin "*Nimet*" isimli eseriyle vermiştir. Bu dönemde kaleme alınan en meşhur nazım eseri ise Ahmed b. Nazar'a ait olan ve ilerleyen zamanlarda üzerine birçok şerhin yazıldığı "*Deâim*" isimli kasideler bütünü olmuştur. Yine bu dönemde ilk örneklerini gördüğümüz diğer bir tür ise geçmiş kitapları şerh etme metodudur. İbn Bereke ile birlikte başlayan bu gelenek Kudemî ile devam etmiş, sonraki dönemlerde ise bu türe rağbet daha çok artmıştır. Bu dönemde muhtasar isimli eserlere de rastlamaktayız. Başka bir kitabın özeti olduğu izlenimini uyandıran bu isimlendirme, diğer mezheplerde bulunan ve mezheplerin genel görüşlerinin deliller belirtilmeden ve tartışmalara girilmeden aktarıldığı muhtasar kitaplara benzemektedir. Özellikle avam tabakasından olan ve mutavvel eserlerle

uğraşmak istemeyen insanlar için kaleme alınan bu türe Bisyevî'nin *Muhtasar* isimli eserini ve *Muhtasaru'l-Hisâl* isimli eseri örnek olarak gösterebiliriz.

Bu dönem İbâdî usulü fikhına dair ilk eserin kaleme alındığı asır olma özelliğini taşımasının yanında “Edebü'l-Kâdî” literatürünün İbâdî muhitinde ilk örneği olarak zikredebileceğimiz *el-Îzâh* isimli esere de ev sahipliği yapmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ışığında baktığımızda ikinci asrın sonları ve üçüncü asrın başları gibi Basra'da bulunan İbâdî ulemanın ve *hameletü'l-ilmin* Umman'a intikali sonrasında başlayan ve altıncı asrın ikinci yarısında Nebhânîler'in başa geçmesine kadar devam eden süreyi İbâdî fikhının teşekkül dönemi ve altın çağları olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Zira İbâdî fikhı, bu dönemde kaleme alınan eserler ile teşekkül sürecini büyük oranda tamamlamış, temsil gücü yüksek klasik eserlerin büyük bir bölümünü bu dönemde vermiştir. Bu dönemde telif edilen eserler günümüzde İbâdî fikhı için en çok başvurulan kaynakları oluşturmaktadır.

1.3. Duraklama Dönemi

1.3.1. Dönemin Siyasi Olayları

Altıncı asrın ikinci yarısında Umman'a beş asır boyunca hakim olacak Nebhânî ailesi, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamından faydalanarak ülkenin başına geçmiş ve kısa sürede ülkenin tamamına yakınına hakim olmuştur. Nebhânîlerin hakimiyet süresi tarihçiler tarafından iki kısma ayrılarak incelenmiştir. Birinci kısım İmam Musa b. Ebi'l-Meâlî'nin vefatı (549/1154) ile başlamış ve şair kral Süleyman b. Süleyman'ın öldürülmesi ile bitmiştir (906/1500). İkinci kısım ise bu tarihten Yarubîlerin kuruluşuna (1034/1624) kadar olan süreyi kapsamaktadır.⁶¹⁵

Soylu bir Arap sülalesinden gelen Nebhânîler, Yemen'deki Hımyer kabilesine mensup idiler. Sülalenin reisinin Umman kabileleri üzerinde derin bir nüfuzu vardı. Nebhanîlerin Umman'ın başına geçtiği sıralarda iç bölgelerdeki imâmet rejimi İmam Muhammed b. Hanbeş'in ölümü ile bir parçalanma yaşamış, biat edilmek üzere bir imam

⁶¹⁵ *Uman fî Tarih*, s. 157

üstünde anlaşılamayınca her kabile reisi kendi bölgesinde bağımsız davranmaya başlamıştır.⁶¹⁶

Nebhânîler, sonraki asırlarda da Umman'a hükmetmeye devam etmiş ve Umman'da kaos hali son bulmamıştır. Parçalanmış imamlık rejimi tekrar toparlanamamış, ülkede kabileler arası ve kabileler ile Nebhânîler arası savaşlar, çekişmeler devam etmiştir. Umman, yedinci asrın ikinci yarısında Farisi hücumlarına maruz kalmış, ilk başta halk tarafından püskürtülen Farisîler, hücumlarına devam ederek Umman'ın bazı bölgelerini ele geçirmiştir.⁶¹⁷ Bu dönemde hükümdar aile Nebhânîlerin üyeleri arasında iç çekişmeler görülmeye başlanmış ve aile arasındaki hakimiyet mücadelesi uzun yıllar devam etmiştir.⁶¹⁸ Bu durum Umman'ın gerek siyasi gerek ilmî hayatına olumsuz olarak yansımıştır. Bu asırda siyasi olarak karanlık bir evreden geçen Umman'da ilmî hayat büyük darbe almış, alimler azalmış, bulunan alimler ise zalim hükümdarlar korkusuyla çok fazla eser telif edememiştir.

Yaklaşık iki asır boyunca üzerinde ittifak edilen bir imama biat edilmemiş olan Umman'da bu durumdan rahatsız olan alim ve ileri gelenler toplanarak Mâlik b. Havârî'ye⁶¹⁹ imamları olarak biat ettiler (809). Bu yüzden İmam Mâlik b. Havârî Nebhânîler döneminin ilk imamı olarak kabul edilir.⁶²⁰ Mâlik'ten sonra, önce Ebu'l-Hasan b. Hamîs'e (839) akabinde ise Ömer b. Hattab'a (885) imam olarak biat edildi. Ömer b. Hattab, başa geldikten sonra Nebhânîler döneminde yapılan zulümleri incelemeye almış ve Nebhânîlerin mallarını müsadere ederek zorla el koydukları mallardan sahibi bilinenleri sahiplerine teslim etmiş, bilinmeyenleri ise beytü'l-mala aktarmıştır.⁶²¹

Mallarının müsadere edilmesinden rahatsız olan Nebhânîler, Süleyman b. Süleyman önderliğinde toplanarak imama baş kaldırmış ve ilk karşılaşmada onları mağlup etmiştir. İmâmet taraftarları ise Ömer b. Hattab'a olan biatlarını tazelemişler ve Nebhânîlere tekrar saldırarak onları mağlup etmişlerdir.⁶²² İmam Ömer'in ölümü

⁶¹⁶ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 35-36

⁶¹⁷ Şerkâvî, *Muhtasar Tarihu Uman*, s. 142-143

⁶¹⁸ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 37-38

⁶¹⁹ Bu isim bazı kaynaklarda Havârî b. Malik olarak geçmektedir. Bkz. Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân Bi-sireti Ehli Uman*, I, s. 376

⁶²⁰ *Uman fi Tarih*, s. 160-161

⁶²¹ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 39

⁶²² Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân Bi-sireti Ehli Uman*, I, s. 378

sonrasında bir imam üzerinde birleşilemeyince bu durumu fırsat bilen Süleyman b. Süleyman Umman'a tekrar hakim olmuştur.

Süleyman b. Süleyman'ın 906 yılında Muhammed b. İsmail tarafından öldürülmesi ile Nebhânîlerin ilk dönemi kapanmış ve onu öldüren Muhammed b. İsmail'e imam olarak biat edilmiştir.⁶²³ Nebhânîlerin tekrar harekete geçmesi uzun sürmemiş, Sultan b. Muhsin liderliğinde toplanarak 924 yılında tekrar tahtı ele geçirmişler, ancak iç bölgelere hakim olamamışlardır. Umman'ın iç bölgelerinin tekrar Nebhânîlere boyun eğmesi ise Süleyman b. Muzaffer döneminde gerçekleşmiştir.⁶²⁴

Nebhânîlerin ikinci dönemi (906-1034) sayılan bu sürecin en önemli hadisesi şüphesiz Umman'ın sahil bölgelerinin Portekiz işgaline maruz kalmasıdır.⁶²⁵ Portekizlerin körfeze ulaşması sonucunda Ummanlılar, doğu ticareti üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmiş ve Umman'ın sahil şehirleri yağma ve tahribata maruz kalmıştır.⁶²⁶ Bu dönemde Portekizliler sahil şeridinde tam hakimiyet sağlasa dahi iç bölgelere nüfuz edememiş ve dağlık bölgelerde bazı İbâdî kabileler bağımsız şekilde kalabilmiştir. Bu kabileler zaman zaman sahil şeridindeki Portekiz kuvvetlerine saldırılar düzenlemiş, ancak Arap kabileleri kendi aralarında tam bir birlik sağlayamadıkları için bu saldırılar çok etkili olmamıştır.

Hint Okyanusu ve Haliç körfezindeki Portekiz hakimiyetine ilk başlarda dönemin Memlükler Sultanı Kansu Gavri tarafından müdahale edilmeye çalışılmış, ancak bu müdahaleler yetersiz kalmıştır.⁶²⁷ Osmanlı Devleti'nin Memlükleri ortadan kaldırıp Hicaz'a hakim olmasıyla birlikte bu sorunu da miras alan Osmanlı Sultanı Yavuz Selim, Portekizler ile mücadele için donanma kurulmasını emretmiş ve bu donanma birçok yerde Portekizler ile mücadele etmiştir.⁶²⁸ Bu sayede Hicaz ve Mısır toprakları Portekiz tehlikesinden uzaklaşmış, ancak Umman bölgesi için durum çok değişmemiştir. Bu dönemde Umman ile Osmanlı devleti arasında karşılıklı ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

⁶²³ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsi*, s. 40

⁶²⁴ Şerkâvî, *Muhtasar Tarihu Uman*, s.-143

⁶²⁵ *Uman fi Tarih*, s. 157

⁶²⁶ *Uman 2018*, Vizâratü'l-İ'lâm Saltanatu Uman, s. 28

⁶²⁷ Hulusi Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, Sayı:3, 1985, s. 61

⁶²⁸ Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", s. 69

1.3.2. Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri

1.3.2.1.Hicrî Yedinci-Onuncu Asırlar

1.3.2.1.1. Osman b. Ebî Abdullah el-Esam (v.631): Aslen Nizva'lı olan ve Esam lakabı ile meşhur olan alim, asrın ulemasından ilim öğrenmiş, sonrasında bir medrese kurarak farklı alanlarda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Asrının fakihi ve kendi zamanında İbâdîlerin fetva merci olmuştur. Özellikle kelam ilmindeki yetkinliği ile bilinmekte olup aynı zamanda meşhur bir fakihtir. Birçok eser bırakan Esam, fıkıh alandaki eserleri dışında akide alanında *Nur* isminde bir eser telif etmiştir.⁶²⁹

- ***El-Basîra*:** Fıkıha dair muhtasar bir eser olan bu kitapta müellif, namaz konusu ile eserine başlamakta, garip bir şekilde oruç, zekat ve hac gibi konulardan bahsetmeden alışveriş bahislerine geçmekte, sonrasında ise nikah, talak, nafaka, hadler gibi konuları ele alarak kira bahsi ile kitabını sonlandırmaktadır.

Müellif, kitabında kolay bir dil kullanmış ve ihtilaflara girmeden, delilleri vermeden sadece meseleleri zikretmiştir. Kitabın bu şekilde oluşu, ayrıca sıkça sünnet ve faziletlerle değinmesi bu kitabı ilme yeni başlayanlar için oldukça verimli ve faydalı hale getirmektedir. Kitap günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.⁶³⁰

- ***Et-Tâc*:** Aynı müellife ait olan bu eser, şeriatın usul ve fûrûsuna dair ansiklopedik bir eserdir. Kitap, İbâdî mezhebinde meşhur olup klasik eserlerde kendisinden bolca alıntılar yapılmıştır. Müellif, bu eserinde önce babın manasını açıklamakta, sonra bu konu hakkındaki delilleri zikretmekte, en sonda ise bu bab ile alakalı meseleleri aktarmaktadır. Kitapta sözlerin genelde sahiplerine nispet edilmediği görülmektedir. Kitabın tamamı günümüze ulaşamamış olup ulaşan kısımları Umman Kültür Bakanlığı'nın kütüphanesinde yazma olarak bulunmaktadır.⁶³¹

1.3.2.1.2. Sabih b. Vaddah (v.875): Dokuzuncu asrın diğer bir alimi ise Sabih b. Vaddah'tır. Bu alimin Tebsıra isimli iki ciltlik halen bakanlığın kütüphanesinde yazma olarak bulunan bir eseri ve müteahhirun ulemanın kitaplarında dağınık halde bulunan birçok cevap ve fetvası vardır.

⁶²⁹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 334

⁶³⁰ Bkz. Ebû Muhammed b. Ebî Abdullah el-Esam, *el-Basîra*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404

⁶³¹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 335

1.3.2.1.3. Midad Ailesi: Bu dönemde gerek siyasi gerek sosyal ortamdaki karmaşalar dolayısıyla parmakla gösterilecek büyük alimler yetişmemiş, ancak zamanın fetva merci olan ve halkın sorunlarını çözen fakihler var olmuştur. Buna örnek olarak Midad ailesinden Abdullah b. Midad (v.887) ve onun iki oğlu Muhammed b. Abdullah (v.918) ve Midad b. Abdullah'ı (v.928) örnek olarak gösterebiliriz.⁶³² Aynı zamanda tabip olan baba Abdullah, İmam Ömer b. Hattab'ın Nebhânilerin mallarını dağıttığı esnada onun yanında bulunup yanlışlarını düzeltmiş, oğulları ise İmam Muhammed b. İsmail'in yanında bulunarak ona destek vermişlerdir. Bunların arasında en meşhur olanı Muhammed b. Abdullah olmuştur. İlmi bakımdan babasından daha ileride görülen Muhammed, fetva konusunda zamanının önde gelen alimlerinden olmuştur. Kitap nüshalarını çoğaltmaya ilgisi olan Muhammed, yetmiş bir cilt halinde bulunan Beyânu's-Şer' isimli kitabın bir nüshasını kendisi için yazmıştır.⁶³³ Muhammed'in eserleri arasında en meşhur olanı ise Umman'ın imam ve alimlerine dair kaleme aldığı *es-Sire* isimli eseridir. Kitap teracim alanında meşhur bir eser olarak bilinmekte olup günümüzde matbu haldedir.⁶³⁴ Ayrıca Muhammed'in fıkıh kitaplarına serpiştirilmiş halde bulunan yüzlerce fetvası vardır.

1.3.2.1.4. Ahmed b. Midad: Midad ailesinden gelen diğer bir alim ise ailenin son alimi olan Ahmed b. Midad'dır. Onuncu asrın sonlarında vefat eden Ahmed, ailesinden gelen alimlerden ders almış, zamanın en meşhur alimlerinden olmuş ve fetvada merci haline gelmiştir. İmam Muhammed b. İsmail ve oğlu Bereket dönemine yetişmiş ve onlara karşı eleştirilerde bulunmuş hatta bu konuda eser kaleme almıştır.⁶³⁵

- ***Kenzü'l-Ecvâd/Hazânetü'l-İbâd*, Ahmed b. Midad b. Abdullah:** Müellif, bu kitabında Ebû Saîd el-Kudemî, İbn Ca'fer gibi mütekaddim ulemanın ve bazı müteahhir ulemanın cevaplarını toplamış, ayrıca kendisinden önceki kitaplardan pasajlar aktarmıştır. Asıl ismi *Kenzü'l-Ecvâd* olan eser, kitabın nüshasını çoğaltan alimlerden biri tarafından yeniden düzenlenmiş, fasıl ve bablara ayrılmıştır. Kitabın bu düzenlenmiş haline ise *Hazânetü'l-İbâd* ismi verilmiştir. Kitabı düzenleyen alim ayrıca müelliften sonra yaşamış bazı

⁶³² Bettâşî, *İthâfu'l-A'yân*, II, s. 21

⁶³³ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 136-137

⁶³⁴ Bkz. Muhammed b. Abdullah b. Midad, *Siretü'l-Allame Muhammed b. Abdullah b. Midad*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016/1437

⁶³⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 52

alimlerin cevaplarına yer vermiş ve kitabın farklı yerlerine kendi yorumlarını eklemiştir.⁶³⁶ Kitabın iki nüshası da günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.

1.3.2.1.5. Ömer b. Saîd b. Abdullah (v.1009): Onuncu asırda yaşayıp on birinci asrın başlarında vefat eden alim, Behle şehridir. İmam Muhammed b. İsmail ve sonrasında gelen imamları görmüştür. Büyük bir kütüphanesi olan alim birçok nüshayı bizzat çoğaltmış ve muhafaza etmiştir. Kendisinden sonra torunlarına kalan bu kıymetli kütüphane, günümüze ulaşamamıştır.⁶³⁷

- ***Minhâcu'l-Adl*:** Müellif, dört büyük cilt halinde bulunan bu ansiklopedik fıkıh eserinin mukaddimesinde kitabı; öğrenimi, ezberlemeyi ve tekrar edilmesini kolaylaştırmak amacıyla Müslümanların cevaplarından, fetvalarından ve eser kitaplarından faydalanarak telif ettiğini söylemektedir. Eser, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı'nda yazma olarak muhafaza edilmektedir.⁶³⁸

1.3.3. Değerlendirme

Bu asırlar Umman tarihinde karanlık bir dönemi oluşturan Nebhânîler döneminin içinde yer almaktadır. Siyasi olarak zayıflayan ve gerek kabileler arası gerek Nebhânîler ile kabile reisleri arasındaki iktidar mücadelesine sahne olan Umman, bunlara ek olarak bir de dışarıdan gelen hücumlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde sıkça Farisîlerin saldırılarına maruz kalan Umman, ayrıca uzun yıllar devam edecek olan Portekiz işgali ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu süreç içerisinde iç bölgelerde başa gelen imamlar döneminde rahat bir nefes alabilme imkanı bulan Umman'da bu dönem, çok uzun sürmemiş ve iç bölgeler tekrardan Nebhânî hakimiyetine girmiş, Umman tekrar kargaşaya sürüklenmiştir. Bir yerde bolca ilim üretilebilmesi için orasının siyasi kargaşalardan uzak olması, alimlerinin hükümdarlardan korkmaması ve refah seviyesinin belli bir noktanın üzerinde olması gerekir. Umman ise bu dönemde bu vasıfların hiçbirini taşımamaktadır. Gerek iç gerek dış düşmanlara karşı savunmaların yapıldığı bir zamanda alimlerin öğrenci yetiştirmek ya da eser telif etmek için gerekli zamanı bulmasının zor olacağı aşıkardır.

⁶³⁶ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 52-53

⁶³⁷ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 380

⁶³⁸ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdî*, s. 343

Bu dönemde alimler, bozulan toplumu düzeltmekle uğraşmış, işgalcilere ve zalim sultanlara karşı direnmiş, bu yüzden ilimde derinleşmeye ve eser telif etmeye yeterli zaman bulamamışlardır. Bu dönemde parmakla gösterilecek büyük alimler yetişmemiş ve birkaç kitap dışında klasik eserler arasına girebilecek meşhur kitaplar telif edilmemiştir. Altıncı asrın ikinci yarısında başlayan İbâdî fikhinin duraklama devri yedi, sekiz, dokuz ve onuncu asırlarda da aynı şekilde devam etmiş, bu dönemler telif açısından oldukça verimsiz geçmiştir. İbâdî fıkıh tarihinin duraklama merhalesi olarak nitelendirebileceğimiz bu dönem Yarubîlerin kuruluşuna (1034/1624) kadar devam etmiştir.

Umman tarihi içinde kaynakların azlığı dolayısıyla hakkında çok az malumata sahip olabildiğimiz bu dönem, Ummanlı tarihçiler tarafından bir nevi görmezden gelinmiştir. Bu dönem, alimlerin baskı altında kalması, kitaplarının yakılması, dini faaliyetlere yönelik baskı uygulanması ve kaosu hakim olması gibi sebepler dolayısıyla tarihçiler tarafından karanlık dönem olarak isimlendirilmiştir.⁶³⁹ Nebhâniler, Ummanlı ve İbâdî olmasına rağmen imâmet yolu ile değil saltanat usulü ile başa geçip bu şekilde devam ettiklerinden ve halka zalimce davrandıklarından dolayı halk tarafından benimsenmemişlerdir. Bu yüzden Nebhâniler dönemi Umman'ın karanlık asırları olarak halkın hafızasına kazınmıştır.

1.4. Canlanma Dönemi

1.4.1. Dönemin Siyasi Olayları

On birinci asrın en önemli olayı Umman'da İbâdî imâmetine dayalı Yarubîler devletinin kurulması olmuştur. Yarubîler dönemi, siyasi parçalanmışlık ve işgallerle boğuşan Umman'ın tekrardan birlik olup yerli bir mücadele başlatarak bağımsızlıklarını kazandıkları ve işgalci Portekizleri ülkelerinden tamamen çıkarttıkları dönemdir. Ülkedeki parçalanmışlık ve kabileler arası çekişmelerin böyle gitmeyeceğini düşünen Rustak medresesine bağlı bölgenin ileri gelen alimleri, Hamîs b. Saîd eş-Şaksî önderliğinde bir araya gelmişler ve ülkenin bağımsızlık mücadelesini başlatacak olan

⁶³⁹ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye 'l-İslâmîyye*, s. 89

Nâsır b. Mürşid'i imam olarak seçmişlerdir (h.1034/m.1624).⁶⁴⁰ Nâsır b. Mürşid, imam olarak seçildikten sonra önceliğini ülkenin birliğine vermiş ve Nizva, Behle ve Nahl şehirlerine seferler düzenleyerek buraları ele geçirmiştir.⁶⁴¹ Ele geçirdiği şehirleri imar eden ve oralarda adaletle hükmeden İmam Nasır, ülkesindeki Portekiz işgaline son vermek için uğraşmış ve iki şehir dışında ülkeyi Portekizlerden temizlemiştir. Ayrıca bu dönemde uzun yıllardır çekişmeli halde bulunan Rustak ve Nizva medreseleri ittifak etmiştir.⁶⁴² Ömrünü ülkenin birliği ve bağımsızlığı uğruna mücadele ederek geçiren Nâsır b. Mürşid yirmi altı sene imâmette kalmış ve Nizva'da vefat ederek oradaki Ubbad Mescidi'ne defnedilmiştir (1059).⁶⁴³

Nâsır b. Mürşid'in vefatı üzerine toplanan ileri gelenler imam olarak Nâsır b. Mürşid'in amcasının oğlu olup Portekizlerle mücadelede önemli bir isim olan Sultan b. Seyf'i seçmiştir. İmam Sultan, seçildikten hemen sonra ülkesinde kalan Hristiyan Portekizleri ülkeden atmak için mücadeleye başlamış ve onun döneminde ülke Portekizlerden tamamen temizlenmiştir.⁶⁴⁴

Bu dönem ile alakalı bahsetmemiz gereken diğer bir bilgi ise ileriki yıllarda Umman ile sıkı ilişkiler tesis edecek İngilizlerin Umman ile ilk irtibatının bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. Hindistan ve Uzakdoğu ticaretinden pay almak için krallığın beraatıyla kurulan ve zamanla İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi konumuna gelen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company), Hürmüz Boğazı'nda Portekizleri yenerek körfezin ve Hindistan yolunun kontrolünü ele geçirmiştir.⁶⁴⁵ Sultan b. Seyf döneminde ülkede refah artmış, fiyatlar ucuzlamış, ticaret canlanmış, ülkede emniyet sağlanmış ve ülke ahalisi rahata kavuşmuştur. Ülke ahalisine karşı mütevazî olup herkes ile yakından ilgilenmeye çalışan Sultan b. Seyf, Nizva'da vefat ederek selefinin yanına defnedilmiştir (1091).⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsi*, s. 47

⁶⁴¹ Abdullah b. Halfân b. Kayser, *Sîretü'l-İmam Nâsır b. Mürşid*, thk. Abdulmecid Hüseyin el-Kaysi, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018, s. 16-18

⁶⁴² Gabbâs, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmiyye*, s. 105

⁶⁴³ Humeyd b. Muhammed b. Rızzık b. Bahyet, *Fethu'l-Mübîn fi Sîreti's-Sedati'l-Bûsâidiyyin*, 6. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016, II, s. 143

⁶⁴⁴ Serhan b. Said el-İzkevî, *Keşfü'l-Gumme, el-Câmi' li-Ahbâri'l Ümme*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, III, s. 223

⁶⁴⁵ Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", DİA, XXII, 294

⁶⁴⁶ Humeyd b. Rızzık, *Fethu'l-Mübîn*, s. 157-158

İmam Sultan'ın vefatının ardından oğlu Bilarab b. Sultan imam olarak seçilmiştir. İmam Bilarab, cömertliği ile meşhur olup bu yüzden kendisine *Ebil-Arap* (Arapların babası) ünvanı verilmiştir. Bilarab, özellikle ilme ve ilim talebesine büyük önem vermekteydi. Onun döneminde resmi eğitim müesseseleri kurulmuş ve ilim talebesi için her türlü kolaylık sağlanmıştır.⁶⁴⁷ Cibrin/Yibrin⁶⁴⁸ şehrini imar eden Bilarab, oraya büyük bir kale inşa ederek Nizva'dan oraya taşınmış ve orada hocalar ve öğrenciler için bir medrese inşa ettirmiştir. Mali destekler vererek öğrencileri ilme teşvik eden Bilarab döneminde ilim artmış ve bu medreseden birçok alim, edip ve fakih yetişmiştir.⁶⁴⁹

Bilarab'ın imam olarak seçilmesinde ilk bakışta gayri meşru bir durum olmamakla beraber bu, imamlığın babadan oğula geçmeye ve imâmetin doğasının değişmeye başladığının işareti olarak kabul edilmiştir. İmamlığın ruhu, bu zamandan itibaren yara almaya başlamış ve imamlık seçimi gerçek kıymetini kaybetmeye başlamıştır. Zamanla bu açılan yol genişlemiş ve peş peşe aynı aileden yedi imam seçilmiştir. Böylece imâmet asli vazifesini kaybederek sadece bir yönetim aracına dönüşme aşamasına girmiştir.⁶⁵⁰

On birinci asrın sonu ve on ikinci asrın başında, İmam Bilarab döneminde Umman'da fitne tekrardan baş göstermiş ve İmam ile kardeşi Seyf b. Sultan arasında sıkıntılar çıkmıştır. Ummanlıların çoğunun Bilarab'ın kardeşi Seyf b. Sultan'a biat etmesiyle Seyf, kardeşine isyan bayrağı açmış ve Umman'ın birçok şehrini ele geçirmiştir. Bilarab ise Nizva ehlinin kendisini şehre kabul etmemesi üzerine inşa ettiği Cibrin/Yibrin şehrine giderek oraya kapanmıştır. Seyf'in burayı muhasara etmesi üzerine çıkan çatışmalarda Bilarab ölmüş ve şehrin ahalisi aman dileyerek teslim olmuştur.⁶⁵¹ Kardeşi Bilarab'ın ölümü üzerine alimler, Seyf'e yapılan birinci biatın geçerli olmadığını, zira o sırada meşru imam olan kardeşine isyan ettiğini ve bunun caiz olmadığını söylemiş, Seyf b. Sultan ise bunun üzerine kendisine yapılan biatı yenilemiştir (1104).

Bölgedeki denizlerde Portekiz nüfuzunun kırılması için mücadele edip Umman'ı imara devam eden Seyf b. Sultan'ın ölümü üzerine onun oğlu II. Sultan b. Seyf imam olarak seçilmiştir (1123).⁶⁵² II. Sultan b. Seyf döneminde Umman'ın deniz gücü artmış

⁶⁴⁷ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 113

⁶⁴⁸ Kaynaklarda bu isim iki türlü de geçmektedir.

⁶⁴⁹ Humeyd b. Rızzık, *Fethu'l-Mübin*, s. 158-159

⁶⁵⁰ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 114

⁶⁵¹ İzkevî, *Keşfü'l-Gumme*, III, s. 224

⁶⁵² *Uman fi Tarih*, s. 377

ve Bahreyn ele geçirilmiştir. İmam Sultan'ın ölümü sonrasında onun yerine geçecek kişi konusunda başlayan çekişmeler gittikçe dallanıp budaklanmış ve ülkeyi iç savaşa kadar sürüklemiştir. Ülke bu dönemde Nâsır b. Mürşid öncesindeki benzer bir kaos dönemi yaşamaya başlamıştır. Halef b. Mübarek el-Hinâi ve Muhammed b. Nâsır el-Gâfirî ile emirleri altındaki kabileler arasında başlayan isyan ülkedeki Hinâvî-Gâfirî ayrımını tetiklemiş ve bu iç savaşlarda iki taraftan ölen insan sayısı kırk bine ulaşmıştır.⁶⁵³

Bu iç savaşlar aynı zamanda ülkedeki imâmet müessesinin sonunu hazırlamıştır. Yarubîler döneminde bir nevi saltanat sistemi ve yönetim aracına dönüşen imâmet müessesesi tedricen yetkinliğini kaybetmiş, Ummanlılar ise asabiyet duygularına kapılarak kabilecilik anlayışına tutunmuşlardır. Yarubîlerin çöküşü ile Umman'daki imâmet müessesesi iktidar gücünü kaybetmiş ve -Azzân b. Kays'ın iki yıllık imâmeti dışında- bundan sonra hiçbir zaman ülkeye tam anlamıyla hakim olamamıştır.⁶⁵⁴

Umman'da yaklaşık yüz yirmi yıl hüküm süren Yarubî devletinin çöküşü ile Umman'da günümüze kadar devam edecek olan Bûsaîdîler hanedanlığının dönemi başlamıştır (1162/1744).

1.4.2. Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri

1.4.2.1. Hicrî On Birinci ve On İkinci Asır

1.4.2.1.1. Abdullah b. Muhammed b. Gassân (v.1045): Alim, fakih ve aynı zamanda vali olan Abdullah, Nizva'da doğdu. Muhammed b. Ömer'den ilim aldı. Nâsır b. Mürşid tarafından Semed kalesine vali olarak atandı ve onun adına ordulara komutanlık etti. Vali olduğu sırada kaleme aldığı *Hızânetü'l-Ahyâr* isimli muâmelât fikhına dayalı bir kitabı bulunmaktadır.⁶⁵⁵

- ***Hızânetü'l-Ahyâr fî Büyu'âti'l-Hıyâr:*** Muâmelât fikhına dair yazma halindeki bu eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunların içinde müellifin el yazması olan nüshada müellif, kitabı üç bölüm halinde kaleme aldığını; birinci bölümün muhayyerlik satışları, ikinci bölümün muhayyerliğin kalkması ve üçüncü bölümün ise ispat ve rehin hakkında olduğunu belirtmektedir. Kitabın içindekiler bölümünden sonra o zamanın en büyük

⁶⁵³ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 120

⁶⁵⁴ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye* s. 121

⁶⁵⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 310-311

alimlerinden olan Hamîs b. Saîd'in kitaba yazdığı bir mukaddime bulunmaktadır. Kitabın sonuna ise kitabı ve müellifi öven kasideler eklenmiştir.⁶⁵⁶

1.4.2.1.2. Hamîs b. Saîd b. Ali eş-Şaksî er-Rustakî (v.1070): Hicrî on birinci asrın en büyük alimlerinden olan ve gerek Umman'da imâmetin yeniden ihyası gerek Portekizlerin ülkeden kovulmasında büyük hizmetleri bulunan Şaksî, Rustak'ta doğmuştur. Kendi bölgesinin alimlerinden ilim almış ve zamanında Rustak medresesinin en büyük alimi olmuştur. Nâsır b. Mürşid'in babasının vefatından sonra onun annesiyle evlenmiş ve Nâsır b. Mürşid'in yetişmesi ve imam olmasında büyük rol oynamıştır. Nâsır b. Mürşid'den sonra imam olan Seyf b. Sultan da Şaksî'nin yanında yetişmiştir.⁶⁵⁷

Kabileler arası çekişmeler ve Portekiz işgali ile karanlık bir dönem yaşayan Umman'da alimler, Şaksî'nin önderliğinde toplanarak imâmetin yeniden kurulması için harekete geçmiş ve Nâsır b. Mürşid'e imam olarak biat edilmiştir.⁶⁵⁸ Bu süreçte Nizva ve Rustak medresesi alimlerin bir araya gelmesine sağlayan Şaksî, aynı zamanda devlette baş kadılık makamını üstlenmiştir. Sadece kadı olarak görev yapmayan alim, ayrıca ülkenin Portekizlerden temizlenmesine bizzat askerin başında durarak katkıda bulunmuştur. Ülkede ıslah hareketinin öncülerinden olan Şaksî, birçok öğrenci yetiştirdi ve ilmi eserler bırakmıştır.⁶⁵⁹

- ***Menhecü't-Tâlibîn ve Belâğu'r-Rağibîn:*** Şaksî tarafından kaleme alınan bu eser, müellifi tarafından yirmi cilt olarak hazırlanmıştır. Müellif, kitabının başında telif sebebini şu cümlelerle anlatmaktadır:

İlme talebin azaldığını, insanların ona rağbetinin zayıfladığını ve ona ulaşmak için gösterilen himmetin eksildiğini görünce aklıma fıkıhın farklı konularını düzenleyip usulünü ve fûrûsunu belirteceğim ve meseleleri özet olarak açıklayacağım bir muhtasar yazma fikri geldi.⁶⁶⁰

Umman'da Yarubî Devleti'nin kuruluşu ve ülkenin siyasi olarak düzene kavuşmasından sonra yazılan bu eser, Yarubî Devleti'nde bir merci haline gelmiş ve

⁶⁵⁶ Sultan b. Mübarek b. Hamed eş-Şeybânî ve Muhammed b. Amir b. Seyf el-Ayserî, *El-Mahtutatü'l-Umaniyye el-Mahfuzatu fî Dari'l-Mahtutati bi-Vizâratî't-Türâsi ve's-Sekâfe*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2015/1436, s. 30

⁶⁵⁷ Hamîs b. Said eş-Şaksî, *Menhecü't-Tâlibîn*, I, s. 8

⁶⁵⁸ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 362

⁶⁵⁹ Hamîs b. Said eş-Şaksî, *Menhecü't-Tâlibîn*, I, s. 11

⁶⁶⁰ Hamîs b. Said eş-Şaksî, *Menhecü't-Tâlibîn*, I, s. 17

neredeyse kanun kitabı muamelesi görmüştür. Yarubî Devleti'nin ilk imamı ve kurucusu olan Nâsır b. Mürşid'i yetiştiren ve imam olarak seçilmesini sağlayan Şaksî'nin bu konumunun, kitabının devlette kanun mesabesinde görülmesinde etkisi olmalıdır. Büyük ilgi gören bu eserin nüshaları özellikle çoğaltılmış ve Umman'ın çeşitli yerlerine dağıtılmıştır. Rivayetlere göre o zamanlarda her kale ya da beldede kitabın tamamı ya da bir kısmı bulunmaktaydı.⁶⁶¹

İmam Sâlimî ve İmam Halîfî gibi büyük alimlerin övgülerine nail olan bu eser, tertibinin güzelliği ile İbâdî fıkhnın en düzenli kitaplarından sayılmaktadır. Eser, meselelere dair İbâdî alimlerin görüşlerini zikretmekle kalmamış, bunun yanında sahâbe, tâbiîn ve diğer mezhep fakihlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Eser bu özelliği ile modern dönemde yazılan karşılaştırmalı fıkıh kitaplarına benzemektedir.⁶⁶² Ziya, *Musannef, Beyânu 'ş-Şer'* gibi mutavvel fıkıh eserlerinden alıntılar yapan Şaksî, yaptığı bu alıntıları tahlil etmektedir.

Eseri diğer kitaplardan ayıran bir diğer özelliği ise kitabın başında müellifin her cüzün hangi konuları içerdiğine dair bir mukaddime koymuş olmasıdır. Bu mukaddimede yirmi cüz ve bunların altında alt başlıklar zikreden Şaksî, kitabına ilim konusuyla başlamakta, akabinde tevhid, velâyet-berâet, tevbe vb. akidevî konulara yer vermekte ve üçüncü cildinden itibaren ise sular bahsi ile birlikte fikhî konulara başlamaktadır.⁶⁶³ Şaksî'nin tertibine göre yirmi cilt olan bu eser, son baskısında Mektebetu Maskat tarafından on cilt olarak basılmıştır.

1.4.2.1.3. Dervîş b. Cuma b. Ömer el-Mahrûkî (v.1086): Dervîş, Edem şehrinde ilim ile meşhur bir ailede dünyaya geldi. İlminin yanında zühdü ve takvası ile meşhur oldu. Sâlih b. Saîd, Mes'ûd b. Ramazan ve Yarubîlerin kurucusu olan İmam Nâsır b. Mürşid'den dersler aldı. Sultan b. Seyf döneminde kendi şehrinin valisi oldu ve şehrin kadılığını yaptı.⁶⁶⁴ Müellifin fıkha dair eserlerinin yanında *el-Fikru ve'l-İtibâr* ile *Tenbihu'l-Gâfil ve Tenşitu'l-Mütesâkil* isimli iki tane matbu züht ve vaaz eseri bulunmaktadır.

⁶⁶¹ Siyâbî, *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, s. 376

⁶⁶² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 204

⁶⁶³ Hamîs b. Said eş-Şaksî, *Menhecü't-Tâlibîn*, s. 17-25

⁶⁶⁴ Said b. Salih el-Kannûbî, *Menhecü'ş-Şeyh Dervîş b. Cuma b. Ömer el-Mahrûkî fî Kitâbihi ed-Delâil ale'l-Levâzimi ve'l-Vesâil*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cil'i-Vaid, 2005/1426, s. 13-19

- ***Câmiu't-Tibyân el-Câmiu li'l-Ahkâmı ve'l-Edyân***: Üç büyük cilt halindeki kitap, fûrû fıkha ait farklı meseleleri ele almaktadır. Müellif, bu kitabında fûrûya ait ahkâmın kaybolmasından korktuğu için onları toplamış ve düzenleyip bablara ayırmıştır. Kitap İbâdî telif geleneğinde adet olduğu üzere başlangıçta akidevî konuları sonrasında ise fikhî konuları ele almıştır.

Müellif, kitapta başta hocaları Sâlih b. Saîd ve Mes'ûd b. Ramazan olmakla birlikte Hamîs b. Saîd ve Ahmed b. Midad gibi birçok alime sorulmuş soru ve verdikleri cevaplara yer vermiştir. Ayrıca müellif, kitabında kendisinden önce yazılmış *Beyanu'ş-Şer*, *Minhacu'l-Adl* ve *Câmiu Ebî Saîd* gibi kitaplardan pasajlar aktarmıştır. Kitap günümüzde üç büyük cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁶⁶⁵

- ***Ed-Delâil ale'l-Levâzimi ve'l-Vesâil***: Müellif, kitabının mukaddimesinde bu kitabı Müslümanların eserlerinden derlediğini ve bunları alim için değil cahil kimse için açıkladığını beyan etmektedir. Bu kitapta İbadet etmek isteyen kimsenin müstağni kalamayacağı şeyleri topladığını ve insanların gençliklerinden yaşlılıklarına kadar ihtiyaç duyacakları şeyleri önem sırasına göre düzenlediğini belirtmektedir.⁶⁶⁶

Kitap, ilim talebi konusu ile başlamakta ve tevhid, sıfatlar, velâyet-berâet gibi konuları ele aldıktan sonra fikhî konuları ile devam etmektedir. Müellif, kitabının muhtasar şekilde olmasına özen göstermiş, İbâdî fikhında mutemet görüşü zikretmekle yetinmiş, kolay bir ibare kullanarak ihtilaflara girmekten kaçınmıştır. Zahit bir yanı olan müellif, kitabında bu alanı eksik bırakmamış ve yer yer vaaz ve nasihatlere yer vermiştir. İbâdîler arasında sevilen ve ihtimam gösterilen bu kitap, birkaç kez basılmış ayrıca bazı alimler tarafından nazım haline çevrilmiştir.

1.4.2.1.4. Halef b. Ahmed b. Abdullah er-Rukayşî (v.1090-1104): Halef, bir fakih olan babasının yanında yetişmiş ve Hamîs b. Saîd'den dersler almıştır. Nâsır b. Mürşid döneminde birden çok bölgede onun valiliğini yapmıştır. Fakih olmasının yanında şair olan Halef'in birçok kasidesi bulunmaktadır.⁶⁶⁷

- ***Misbâhu'z-Zalâm***: Rukayşî, bu eserinde Ahmed b. Nazar'a ait meşhur *Deâim* isimli nazım eserini şerh etmiştir. Dört cüzden oluşan kitapta müellif, beyitlerin dilsel

⁶⁶⁵ Bkz. Derviş b. Cuma b. Ömer el-Mahrûkî, *Câmiu't-Tibyân el-Câmiu li'l-Ahkâmı ve'l-Edyân*, thk. Mahmut b. Seyf b. Said el-Amiri, 1. baskı, 2016/1437

⁶⁶⁶ Derviş b. Cuma b. Ömer el-Mahrûkî, *ed-Delâil ale'l-Levâzimi ve'l-Vesâil*, thk. El-Hac Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelânî, 5. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2016/1437, s. 11-12

⁶⁶⁷ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 178

manalarını açıklamış, bu açıklamaları şiirlerden deliller getirerek desteklemiş, sonrasında ise beyitlerin içerdiği mesele ve hükümlere değinmiştir. Başka alimler tarafından nazım haline çevrilen bu kitap günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.⁶⁶⁸

1.4.2.1.5. Muhammed b. Abdullah b. Cuma b. Abidân (v.1104): On ikinci asrın başlarına kadar yaşayan İbn Abidân, Sâlih b. Saîd'den ilim almış ve Hamîs b. Saîd eş-Şaksî gibi alimler ile aynı asırda yaşamıştır. Sultan b. Seyf ve onun oğlu Bilarab b. Sultan döneminde kadılık yapmıştır. Bilarab tarafından özel ihtimam gösterilen alim, onun yaptırdığı Cibrin kalesinde uzun süre ikamet etmiştir. Âmâ olmasına rağmen asrının en meşhur alimlerinden ve fetva ehlinin önde gelenlerinden olmuştur.⁶⁶⁹ İbn Abidân'ın farklı fıkıh kitaplarında yer alan birçok fetva ve cevabı bulunmaktadır.

- **Cevâhiru'l-Âsâr:** İbn Abidân'ın kendisi bir eser bırakmamasına rağmen fıkıh kitaplarında zikredilen birçok cevap ve fetvası bulunmaktadır. Kendisinden sonra gelen Saîd b. Abdullah b. Mübarek Birâşidî, İbn Abidân'ın cevaplarından bir kısmını derlemiş, fıkıh bablarına göre düzenlemiş ve *Cevâhiru'l-Âsâr* ismini vermiştir.

Yirmi ciltten oluşan bu büyük eser, İbâdî fıkıh geleneğinde adet olduğu üzere ilim talebi, tehvid, velâyet-berâet konuları ile başlamış ve sonrasında taharet babı ile fikhî meselelere giriş yapmıştır. İbadet, muâmelât, münekaahât ve mufarakât konularına genişçe yer veren eser, ana başlıkları bab olarak, onun altında kalanları fasıllar halinde, fasılların altındaki konuları ise mesele başlığı altında ele almıştır. Kitap, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından yirmi cilt halinde basılmıştır.⁶⁷⁰

Ayrıca Umman Kültür Bakanlığı'nda halen mahtut halde bulunan ve yine İbn Abidân'ın fikhî meseleleri dair cevaplarını içeren *Cevâbâtü İbn Abidân* isimli bir eser bulunmaktadır.⁶⁷¹

1.4.2.1.6. Saîd b. Beşir b. Muhammed es-Subhî (v.1150): Meşhur fakih Saîd, Hamrâ'da âmâ olarak doğdu. Sonra Nizva'ya taşınarak oranın alimlerinden dersler aldı. İlim aldığı hocalarının içinde İbn Abidân, Halef b. Sinan gibi alimler vardı. Bir müddet Cibrin kalesinde ilim öğrenen Subhî, Nizva'ya dönerek oranın kadısı oldu. Zamanın alimleri tarafından sözü dinlenen ve saygı gösterilen alim, sünnetlerin ihyası ve bidatlerin ortadan

⁶⁶⁸ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 178

⁶⁶⁹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, III, s. 130

⁶⁷⁰ Bkz. Muhammed b. Abdullah b. Abidân, *Cevâhiru'l-Âsâr*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986/1406

⁶⁷¹ Râşidî, *Neşetü't-Tedvini li'l-Fıkhi*, s. 138

kaldırılması için uğraştı. Küçük risaleleri dışında kendi kaleme aldığı bir eseri bulunmayan Subhî'nin fıkıh kitaplarında zikredilen birçok fetva ve cevabı bulunmaktadır.⁶⁷²

- ***Kitâbu'l-Câmi'l-Kebir min Cevâbâtî'l-Allame Saîd b. Beşir es-Subhî***: Kaleme aldığı küçük risaleleri dışında bir eseri bulunmayan Subhî'nin fikhî meselelere dair verdiği cevaplar Sâlim b. Hamed b. Süleyman el-Harisî tarafından derlenmiş ve *Kitâbu'l-Câmi'l-Kebir min Cevâbâtî'l-Allame Saîd b. Beşir es-Subhî* ismi ile kitaplaştırılmıştır. Kitap usûlu'd-dine ait meseleler ile başlamakta, sonrasında ise taharet ve namaz babı ile fikhî meselelere girmektedir. İbadet bahislerinden sonra nikah, talak ve miras konularına değinmekte, sonra muâmelâta ait fasıllara geçmektedir. Son cildinde ise vakıflar, davalar, cihad ve âdâb gibi konulardan bahsederek bitirmektedir. Kitap, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından üç cilt halinde basılmıştır.⁶⁷³

1.4.3. Değerlendirme

Bu asırda Umman halkı, alimler öncülüğünde tekrar birlik olarak İbâdî imâmetini ihya etmeyi başarmış, ülkeyi tek bayrak altında toplamış ve Yarubîler devletinin kurulması ile birlikte işgalci Portekizleri ülkeden çıkartmışlardır. Kabileler arası çekişmeler son bulduğu gibi iki farklı ilmî ekol olan Nizva ve Rustak medresesi arasındaki ihtilaf da son bulmuştur. Bu kurtuluş hareketini alimlerin başlatması ve özellikle Nâsır b. Mürşid'i yetiştiren ve imâmet hareketinin öncüsü olan Hamîs b. Saîd eş-Şaksî'nin devlette baş kadılık gibi yüksek bir makama gelmesi, Umman'da alimlerin önünün açılmasını sağlamış ve telif hareketini tekrar başlatmıştır. Öncesinde gerek kabileler arası savaşlar gerek işgalci Portekiz ile devam eden çatışmalar dolayısıyla kendilerini geliştirmeye ve eser kaleme almaya vakit bulamayan alimler, bu dönemde kitap telifine ve gerek kendilerini gerek öğrencilerini yetiştirmeye fırsat bulabilmişlerdir. Umman'ın altın çağı olarak nitelendirilen Yarubîler, son zamanlarına doğru ise kendi içinde saltanat mücadelesine düşmüş, bu durum Yarubîlerin zayıflaması ve nihayet ortadan kalkmasına yol açmıştır.

⁶⁷² Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 64

⁶⁷³ Bkz. *Kitâbu'l-Câmi'l-Kebir min Cevâbâtî'l-Allame Saîd b. Beşir es-Subhî*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986/1407

Gerek Yarubîlerin kurucusu Nâsır b. Mürşid'in gerek halefi olan Sultan b. Seyf'in alimlerin yanında yetişmiş olması gerekse de bu ikisinden sonra gelen Bilarab b. Sultan'ın medreseler kurarak ilme ve ilim ehline değer vermesi Umman'da ilmî hayatı canlandırmıştır. Burada dikkati çeken diğer bir nokta ise bu asırda eser kaleme alan alimlerin birçoğunun aynı zamanda valilik ya da kadılık gibi siyasi bir görevi beraberinde yürütüyor ve devlet içinde aktif rol alıyor oluşudur. Bu dönemde yukarıda hayatını zikrettiğimiz alimlerden Abdullah b. Muhammed, Semed vali ve kadılığı, Hamîs b. Saîd, devletin baş kadılığı, Derviş b. Cuma, Edem kadılığı yapmış, Halef b. Ahmed ise birden çok şehirde kadılık yapmıştır. Bu durum Yarubîlerin selefleri olan Nebhânîlerin aksine alimlere siyasi düzen içinde yer verdiğini ve devletin temellerini şer'î otorite üzerine kurduğunu göstermekte, ayrıca bir zulüm dönemi olarak nitelenen Nebhânîlerin yanında Yarubîlerin İbâdîler tarafından bu kadar çok sevilip benimsenmesinin sebebini açıklamaktadır. Halkın Yarubîleri bu kadar benimsemesinin diğer bir sebebi ise Nebhânîler, İbâdî olmalarına rağmen saltanat rejimi ile hüküm sürmüş ve imamlar ile sürekli mücadele halinde olmuşken Yarubîlerin bizzat alimler tarafından İbâdî imâmetinin imamları olarak seçilmesini ve Nebhânîlerin aksine gerek halk gerek alimler ile barışık yaşamasını gösterebiliriz.

Bu dönemde kaleme alınan eserlere baktığımızda ansiklopedik eser türünün bir örneği olarak Şaksî'nin yirmi ciltlik *Menhecû't-Tâlibîn* isimli eserini görmekteyiz. Devlette büyük etkinliği olan Şaksî'nin mahkemelerde başucu kitabı olarak kabul edilen bu eseri, müellifi tarafından kitabın başına konulan bir fihrist ile diğer ansiklopedik eserlerden ayrılmaktadır. Bu kitap ayrıca mukayeseli fikhın erken dönem temsilcilerinden sayılmaktadır.

Bu dönemde dikkat çeken diğer bir tür ise cevâbât-fetâvâ türüdür. İlk örneğini Kudemi'ye ait cevapların toplandığı *el-Câmiu'l-Müfid* isimli derlemede gördüğümüz bu türün benzer örneklerini İbn Abidân ve Subhî'de görmekteyiz. Ancak bu dönemdeki eserleri öncekilerden ayıran nokta, bu alimlerin kazâ görevi ile meşgul olmaları dolayısıyla hiç eser telif edememiş olmaları, onların fetva ve cevaplarının sonradan gelenler tarafından kitaplaştırılmış olmasıdır. Bu kitaplar sayesinde o dönemde yaşamış insanların problemleri, merak ettikleri konular hakkında, ayrıca bu alimlerin fetva yöntemleri hakkında değerli bilgiler edinilebilir. İbn Abidân'a ait *Cevahiru'l-Âsâr* isimli eserin yirmi cilt olmasına rağmen ansiklopedik eserler yerine bu literatür içinde zikrettik.

Zira bu eser ansiklopedik türde yazılmış eserlerin sistematığına sahip olmayıp fetva ve cevaplardan oluşmaktadır.

Bu dönemde bir önceki dönem olan duraklama devrinin bittiğini ve ilmî faaliyetin tekrar canlanmaya başladığını görmekteyiz. Alimlerin aynı zamanda devlet kademelerinde görev almaları eser telifini olumsuz anlamda etkilemiş olsa da bu dönemde, Nebhânîler devrinde yaşanan duraklama hali sona ermiş, eser telifleri çoğalmıştır. Alim sayısına göre yazılan eserlerin oranlarının düşüklüğünün sebebinin ise bu dönemde ulemanın devlette aktif görev almaları olduğunu düşünmekteyiz. Zira kadı ve valilerin büyük oranda bu alimler arasından seçilmesi onların halk üzerinde oluşturdukları tesiri artırmakla birlikte eser telifi için vakit ayırmalarını zorlaştırmıştır. Verdiği fetvalar yirmi ciltlik kitap oluşturacak kadar ilmî bulunan İbn Abidân gibi alimlerin müstakil eser telif etmemiş olmaları bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

1.5.Modern Dönem

1.5.1. Dönemin Siyasi Olayları

Bûsaîdî hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Saîd, Yarubî devleti sırasında Sohar şehrinin valisi idi. Bölgeyi Nadir Şah'ın gönderdiği Fars kuvvetlerine karşı savunmada başarılı olan ve halka iyi davranan Ahmed b. Saîd, bu başarıları ve halk desteği sayesinde şehirleri tek tek ele geçirerek Umman'a hakim olmuştur (1157/1744).⁶⁷⁴ Bu dönemde İranlılar Osmanlıların elindeki Bahreyn'e saldırarak orayı ele geçirmişti. İmam Ahmed bu savaş sırasında Osmanlılara yardım etmek ve İranlıları Bahreyn'den çıkartmak için oğlu Hilal komutasında bir donanma göndermiş ve Bahreyn kurtulduktan sonra oğlunu geri çağırarak Bahreyn'i Osmanlılara bırakmıştır.⁶⁷⁵ Bu yardım hala Ummanlılar arasında hatırlanmakta ve Osmanlı ile iyi ilişkiler kurduklarının delili olarak zikredilmektedir.

Ülkedeki parçalanmışlığa son verip ülkeyi İran boyunduruğundan kurtaran Ahmed b. Saîd, donanmasını güçlendirerek ülkesini bölgesel bir güç haline getirmiş, ayrıca kuzey Afrika'da eskiden Umman'a bağlı olan bölgelerde tekrar Umman

⁶⁷⁴ *Uman fi Tarih*, s. 407

⁶⁷⁵ *Tânî, Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 62

hakimiyetini sağlamıştır. İmam Ahmed, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nden gelen Maskat'ta bir merkez kurma isteğini de reddetmiştir.⁶⁷⁶

İmam Ahmed'in ölümü (1198/1783) sonrasında yerine oğlu Saîd b. Ahmed geçmiş, ancak adaletli davranmamış ve halk kendisinden hoşnut olmamıştır. Kısa bir süre sonra Saîd'in oğlu Hamed, sultanlığı babasından almıştır.⁶⁷⁷ Yönetimi oğluna devreden Saîd, imamlık vasfını bırakmamıştır. Bu durum, Saîd ölene kadar böylece devam etmiş ve Saîd'in ölümünden sonra yeni bir imam seçilmemiştir. Böylece imamlık ve sultanlığı aynı anda kendisinde deruhte etme devri bitmiş, bundan sonra Bûsaîdî hanedanından başa geçenler "Seyyid" ya da "Sultan" vasfını taşımışlardır.

Maskat'ın Umman'ın dış dünyaya açılan kapısı olduğunu bilen ve Maskat'ın ticari öneminin farkında olan Hamed, başkenti Maskat'a taşımış ve Maskat o günden bugüne Umman'ın başkenti olarak kalmaya devam etmiştir. Babasının kötü yönetiminin izlerini silmeye çalışan Hamed, her sene Umman'ı baştan sona dolaşarak halkın sıkıntılarını gidermeye çalışmış ve başa geçtikten üç sene sonra vefat etmiştir (1792).⁶⁷⁸ Bu dönemde imam vasfını taşıyan Saîd'in Rustak'ta yaşamaya devam etmesi aynı zamanda Hamed'in sultan vasfı ile Maskat'ta hüküm sürüyor olması Umman-Maskat⁶⁷⁹ ayrımını iyice belirginleştirmiştir. Bu iki ayrı bölge Sultan Kâbus (1970-2020) tarafından birleştirilene kadar bu ayrım ülke içinde sıkıntılara sebep olmuştur. Bu şekilde ülkede geleneksel ve dini bir merkez olan Nizva, iç bölgelerde başkent olurken sahildeki Maskat şehri, siyasi ve ticari başkent olmuş ve böylece ülke bir kez daha siyasi anlamda bölünmüştür.⁶⁸⁰

Hamed'in ölümü üzerine onun amcası ve hala yaşamakta olan Sultan Saîd'in kardeşi Sultan b. Ahmed başa geçmiştir. Onun döneminde Körfez bölgesi İngiliz-Fransız çatışmasına sahne olmuş ve bu iki devlet Umman ile ilişkilerini sağlamlaştırmak istemiştir. Bu çatışmadan ülkesi lehine faydalanmak isteyen Sultan, İngiltere ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın önemli bir sonucu da Umman'ın başkenti Maskat'ta İngiltere'nin resmi bir temsilci bulundurmasının ilk defa kabul edilmesidir.⁶⁸¹ Seyyid Sultan, Bahreyn, Hürmüz, Şehbar, Kişb ve Bendarabbas'ı ülkeye katmış ve o

⁶⁷⁶ Gabbâs, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 131-132

⁶⁷⁷ Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân Bi-sireti Ehli Uman*, II, s. 183-187

⁶⁷⁸ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 96-97

⁶⁷⁹ Umman'dan kasıt iç bölgeler iken Maskat'tan kasıt sahil kesimleridir.

⁶⁸⁰ Gabbâs, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 137

⁶⁸¹ *Uman fi Tarih*, s. 427

sırada Necid bölgesinden gelen Vehhabî akımına karşı da mücadelelerde bulunmuştur.⁶⁸² Sultan b. Ahmed korsanlarla yaptığı bir deniz savaşı sırasında şehit düşmüş (m.1804) ve ölümünden sonra ülke onun iki oğlu Saîd ve Sâlim tarafından yönetilmiştir. Bu ikili yönetim Sâlim b. Sultan'ın vefatına kadar devam etmiştir.⁶⁸³

Saîd b. Sultan devri Umman tarihi içindeki en parlak dönemlerden biri sayılmakta olup Seyyid Saîd, yakın dönem Umman tarihinin en önemli şahsiyetleri arasında gösterilmektedir. Umman'da en uzun süre (elli yıl) sultan olma vasfının iki kişi taşımaktadır. Bunlardan biri Seyyid Saîd (1806-1856) diğer ise yakın zamanlarda vefat eden Sultan Kâbus'tur. (1970-2020) Sultan Saîd döneminde Umman'ın nüfuz alanı en büyük sınırlarından birine ulaşmış; Doğu Afrika kıyıları, Zengibar, Komor adaları ve körfezde bulunan birçok adada Umman hakimiyeti tesis edilmiştir. Seyyid Saîd, uluslararası alanda saygın bir yer edinmiş ve dünyanın tanınan yöneticileri arasında yer almıştır.⁶⁸⁴ Bu dönemde Umman'a yönelik Vehhabî akınları sürekli olarak devam etmiş ve bu durum Seyyid Saîd'i zor durumda bırakmıştır. Osmanlı destekli Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Dir'îye'yi ele geçirerek Vehhabî tehlikesini ortadan kaldırması ile Umman rahatlamış ve Umman-Hicaz ilişkileri Osmanlı'nın körfez siyaseti sayesinde tekrar düzelmiştir. Seyyid Saîd'in hacca gittiği sırada Osmanlı idarecileri ile görüşmesi ve o sırada Cidde valisi olan Hasib Paşa'ya yazdığı mektuptaki “*Biz işlerimizi daima Devlet-i Aliyye ile uyum içinde yürütürüz*” ifadesi Umman-Osmanlı ilişkisi açısından önem ifade etmektedir.⁶⁸⁵

Seyyid Saîd uzun yolculuklara çıkacağı zaman Maskat'a oğlu Süveyni'yi, Zengibar'a ise diğer oğlu Macid'i bırakmaktaydı. Bu yüzden Seyyid Saîd'in ölümü (m.1856) üzerine her ikisi de kendi bölgesinde Sultan olarak kalmak istemiş, araya giren İngiliz hükümeti ise iki kardeşin arasını bularak her ikisine de sultan unvanını vermiştir.⁶⁸⁶ Zengibar'ın ekonomik anlamda daha güçlü olmasından dolayı Macid'in kardeşi Süveyni'ye her yıl kırk bin altın ödemesi kararlaştırılmış, ancak Sultan Macid kısa bir süre sonra bu ödemeyi yapmamaya başlamıştır. Bunun akabinde Zengibar üzerine sefer yapmak isteyen Süveyni'nin orduları, İngiliz ordusu tarafından durdurulmuş ve

⁶⁸² Mustafa L. Bilge, “Bû Saîd Hânedanı”, *DİA*, VI, 339

⁶⁸³ Humeyd b. Rızzık, *Fethu'l-Mübin*, s. 364-368

⁶⁸⁴ *Uman fi Tarih*, s. 431-432

⁶⁸⁵ Bilge, “Uman”, 142

⁶⁸⁶ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 149

anlaşmaya zorlanmıştır. İki kardeş arasındaki sıkıntılar İngiltere ve Fransa tarafından Sultan Süveyni'ye haber bile verilmeden imzalanan ve iki ülkenin ayrı ve bağımsız birer ülke olarak tanınmasına karar veren antlaşmaya kadar devam etmiştir.⁶⁸⁷ Böylece Seyyid Saîd zamanında tarih boyunca en geniş sınırlarına ulaşan Umman⁶⁸⁸ ikiye bölünmüş ve ekonomik olarak Afrika'dan gelen gelirleri kaybeden ülke, bunun üstüne bir de iç karışıklıklar ile uğraşmak durumunda kalmıştır.

Sâlim b. Süveyni 1865 yılında babası Süveyni'yi öldürerek onun yerine geçmiştir.⁶⁸⁹ İngilizler tarafından sultan olarak tanınmış olmasına rağmen babasını öldürerek tahta geçtiği için halk tarafından sevilip benimsenmemiştir. Bu sırada ülkenin iç kesimlerinde güçlü halde bulunan İbâdîler, tekrardan İbâdî imâmeti için çağrıda bulunmuşlar ve bunun için Bûsaîdî hanedanın kurucusu İmam Ahmed'in soyundan gelen Azzân b. Kays'ı imam olarak aday göstermişlerdir. İbâdî alim ve ileri gelenleri tarafından başlatılan bu hareket, şehirlerin tek tek Sultan Sâlim'in elinden çıkması ve en son başkent Maskat'ın Azzân'ın kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ile son bulmuş, 1868 yılında Maskat'ta Azzân b. Kays'a imam olarak biat edilmiştir.⁶⁹⁰

Bu savaş sırasında müttefikleri olan Sâlim'i kurtarmak isteyen İngiliz kuvvetleri Sâlim'in hızlı çöküşü dolayısıyla bu emelini gerçekleştirememiştir.⁶⁹¹ Azzân'ın imam olarak başa geçmesi ile Umman'da tekrardan İbâdî hakimiyeti başlamış ve imamlık ve sultanlığı son defa kendisinde deruhte edecek olan kişi başa geçmiştir. İbâdîler tarafından gerçekleştirilen ve dini bir boyut taşıyan bu devrimin akabinde alimler toplanmış ve ülke klasik İbâdî imâmet usulüne göre yönetilmeye başlanmıştır. Ülkenin eski yöneticileri ve zorba kimselerin malları devlet tarafından müsadere edilmiştir. İç bölgelerde uzun yıllar bu devrimin hazırlıklarını yapmış olan Saîd b. Halfân el-Halîlî, baş kadı olmakla beraber önemli kararların alınmasında da yetkili merci olmuştur.⁶⁹²

Son İbâdî İmâmet tecrübesi olan bu dönem çok devam etmemiş ve devrim sonrasında ülkeyi terk eden Bûsaîdî hanedanından Seyyid Türki b. Saîd, babalarının tahtını tekrar ele geçirmek için harekete geçmiştir. Azzân'ın politikalarını beğenmeyen

⁶⁸⁷ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 201-205

⁶⁸⁸ *Uman fi Tarih*, s. 448

⁶⁸⁹ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 152

⁶⁹⁰ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 153

⁶⁹¹ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 217

⁶⁹² Robert Geran Landen, *Uman münzü 1856 Mesiran ve Masiran*, trc. Muahmmmed Emin Abdullah, 5. baskı, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1994, s. 349-351

İngiltere'nin desteğiyle kısa sürede Maskat'a kadar gelerek orayı da ele geçiren Türki b. Saîd, İmam Azzân b. Kays'ı öldürerek İbâdî imâmetine son vermiştir (1870).⁶⁹³ Bu şekilde İbâdî imâmeti son bulmuş ve İmâmet ileriki tarihlerde Umman'ın iç bölgelerinde tekrar ihya edilmeye çalışılsa da hiçbir zaman Umman'ın tamamına egemen olacak seviyeye ulaşamamıştır.

Türki b. Saîd 1888 yılında ölmüş ve yerine oğulları arasında en çok sevileni olan Faysal geçmiştir. İngiltere yeni sultanı kabul etmeden önce önüne Umman'ı ticari olarak İngiltere'ye bağlayacak anlaşmalar koymuş ve bunların kabulünden sonra sultanlığını onaylamıştır.⁶⁹⁴ Faysal b. Türki zamanında Hinâvî kabileleri imâmet sistemine destek babında ülke genelinde bir isyan başlatmıştır. Bu isyan sırasında Maskat'ın etrafındaki şehirler düşmüş, başkent kuşatılmış ve Sultan Faysal ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. İsyancılar para dağıtılarak geri gönderilmiş ancak Faysal hem tüccarlara hem de İngiltere'ye yüklü miktarlarda borçlanmak zorunda kalmıştır.⁶⁹⁵

1.5.1.1.Son İmâmet Denemesi

Ülkenin gidişatından rahatsız olan İbâdî çevreler imâmeti tekrar aktif hale getirmeye karar vermiş ve Umman'ın büyük alimlerinden biri olan İmam Nureddin lakaplı Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî'nin liderlik yaptığı hareket 1913 yılında Sâlim b. Râşid el-Harûsî'yi imam olarak seçmiştir. Bu hareket kısa sürede Umman'ın büyük bir kısmını ele geçirmiştir.⁶⁹⁶ Bu sırada hasta olan Sultan Faysal, İmam Sâlim'in askerleriyle savaşmadan ölmüş ve oğlu Teymur b. Faysal, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik ve siyasi sıkıntılarla boğuşan bir Umman'ı devralarak başa geçmiştir. Sultan Teymur, bu harekete karşı mücadele etmeye çalışmış, ancak imam taraftarları ilerlemeye devam etmiştir. Bu sırada önce hareketin müessisi Sâlimî ölmüş (1914), bir müddet sonra ise İmam Sâlim öldürülmüştür (1919). İmam Sâlim'in ölümü üzerine Muhammed b. Abdullah el-Halîlî yeni imam olarak seçilmiş ve ona biat edilmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹³ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 157-158

⁶⁹⁴ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 161

⁶⁹⁵ Açikel, "Umman'da Sosyoekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi", s. 17

⁶⁹⁶ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 161

⁶⁹⁷ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 166-167

İmamlık ve sultanlık arasında yaklaşık beş yıl süren barış çabaları nihayet meyvesini vermiş ve iki taraf arasında Seeb⁶⁹⁸ anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Umman resmi olarak iki parçaya bölünmüş ve Maskat olarak bilinen sahil kesimleri sultan tarafından idare edilirken Umman olarak bilinen iç kesimler imâmet yönetimi tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemin bir diğer önemli olayı ise Umman tarihinde ilk defa bakanlar kurulunun kurulmuş olmasıdır.⁶⁹⁹

Sultan Teymur b. Faysal, 1932 yılında oğlu lehine tahttan çekilmeye karar vermiş ve bu isteğini belirten bir mektubu Maskat'taki İngiliz temsilciliğine göndermiştir.⁷⁰⁰ Babasını çekilmesi ile tahta oturan yirmili yaşlardaki Sultan Saîd b. Teymur, babasının aksine İngilizlerle uyum içinde çalışmış ve onların isteği üzerine bakanlar kurulunu dağıtarak sadece hazine ve adalet bakanlıkları için iki bakan atayarak hükümetini oluşturmuştur.⁷⁰¹ Bu sırada iç bölgelerde Muhammed b. Abdullah el-Halîlî liderliğindeki imamlık ise klasik usulleri üzerine vali ve kadı atayarak kendi yapılanmasını oluşturmuş, ancak tedricen içine kapanarak bir nevi uzlet hali yaşamaya başlamıştır.⁷⁰²

Ülkesinin dış ilişkilerini geliştirmek isteyen Sultan Saîd, 1938 yılında uluslararası bir geziye çıkmış ve bu gezisinde sırayla Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve son olarak Hindistan'a gitmiş, buralarda devlet başkanlarıyla görüşmüştür. Sultan Saîd, bu gezi ile Amerika'ya giden ilk Arap hükümdar olmuştur.⁷⁰³ Sultan Saîd döneminde İngilizlerle bir imtiyaz anlaşması yapılmış ve İngilizlere Umman topraklarında petrol arama hakkı verilmiştir.⁷⁰⁴ Ancak İmam Halîlî, iç bölge (Umman) toprakları üzerinde verilen bu imtiyazları kabul etmemiş ve bu durum İmamlık ile Suudi Arabistan'ın yakınlaşması sonucunu doğurmuştur. Seeb anlaşması ile nispi bir istikrar sağlayan imamlık-sultanlık ilişkileri 1950 yılına kadar bu şekilde devam etmiş ancak bu yıllarda Suudi Arabistan ve Umman arasındaki petrol anlaşmazlıklarından dolayı bozulmuştur.⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ Ülkenin başkenti Maskat'ın vilayetlerinden birisinin ismi.

⁶⁹⁹ *Uman fi Tarih*, s. 456-457

⁷⁰⁰ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 167

⁷⁰¹ Gerek Sultan Teymur'un İngilizlerin izni olmadan tahttan bile çekilememesi gerek halefi olan Sultan Saîd'in onların dediklerinden çıkmaması, ülkede o dönemde hissedilen İngiliz etkisini göstermesi açısından önemlidir.

⁷⁰² Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 307

⁷⁰³ *Uman fi Tarih*, s. 457

⁷⁰⁴ Landen, *Uman münzü 1856 Mesiran ve Masıran*, s. 474

⁷⁰⁵ Landen, *Uman münzü 1856 Mesiran ve Masıran*, s. 472

Suudi Arabistan, statüsü Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suud arasında belirsiz bir bölge olan Büreymi vahasını işgal etmiş, bunun üzerine toplanan Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve İngiliz kuvvetleri, Suud askerlerini kuşatmıştır. Suud'un ortak hareket tekliflerini reddeden İmam Halîlî, bu sıkıntının çözümü için Sultan Saîd'in kuvvetleri ile beraber davranmaya karar vermiştir. Ordusunu hazırlayan Sultan Saîd, İngilizlerin araya girmesi ile saldırmaktan vazgeçmiş ve bu sıkıntı İngilizlerin aracılığıyla çözülmüştür.⁷⁰⁶

Bu kriz devam ederken İngilizler İmamlık topraklarında petrol bulmuş ve bu durum İmam Halîlî'nin ölümü (1954) ve Galip b. Ali'nin yeni imam seçilmesine denk gelmiştir. Yeni imamla beraber strateji değiştiren imamlık, bu meseleyi askeri olarak çözmeye karar vermiştir. İmamlık topraklarının İngiliz petrol şirketleri ile Aramco (Arap-Amerikan Petrol Şirketi) arasındaki petrol çekişmelerine sahne olması, itikadî anlamda birbirine zıt olan İbâdî imamlık ile Vehhabî Suud kuvvetlerinin beraber hareket etmesine yol açmıştır.⁷⁰⁷ Böylece ülke tarihinde önemli bir yer kaplayan *Cebel-i Ahdar*⁷⁰⁸ iç savaşı resmen başlamıştır. Sultanlığı destekleyen İngiliz kuvvetleri, imamlığa ait bölgelere hava saldırıları düzenlemiş ve imamlığın başkenti Nizva, İngiliz destekli sultanlık kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir.⁷⁰⁹ İmam Galip ve kardeşi Talip önce Kahire'ye oradan da Suudi Arabistan'a geçerek onların desteğiyle bir ordu kurmuşlar ve ülkeye sızarak bazı şehirleri ele geçirmişlerdir. Buna karşı koyacak kuvvete sahip olmayan Saîd, İngiliz yardımı ile bu kuvvetlere karşı savaşmış ve 1959 yılında sultanlık-İngiliz kuvvetleri gerilla faaliyetleri de dahil olmak üzere bu girişimi etkisiz hale getirmeyi başarmıştır.⁷¹⁰

Sultan Saîd döneminde yaşanan diğer bir önemli olay ise ülkenin Zufar vilayetindeki ayaklanma olmuştur. *Cebel-i Ahdar* savaşından sonra ülkenin güneyinde Yemen'e komşu olan Zufar vilayetinde halk vergilerin çokluğu, iş imkanlarının ve genel hizmetlerin azlığı ve hayat pahalılığını gerekçe göstererek ayaklanmıştır. İlk başlarda bir halk hareketi olarak ortaya çıkan ve "Zufar Özgürlük Cephesi" adını alan hareket, Güney Yemen'de Marksist bir yönetimin kurulmasıyla politik anlamda değişikliğe uğramıştır.

⁷⁰⁶ Gabbâs, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 311-312

⁷⁰⁷ Gabbâs, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 313

⁷⁰⁸ Bu iç savaş ülkenin en yüksek dağı olarak bilinen ve havası dolayısıyla Umman'da yetişmeyen birçok bitkinin yetişebildiği Cebel-i Ahdar (Yeşil Dağ) çevresinde gerçekleştiği için bu ismi almıştır. Ayrıca İmam ve maiyeti şehirleri terk ettikten sonra bu dağa sığınarak gerilla faaliyetlerine devam etmişlerdir.

⁷⁰⁹ Tâni, *Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 200

⁷¹⁰ Açikel, "Umman'da Sosyoekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi", s. 24

Yemen'deki gelişmelerden hem askeri anlamda hem de politik olarak etkilenen isyan hareketi, 1967 yılında adını “Umman ve Arap Körfezi Halk Kurtuluş Cephesi” olarak değiştirerek Marksist ve Leninist ideolojiyi referans alan bir devrim konseyi oluşturmuştur.⁷¹¹ Bu değişiklik üzerine hedef bölgesini Umman'dan bütün Körfez topraklarına çıkartan hareket, benimsediği ideoloji sayesinde isyanı baştan beri destekleyen Suudi Arabistan ve Mısır'ın desteğini kaybetmiş, onların yerine Çin ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenmeye başlamıştır.⁷¹² Böylece bölgesel bir isyan olarak başlayan Zufar isyanı, Maskat Sultanlığı'nın İngiltere ve Amerika tarafından desteklenmesi, isyancıların ise Sovyetler Birliği ve Çin tarafından destek görmesi ile çift kutuplu dünyanın çekişme noktasına dönüşmüştür.

1.5.1.2.Sultan Kâbus Dönemi

1970 yılında İngiliz destekli kansız bir saray darbesi ile babasını deviren Sultan Kâbus, Zufar meselesini çözmek için beş aşamalı bir plan geliştirmiş ve ilk olarak tahta çıktığı yılı af yılı ilan ederek babası döneminde isyana katılanların affedildiğini duyurmuştur. Sonrasında Zufar bölgesinin özel statüsünü kaldırmış, ülke çapında genel bir kalkınma başlatmış ve Arap ülkesi olma kimliğini güçlendirerek Arap ülkelerinin isyancılara verdiği desteği azaltmayı hedeflemiştir.⁷¹³ Af yasasına rağmen teslim olmayanlara karşı etkili bir silahlı mücadele yürüten Sultan Kâbus, bu konuda İngilizlerden destek talebinde bulunmuştur. İngilizler ise bu konuda gayet akılcı bir politika izleyerek *Cebel-i Ahdar* savaşında Ürdün'den asker getirttikleri gibi Zufar ayaklanmasının bastırılması için İran ve Pakistan'dan asker getirtmiştir.⁷¹⁴ Gelen destek kuvvetleri ile isyanı tamamen bastıran Sultan Kâbus, bu sayede ülke içindeki otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Ülkenin uzun yıllardır sıkıntı çekmesine sebep olan Umman-Maskat ayrımını kaldırarak ülkeyi birleştiren Sultan Kâbus, resmi adı “Maskat ve Umman Sultanlığı” olan ülkenin adını “Umman Sultanlığı” olarak değiştirmiştir. Ülke içinde birleştirici politikalar izleyen Sultan Kâbus, isyancıların af talebinden yararlanan kesimini kazanmaya çalışmış,

⁷¹¹ Ayhan, “Oman Sultanlığı”, s. 16

⁷¹² İbrahim Muhammed İbrahim Şehdad, *Es-Sıra 'üd-Dâhili fî Uman Hilale'l-Karnı'l-İsrîn, 1913-1975*, 1.baskı, Doha/Katar: Daru'l Evzai, 1989, s. 273

⁷¹³ İsmail Numan Telci-Rümeysa Ayverdi, “Sultan Kâbus'un Mirası ve Umman Siyasetinde Yeni Dönem”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, 238 (2020): 5

⁷¹⁴ Yenigün, “Umman Rönesansı 1970-2020”, s. 4

onlara devlet idaresinde görev vermiş, hatta bunlardan bazıları yönetici konumlarına gelerek ülkenin kalkınmasında Sultan’a destek ve yardımcı olmuşlardır.⁷¹⁵ *Cebel-i Ahdar* iç savaşı sırasında imam olan Galip’in ülkeye dönmesi durumunda kendisine dini lider olarak saygı gösterileceğini belirten ve imamın kardeşine bakanlık teklif eden Sultan Kâbus, İmam Galip ülkeye dönmese bile bu uzlaşma çabaları sayesinde birçok kesimin rejime bakışı konusunda olumlu değişikliklere yol açmıştır.⁷¹⁶ Sultan Kâbus, göreve geldikten sonra ülkedeki parçalanmışlığın tezahürlerini ortadan kaldırma ve milli birliği sağlama adına babası döneminde gerek iş bulmak için gerek siyasi ihtilaflar yüzünden Umman’ı terk edip başka ülkelere göç eden vatandaşlarına çağrıda bulunmuş ve onları ülkelerine dönmeye davet etmiştir. Ayrıca gençler için yeni iş imkanları oluşturmuş ve halkın aşama aşama yönetime katkıda bulunmasını sağlamak için demokratik yöntemler uygulamıştır.⁷¹⁷

Ülkesini kemer sıkma politikaları sayesinde dış borçlar konusunda iyi bir noktaya getiren ancak bu yüzden ülkenin imar faaliyetlerini tamamen ihmal eden Sultan Saîd, oğlu Kâbus’a her anlamıyla tükenmek üzere olan bir ülke bırakmıştır. Sultan Kâbus’un göreve geldiği sırada ülkede sadece birkaç ilkokul, bir ortaokul, bir hastane ve üç kilometrelik asfalt yolun oluşu, İngiltere dışında hemen hemen hiçbir ülke ile dış ilişkisinin olmaması ve güneş gözlüğü kullanmanın bile yasak oluşu ülkenin o zamanki durumunu göstermesi açısından önemlidir.⁷¹⁸ Ayrıca Sultan Saîd döneminde ülke, büyük oranda İngiliz müsteşarlar aracılığıyla yönetildiğinden ülke diplomasisi çok zayıf, resmi ve siyasi kurumlar yok denecek durumda ve ülke yönetiminde görev alabilecek tecrübeli kişi sayısı çok azdır. Ülkesini İngiliz baskısından kurtarmaya yönelik adımlar atan Sultan Kâbus, yakın akrabalarını devlet yönetiminde görevlendirerek ailenin etkinliğini yükseltmiş ve İngiliz hegemonyasını kırmaya çalışarak bunda büyük oranda başarılı olmuştur.⁷¹⁹ Kendi hükümetini kurmak için çalışmaya başlayan Kâbus, ilk olarak Almanya’da sürgünde bulunan amcası Tarık’ı ülkeye davet ederek başbakanlık makamını kendisine vermiş, ancak savunma, maliye gibi önemli kurumları kendi uhdesine almıştır.⁷²⁰

⁷¹⁵ Sultan Haşim el-Hitab, *Saltana ve Sultan, Ümme ve Kaid, Kâbus b. Said, Saltanatu Uman*, 1 baskı, Amman/Ürdün: Daru’l Arube, 2014, s. 30

⁷¹⁶ Ayhan, “Oman Sultanlığı”, s. 18

⁷¹⁷ Hitab, *Saltana ve Sultan*, s. 49-50

⁷¹⁸ Yenigün, “Umman Rönesansı 1970-2020”, s. 3

⁷¹⁹ Cengiz, “Uman’da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği”, s. 50-51

⁷²⁰ Şehdad, *Es-Sıra’üd-Dâhili fi Uman Hilale’l-Karni’l-İsrîn*, s. 322

Sultan Kâbus ve amcası Tarık'ın çalışmaları ile ülke, Sultan Saîd döneminde takındığı kendi içine kapanıklık politikasından kurtulmuş ve gerek Arap ülkelerinde gerek uluslararası düzeyde tanınmaya başlamıştır. Arap Ligi'ne dahil olan Umman, sonrasında Birleşmiş Milletler'e üye olmuş, Avrupa ülkeleri ve Amerika ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Dış politikada tarafsızlığı benimseyen Umman İran-İrak savaşında tarafsız kalarak arabulucu rolü oynamış, Filistin-İsrail sorununda da barış görüşmelerini sonuna kadar desteklemiştir.⁷²¹ Son dönemlerde yaşanan Katar ablukası ve Yemen savaşı konusunda tarafsızlık politikasını korumaya devam etmiştir. Katar'la ilişkisini kesmeyen Umman, Yemen savaşı sırasında savaşa dahil olması yönündeki baskılara direnmiş ve sadece insani yardım alanında yardımcı olmuştur.

Sultan Kâbus'un ülkenin her alanda yeniden inşası ve imarı konusundaki en büyük şansı 1967 yılında işlenmeye başlanan petrol rezervleri olmuştur. Ülkeye giren petrol gelirlerini doğru bir şekilde kanallandırmayı başaran Sultan Kâbus, yokluk içindeki bir ülkeden modern Umman'ı kurmayı başarmıştır. Öncelikle ülke içindeki vergileri kaldırarak ekonomiyi canlandıran Sultan Kâbus, devamında yollar, limanlar ve havalimanları yaparak ülkesini kalkındırmaya çalışmıştır.⁷²² Sultanın yaptığı reformlardan bir diğeri ise İbâdî imâmet müessesinin ortadan kalkması ile ülkede oluşabilecek dini otorite boşluğunu gidermek için Din İşleri ve Evkaf Bakanlığı'nı kurması olmuştur.

Ülkenin büyük çoğunluğu İbâdî mezhebine mensup olmasına rağmen Sultan Kâbus, Müslüman ortak kimliğini ön plana çıkararak onu vurgulamış ve ayrıştırıcı bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Sultan Kâbus döneminde hazırlanan ders kitaplarında ve okullarda bir mezhebi kötülemek yasaklanmış ve dinsel ya da mezhepsel fitne çıkartmaya yönelik faaliyetlerde bulunanlara yönelik cezai yaptırımlar konulmuştur.⁷²³ Ülkede gerek dini anlamda gerek demografik anlamdaki çeşitliliğin bir arada ve huzur içinde yaşamasında Sultan'ın birleştirici konuşma ve politikalarının büyük etkisi bulunmaktadır. Eğitim konusuna büyük önem veren Sultan, ülkede geniş bir eğitim kampanyası başlatmış, okullar inşa etmiş, resmi ve özel üniversiteler kurdurmuş, yabancı ülkeler ile

⁷²¹ Cengiz, "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği", s. 57-58

⁷²² Şehdad, *Es-Sıra'üd-Dâhili fi Uman Hilale'l-Karni'l-İsrîn*, s. 334

⁷²³ Bkz. *Kanunu'l-Ceza*, md.108,

öğrenci değişim anlaşmaları yapmış, böylece ülkenin eğitim seviyesini her anlamda yükseltmiştir.

Sultan Kâbus'un iktidarda olduğu elli yıl boyunca rejime yönelik ciddi bir tehdit ya da ciddi bir kalkışma yaşanmamıştır. 2005 yılında bir grup alim imâmeti tekrar kurma ithamı ile tutuklanmıştır. Uzun yıllar hapse mahkum edilen bu alimler bir süre sonra Sultan'ın affetmesi ile salıverilmiştir.⁷²⁴ Diğer bir olay ise 2010 yılında başlayan Arap Baharı'nın Umman'a sıçraması olmuş, ancak Sultan Kâbus bu süreci iyi yönetmeyi başarmıştır. Umman'da başlayan protestolar diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi diktatörlerin yıkılması amacıyla değil fiyat artışları ve yolsuzluklarla mücadele gibi ekonomik talepler şeklinde olmuştur. Sultan Kâbus, protestoların başlaması ile halka reform sözü vermiş ve bu reformların bir sonucu olarak 2012 yılında ilk defa seçim yapılmıştır.⁷²⁵ Halkın iş bulma talebine karşı yeni atamalar yapan Sultan, yine halkın talebi ile bazı bakanların ve yöneticilerin görevlerine son vermiş, ayrıca ülkede İslami usul ile çalışan katılım bankalarının kurulması için emir vermiştir. Bu vaatler üzerine halk yatışmış, protestolar bir ölüm ve birkaç tutuklama ile diğer ülkelere nazaran hafif bir şekilde atlatılmıştır.

1.5.1.3.Sultan Heysem Dönemi

2020 yılında uzun süredir kolon kanseri tedavisi görmekte olan Sultan Kâbus, elli yıllık iktidarın arkasından veliaht bırakmadan vefat etmiştir. Veliaht olmaması sebebiyle sultanın yerine kimin geçeceği konusu 1996 anayasasında belirlenmiş olup sultanın ölümü sonrası kraliyet ailesine üç günlük süre tanınacak ve bu süre içinde aile bir isim üzerinde uzlaşırsa sultan o olacaktır. Uzlaşılamaması durumunda sultanın bıraktığı mektup açılarak çıkan isim sultan ilan edilecektir.⁷²⁶ Ülkede kargaşaya sebebiyet vermemek için sultanın bıraktığı mektup kraliyet ailesi tarafından üç gün beklenmeden açılmış ve aileden bir itiraz gelmemesi üzerine mektupta yazılı isim olan Sultan Kâbus'un amcasının oğlu Heysem b. Tarık Umman'ın yeni sultanı olarak tahta oturmuştur. Sıkıntılı geçmesi düşünülen bu süreç yaşanan tabloya bakıldığında sıkıntısız bir şekilde atlatılmış

⁷²⁴ Alarabiya.net, <https://www.alarabiya.net/articles/2005%2F06%2F09%2F13796> (erişim 20.12.2020)

⁷²⁵ Telci- Ayverdi, "Sultan Kâbus'un Mirası ve Umman Siyasetinde Yeni Dönem", s. 5-6

⁷²⁶ *En-Nizâmu'l-Esâsi*, md. 6

durmaktadır.⁷²⁷ Sultan Heysem ise buna benzer bir sıkıntıya yol açmamak adına başa geldikten kısa bir süre sonra anayasada değişiklik yaparak oğlu Ziyazen'i veliaht olarak ilan etmiştir.⁷²⁸

Sultan Kâbus'un yürüttüğü başarılı politikaları devam ettirip ettiremeyeceği merak konusu olan Sultan Heysem'in Umman'ın kalkınmasını hedefleyen "Umman 2040" projesinin başından beri yürütücüsü olması⁷²⁹ onun hanesine olumlu olarak yansımaktadır. Gerek iç gerek dış siyasette aktif görevler alan Sultan Heysem'in Sultan Kâbus dönemindeki politikaları devam ettireceği düşünülmektedir. Zira Sultan Heysem yaptığı ilk konuşmasında bu konuya değinerek Sultan Kâbus'un izinden gideceğini belirtmiştir.⁷³⁰ Göreve geldiği ilk günden itibaren ekonomik iyileştirmeler için çalışan Sultan, ülkedeki bazı bakanlıkları birleştirmiş, idari sistemde değişikliklere gitmiş ve uzun süredir görevde olan ve halkın istemediği bazı bakanları değiştirmiştir. Sultan Kâbus, göreve geldiği dönem gereği ülkedeki kabileleri tarafına çekmek için bakanları kabile ileri gelenlerinden ya da tanınmış isimlerden atarken yeni Sultan, bakanları liyakate göre atamaya başlamış ve bu durum halk nezdinde olumlu karşılanmıştır. Sultan Kâbus döneminde hiç vergi ödemeyen Ummanlılara ekonomik sıkıntılar dolayısıyla bazı vergiler konulmuş ve memur maaşlarında kesintiye gidilmiştir. İlerleyen süreç içerisinde ülke içerisinde gerek siyasi gerek ekonomik gerekse hukuki reformlara devam edileceği düşünülmektedir.

⁷²⁷ Telci- Ayverdi, "Sultan Kâbus'un Mirası ve Umman Siyasetinde Yeni Dönem", s. 11

⁷²⁸ Aljazeera.net, <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/1/12/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%AA%D8%B9%D8%AF%D9%8A%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D9%8F%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%8A%D8%AE%D8%AA%D8%A7%D8%B1> (erişim 15.01.2021)

⁷²⁹ Omanuna.oman.om, <https://omanuna.oman.om/home-top-level/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%84%D9%83%D8%AA%D8%B1%D9%88%D9%86%D9%8A%D8%A9/%D8%B1%D8%A4%D9%8A%D8%A9-%D8%B9-%D9%85%D8%A7%D9%86> (erişim 10.01.2021)

⁷³⁰ Aljarida.com, <https://www.aljarida.com/articles/1582480372827541200/> (erişim 27.08.2020)

1.5.2. Dönemin Meşhur Fakihleri ve Fıkıh Eserleri

1.5.2.1.Hicrî On Üçüncü Asır

1.5.2.1.1. Cuma b. Ali b. Sâlim es-Saiğî (v.1202): On ikinci asırda yaşayıp on üçüncü asrın başında vefat eden Cuma b. Ali, Ali b. Mes'ûd 'dan ilim almıştır. Aslen Nizvalı olan alim, asrının en meşhur fakihlerinden ve geçmiş ulemanın eserleri hakkında en bilgili kimselerden birisidir.⁷³¹

- **Câmiu'l-Cevâhir:** Bu meşhur eserin mukaddimesinde müellif, bu kitabı *Beyânu 'ş-Şer'* e dayanarak kaleme aldığını ve içinde *Musannef* kitabından da bölümler bulunduğunu aktarmaktadır. Kitabını alimler için değil kendisi ve cahil kimseler için kaleme aldığını belirtmekte, tekrar etmesi kolay olsun, fayda elde edilsin diye kitabı fasıl ve bablara göre tertip ettiğini söylemektedir.⁷³²

Müellif, kitabın fasıl ve bablarında *Beyânu 'ş-Şer'* kitabını takip etmiştir. Bazı yerleri olduğu gibi aktarırken bazı noktalarda ise özete gitmiştir. Kitabın basılı olan ciltlerinin sadece temizlik ve namaz konusu üzerine olması, basılan kısmın kitabın tamamı olmadığını düşündürmektedir. Müellifin *Beyânu 'ş-Şer'* kitabından sadece bu kısımları almış olması ya da devam etmeyi düşündüğü halde fırsat bulamamış olması da ihtimal dahilindedir. Kitap, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından yedi cilt olarak basılmış bulunmaktadır.

1.5.2.1.2. Sâlim b. Saîd b. Ali es-Saiğî (v.1233): Fakih ve şair olan Sâlim, amcası Cuma b. Ali'nin yanında yetişmiştir. Ayrıca Ebû Nebhân el-Harûsî ve Mühennâ b. Halfân'dan ilmî anlamda faydalanmıştır. Kitaplardan kendisi için özel nüsha çıkarmaya düşkün olan alim, nazım ve nesir türlerinde birçok ilmî eser bırakmıştır.⁷³³

- **El-Madnûn bihi ale Gayrı Ehlihi**⁷³⁴: Mezhep içinde yazılmış eserleri ya okuyucuyu bıktıracak kadar uzun ya da tam fayda sağlamayacak kadar özet olarak gören müellif, şeriâtın usul ve fûrûsunu ele alan orta hacimli bir kitap yazmaya karar verir. Üç cilt olarak kaleme alınan bu eser, büyük oranda Şaksî'nin *Menhecû't-Tâlibîn* isimli eserine

⁷³¹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 120

⁷³² Cuma b. Ali es-Saiğî, *Câmiu'l-Cevâhir*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986/1406, s. 4

⁷³³ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 22-23

⁷³⁴ المصنون به على غير أهله

dayanmaktadır. Kitap son zamanlara kadar kayıp zannedilirken Umman müftüsü Halîlî'nin şahsi kütüphanesinde bir yazması bulunmuştur.⁷³⁵

- ***Kenzü'l-Edîb ve Sülâfetü'l-Lebîb***: Üç cilt olan bu eserde müellif, geçmiş ulemanın özellikle de müteahhirîn ulemanın görüşlerini toplamış ve üzerine uygun gördüğü şekilde yorumlar yapmıştır. Kitabın birinci cildi dinler ve çeşitleri üzerine, ikinci cildi fikhî hükümler hakkında, üçüncü cildi ise nikah ve nikah ile alakalı meseleler üzerine kaleme alınmıştır. Kitap günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.⁷³⁶

1.5.2.1.3. Ebû Nebhân Câid b. Hamîs b. Mübarek el-Harûsî (v.1237): İbâdî muhitinde eş-Şeyhu'r-Reis lakabı ile meşhur olan Ebû Nebhân, Ulya beldesinde doğmuştur. Kabilenin reisi konumundaki babası ve kendisinden büyük yedi kardeşinden ihtimam görerek yetişmiştir. Gençlik yıllarını atıcılık ve binicilik ile geçiren alimin ilim talebine başlaması ise hocası Saîd b. Ahmed el-Kindî ile karşılaşması ile olmuştur. Bu hocası dışında Habîb b. Sâlim ve Hilal b. Abdullah'tan dersler almış ve ilimde yüksek bir mertebeye ulaştıktan sonra başta iki oğlu Nâsır ve Hamîs olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir. Gerek siyasi gerek sosyal anlamda faal olan Ebû Nebhân, kavminin lideri olmasının yanı sıra toplumun ıslahı için çabalamıştır.⁷³⁷

Asrının önde gelen alimlerinden olan ve gerek kendi zamanın gerek kendisinden sonra gelen alimlerin takdirini kazanan Ebû Nebhân, fıkıh, tefsir ve tasavvuf alanlarında farklı konuları ele aldığı yirmiden fazla eser telif etmiş, bazı klasik eserlere yorumlar ekleyerek düzenlemelerini yapmış ve kasideler kaleme almıştır. Ayrıca zamanın kabile reislerine gönderdiği risaleler bulunmaktadır. Eş-Şeyhu'r-Reis isminin hakkını veren Ebû Nebhân'ın ölümü üzerine birçok mersiye kaleme alınmış ve oğlu Hamîs bu mersiyeleri *Kalâidu'l-Mercân* isimli kitapta toplamıştır.

- ***Îzâhu'l-Beyân fi ma Yahillü ve Yahrumu mine'l-Hayvân***: İbâdî fikhında bu alanda tek eser olma özelliğini taşıyan kitap, hayvanlar ile alakalı hükümleri tafsilatlı bir şekilde ele almaktadır. Kitapta yırtıcılar, ehlî hayvanlar, kuşlar ve deniz hayvanları hakkında özel bablar bulunmaktadır. Kitapta sadece bu meseleler zikredilmemiş, yer yer bu meseleler ile bağlantılı durumlarda taharet, namaz ve zekat ile alakalı konulara değinilmiştir.

⁷³⁵ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 23

⁷³⁶ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, II, s. 25

⁷³⁷ Bedr b. Hamud b. Raşid b. Muhammed ek-Harûsî, *es-Sîretü 'z-Zatiyye li 'ş-Şeyh Ebi Nebhân, Kıraat fi Fikri Ebi Nebhân*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2000/1421, s. 9-15

Kitapta Ebu'l-Beka ed-Demiri'ye ait *Hayatü'l-Hayvânati'l-Kübrâ* isimli esere dayanan müellif, her konunun başında bu kitaptan kısa pasajlar aktarmış, sonrasında “Câid b. Hamîs dedi ki” diyerek kendi açıklamalarına başlamış ve İbâdîlerin konu hakkındaki görüşünü aktarmıştır. Bazı meselelerin arzı sırasında ise velâyet-berâet konularına temas etmiştir. Alanında merci haline gelen kitap günümüzde tahkikli olarak basılmıştır.⁷³⁸

- **Kitâbu'l-Mesâcid:** Müellif, bu eserinde mescitler ve ahkâmını ele almakta ve bunun yanında vakıflar, medreseler, öğrenciler ve hakları gibi meseleleri zikretmektedir. Genelde bu meselelere ait hükümleri Yarubîler dönemi alimlerinden aktarmakta, sonra ise kendisi yorum yapmaktadır. Kitap günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.⁷³⁹
- **Kitâbu'l-İdde:** Gerek boşanmış kadının gerek kocası vefat etmiş gerekse de kocası kaybolmuş kadının iddetleri ve bunlara bağlı hükümleri ele alan müellif, bu kitabına asıl olarak Avtebî'ye ait *ez-Ziya* isimli kitabın onuncu cildinin seçmiştir. Bu kitaptan aldığı ibarelere kendi yorumlarını eklemiş ve kitabın düzenini kendisine göre yapmıştır. Kitap günümüzde yazma olarak bulunmaktadır.⁷⁴⁰

1.5.2.1.4. Mühennâ b. Halfân b. Muhammed el-Bûsâidî (v.1250): Mühennâ b. Halfân, babasının İmam Ahmed b. Saîd'in idari ve mali işlerdeki vekili olduğu dönemde Maskat'ta doğmuş ve orada yaşamıştır. İlmî anlamda kendisini yetiştirmiş ve parmakla gösterilir hale gelmiştir. Câid b. Hamîs ile aynı zamanda yaşamış ve aralarında görüş alışverişi olmuştur. Babasının ona gönderdiği soruları cevaplayan Câid'in, cevabının sonuna “*Yanında oğlun varken bana mı soruyorsun*” yazması onun ilimde ulaştığı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Vaktinin çoğunu hayır işleri ile uğraşarak geçiren Mühennâ, İbn Ca'fer'in *Câmi* isimli eserini düzenlemiş ve bu kitap günümüzde onun düzenlediği şekilde basılmıştır. Ölümünden sonra çok üzülen öğrencileri ve alimler onun için birçok mersiye kaleme almıştır.⁷⁴¹

⁷³⁸ Bkz. Câid b. Hamîs b. Mübarek el- Harûsî, *Îzâhu'l-Beyân fî ma Yahillü ve Yahrûmu mine'l-Hayvân*, thk. Said b. Misbâh b. Muhammed el-Ğarîbî ve Hamed b. Hamîs b. Zahir es-Sabîhî, Umman Sultanlığı: Metabiu'n-Nahda

⁷³⁹ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, I, s. 102

⁷⁴⁰ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye*, s. 105

⁷⁴¹ Mühennâ b. Halfân b. Muhammed el-Bûsâidî, *Kitâbu Lübbâbi'l-Âsâri'l-Vârideti ale'l-Evvelîn ve'l-Müteahhirîne'l-Ahyâr*, Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404, s. 1-2

- ***Kitâbu Lübâbi'l-Âsâri'l-Vârideti ale'l-Evvelîne ve'l-Müteahhirîne'l-Ahyâr***: Ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybeden Mühennâ b. Halfân, kendisinden önceki kitapları toplamak ve alimlerin fetvalarını düzenlemek için bir kitap kaleme almaya niyetlenince Saîd b. Âmir'den kendisine yardımcı olmasını istemiş ve onun da kabul etmesiyle beraber çalışmaya başlamışlardır. Mühennâ, vefat ettiğinde dört cilt halinde olan bu eser, alimler tarafından takdirle karşılanmış ve çok beğenildiğinden dolayı nâsihler tarafından çoğaltılmıştır.⁷⁴² Umman Kültür Bakanlığı tarafından on üç cilt halinde basılan eser, akide ve fıkıh hakkında bablar ve meselelere ayrılmış halde çeşitli konu, fetva ve meseleler içermektedir.

1.5.2.1.5. Nâsır b. Ebî Nebhân Câid b. Hamîs el-Harusî (v.1263): Büyük alim Ebû Nebhân'ın oğlu olan Nâsır, babasının gözetimi altında yetişmiş ve ondan ilim almıştır. Babası ile birlikte zamanın hükümdarlarından baskı görmüş, babasının ölümü üzerine bu baskılar iyice şiddetlenmiştir. Umman'ın birçok bölgesine giden alim, sonrasında ise Sultan Saîd b. Sultan'ın kadı ve müftüsü olmuş, onunla beraber Zengibar'a gitmiştir.

Zamanın büyük alimlerinden Saîd b. Halfân ile aralarında sıkı bir ilişki olan Nâsır, İbn Rizzik gibi başka alimleri de etkilemiştir. Birçok ilimde yetkin olan ve eser telif eden Nâsır, ilim çevrelerinin övgüsüne mazhar olmuş ve arkasında yirmiden fazla eserin yanında *el-İlmü'l-Mübîn ve Hakku'l-Yakîn* isimli ansiklopedik bir eser bırakmıştır.⁷⁴³

- ***El-İlmü'l-Mübîn ve Hakku'l-Yakîn***: Müellif tarafından öğrencilerin ilme ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla şeriatın usul ve fûrûsu hakkındaki meseleleri ele alan, en önemli kitapları toparlayan ve aynı zamanda ihtilaflı olan meselelerde İbâdîlerin görüşünü açıklayan ilmî bir ansiklopedi olması için kaleme alınmış bu kıymetli eser, altı ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümü akide hakkında, ikinci bölümü sahâbe ve tâbiîn arasında yaşanan ihtilaflar hakkında, üçüncü kısmı akide ve usul-ü fıkıh hakkında, dördüncü bölümü ahkâm tefsiri hakkında, beşinci bölüm hadisler ve açıklamaları hakkında, altıncı ve son bölüm ise içtihat ve kıyas hakkındadır.⁷⁴⁴ Bu bölümler arasında sadece üçüncü kısım matbu olarak bulunmakta diğerleri ise halen yazma olarak bulunmaktadır.

⁷⁴² Mühennâ b. Halfân *Kitâbu Lübâbi'l-Âsâr*, s. 2

⁷⁴³ İbn Ebi Nebhân Nâsır b. Câid b. Hamîs el-Harûsî, *el-Ecvibetü'l-Mağribiyye*, thk. Ahmed b. Salim b. Musa el- Harûsî, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2017/1438, s. 9-15

⁷⁴⁴ İbn Ebi Nebhan Nâsır b. Caîd, *el-Ecvibetü'l-Mağribiyye*, s. 15-17

Tenvîru 'l-Ukûl fî İlmi Kavâidi 'l-Usûl ismi ile matbu olan üçüncü cilt, öncelikle dinin rükünleri olan usulü'd-din ile başlamakta ve onun usulü fıkıh ile olan alakasından bahsetmektedir. Velâyet-berâet konusuna değinen müellif, sonrasında icma çeşitleri arasındaki farkları açıklamakta, ilim çeşitlerini beyan etmekte ve genel olarak usulü'd-din ile alakalı meseleleri ele almaktadır. Kitap üç kişi tarafından tahkik edilmiş halde basılmıştır.⁷⁴⁵

1.5.2.1.6. Musa b. İsa b. Saîd el-Beşerî (v.1264): Rustak vilayetinden olan Musa b. İsa, Nâsır b. Ebî Nebhân ve diğer alimlerden ders almış, ilimde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Fakih olmasının yanı sıra şair olan alim birçok kitabın nüshasını kendi eliyle çoğaltmış ve arkasında nazım ve nesir eserler bırakmıştır. En önemli eserleri ise *Hazâinu 'l-Âsâr* ve onun muhtasarı olan *Meknûnu 'l-Hazâin* isimli kitaplardır.⁷⁴⁶

- ***Hazâinu 'l-Âsâr ve Meâdinu 'l-Esrâr:*** Şeriatın usul ve fûrûsunu ele almak amacıyla yazılan bu ansiklopedik eser, yedi cilt olarak kaleme alınmıştır.⁷⁴⁷ Müellif, bu eserinde geçmiş ulemanın kitaplarından alıntılar yapmış ve kitapta genel olarak *Beyanu 'ş-Şer* isimli esere dayanmıştır. Ayrıca son dönem alimlerinin cevaplarının eklendiği kitaba İmam Nureddin Sâlimî tarafından özel ihtimam gösterilmiştir. *Ta'likât ale Hazâinu 'l-Âsâr* isimli eserinde kitabın tahkikini yapan Sâlimî, ayrıca bazı noktaları tashih etmiş, bazı yerlere ise yorumlar eklemiştir. Günümüzde gerek kitabın aslı gerek Sâlimî'nin tahkiki yazma olarak bulunmaktadır.⁷⁴⁸
- ***Meknûnu 'l-Hazâin ve Uyûnu 'l-Meâdin:*** Müellifin *Hazâinu 'l-Âsâr* isimli eserini özetleme amacıyla kaleme aldığı bu eser, üç büyük cilt halinde yazılmıştır. Kitabının mukaddimesinde diğer kitabın yedi, bunun üç cilt olduğunu belirten müellif ikisinin de şeriatın usul ve fûrûsuna dair konular ele aldığını, ancak birincisinin geniş, ikincisinin özet olduğunu; birincisinin akan bir vadi, diğerinin ise bir nehir olduğunu belirtmektedir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Bkz. Nâsır b. Câid b. Hamîs el-Harûsî, *Tenvîru 'l-Ukûl fî İlmi Kavâidi 'l-Usûl*, thk. Fehd b. Amir b. Salim es-Saidî, Mahmut b. Muhammed b. Şeyhan ez-Züheylî ve Salim b. Salih b. Seyf el-Azrî, 1. baskı, Maskat /Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2019/1440

⁷⁴⁶ Sa'dî, *Mu'cemu 'l-Fukahai ve 'l-Mütekellimine 'l-İbâdîyye*, III, s. 232

⁷⁴⁷ Bu Kitâbın muhtasarı olup üç cilt halinde yazılan *Meknunu 'l-Hazain* isimli eserin günümüzde on cilt olarak basıldığı düşünüldüğünde bu ciltlerin hacimli ve büyük ciltler olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁴⁸ Sa'dî, *Mu'cemu 'l-Fukahai ve 'l-Mütekellimine 'l-İbâdîyye*, III, s. 232

⁷⁴⁹ Musa b. İsa el-Bişrî, *Meknûnu 'l-Hazâin ve Uyûnu 'l-Meâdin*, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman

Kitap, İbâdî müellefatında adet olduğu üzere tevhit, kaza-kader, iman-şirk gibi akidevî konular ile başlamakta, İbadetler konusuyla devam etmekte, nikah konusunu ele almakta ve gasp konusu ile bitmektedir. Kitap günümüzde on dört cilt halinde Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.

1.5.2.1.7. Cümeyyil b. Hamîs es-Sa'dî (v.1275-1278): Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan alim, Batına bölgesinin ilim ve salah ile dolu olduğu bir dönemde orada yetişti. Ebû Nebhân el-Harûsî, oğlu Nâsır ve Saîd b. Halfân gibi büyük alimler ile beraber yaşadı. Hamed b. Hamîs ile Suhar bölgesinde ıslah faaliyetleri için çalışmalar yürüttü.⁷⁵⁰ Cümeyyil b. Hamîs'i önemli kılan ise doksan ciltten daha büyük olan *Kâmusu's-Şerîa* isimli büyük ansiklopedik eseri kaleme almış olmasıdır.

- ***Kâmusu's-Şerîa el-Havî Turukahe'l-Vâsia:*** Mezhep içerisinde en hacimli kitap olma özelliği taşıyan ve doksan ciltten oluşan bu kitabın yazımında *Beyanu's-Şer* isimli esere dayanan müellif, kitabının mukaddimesinde bu durumu şöyle belirtmektedir: “*Rabbime dayandım ve büyük bir ilgiyle Beyânu's-Şer' el-Câmi li'l-Aslı ve'l-Fer' isimli kitabı ele aldım, tekrar edilen kısımları sildim ve bazı konuların takdim ve tehirinde müellife muhalefet ettim*”.⁷⁵¹

Sa'dî bu kitabında mütekaddim ve müteahhir ulemanın meselelerini zikretmiş, güzel gördüğü eserlerden alıntılar yapmış ve İbâdîlere muhalif milal kitapları yazarlarının görüşlerinden pasajlar aktarmıştır. En çok alıntıyı ise Umman'ın müteahhir ulemasının kitaplarından özellikle de Ebû Nebhân Câid b. Hamîs el-Harusî'nin eserlerinden yapmıştır.⁷⁵² Şeyh Ahmed el-Halîlî bu kitaba yazdığı mukaddimesinde Meşrik ve Mağrib İbâdîlerinin eserlerini sıraladıktan sonra bu eserlerin hepsinin bu kıymetli eserde toplandığını belirtmektedir.⁷⁵³

Sa'dî kitabında *Beyânu's-Şer*'e dayanmasına rağmen sadece onunla sınırlı kalmamış, farklı mezheplere ait kitaplardan birçok alanda alıntılar yapmıştır. Birinci cildine ilim bahsi ile başlayan Sa'dî, fıkıh usulü ile devam etmiştir. Üçüncü cildin yarısına kadar usulü fıkıhtan bahseden Sa'dî, bu cildin sonunda halku'l-Kur'an meselesi ile itikadî konulara girmiş ve on üçüncü cildine kadar tevhid, teklif, kaza, kader, va'd vaîd, velâyet,

⁷⁵⁰ Sa'dî, *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdîyye* I, s. 125

⁷⁵¹ Cümeyyil b. Hamîs es-Sa'dî, *Kâmusu's-Şerîa el-Havî Turukahe'l-Vâsia*, thk. Yetmiş alim tarafından yapılmıştır, 1. baskı, Maskat/ Umman Sultanlığı: Mektebetu'l-Cili'l-Vâid, 2015/1436, I, s. 13

⁷⁵² Cümeyyil b. Hamîs, *Kâmusu's-Şerîa*, I, s. 13

⁷⁵³ Cümeyyil b. Hamîs, *Kâmusu's-Şerîa*, Mukaddimât, s. 23

berâet gibi konular ile devam etmiştir. On dördüncü cilt ile taharet bahislerine başlayan müellif, doksanıncı cildin sonuna kadar fikhî meselelere yer vermiştir.⁷⁵⁴ Günümüzde kitap başına eklenmiş mukaddime cildi ile birlikte toplam doksan bir cilt olarak basılmıştır.

Bu kitabın önemi sadece mezhep içinde yazılmış en büyük ansiklopedik olmasından kaynaklanmamaktadır. Bu eserin günümüz şartlarında dahi yorucu bir çalışma sonrası derlenebilir malumatlara on dokuzuncu yüz yılda yer verdiği üstelik alıntı yaptığı onlarca kaynağın o dönemde yazma halde olduğu düşünüldüğünde eserin önemi ve kıymeti artmaktadır. Eserin yaptığı alıntıları önemli kılan diğer bir durum ise o kitapların bir kısmına şu an ulaşamıyor olması veya halen yazma durumda bulunmasıdır.

1.5.2.1.8. El-Muhakkik Saîd b. Halfân b. Ahmed el-Halîlî (v.1287): Muhakkik lakabıyla meşhur olan Halîlî, Maskat'ın Buşer vilayetinde dünyaya gelmiştir. Babasını küçük yaşta kaybetmiş, dedesinin gözetimi altında büyümüş ve ilim öğrenmeye onun yanında başlamıştır. Sonrasında zamanının büyük alimlerinden Nâsır b. Ebî Nebhân'ın yanına giderek ondan ilim almış ve onun kız kardeşi ile evlenmiştir. Mağrib İbâdîlerinin en büyük alimlerinden biri olan Kutup lakaplı Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş ile aynı asırda yaşamış ve aralarında ilmî münakaşalar olmuştur. Birçok öğrenci yetiştiren Muhakkik, aynı zamanda Bûsaîdî hanedanından gelen Umman'ı tek bayrak altında toplayan son İbâdî imamı Azzân b. Kays'ın hocasıdır.⁷⁵⁵

Ülkenin sınırlarını Afrika'nın ortalarına kadar genişleten Sultan Saîd b. Sultan'ın oğulları Süveyni ve Macid arasında bölüştürülmüş, sonrasında Sâlim, babası Süveyni'yi öldürerek Umman tahtına çıkmıştı. Bu dönemde ayrıca Vehhabîler, Umman'ı cizye ödemeye mecbur bırakmış ve kabileler arası çekişmeler yeniden baş göstermişti. Bu durumun böyle gitmeyeceğini düşünen Halîlî ve arkadaşları, Sâlim'i tahttan hal' ederek Azzân b. Kays'a imam olarak biat etmiştir. Halîlî, bu dönemde devletin siyasi politikasını belirliyor, baş kadı olarak görev yapıyor ve ilmî yönü çok güçlü olmayan İmam Azzân'ı murakabe altında tutuyordu. Önemli bütün evrakların kendisinden geçtiği Halîlî, aynı

⁷⁵⁴ Cümeyyil b. Hamîs, *Kâmusu's-Şerîa*, Mukaddimât, s. 240-245

⁷⁵⁵ Halfân b. Muhammed b. Abdullah el-Hârisî, *Fıkhu's-Şeyh Saîd b. Halfân el-Halîlî el-İbâdî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1. baskı, Matbaatü'l-Elvani'l-Hadise, 2012, s. 36-52

zamanda ders ve vaazları toplumun ıslah için çabılıyor ve ülkenin en önemli fetva makamını oluştuyordu.⁷⁵⁶

Azzân b. Kays'ın İngiliz destekli Sultan Türki b. Saîd'e yenilerek şehit düşmesi üzerine elinden geldiğince savunmaya devam eden, sonrasında ise İngiliz temsilci aracılığıyla eman alarak teslim olan Halîlî, hapse atılmış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁷⁵⁷ Çok kitap yazıp tahkik ettiği için muhakkik lakabıyla anılan Halîlî, arkasında fıkıh, akide ve dil alanında otuza yakın ilmî eser bırakmıştır.

- ***Temhîdu Kavâidi'l-İman ve Takyîdu Şevâridi Mesâili'l-Ahkâm ve'l-Edyân***: Muhakkik el-Halîlî'nin cevaplarının toplandığı bu kıymetli eser, onun öğrencisi Muhammed b. Hamîs es-Seyfî tarafından düzenlenip bablara ayrılmıştır. Kitap Halîlî'nin cevaplarının yanında o asırda yaşamış Ebû Nebhân ve oğlu Nâsır gibi alimlerinde fetvalarına da yer vermektedir. Kitap ilk başta tahkik edilmeden Kültür Bakanlığı tarafından basılmış, günümüzde ise tahkiki yapılarak tekrar basılmıştır.

Şeriata ait yüzlerce meseleyi bablar halinde ele alan kitap, sadece fıkıh ile sınırlı kalmamış bunun yanında luğavi ve akidevî meselelere yer vermiştir. Ayrıca kitap *Cihat Risalesi* gibi Halîlî'nin bazı eserlerini ya da eserlerinden bazı bölümleri ihtiva etmektedir. Kitabın günümüzde birden çok baskısı olmakla beraber son baskısı tahkikli olarak sonuna eklenmiş bir fihrist cildi hariç toplamda on üç cilt olarak yapılmıştır.⁷⁵⁸ Sonrasında bu kitap üzerine ayrı bir çalışma yapılmış ve Muhakkik Halîlî'nin cevapları diğer alimlerin fetva ve cevaplarından ayrılarak müstakil bir kitapta toplanmıştır. Ayrıca *Temhid* kitabında yer almayan Halîlî'ye ait cevaplar bulunarak bu kitaba eklenmiş ve kitabın düzenlemesi yeniden yapılarak yedi cilt halinde *Ecvibetü'l-Muhakkik el-Halîlî* ismi ile basılmıştır.⁷⁵⁹ Bu yeni nüshanın tertibi daha düzenli ve faydalı olmuş, ayrıca diğer nüshalarda bulunan yazım yanlışları ve matbaa hatalarından arındırılmıştır.

⁷⁵⁶ Ağberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdî*, s. 334-335

⁷⁵⁷ Halfân b. Muhammed el-Hârisî, *Fıkhü's-Şeyh Said b. Halfân el-Halîlî*, s. 59-60

⁷⁵⁸ Bkz. Said b. Halfân el-Halîlî, *Temhidu Kavâidi'l-İman ve Takyidu Şevâridi Mesâili'l-Ahkâm ve'l-Edyân*, thk. Haris b. Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, Mektebetü's-Şeyh Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, 2010/1431

⁷⁵⁹ Bkz. Said b. Halfân el-Halîlî, *Ecvibetü'l-Muhakkik el-Halîlî*, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cilî'l-Vâid, 2010/1431

1.5.2.2.Hicrî On Dördüncü Asır

1.5.2.2.1. İmam Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî (v.1332): Büyük oğlu Muhammed dolayısıyla Ebû Muhammed olarak isimlendirilen ve kendisine Nureddin lakabı verilen alim, Rustak vilayetinde dünyaya geldi. Küçük yaşta annesini kaybetti, sonrasında ise gözüne bulaşan bir hastalık yüzünden âma oldu. İlk eğitimini takva sahibi babası Humeyd'den alan Nureddin, sonra Rustak'ta bulunan Beyyaza medresesine giderek orada Macid b. Hamîs, Sâlim b. Seyf gibi hocalardan ders aldı. Burada ilk eseri olan *Şerhu Büluğu'l-Emel*'i kaleme aldığında henüz on yedi yaşındaydı.⁷⁶⁰

Rustak'tan çıkarak Nizva'ya gelen Nureddin, burada Muhammed b. Hamîs'ten dersler aldı. Bir süre sonra ise Kabil'de Sâlih b. Ali ile karşılaşarak onun yanına yerleşti ve hocası vefat edene kadar onun yanından ayrılmadı. Burada meşhur ilmî bir medrese kurarak öğrenci yetiştiren ve bol bol eser telif eden alim, 1323 yılında hacca gitti. Burada birçok alim ile görüştü ve ilmî münazaralar yaptı. Dönüşünde ise diğer mezheplere ait birçok kitabı beraberinde getirdi. Döndükten sonra ilmî faaliyetlerini hızlandıran İmam, hocası Macid b. Hamîs ile kabirler konusunda ihtilafa düştü ve hocası ile bu konuyu tartışmak üzere yanına giderken bineğinden düşerek ağır şekilde yaralandı. Hocası ile konuşup onu ikna ettikten kısa bir süre sonra Tenüf mevkiinde vefat etti (1332/1914).⁷⁶¹ Henüz elli yaşına gelmeden vefat eden velüd müellif Nureddin Sâlimî, içlerinde imamlık yapan Sâlim b. Râşid ve Muhammed b. Abdullah el-Halîlî'nin bulunduğu onlarca öğrenci yetiştirmiş, bunun yanı sıra fıkıh, fıkıh usulü, tarih, hadis, nahiv ve akide ilimlerine dair kırktan fazla eser kaleme almıştır.

İmam Nureddin'i önemli kılan diğer bir durum ise vefatından kısa bir süre önce sekiz senedir yürüttüğü faaliyetler sonucunda Umman'da tekrardan imâmeti ihdas etmesi ve Sâlim b. Râşid'e yeni imam olarak biat edilmesini sağlaması olmuştur (1331/1913).⁷⁶² İmâmet hareketinin Umman'da tekrar hayata geçmesini sağlayan Sâlimî, bu imâmetin ilmî anlamda lideri ve yönlendiricisi olmuştur. Bu hareket ulemanın desteğiyle kısa zamanda Umman'ın büyük bir bölümüne hakim olmuştur. Bu durum, ulemanın Umman

⁷⁶⁰ *Cevâbâtü'l-İmami's-Sâlimî li'l-İmam Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî*, İşraf: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, Bediyye/ Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-İmami's-Sâlimî, 2010, s. 7-14

⁷⁶¹ *Cevâbâtü'l-İmami's-Sâlimî*, s. 14-16

⁷⁶² *Tânî, Tarihu Uman es-Siyâsî*, s. 164-165

halkı üzerindeki tesirini, ilmî yönlerinin yanında siyasi yanı ihmal etmediklerini ve ulemanın İslami bir rejim kurmak için gizli de olsa sürekli bir çaba içinde olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

- **Medâricü'l-Kemâl ve Meâricü'l-Âmâl:** Bu kıymetli eserlerden birincisi Sâlimî'nin çok beğendiği İbrahim b. Kays el-Hemadani'ye ait *Muhtasaru'l-Hısal* isimli eseri nazım tarzında tekrar kaleme aldığı *Medâricü'l-Kemâl*⁷⁶³ isimli nazım eseri, ikincisi ise bu nazım eserinin üzerine yazdığı şerhtir. Asıl ismi *Meâricü'l-Âmâl l ale Medârici'l-Kemâl bi-Nazmi Muhtasari'l-Hısal* olan bu şerh eserin nazım kısmında Sâlimî, kitabın taksimini birebir almış ancak *Enveru'l-Ukûl* ve *Gâyetü'l-Murâd* isimli akide eserleri ile yetindiğini belirterek eserin içindeki itikad bölümünü almaya ihtiyaç duymamıştır.⁷⁶⁴

Medâricü'l-Kemâl isimli nazım eserini kaleme aldıktan sonra bu eserin meramını anlatacak, kapalı noktalarını açıklayacak bir şerhi uygun gördüğünü aktaran Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl* isimli eserindeki yöntemini şöyle belirtmektedir:

Meselenin peşinden delilini aktarıyorum. Eğer mesele kıyasi ise temellendirmesini ve illetlendirmesini yapıyorum. Eğer müşkil ya da mücmel bir ibare varsa onu açıklamaya çalışıyor ve meseleyi tafsilatlıca açıklıyorum. Bunların hepsini beyan etme kastı ile imkanım nispetince yapıyorum.⁷⁶⁵

Sâlimî, bu eserinde şer'î nasları tahlil etmekte, fukahanın ihtilaf sebeplerini açıklamakta, fikhî görüşlerin yanında Kur'an, sünnet, icma, kıyas ya da diğer kaynaklardan olan delilleri kuvvet sırasına göre serdetmekte sonrasında ise mezhep içi ulemanın ve diğer mezhep ulemasının görüşlerini karşılaştırmaktadır. Bunu yaparken ise tartışma âdâbına sâdık kalmakta ve diğer görüşlere saygı göstermektedir. Görüşleri genelde sahiplerine dayandıran Sâlimî, bazen ise “denildi”, ya da “başkaları şöyle dedi” şeklinde görüşler aktarmaktadır. Meseleyi derinlemesine inceleyen Sâlimî, en sonunda uygun bulduğu görüşü delili ile birlikte zikretmektedir.⁷⁶⁶ Kitap mukaddimelerin olduğu bir cilt ile birlikte toplam on cilt halinde basılmıştır.

⁷⁶³ Bkz. Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Medâricü'l-Kemal*, 1. baskı, Mektebetü Hazâinü'l-Âsar, 2016/1437

⁷⁶⁴ Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl*, Mukaddimat, s. 35

⁷⁶⁵ Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl*, I, s. 69

⁷⁶⁶ Âl Hermuş, *el-Kavaidü'l-Fıkhiyye Inde'l-İbâdîyye*, I, s. 39-40

- **Şerhu'l-Câmî's-Sahîh Müsnedi'l-İmam Rebi' b. Habîb:** İbâdîlerin Kur'an'dan sonra en sahih kaynak olarak niteledikleri, hadis alanında temel dayanakları olan ve fikhî meseleleri delillendirme esnasında en çok başvurdukları kaynak olan Rebi' b. Habîb'e ait *Müsned* isimli eser Nureddin Sâlimî tarafından şerh edilmiştir. Kitap fikhî birçok rivayet içerdiği için onun şerhi olan bu kitap da birçok fikhî malumat ve açıklama içermektedir.

Müellif, yazdığı şerhin mukaddimesinde müstensihlerin dikkatsizliği dolayısıyla nüshalarda tahrifat meydana geldiğini ve bu yüzden bütün nüshaları toplayarak elinden geldiğince düzeltmeye ve doğrusunu seçmeye çalıştığını belirtmektedir. Nüsha tashihini bitirdikten sonra açıklamaya ve yorum yapmaya başladığını belirten müellif, şerhin başlarında muhtasar olmasını istediği için kısa yazdığını sonrasında şerhin orta boyutlu olmasını istediği için biraz daha tafsilata girdiğini belirtmektedir.⁷⁶⁷ Müellif, şerhte kimi zaman senede ve senetteki râvilere dair açıklamalar yapmakta kimi zaman bazı kelimelerin anlamını açıklamakta kimi zaman ise rivayetten fikhî çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu kıymetli şerh günümüzde üç cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.

- **Cevabâtü'l-İmami's-Sâlimî ve el-Ikdü's-Semîn Nemazic min Fetâvâ Nuriddin Fahri'l-Müteahhirîn ve Sâbiki'l-Mütekaddimîn:** İmam Sâlimî'nin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan bu eser, fıkıh ağırlıklı olmakla beraber diğer şer'î ilimler ve Arapça ile alakalı soruları da barındırmaktadır. Aslında sekiz ciltten oluşan ve konuların gelişigüzel dağıldığı kitap, üzerine yapılan çalışmalardan sonra konularına ayrılmış halde beş cilt ve yanında bir fihrist cildi ile basılmıştır. Cevaplarında gerek menkul gerek makul deliller aktaran Sâlimî, aktardığı görüşlerin kime ait olduğunu belirtmeye özen göstermiş, kitaplara müracaat edemediği zaman ise bunu açıkça belirtmiştir. Kitap, içerdiği kıymetli cevaplar yanında Sâlimî'nin fetva yöntemi ve fıkıh düşüncesinin anlaşılması için önemli bir kaynak niteliğindedir.⁷⁶⁸ *Cevâbât* kitabı ile aynı meseleleri içeren ancak fasılların yeri, kitabın tertibi ve baskısında değişiklik arz eden *el-Ikdü's-Semîn* isimli kitap ise dört cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ Sâlimî, *Şerhu'l Câmî's-Sahih*, I, s. 7-8

⁷⁶⁸ Bkz. İmam Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmami's-Sâlimî*, Bediyye/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-İmami's-Sâlimî, 2010

⁷⁶⁹ Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *el-Ikdü's-Semin Nemazic min Fetâvâ Nuriddin Fahri'l-Müteahhirîn ve Sabiki'l-Mütekaddimîn*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 1993/1413

- **Cevherü'n-Nizâm fî İlmeyi'l-Edyân ve'l-Ahkâm:** Bu eser başlığında belirtildiği üzere “Edyân” yani usûlü'd-din (akide) ve “Ahkâm” yani fûrû fıkıh üzerine kaleme alınmış bir nazım eseridir. Eserin son kısmı ise âdâba dair konular içermektedir. Birçok alim tarafından üzerine şerh yazılan bu nazım eserin en meşhur şerhlerinden birisi ise Ebû Müslim er-Revâhî'ye ait *Nisâru'l-Cevher* isimli kitaptır.

Müellif, İbâdî geleneğinde meşhur olduğu şekliyle kitaba önce ilim babı, akabinde itikadî konular ile başlamakta, fıkıh usulüne dair bazı konulara temas ettikten sonra fikhî meselelere geçmektedir. Fikhî konularda İbadet, nikah ve muâmelât konularına yer verdikten sonra sünnetler ve âdâb konusu ile kitabını bitirmektedir. İbâdî fikhındaki nazım geleneğinin güzel bir örneği olan kitap, dört cüz ve iki cilt halinde Umman Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından basılmıştır.⁷⁷⁰

Ayrıca Sâlimî'nin kendi yazdığı *Şemsu'l-Usûl* isimli fıkıh usulü manzumesini şerh ettiği *Talatü's-Şems* isimli bir eseri bulunmaktadır. İbâdî tedvin tarihinde usulü fikhın bütün konularını ele alan ilk eser olma özelliği taşıyan bu şerh, günümüzde İbâdî usulü fikhına dair en önemli eser olma vasfını taşımaktadır.

- 1.5.2.2.2. Ebû Müslim Nâsır b. Sâlim b. Adim er-Revâhî (v.1339):** Ebû Müslim, şairlerin alimi, alimlerin şairi olarak anılmakta ve doğduğu şehir olan Behle'ye nispeten Behlevî künyesi taşımaktadır. Babası Sâlim b. Adiy, Azzân b. Kays'ın imâmeti döneminde onun, sonrasında ise Saîd b. Sultan'ın kadılığına yapmış, ondan sonra ise Zengibar'a giderek orada kadılık görevine devam etmiştir. Babası ile birlikte Zengibar'a giden Ebû Müslim, o zamanlarda Umman ile gerek siyasi gerek içtimai bağları bulunan ülkede Sultanların himayesinde kendisini ilme adama fırsatı bulmuş, akabinde ise Zengibar'da önce kadılık sonra baş kadılık makamına gelmiştir. Şair yönü kuvvetli olan ve şiirler, kasideler kaleme alan müellif, ilim yolunda geçirdiği altmış beş yılın sonunda Zengibar'da vefat etmiştir.⁷⁷¹ Ebû Müslim'in bir şiir Dîvânı, Peygamberimizi (s.a.v) anlattığı iki kitabı, bunun yanında akide ve fıkıh kitapları bulunmaktadır.

- **Nisâru'l-Cevher fî İlmi's-Şer'i'l-Ezher:** Meşhur alim Nureddin Sâlimî'nin kaleme aldığı *Cevherü'n-Nizâm* isimli nazım eserin şerhi olan bu kitapta müellif, sadece kendi görüşlerini aktarmakla kalmamış, yer yer Ettafeyyiş'ten ya da Sâlimî'den alıntılar

⁷⁷⁰ Bkz. İmam Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Cevherü'n-Nizâm fî İlmeyi'l-Edyân ve'l-Ahkâm*, 2. baskı, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2018/1439

⁷⁷¹ Ebû Müslim Nâsır b. Salim, *Nisâru'l-Cevher*, I, s. 15-20

yapmıştır. Kitabına asıl olarak seçtiği *Cevherü'n-Nizâm* isimli eserin tertibine sadık kalmış ve ilk ilim babını, akabinde iman-küfür, velâyet-berâet gibi akidevî konuları ele almış, sonrasında ise fıkıh usulüne ait konulara değinip fikhî konuları ele almaya başlamıştır. Kitapta ayet ve hadislerden sıkça istidlal getirmiş, bunun yanında dilsel açıklamalar yapmıştır. Kitabını daha uzun şekilde kaleme almayı planlayan müellif, vefatı dolayısıyla ancak beş cilt yazabilmiş, bu yüzden kitabın tamamını şerh etmeyip ancak oruç babına kadar gelebilmiştir. Kitap günümüzde beş cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁷²

1.5.2.2.3. Âmir b. Hamîs b. Mes'ûd el-Mâlikî (v.1346): İlk terbiyesini babasından ve yaşadığı yerin alimlerinden alan Âmir, Saîd b. Ali, Sâlih b. Ali ve meşhur İmam Nureddin Sâlimî'ye talebelik yapmıştır. İlim talebi için Zengibar'a gitmiş ancak hocası Sâlimî'nin ısrarları üzerine kısa bir süre sonra tekrar Umman'a dönmüştür. İlminin yanında takvası ile meşhur olan alim, hocası Sâlimî'nin "*Aranızda Âmir varken sizin için cehaletten korkmuyorum*" şeklindeki sözlerine mazhar olmuştur. Hocası Sâlimî tarafından Ca'lan bölgesine kadı olarak atanmış, Sâlim b. Râşid'e imam olarak biat edilmesiyle onun yanına gelerek imam naibi olarak görev yapmıştır. İmam Halîlî'ye biat edildiği zaman yanında kalmasını şart koştuğu iki kişiden biri olan alim, bu İmamın da naiplik görevini yürütmüştür. Kurduğu medreselerde birçok öğrenci yetiştirmiş ve arkasında gerek nazım gerek nesir türünden ilmî eserler bırakmıştır.⁷⁷³

- **Gâyetü'l-Matlûb fi'l-Eseri'l-Mensûb:** Rivayetlere göre Behle valisi, İmam Halîlî'den oradaki problemleri çözmek için Âmir b. Hamîs'i göndermesini istemiş, İmam'ın bu isteği kabul etmesi üzerine Âmir yola çıkarak Behle'ye ulaşmıştır. Oraya ulaşınca ilk iş olarak şehirdeki bütün yazma eserleri talep etmiş, gündüzlerini insanların sorunlarını çözerek, gecelerini ise bu kitabı yazarak geçirmiştir.⁷⁷⁴

Kitap bir telif ürünü olmaktan ziyade derleme bir eser olarak durmaktadır. Müellif, bu kitabında başta Peygamberimizin (s.a.v) hadisleri olmak üzere sahâbe, tâbiîn ve fukahânın büyüklerine ait sözleri aktarmıştır. Fetva veren kimsenin ihtiyaç duyacağı

⁷⁷² Bkz. Ebû Müslim Nâsır b. Salim b. Adim el-Behlânî, *Nisâru'l-Cevher fi İlmi's-Ser'i'l-Ezher*, 2. baskı Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2009/1430,

⁷⁷³ Abdullah b. Raşid es-Siyâbî, *eş-Şeyhu'l-Allame Amir b. Hamîs el-Malikî*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Mektebetü Hazainü'l-Âsâr, 2016/1437 s. 5-49

⁷⁷⁴ Amir b. Hamîs b. Mes'ûd el-Malikî, *Gayetü'l-Matlub fi'l-Eseri'l-Mensub*, thk. Bedr b. Salim b. Hamdan el-Abri, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vâid, 2012/1433, s. 1-2

delil ve hükümlerin toplandığı bu eser, vahiy, vahyin inişi, Kur'an ve ilim bablarından sonra temizlik, namaz, zekat, oruç, hac, nikah, yemin, nezir, kefare, kesim, içecekler, nikah, talak, büyü', ticaret, kaza, şahitlik gibi konular ile alakalı rivayetleri aktarmakta ve hadler konusu ile kitap sonlamaktadır. Kitap, günümüzde kalın bir cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.

1.5.2.2.4. El-İmam Muhammed b. Abdullah b. Saîd el-Halîlî (v.1372): Büyük alim, muhakkik lakaplı Saîd b. Halfân el-Halîlî'nin torunu olan İmam Halîlî, kavminin büyüklerinden olan ilim sahibi babası Abdullah'ın gözetiminde yetişti. Alet ilimlerine kendi bölgesindeki alimlerden dersler gördükten sonra zamanın en meşhur ilim mekanı olan Sâlimî'nin medresesine geldi ve orada tefsir, hadis, usul gibi ilimleri Sâlimî'den okudu. Nureddin Sâlimî ile birlikte imâmetin yeniden ihyasına şahit olmuş ve İmam Sâlim'in şehit edilmesi üzerine alimlerin ittifakı ile kendisine imam olarak biat edilmiştir (1338).⁷⁷⁵

Hükmü altındaki yerlere âdil kadı ve valileri atamaya özen gösteren ve insanların ıslahı için çabalayan İmam, imam olduktan sonraki hayatının büyük kısmını çatışmalar ile geçirmiştir. Bunca meşgalenin içinde imâmetin başkenti Nizva'da bir medrese kurmuş ve burada dersler vererek birçok öğrenci yetiştirmiştir. Meşguliyeti dolayısıyla eser telif etmeye ise fırsat bulamamıştır.⁷⁷⁶

- **El-Fethu'l-Celîl min Ecvibeti'l-İmam Ebî Halîl:** Nureddin Sâlimî'nin öğrencisi olan ve uzun yıllar Umman'da imamlık yapan Halîlî, halktan gelen birçok soruya gerek sözlü gerek yazılı cevaplar vermiştir. İnsanların ellerinde bulunan bu cevaplar, Sâlim b. Hamed el-Harisî tarafından derlenmiş ve konularına göre tasnif edilerek kitaplaştırılmıştır.

Birçok baskısı olan cevapların son baskısının başına İmam Halîlî'nin kadı ve valilerine ya da bazı alimlere gönderdiği risaleler eklenmiştir. Konularına göre tertip edilmiş cevaplar, akidevî konular ile başlamakta, tefsire dair sorular ile devam etmekte akabinde ise fıkıhın bütün bablarına ait soru ve cevaplara yer vererek âdâb ve sünnetler bahsi ile bitmektedir. İmam Halîlî'nin fıkıh anlayışına ve derin bilgisine dair ipuçları edinebileceğimiz, ayrıca o günkü halkın ihtiyaçlarını ve düşünce yapısını öğrenmemiz

⁷⁷⁵ Abdullah b. Mübarek b. Seyf el-Abrî, *el-İmamu'r-Razi Muhammed b. Abdullah el-Halîlî*, 1. baskı, Seeb /Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2016/1437, s. 89-107

⁷⁷⁶ Abrî, *el-İmamu'r-Razi Muhammed b. Abdullah*, s. 155-157

açısından da önemli olan bu değerli kitap günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁷⁷

1.5.2.2.5. Ebu'l-Hasan Süfyân b. Muhammed er-Râşidî (v.1377): Umman'ın İzki vilayetinde dünyaya gelen alim küçük yaşlarda ilim öğrenmeye başladı. Daha yedi yaşını doldurmadan hafız olmasının yanında birçok hadis, şiir ve fıkıh metni ezberledi. Ailesi ile beraber Nizva'ya taşınıp orada başta İmam Halîlî olmak üzere birçok alimden dersler aldı. İlmi ile göz dolduran alim, İmam Halîlî'nin dikkatini çekmiş ve Halîlî onu birçok önemli işte görevlendirmiş, ayrıca kendisine gelen fetva taleplerini ona yönlendirmiştir. Birçok öğrenci yetiştiren alim, İmam tarafından önce Ca'lan'a kadı olarak atanmış, sonra imâmetin başkenti Nizva'ya çağrılarak oranın kazâ görevi kendisine verilmiştir. Burada İmam'ın sağ kolu olarak onun işlerinde yardımcı olmuş, onun vefatından sonraki kargaşa döneminde şehit olmuştur. Arkasında fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve akideye dair kıymetli eserler bırakmıştır.⁷⁷⁸

1.5.2.2.6. Seyf b. Hamed b. Şeyhan el-Ağberî (v.1380): İzki'de dünyaya gelen Seyf, küçük yaşlarda babasını kaybetmiş, amcası ve annesinin terbiyesi altında yetişmiştir. Altı yaşında hafızlığını tamamlamış, Selim b. Nâsır, Hâmid b. Nâsır ve İmam Nureddin Sâlimî'den dersler almıştır. Sâlimî ölene kadar onun yanında kalarak ondan ilim öğrenmiştir. Henüz yirmi dört yaşındayken İmam Sâlim onu Dema beldesine kadı olarak tayin etmiştir. Oradan İbra şehrine vali olarak atanmış, sonrasında ise İmam Halîlî'nin isteği üzerine Rustak valiliğini üstlenmiştir. Bir süre sonra İmam Halîlî onu kendi kadılarından biri olmak üzere Nizva'ya çağırmıştır. Bir müddet sonra İzki valisi olmuş, ancak bir hastalığı dolayısıyla Maskat'a gitmek durumunda kalınca Sultan Saîd b. Teymur tarafından önce şer'î mahkemenin kadısı sonra başkanı yapılmıştır.⁷⁷⁹ Üstlendiği vazifeler dolayısıyla öğrenci yetiştirmeye vakit bulamayan Seyf, arkasında ona yakın eser bırakmıştır.

- **Akdü'l-Leâli's-Seniyye fi'l-Ecvibeti ale'l-Mesâilî'n-Nesriyye:** Müellif bu kitapta sorular aktarıp bunlara cevap vermektedir. Soruları kimi zaman mesele adı altında kimi zaman

⁷⁷⁷ Bkz. Muhammed b. Abdullah b. Said el-Halîlî, *El-Fethu'l-Celîl min Ecvibeti'l-İmam Ebî Halîl*, Derleyen: Salim b. Hamed el-Harisi, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 2016/1437

⁷⁷⁸ Süfyân b. Muhammed b. Abdullah er-Râşidî, *Cevâhiru'l-Kavâid min Bahri'l-Ferâid*, thk. Muhammed b. Yahya b. Süfyân er-Râşidî, Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-İstikame, 2005/1425, s. 15-30

⁷⁷⁹ Seyf b. Yusuf b. Seyf el-Ağberî, *Sîretü's-Şeyh el-Allame el-Kadî Seyf b. Hamed b. Şeyhân el-Ağberî*, 1. baskı, 2001/1421, s. 17-27

ise “şöyle soruldu” diyerek belirtmekte sonrasında ise “cevap” diyerek sorunun cevabını vermektedir. Kitapta tafsilata girmeden ve delil belirtmeden sadece cevabı aktaran müellif, kimi zaman eser başlığı altında İbâdî fıkının klasik eserlerinden alıntılar yapmaktadır. Sadece kendi cevaplarını aktarmakla kalmamış aynı zamanda bazı alimlere ait cevapları da aktarmıştır. Fihristi bulunmayan ve bablara ayrılmamış kitapta sorular belli bir düzen olmadan sorulmuş ve bu şekilde cevaplanmıştır. Kitap, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından tek cilt olarak basılmıştır.⁷⁸⁰

1.5.2.2.7. Ebû Ubeyd Hamed b. Ubeyd es-Selîmî (v.1390): Ebû Ubeyd künyeli Hamed, onun ilim öğrenmesini çok isteyen babasının terbiyesine altında yetişmiş, babasının isteği üzerine küçük yaşlarda ilim tahsili için Semail’e gelmiştir. Oranın büyük alimlerinden Hamed b. Saîd el-Halîlî’nin yanına yerleşerek ilim öğrenmeye başlamıştır. Burada birçok alimden ders almış, bir müddet sonra ise buradan ayrılarak meşhur alim Nureddin Sâlimî’nin yanına gitmiştir. Buradan döndükten sonra İmam Sâlim tarafından kendi şehri Semail’e kadı ve vali olarak atanmış, kadılık görevini yürütürken ilim öğretmeyi ihmal etmemiştir. Sonrasında ise uzun yıllar İmam Halîlî’nin kadısı olarak görev yapmıştır. Sultan Saîd b. Teymur’un isteği üzerine bir müddet Maskat’ta bir mescitte dersler vermiş, akabinde tekrar Semail’e dönerek öğrenci yetiştirmek ile uğraşmıştır. Birçok öğrenci yetiştirmesinin yanında akide, fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserler kaleme almıştır.⁷⁸¹

- ***El-Ikdü’s-Semîn fi Ahkâmî’d-Da’va ve’l-Yemin ve Hidâyetü’l-Hükkâm ile Menheci’l-Ahkâm:*** Benzer konuları içermeleri dolayısıyla aynı başlık altında ele aldığımız bu iki kitaptan birincisinde, müellif kitabı tamamen kazâ konusuna ayırmış ve büyü’, şüf’a, katil, hibe vb. birçok mesele hakkındaki dava ve yemin hükümlerini ayrı ayrı bablarda incelemiştir.

İkinci kitap ise daha çok edebü’l-kâdî literatüründeki kitaplara benzer şekilde kadının oturuşundan, nasıl hüküm vermesi gerektiğine kadar birçok konuyu ele almıştır. Kitap kazâ ile alakalı şahitlik, yemin, delil gibi konuların yanında sulh ve cihad gibi konulara da yer vermiştir. Bir yandan edebü’l-kâdî tarzında kaleme alınan eser diğer bir yandan ise ahkâmu’s-sultâniyye tarzında yazılan eserlere benzemekte ve onlara dair

⁷⁸⁰ Bkz. Seyf b. Hamed b. Şeyhân el-Ağberî, *Akdü’l-Leâli’s-Seniyye fi’l-Ecvibeti ale’l-Mesâili’n-Nesriyye*, Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404

⁷⁸¹ İntisar binti Mahfuz es-Selimiyye, *Sîretü Ebi Ubeyd Hamed b. Ubeyd es-Selîmî, Kıraat fi Fikri’s-Şeyh Hamed b. Ubeyd es-Selimi*, 1. baskı, el-Müntede’l-Edebi, 2015/1436, s. 3-14

konular içermektedir. Günümüzde kitapların ikisi de matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁸² Bu kitapları önemli kılan diğer bir husus ise bu alanda nadir bulunan kitaplar olmalarından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca aynı müellife ait bir fıkıh usulü eseri bulunmaktadır. *Mişkâtü'l-Usûl* isimli bu eserde müellif, kitap, sünnet, icma ve kıyas bahislerini farklı bablarda ele almış, ayrıca nesih, has, âm, müşterek, mutlak-mukayyet ve emir konularına yer vermiştir. Kitap usulü fıkıhın bütün konularını ele almamakla birlikte fıkıh usulü alanındaki telif azlığından yakınan İbâdîler için önemli bir eser konumunda olup günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁸³

1.5.2.2.8. Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî (v.1392): Umman'ın İzki vilayetinde dünyaya gelen Halfân, küçük yaşta babasını kaybetti. Annesi ile birlikte maddi sıkıntılar içinde yaşamasına rağmen ilim talebinden geri kalmadı. İmam Halîlî, Hamed b. Abid, Ahmed b. Saîd gibi alimlerden ilim aldı ve birçok öğrenci yetiştirdi. İmam Sâlim tarafından Nahl kentine kadı tayin edildi. İmam Halîlî döneminde Rustak'a kadı olarak tayin edilen alim, sonra Sultan Teymur b. Faysal'ın Matrah kadısı, Sur vilayeti valisinin isteği üzerine oranın kadısı ve son olarak İmam Halîlî'nin Semail kadısı oldu. Burada iki yıl görev yaptıktan sonra görevden azlini istedi ve kendisini ilim öğretmeye ve kitap telifine verdi.⁷⁸⁴ Müellifin fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleri bulunmaktadır.

- **Faslu'l-Hitâb fî'l-Meseleti ve'l-Cevâb:** Müellifin kendisine sorulan önemli soruları ve verdiği cevapları derleyerek oluşturduğu bu kitap, akidevî konular ile alakalı sorular ile başlamakta sonra fikhî konulara girerek temizlik, namaz, zekat, oruç, hac, yemin, nikah, büyü', şüfa, vasiyetler ve miras ile devam etmekte en son dima (kanlar) konusu ile bitmektedir. Cevaplar, sorunun önemine ya da açıklama gerektirip gerektirmediğine binaen kısa ya da uzun olabilmekte ve müellif yer yer cevap sırasında ayetlerden delil getirmektedir. İki ciltten müteşekkil kitap, günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁸⁵

⁷⁸² Bkz. Ebû Ubeyd Hamed b. Ubeyd es-Selimi, *El-Ikdü's-Semîn fî Ahkâmi'd-Da'va ve'l-Yemin*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1983/1404 ve Bkz. Ebû Ubeyd Hamed b. Ubeyd es-Selimi, *Hidâyetü'l-Hükkâm ile Menheci'l-Ahkâm*, thk. İntisar binti Mahfuz es-Selimiyye, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2011

⁷⁸³ Bkz. Ebû Ubeyd Muhammed b. Ubeyd es-Selimi, *Mişkâtü'l-Usul*, thk. Ahmed b. Salim b. Musa el-Harûsî, 2. baskı Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2019/1440

⁷⁸⁴ Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, s. 32-43

⁷⁸⁵ Bkz. Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî, *Faslu'l-Hitâb fî'l-Meseleti ve'l-Cevâb*, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428

- ***Silkü'd-Dürer el-Hâvî Ğurara'l-Eser***: Bu eser, İbâdî fıkında kaleme alınmış en önemli ve meşhur eserlerden biri olan *en-Nîl ve Şifâu'l-Alîl* isimli Abdulaziz es-Semînî'ye ait kitap ve İbâdî fıkının en önemli müteahhir alimlerinden biri olan Kutup lakaplı Ettafeyyiş tarafından bu kitap üzerine yazılmış *Şerhu'n-Nîl ve Şifâu'l-Alîl* isimli şerhinin manzum olarak kaleme alınmış halinden ibarettir. Mağrib İbâdîlerinin alimleri tarafından kaleme alındığı için bu tezde kendilerine yer vermediğimiz bu iki kitabı manzum hale getiren müellif, kitaba kendisinden bazı eklemelerde bulunmuş, bazı noktaları ise sahih ya da zayıf gördüğünü belirtmiştir. Kitap, fıkha ait İbadet, muâmelât, ukubât gibi konuların yanında ahlak ve âdâba dair kısımlar ve Umman tarihine ait bilgiler içermektedir. Kitap günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından iki cilt olarak basılmıştır.⁷⁸⁶

Aynı müellife ait bir de *Fusûlü'l-Usûl* isimli bir fıkıh usulü kitabı bulunmaktadır. Müellif, bu kitabına teklifi hükümler ile başlamış, kitap ve lafız bahisleri, âm, tahsis, mutlak-mukayyet, muhkem-müteşabih, nesih, sünnet ve kısımları, icma, kıyas, kavâdih, istidlal, tercih ve içtihat konularını ele almıştır. İstidlal bölümünde istishâb, istikra', istihsan, kavlü's-sahâbî ve ilham gibi ferî delillere de yer veren bu kitabıyla müellif, İbâdî fıkıh usulüne büyük katkıda bulunmuştur. Kitap günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmakta⁷⁸⁷ ve Sâlimî'nin *Talatü'ş-Şems* isimli fıkıh usulü eserinden sonra bu alanın en önemli eserlerinden birisi sayılmaktadır.

1.5.2.2.9. İbrahim b. Saîd el-Abrî (v.1395): Umman'ın Hamra bölgesinde doğan alim, iki yaşında babasını kaybetmiş ve sonradan annesi ile evlenen amca oğlunun gözetiminde yetişmiştir. İlk başta Kur'an medresesine gitmiş, sonrasında ise Macid b. Hamîs'in medresesine giderek Arap dili ve şer'î ilimlere dair dersler almıştır. Henüz yirmi yaşına varmadan Rustak vilayetine kadı olarak atanmış ve orada Muhammed b. Şeyhân es-Sâlimî'den dersler almıştır. Sonrasında Suvar vilayetine kadı olarak atanan alim, oradan Maskat'a geçerek burada şer'î mahkemenin önce kadısı sonra başkanı olmuştur. 1391 yılında Umman'da fetva için özel bir makam oluşturulunca Sultan'ın kararıyla Umman müftüsü olmuş ve 1395 yılında bir araba kazasında hayatını kaybedene kadar bu görevde

⁷⁸⁶ Bkz. Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî, *Silkü'd-Dürer el-Hâvî Ğurara'l-Eser*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1988/1409

⁷⁸⁷ Bkz. Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî, *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, thk. Süleyman b. Salim b. Said Âl Sâni, 2. baskı Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2015/1436

kalmıştır.⁷⁸⁸ Abri'nin en meşhur öğrencisi kendisinden sonra Umman müftüsü olup halen görev yapan Ahmed b. Hamed el-Halîlî'dir.

1.5.2.3.Hicrî On Beşinci Asır

1.5.2.3.1. Sâlim b. Hamud es-Siyâbî (v.1414): Maskat'ın Buşer bölgesinde dünyaya gelen Sâlim, ilk eğitimini burada aldıktan sonra Semail beldesine giderek Halfân b. Cümeyyil'den akide, fıkıh ve fıkıh usulü gibi dersler aldı. Sâlim'in üzerinde derin tesiri olan diğer bir hocası ise zamanın Umman İmamı Muhammed b. Abdullah el-Halîlî olmuştur. İlim almayı tamamlayıp ilim verecek seviyeye geldiğinde ders vermek için doğduğu yer olan Buşer'e dönmüş, bir müddet sonra oraya kadı olarak atanmıştır. Sonrasında İmam Halîlî tarafından önce Nahl vilayetine, ondan dokuz yıl sonra Ca'lan bölgesine kadı olarak atanmıştır. Buradaki görevinden sonra sırasıyla Maskat, Seeb, Kamil, Vafi, tekrar Maskat ve sonra Suhar şehrinin kadılık vazifesini yürütmüş, akabinde Maskat ve Matrah mahkemelerinde kadılık yaptıktan sonra Umman Kültür Bakanlığına müsteşar olarak atanmış ve vefat edene kadar bu görevde kalmıştır. Arkasında tarih, fıkıh, fıkıh usulü ve akide alanlarında nazım ve nesir şeklinde irili ufaklı seksenden fazla eser bırakmıştır.⁷⁸⁹

- **Kitâbu İrşâdi'l-Enâm fi'l-Edyâni ve'l-Ahkâm:** Manzum olarak kaleme alınmış bu eser, ilim konusu ile başlamakta sonra vahiy ve Kur'an ile alakalı konulara geçerek tecvit ilminin konuları ile devam etmektedir. Akabinde İbâdîlerde adet olduğu üzere akidevî konulara yer vermekte, devamında ise fikhî meselelere başlamaktadır. İbadetler ile alakalı bütün konulara yer verdikten sonra cihat bahsine geçerek cihat çeşitleri ve hükümlerini açıklamaktadır. Kitabın sonlarında ise nikah ve talak ile alakalı meseleleri ele aldıktan sonra büyü' ve ahkâmı konusuna girerek kitabı muâmelât konuları ile bitirmektedir. Güzel bir dil ve kolay bir ibare ile kaleme alınmış bu manzum eser, günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından beş cilt halinde basılmış olarak bulunmaktadır.⁷⁹⁰
- **El-Ukûdü'l-Mufasssale fi'l-Ahkâmi'l-Muassale:** Manzum şekilde kaleme alınmış bu eser, İbâdî fikhındaki yaygın usulün dışına çıkarak akidevî konulara temas etmeksizin

⁷⁸⁸ Muhammed b. Amir el-Ayserî, *el-Allame İbrahim b. Said el-Abri, Hayatühü ve Fikruhü*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Beytu'l-Ğaşem, 2015, s. 50-51

⁷⁸⁹ Abdullah b. Raşid es-Siyâbî, *Salim b. Hamud es-Siyâbî, Hayatühü ve Âsâruhu*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Mektebetü Hazaini'l-Âsâr, 2016/1437, s. 7-66

⁷⁹⁰ Salim b. Hamud b. Şamis es-Siyâbî, *Kitâbu İrşâdi'l-Enâm fi'l-Edyâni ve'l-Ahkâm*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1988/1407

direkt fıkıh meselelerinden başlamaktadır. Temizlik, namaz, zekat, oruç ve hac konularını ele aldıktan sonra cihat ve ahkâmını açıklamakta, akabinde ise yemin, kesim, kurban ve miras konularını işlemektedir. Üçüncü ve son cilt ise talak ve onunla alakalı konular ile başlayarak büyü', sarf, selem, icâre, şirket gibi mali muâmelât konuları ile bitmektedir. Üç ciltlik bu manzum eser günümüzde Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.⁷⁹¹

1.5.2.3.2. Muhammed b. Şâmis el-Bettâşî (v.1420): Küçük yaşlarda ilim talebine başlayan alim kendi beldesinde biraz eğitim gördükten sonra İmam Halîlî'nin kurduğu medreseye katılmak üzere Nizva'ya geldi. Başta İmam Halîlî olmak üzere birçok hocadan ders gördü. Yaklaşık altmış yıl üstlendiği kazâ görevlerinde sırasıyla Karyat, Bedid, Ca'lan ve Maskat'ta bulundu. Zamanının alimlerinin övgüsüne mazhar olan alim tarih, edebiyat, akide, fıkıh usulü ve fıkha dair birçok eser kaleme aldı.⁷⁹²

- **Kitâbu Gâyeti'l-Me'mûl fi İlmi'l-Fürûi' ve'l-Usûl:** Şeriatın usul ve fûrûna dair kaleme alınmış bu eser, tevhit, şefaat, iman, velâyet-berâet gibi akidevî konular ile başlamakta sonrasında ise fıkıh usulü konularına girerek elfaz bahisleri, sünnet, icma, kıyas ve fer'î delilleri incelemektedir. Fıkıh usulü bahisleri bittikten sonra fikhî meselelere başlayan müellif, namazdan hacca kadar İbadet konularını bitirip muâmelât konularına geçmektedir. Son ciltte ise imâmet ve cihat bahislerine değinip diyet, hadler ve miras konusu ile eseri sonlandırmaktadır. Eserde alimlerden sıkça alıntı yapan alim, özellikle Hamîs b. Saîd, Abdulaziz es-Semînî, Ettafeyyîş ve Nureddin Sâlimî'den yaptığı alıntılara yer vermekte ve onların görüşlerine dayanmaktadır. Kitap, dokuz cilt halinde Umman Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.⁷⁹³
- **Selasilü'z-Zeheb fi'l-Usûli ve'l-Fürûi ve'l-Edeb:** Yazımı üç yılda tamamlanan bu manzum eser Abdulaziz es-Semînî'ye ait *en-Nîl ve Şifâu'l-Alîl* isimli kitap ve bu kitabın Ettafeyyîş tarafından yazılmış *Şerhu'n-Nîl ve Şifâu'l-Alîl* isimli şerhinin manzum olarak kaleme alınmış halidir. Kitaba bazı klasik meselelerden eklemeler yapan müellif, ayrıca âdâb ve fazilete dair kısımlar eklemiştir.

⁷⁹¹ Salim b. Hamud b. Şamis es-Siyâbî, *El-Ukûdû'l-Mufasssale fi'l-Ahkâmi'l-Muassale*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1982/1402

⁷⁹² Abdullah b. Raşid es-Siyâbî, *eş-Şeyhu'l-Allame el-Kadı Muhammed b. Şamis el-Bettâşî Hayatühü ve Fıkhuhu*, Kahire/Mısır: Merkezü'l-Gandur, 2010, s. 3-24

⁷⁹³ Bkz. Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, *Kitâbu Gâyeti'l-Me'mûl fi İlmi'l-Fürû' ve'l-Usûl*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1987/1407

İlim babıyla başlayan kitap, adet olduğu üzere akidevî meseleler ile devam etmekte, ancak bu kitapta diğer kitaplarda bulunmayan bir kısım daha eklenmiş bulunmaktadır. O kısım ise müellifin Kur'an-ı Kerim'deki her sure için ayrı başlık açarak o surenin bahsettiği konuları manzum olarak yazdığı bölümdür. İkinci cildini usulü fıkıh konularına ayıran müellif, üçüncü cilt itibariyle fûrû fıkıh meselelerine başlamaktadır. Dokuzuncu cildine kadar İbadetler ve muâmelâta dair konuları manzum olarak ifade etmekte son cildinin başında ise âdâba dair konulara yer verdikten sonra eserini tarih kısmı ile bitirmektedir. Bu kısımda Peygamberimizin (s.a.v) hayatından başlayarak sırasıyla dört halife dönemlerini ele almakta, İbâdîliğin ortaya çıkışını anlattıktan sonra Umman'da imâmetin seyrini Yarubîler dönemine kadar anlatmaktadır. Tarih, tefsir, usulü fıkıh, akide ve fıkıh içeren bu kıymetli ansiklopedik eser, Umman Kültür Bakanlığı tarafından on cilt halinde basılmıştır.⁷⁹⁴

1.5.2.3.3. Sâlim b. Hamed b. Süleyman el-Harisî (v.1427): İlk eğitimini babasının yanında almış, sonrasında Nizva'ya giderek oradaki alimlerden ders almıştır. Birçok farklı hocadan ders alan Sâlim, bir müddet Halfân b. Cümeyyil es-Siyâbî'nin yanında da kalmış ve ondan istifade etmiştir. Aynı zamanda bir fakih olan alim, Kabil vilayetine kadı olarak atanmış ve ömrünün sonuna kadar orada görev yapmıştır.⁷⁹⁵ Sâlim b. Hamed bizzat kaleme aldığı fıkıh ve akide eserlerinin yanında *Musannef* kitabının fihristini hazırlamış, Saîd b. Beşir ve İmam Halîlî'ye ait cevapları derleyerek onları kitaplaştırmıştır.

- ***El-Mesâlikü'n-Nakiyye ile's-Şerâti'l-İslamiyye:*** İslam'ın şartları şeklinde beş kısım olarak kaleme alınan eserde müellif, şهادet bölümünde İbâdîleri tanıtip bazı itikadî görüşlerine yer vermekte ve usulü fıkıh, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri tanıtmaktadır. Bundan sonra sırasıyla her biri ayrı kısımda olmak üzere namaz, zekat, oruç ve hac konularını ele almaktadır. Oruç bölümünde yeminler ve kefareti gibi konulara değinmekte, hac bölümünün sonunda ise kesim ve avlanmaya dair hükümlere yer vermektedir. İlmihal tarzında kaleme alınmış bu eser günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ Bkz. Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, *Selâsilü'z-Zeheb fî'l-Usûli ve'l-Fürûi ve'l-Edeb*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman

⁷⁹⁵ Abdullah b. Raşid es-Siyâbî, *Salim b. Hamed el-Harisi Fakihen ve Kâdiyen*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Mektebetü Hazaini'l-Âsâr, 2016/1437, s. 5-53

⁷⁹⁶ Bkz. Salim b. Hamed b. Süleyman el-Hârisî, *El-Mesâlikü'n-Nakiyye ile's-Şerati'l-İslâmîyye*, Maskat Umman Sultanlığı: 1998/1417

1.5.2.3.4. Saîd b. Halef el-Harûsî (v.1438): Hem anne hem baba tarafından ilim ile tanınan meşhur bir sülaleye mensup olan Saîd, ilk eğitimini kendi bölgesinde tamamladıktan sonra İmam Halîlî'nin medresesine katılmak üzere Nizva'ya gelmiş ve burada eğitim görmüştür. Buradan sonra memleketi Nahl'e dönmüş ve oranın kadısı olan Sâlim b. Hamud es-Siyâbî'den dersler almıştır. Sonra Maskat'ta istinaf mahkemesinde kadı olmuş, bunun akabinde ise sırasıyla Semail, Rustak ve Büreymi'de kadılık yapmıştır. En son Umman müftü yardımcısı olarak atanan Saîd b. Halef, emekli olana kadar bu görevi yürütmüştür. Fıkıh ve edebiyat alanında eserleri olan alimin otuz bini aşkın fetvası bulunmaktadır.⁷⁹⁷

- ***Kavâidü's-Şer' fi Nazmi Kitâbi'l-Vaz'*:** Müellif, bu eserinde Mağrib İbâdîlerinden Ebû Zekerîya Yahya b. Ebi'l-Hayr tarafından kaleme alınan ve itikad ve fıkha dair muhtasar bir eser olan *Kitâbu'l-Vaz'*⁷⁹⁸ eserini manzum hale getirmiştir. Kitabının mukaddimesinde bu eseri kendisi, soyu ve bütün insanların öğrenmesi için manzum hale getirdiğini belirten müellif, eserin telifinde asıl kitabın başlıklandırmasına uymamakta ve kitabı iki kısma ayırmaktadır. Tevhit başlığını verdiği birinci bölümde itikadî meseleleri, edyân ve ahkâm başlığını koyduğu ikinci kısımda ise ibadete dair temizlik, namaz, oruç, zekat ve hac konularını ele almaktadır. Kitap, günümüzde tek cilt halinde matbu olarak bulunmaktadır.⁷⁹⁹
- ***İthâfu'l-Enâm bi-Şerhi Cevheri'n-Nizâm:*** Nureddin Sâlimî'nin meşhur eserlerinden biri olan *Cevherü'n-Nizâm* isimli manzum eserin şerhi olan bu kitap, aslında müellifin telif kastı ile ortaya çıkmamıştır. Öğrencilerinden biri tarafından kendisine okunan beyitleri şerh edip üzerine kısa yorumlarda bulunan müellif, sonrasında bu öğrencisinin teklifi ile bunu neşretmeye karar vermiştir. Salah b. Muhammed bunları derleyerek temizlik bölümünden cenaze bölümüne kadar olan ibadetler kısmını basıma hazırlamış ve bu sayede şerhin birinci cildi basılmıştır. Şu an aynı öğrenci tarafından yeminler, nezirler, kefare, yiyecekler, avlanma ve kesime dair olan ikinci cildi baskıya hazırlanmaktadır.⁸⁰⁰

Ayrıca Saîd b. Halef el-Harûsî tarafından Câbir b. Zeyd'e ait bazı cevaplar derlenmiş ve bu cevaplar *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd* adıyla kitaplaştırılmıştır.

⁷⁹⁷ Komisyon, *Nefhatün mine's-Selef Ehbâs ve Makâlât ve Kasâid Kilet fi Tebini's-Şeyh el-Allame Said b. Halef b. Muhammed el-Harûsî*. 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 12017/1438 s. 34-49

⁷⁹⁸ Kitap günümüzde “İbazi Fıkıhı (Kitâbu'l-Vad' Muhtasar fi'l-Usul ve'l-Fıkıh)” ismi ile Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

⁷⁹⁹ Bkz. Said b. Halef el-Harûsî, *Kavâidü's-Şer' fi Nazmi Kitâbi'l-Vaz'*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428

⁸⁰⁰ Komisyon, *eş-Şeyh el-Allame Said b. Halef b. Muhammed el-Harûsî*, s. 63

1.5.2.3.5. Ahmed b. Hamed b. Süleyman el-Halîlî: Günümüz Umman müftüsü olan Halîlî, 1942/1361 yılında Zengibar’da doğdu. İlk eğitimini anne ve babasından alarak dokuz yaşında hafızlığını tamamladı. Küçük yaşlardan itibaren ilim talebine başlayarak hadis, tefsir, fıkıh, fıkıh usulü ve Arapça kitaplarını mütalaa eden Halîlî, Zengibar’da birçok alimden dersler aldı. Bunların en meşhuru ise kendisinde büyük izler bırakan Ebû İshak İbrahim Ettafeyyîş oldu. Onun özel iştiağını gören hocası onunla özel dersler yaptı. Bundan sonra ayrıca bir medreseye gitmedi ve kendi kendisini geliştirmeye çalıştı. 1964/1383 yılında Zengibar’da gerçekleşen komünist darbe sonrasında ailesi ile birlikte Umman’a gitmek zorunda kaldı.⁸⁰¹

Asıl vatanı olan Umman’a dönünce burada ilim ehli ile karşılaştı ve onlardan istifade etti. Bu alimlerin başında, yanında on yıldan fazla kaldığı kendisinden önceki Umman müftüsü İbrahim b. Saîd el-Abrî gelmektedir. Umman’a döndükten sonra Behle’de bir müddet Kur’an öğretmiş, sonra Maskat’ta bir mescitte müderrislik yapmıştır. Buradan Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığında din işleri müdürlüğüne atanarak ayrılmış, 1975 yılında hocası İbrahim b. Saîd’in yerine Umman müftüsü olarak atanmıştır.⁸⁰² Meşguliyeti dolayısıyla eser telifine çok vakit ayıramayan Halîlî, bu duruma rağmen tefsir, akide, fıkıh ve günümüz meseleleri gibi birçok alanda kıymetli eserler kaleme almıştır. Ayrıca kendisine ait fetva derlemeleri bulunan Halîlî, halen Umman müftüsü olarak görevine devam etmektedir.

- **El-Fetâvâ:** Görevi dolayısıyla eser telif etmeye fazla fırsat bulamayan ancak yine görevi gereği kendisine sorulan binlerce meselede fetva vermek durumunda kalan Umman müftüsü Ahmed b. Hamed el-Halîlî, bu fetvaları konularına göre kitaplaştırmayı düşünmüş ve sonuç olarak bu seri meydana çıkmıştır. Hali hazırda yedi farklı kitap halinde bulunan serinin birinci kitabı namaz, zekat, oruç ve hac, ikinci kitabı nikah, üçüncü kitabı muâmelât, dördüncü kitabı vasiyet, vakıf, beytü’l-mal, mescitler, Kur’an kursları ve felec⁸⁰³, beşinci kitap yeminler, kefare, nezirler, kesim, yiyecekler ve sigara, altıncı kitap cenaze ve araba kazaları son cildi olan yedinci kitap ise itikadî konular hakkındadır. Verdiği fetvalarda bolca ayet ve hadislerden delil getiren Halîlî, fetvalarında

⁸⁰¹ Sultan b. Mübarek b. Hamed eş-Şeybânî, *Dâiyetü’l-Kelîmeti’t-Tayyibe es-Sîretü’l-İlmîyye li’ş-Şeyhi’l-Allame Ahmed b. Hamed b. Süleyman el-Halîlî*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zakiratu Uman, 2015/1436 s. 14-19

⁸⁰² Şeybânî, *Dâiyetü’l-Kelîmeti’t-Tayyibe*, s. 19-22

⁸⁰³ Umman’da sulama kanalları ve bu kanallar için oluşturulmuş sistemin adı.

herkesin anlayabileceği kolay bir üslup kullanmakta ve genelde ihtiyatlı olan görüşü tercih etmektedir. Açıklama gerektiren bazı sorularda ise cevabı uzun tutmakta hatta bazen tek cevap müstakil bir risale boyutuna ulaşmaktadır.

Halîlî'nin bu serinin dışında kalan, kadınlar ile alakalı meseleleri ve içinde namaz, zekat, oruç, hac, nikah, boşanma, ve genel durumlara ait konuların yer aldığı *el-Mer'etü Tes'elü* ve *'l-Müfti Yücibu* isimli iki ciltlik eseri, hayvanların zekatlarını tafsilatlı olarak kaleme aldığı *Zekatü'l-En'âm* isimli tek ciltlik eseri, özel olarak îlâ ve hükümlerini ele aldığı *el-Îlâ* isimli tek ciltlik eseri, özellikle teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan birçok tıbbi meseleye cevap verdiği *el-Fetâvâ't-Tıbbiyye* isimli eseri, zinanın nikah üzerindeki tesirini incelediği *el-Vat'ü'l-Muharram ve Eserühü fî Neşri Hurmeti'n-Nikah* isimli tek ciltlik eseri, rüyeti hilal konusunda kaleme aldığı *İhtilâfu'l-Metâli'* ve *Eserühü ale İhtilâfi'l-Ehille* isimli bir risalesi, sigara ve tütün ürünlerinin hükmü konusunda kaleme aldığı *Hükmü't-Tedhin* isimli risale, süslenme ve düğünlere ait hükümler için kaleme aldığı *Fetâva'z-Zîneti ve'l-A'ras* isimli bir risale, namazları birleştirmeye dair hükümlerin yer aldığı *el-Cem'u Beyne's-Salateyn* isimli bir risalesi bulunmakta bunun yanında farklı kitaplarda yer alan yüzlerce fetvası bulunmaktadır. Konuyu uzatmamak adına künyelerini zikretmediğimiz bu eserlerin yanında akide, tefsir ve akideye dair eserleri, ayrıca ümmetin problemlerine çözümler aradığı farklı kitapları, ateizm ve istibdat gibi meseleleri ele aldığı farklı eserleri bulunmaktadır.

- **El-Mu'temed, El-Mu'tasım b. Said el-Mi'velî (Ahmed b. Hamed el-Halîlî ve Saîd b. Mebruk el-Kannubî):** Bu iki büyük alimin görüşlerine dayanılarak oluşturulmuş bu seri, sırasıyla namaz, oruç, zekat, hac, umre, nikah, talak, kefaretlar, umre ve mali muâmelât olmak üzere dokuz farklı konuda kaleme alınmış sekiz ciltten oluşmaktadır. Kitaplar soru-cevap şeklinde kaleme alınmamış, sanki ders kitabı gibi meselenin tanımını yapılarak başlanmış, delilleri zikredilmiş, şartları ve kısımları ele alınmış ve konu işlenirken bu iki alime ait görüşler metnin içinde zikredilmiştir. Bu seriyi kaleme alan kişi El-Mutasım b. Saîd el-Mi'velî olmasına rağmen Halîlî ve Kannubî'nin görüşleri belirtildiği için kitaplar onların adı ile meşhur olmuştur. “Her eve Mutemed” kampanyası ile Umman'da hızlıca yayılan bu seri insanların bu konulardaki başucu kitabı haline gelmiştir.

1.5.2.3.6. Hamud b. Hamid b. Hamed es-Savvâfi: 1942/1363 yılında doğan ve ilmî bir çevrede yetişen Savvâfi, küçük yaşlarda hafızlığını tamamlamış ve birçok metin ezberlemiştir. Gençlik yıllarında bir hastalık sebebiyle görme yetisini kaybeden alim, fıkıh ilmini farklı

boyutlarıyla zamanının alimlerinden öğrenmiştir. Ders gördüğü medresede hocalarına yardımcı olarak başladığı tedris faaliyetine yıllarca farklı mescitlerde halkalar kurarak devam etmiş, bazen ise resmi kurumlarda tedris vazifesini sürdürmüştür. Öğrenci yetiştirmekten eser telif etmeye vakit bulamayan alimin nahiv ve irşad alanında birkaç kitabı bulunmaktadır.⁸⁰⁴ Halen kendi medresesinde öğrenci yetiştirmeye devam eden ve ülkenin en etkin alimlerinden biri olan Hamud es-Savvâfî, günümüz Umman’ında görev yapan birçok alim ve üniversite hocasını bizzat yetiştirmiş, birçok ismin ise yetişmesine katkı sağlamıştır.

1.5.2.3.7. Saîd b. Mebruk el-Kannûbî: 1964/1384 Mudaybi kentinde dünyaya gelen Kannûbî’nin ilim ile tanışması Hamud es-Savvâfî ile karşılaşması olmuş, ondan çokça istifade etmiştir. Sonrasında günümüzde Şer’î İlimler Fakültesi olan Vaaz, İrşad ve Kazâ Enstitüsü’ne girmiş ve burada birçok alim ile karşılaşma fırsatı bulmuştur. İlim öğrenmeye ve araştırmaya olan merakı sayesinde bugün nadir eserlerin bulunduğu bir kütüphaneye sahip olan alim, başta hadis alanı olmak üzere şer’î ilimlerde uzmanlaşmıştır. Birçok kitap ve risale kaleme alan alim günümüzde ülkenin en etkin alimlerinden sayılmakta ve Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı’nda ilmî müsteşar olarak görev yapmaktadır.⁸⁰⁵

1.5.3. Değerlendirme

Umman’da yeni dönem Ahmed b. Saîd’in parçalanan ülkeyi tekrar bir araya getirmesi ve ona imam olarak biat edilmesiyle başlamıştır. İmam Ahmed’in ölümü üzerine bazı kargaşalar yaşanmış olsa da Umman bu dönemde tarihinin en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır. Elli yıl hüküm süren ve tarih boyunca ülkesinin sınırlarını en geniş haline ulaştıran Sultan b. Saîd dönemi, Umman tarihi için altın çağ sayılmaktadır. Bu dönemde ülke sadece fiziki olarak genişlemekle kalmamış ayrıca halkın refah seviyesi yükselmiştir. Bu durum ilim dünyası için olumlu gelişmelere vesile olmuş ve bu asırda eş-şeyhu’r-reis lakaplı Ebû Nebhân Câid b. Hamîs, onun oğlu Nâsır b. Câid, Mühennâ b. Halfân, doksan ciltlik *Kâmusu’s-Şerîa* kitabının yazarı Cümeyyil b. Hamîs ve muhakkik lakaplı Saîd b. Halfân gibi İbâdî muhitinin en büyük alimlerinden sayılan zatlar

⁸⁰⁴ Sâlim b. Râşid b. Said el-Bûsâfî, *eş-Şeyh Hamud b. Hamid es-Savvâfî, Medrese-Nefsiyye-Terbeviyye-İçtimaiyye*, 1. baskı, 2014/1435, s. 21-22

⁸⁰⁵ Mu’tasım b. Said el-Mi’velî, *el-Mutemed fi Fıkhi’l-Muamelati’l-Maliyye*, 1. Baskı, Beyrut/Lübnan: 2019/1440, s. 23-24

yetiştirilmiştir. Bu alimler toplumun ıslahı için çabalamalarının yanında öğrenci yetiştirmiş ve bolca eser kaleme almışlardır. Ebû Nebhân'ın yirmiden fazla, Muhakkik Halîlî'nin otuza yakın eser kaleme aldığı düşünüldüğünde ilim dünyasında yaşanmış olan bu canlanmanın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. Bu ilmî birikimin oluşmasında Yarubîler döneminde kurulan ilmî medreselerin, canlanan ilmî hayatın ve yüksek mevkilere gelen ulemanın rolü yadsınamaz. Onların attıkları tohumlar bu asırda yeşermiş ve İbâdî fıkıh külliyyatına bunca eserin kazandırılmasını sağlamıştır.

Bu dönemin diğer bir önemli olayı olan Azzân b. Kays'ın imâmete gelmesi hadisesi (1868) İbâdî alimlerinin ülke çapında etkili olduklarını ve halkın ulemaya itimadını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Sultanı hal' edip onu ülkeden kovacak ve istedikleri kişiyi imam tayin edecek kadar nüfuz sahibi olan alimler, bu süreçte ülkenin yönetiminde en üst makamlara gelmişler ve ilmî yetkinliği bulunmayan İmam Azzân'ın bütün işlerini şeriata uygunluğu açısından murakabe altında tutmuşlardır. Bu dönemde İbâdî din alimlerinin devlet ve siyaset içinde etkilerinin bulunduğu da şahit olmaktayız. Ancak ülke kendi haline bırakılmamış, hükümdar ailesi İngilizlerden destek isteyerek İbâdî imâmetine son vermiş ve alimlerin etkinliği azaltılmıştır.

On dördüncü asır ise siyasi anlamda kargaşa içinde geçmekle birlikte fıkıh alanındaki eserlerin telifi açısından bereketli bir yüzyıl olmuştur. Yaklaşık olarak aynı zamanlarda biri Mağrib'de diğeri Meşrik'te yaşamış olan Nureddin Sâlimî ve Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, genelde İbâdî mezhebinin özelde ise İbâdî fikhının modern dönemdeki en önemli alimleri olmuşlardır. Gerek telif ettikleri eserler gerekse yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla mezhebe büyük hizmetleri dokunmuştur. Tez konumuz Meşrik bölgesini kapsadığı için hayatını ve eserlerini ele almayacağımız Ettafeyyîş (1236-1332) uzun ve bereketli bir hayat yaşamış, Sâlimî ise bunun aksine yaklaşık elli yıl süren kısa bir hayata birçok eser ve öğrenci sığdırmasının yanında Umman'da son kez İbâdî imâmetini ihya etmiştir. Sadece Sâlimî yaşamış olsa yine de İbâdî fikhı açısından verimli geçtiğini söyleyeceğimiz bu asırda Sâlimî'den başka İmam Halîlî, Halfân b. Cümeyyil, Hamed b. Ubeyd, Seyf b. Hamed, Ebû Müslim er-Revâhî gibi büyük alimler yaşamış ve eserler kaleme almışlardır.

Sâlimî ile başlayan son İbâdî imâmet denemesinde alimlerin halk üzerindeki tesirlerini ve onların zalim hükümetlere karşı sürekli adil ve şer'î hükümler ile yönetilen bir imâmet kurma fikri taşıdıklarını, bunun için çabaladıklarını görmekteyiz. Sekiz yıllık

gizli teşkilatlanma sonrasında kurulan ancak Sâlimî'nin kısa bir süre sonra vefat ettiği için göremediği imâmet rejimi, halkın desteği ile kısa sürede Umman'ın büyük bir kesimine hakim olmuştur. Buna engel olmayı başaramayan Sultan, imâmet rejimine karşı İngilizlerden yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu durum halk nezdinde alimlerin nüfuzunun devam ettiğini ve imâmet rejimi etrafında kısa sürede nasıl toplanıp onları benimsediklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde imamlık ile sultanlık arasında imzalanan Seeb antlaşması, imâmet rejiminin tanınması açısından önem taşımaktadır. Ancak kendisi Sâlimî'nin öğrencisi ve aynı zamanda müçtehit bir alim olan İmam Halîlî'nin ölümü üzerine yeni imam olan İmam Galip ile sultanlık arasında başlayan *Cebel-i Ahdar* savaşı sonucunda İngiliz ve Ürdün askerlerinden yardım alan Sultan, imâmet rejimini Umman'da bir daha kurulamayacak şekilde çökertmiş ve İmam Galip yurt dışına kaçmıştır. Sultan Kâbus'un gelmesiyle imâmet taraftarları devlete kazandırılmaya ve devlet bünyesi içinde varlıklarını sürdürmeye yönlendirilmiş, bunda da kısmen başarılı olunmuştur. Firari İmam Galip ise 2009 yılında uzun zamandır yaşadığı Suudi Arabistan'da vefat etmiştir.⁸⁰⁶

On beşinci asırda ise Umman, Sultan Kâbus ile birlikte siyasi istikrara kavuşmuş, imamlığın getirdiği iç bölge-sahil kesimi, Maskat-Umman ya da imamlık-sultanlık gibi ayrımlardan kurtularak tek parça haline gelmiştir. Ülkede bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri sayesinde halk refaha kavuşmuş, ekonomi canlanmış ve ülkede eğitime ağırlık verilerek binlerce okul inşa edilmiş, yeni üniversiteler kurulmuştur. Ülkede uzun yıllardır devam eden yaz okulları geleneği ile resmi vazifeli olmayan alimler, öğrenciler yetiştirmiş, ayrıca kurulan Şer'î İlimler Fakültesi sayesinde bu alan devlet eliyle desteklenmiştir. İlmî faaliyetler açısından oldukça zengin olan bu dönemde gerek medreselerde gerek fakültelerde birçok alim yetişmiş, bunlar birçok eser kaleme almışlar ve bu süreçte halen devam etmektedirler. İbâdîler açısından tartışmasız son dönemin en büyük alimlerinden sayılan Salimî, Ebû Nebhân, Muhakkik el-Halîlî, Umman müftüsü Halîlî, Kannubî ve Hamud es-Savvâfî gibi alimler bu dönemde yaşamış ve kaleme aldıkları eserlerin yanında yüzlerce öğrenci yetiştirmişlerdir.

Bu dönemde kaleme alınan eserleri incelediğimizde ansiklopedik eser türünün son örneği ve aynı zamanda en hacimli olan *Kâmusu's-Şerîa* isimli eser ile ansiklopedik

⁸⁰⁶ Alwasatnews.com, Eş-Şeyh Galib b.Ali el-Hinâî, <http://www.alwasatnews.com/news/339713.html> (erişim 02.01.2021)

türün devam ettiğini mülâhaza etmekteyiz. Aynı şekilde manzum eser kaleme alma geleneği de devam etmekte olup bazı nesir eserler manzum hale getirilmiş ya da manzum olarak şerh veya ihtisar edilmiştir. İbâdî ulemanın bu kadar fazla manzum eser kaleme almış olması onların Arap dili ve edebiyat alanına vukufiyetlerini göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde önceki asırlardan beri devam eden şerh geleneği ivme kazanmış, nesir eserler üzerine yazıldığı gibi manzum eserler üzerine de şerhler yazılmıştır. İbâdî tarihinde örneklerini ilk dönemlerden itibaren sıkça gördüğümüz fetva ve cevap derlemeleri artarak devam etmiş, özellikle ilmî yetkinliği olup eser telifine vakit bulamayan alimlere dair derlemeler yapılmıştır. Bunun yanında Salimî gibi birçok eseri olan alimlere dair fetva derlemeleri de yapılmıştır. Bu dönemin müellefatının diğer bir ayırıcı özelliği ise Sâlimî, Hamed b. Ubeyd ve Halfân b. Cümeyyil tarafından fıkıh usulüne dair eserlerin kaleme alınmış olmasıdır. İbâdî fıkıh tarihinde çok az rastladığımız fıkıh usulünün bütün konularını içeren eserlerin bu dönemde kaleme alınmaya başlanmış olması, İbâdî alimlerin bu eksikliğin farkına vardıkları ve bu açığı kapatmak istedikleri şeklinde yorumlanabilir. Zira günümüzde hala eksikliği hissedilen usul alanı için bu kitaplar büyük önem arz etmekte ve önemini korumaktadır.

Modern dönemde telif edilen eserlerin bu kadar artmış olmasında teknolojinin getirdiği yeniliklerin etkisi olmakla birlikte İbâdî ulemanın diğer mezhep kitaplarına daha rahat ulaşabilmeleri, kendilerini dünyaya tanıtmak ve diğer İslami mezheplerde çok farklı olmadıklarını ispat etme gayretlerinin de olduğu söylenebilir. Zira özellikle bazı Arap ülkelerinde dışlanan, arkalarında namaz kılmanın dahi caiz olmadığı söylenen ve sapkınlıkla suçlanan⁸⁰⁷ İbâdîler, birçok anlamda diğer mezhepler ile ortak görüşü paylaştıklarını ortaya koymak istemektedirler. Devletin birçok klasik kitabı tahkik ettirerek bakanlıklar aracılığıyla basması, dünya ülkelerine dağıtması ve elektronik ortamlarda kullanıcıların istifadesine sunması bu politikayı desteklemesi olarak okunabilir.

⁸⁰⁷ İbn Baz'ın riyasetindeki "Fetva ve İlmi Araştırmalar Komisyonu" tarafından verilen İbâdiyye'nin sapkın bir fırka olduğu ve arkalarında namaz kılmanın caiz olmadığına dair fetva için bkz. <https://www.alifta.gov.sa/Ar/Magazine/Pages/issues.aspx?cultStr=ar&View=Page&PageID=5003&PageNo=1&BookID=2> ve <http://fatawapedia.com/%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%A9-%D8%AE%D9%84%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%A8%D8%A7%D8%B6%D9%8A%D8%A9-34832> (erişim 27.05.2021)

2. İbâdî Fıkının Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Bu zamana kadar İbâdî fıkıh tarihini siyasi süreç, alimler ve eserleri üzerinden kronolojik olarak vermeye çalıştık. Bu başlık altında ise bu tarihi süreçte yaşananlar göz önünde tutularak tespit edilen İbâdî fıkının oluşumuna etki eden faktörlere yer verilecektir.

İbâdî fıkının oluşum süreci hicrî birinci asırda mezhebin kurucu imamı Câbir b. Zeyd (v.93) ile Basra'da başlamış, ikinci imam Ebû Ubeyde (v.145) döneminde onun yetiştirip İslam dünyasının farklı bölgelerine gönderdiği öğrenciler (*hameletü'l-ilm*) vasıtasıyla farklı bölgelerde yayılarak oluşum sürecine devam etmiştir. Bizim konu edindiğimiz Umman'da da İbâdîler bu öğrenciler vasıtasıyla yayılmaya devam etmiştir. Nitekim Umman'da ilk İbâdî imâmeti aynı zamanda bir fakih olan Ebû Ubeyde'nin öğrencisi Cülendâ b. Mes'ûd tarafından kurulmuştur (132). Hicrî ikinci yüz yılın sonunda üçüncü imam Rebi' b. Habib'in vefatı (v.175-180) üzerine Basra'daki İbâdî varlığı son bulmuştur. Mağrib'deki İbâdîler Libya, Tunus, Cezayir gibi farklı bölgelere yayılmış, Meşrik'teki İbâdîler ise Umman'ı merkez edinerek burada toplanmışlardır. İbâdîlerin Umman'da bu kadar hızlı yayılması ve teşkilatlanmasında mezhebin ilk üç imamından Câbir'in ve Rebi'in aslen Ummanlı olması, Basra'da bulunan İbâdîlerin büyük kısmının yine Umman'dan buraya göç ederek oraya yerleşmiş olan kimseler olması ve bunların sonrasında tekrar Umman'a dönmesinin büyük etkisi olmalıdır.

İbâdiyye mezhebi, ilk baştan belli bir fıkıh usulü anlayışına sahip olmamış, bu usul zaman içinde peyderpey gelişmiştir. İlk imamların kıyasa bakışı ve sonrasında bu anlayışın farklı yönde evrilmiş olması bunun güzel örneklerindendir. İbâdî fıkıh geleneğinde fıkıh usulüne dair müstakil eserlerin yazımının geç dönemlere kalması da bu durumun bir sonucudur. İbâdî mezhebinin başından itibaren fikhî bir mezhep olarak ortaya çıkmamış olmasının diğer bir sonucu ise İbâdî fıkının ilk imamlarının etrafında şekillenmek yerine uzun bir süreç içerisinde birçok fakihin katkısıyla gelişmiş ve şekillenmiş oluşudur.

Umman, Meşarika İbâdîlerinin merkezi haline geldikten sonra, Basra'da ilk tohumları atılan İbâdî fıkıhı burada teşekkül aşamasına girmiştir. İkinci asrın sonları ve üçüncü asrın başlarında başlayan teşekkül süreci ya da bir diğer isimlendirmeye İbâdî fıkının klasik dönemi altıncı asrın yarısına kadar devam etmiştir. İbâdî fıkıhı yaklaşık dört

asrı bulan bu dönemde teşekkülünü tamamlamıştır. Şimdi bu süreçte İbâdî fıkının teşekkülü ve şekillenmesinde önemi bulunan bazı olgulara bakalım.

2.1. Kurucu Eserler

İbâdî fıkının teşekkül süreci olarak isimlendirdiğimiz üçüncü-altıncı asır arası dönemde telif edilen câmi türü eserler, İbâdî fıkının klasik doktrininin oluşturmuş, bu kitaplardan faydalanılarak yazılan hacimli eserler ise mezhebin o zamana kadar gelen birikimini toparlayıp değerlendirme vazifesi görmüştür. Özellikle câmi literatüründe yer alan eserler mezhepte kurucu metin vazifesi görmüş ve sonradan gelen alimleri etkileyen bu eserler mezhebin gelişim sürecini şekillendirmiştir. Günümüzde dahi bu eserler mezhep içerisindeki konumunu muhafaza etmektedir. Diğer mezheplerde görülen muhtasar metin anlayışı İbâdî fıkında aynı yoğunlukta var olmamış, bunun yerini özellikle son asırlarda telif edilen manzum eserler almıştır. Bu manzum eserler fıkıh hükümlerine dair özet sunmasının yanında ezberlenmesi kolay olduğu için yaygınlık kazanmıştır.

2.2. Bölgesel Etki

İbâdî fıkı, kuruluş süreci olan hicrî ilk iki asrı Basra'da hadis ve rivayet malzemesinin toplanmasıyla geçirmiştir. Basra gibi İslam dünyasında merkezi konumda bulunan ve o gün için ilmî hayatın ana kavşaklarından biri olan bu şehirde kuruluş sürecini geçiren bir mezhebin, içinde bulunduğu ortamdan, etrafında şekillenen diğer ekol ve mezheplerden etkilenmediğini söylemek makul olmaz. Nitekim İbâdî fıkının da kuruluş yerine olan yakınlığı dolayısıyla Rey ekolünden, kurucu imamlarının sık sık Hicaz topraklarına gitmeleri ve sahabe ve tabiîn ile sıkı bağlarının olmasından dolayı da Hicaz ekolünden etkilenmiş olması gayet doğaldır. Bu yüzden gerek fûrû fıkıh gerek fıkıh usulü alanında bu iki ekolden beslenmiş dört mezhep ile İbâdî fıkı arasında büyük oranda benzerlikler bulunmaktadır. İtikadî alandaki farklı görüşlerinden sarfı nazar edilirse İbâdî fıkı ile diğer fıkıh mezheplerinin arasında bulunan fikhî görüş farklılığının bu mezheplerin kendi aralarındaki farklardan çok da fazla olmadığı görülür.

İbâdî fıkının bulunduğu bölgeden etkilendiği diğer bir nokta ise İbâdîlerin Basra'da yönetim tarafından sürekli takip ve baskı altında olmasıdır. Bu baskı politikası

İbâdîleri kendi içlerine kapanmaya ve toplumdan soyutlanmaya itmiştir. Bu durumun fıkha yansımalarının en belirgin örneği Ebû Ubeyde tarafından verilen İbâdîlerin İbâdî olmayanlar ile evlenemeyeceğine dair fetvadır. Ebû Ubeyde, Basra'da azınlık halinde ve baskı altında bulunan mezhep mensuplarının hem gizliliğini korumak hem de asimile olmalarını önlemek için böyle bir fetva vermiştir. Zira İbâdîler, Umman'a giderek azınlık olma durumundan ve baskı politikalarından kurtulduktan sonra bu fetvayı benimseyen ya da geçerliliğini savunan alim olmamıştır. Günümüzde Umman'daki vakıa da bu fetvanın aksinedir.

2.3. İtikadın Fıkha Etkisi

İbâdiyye mezhebi kuruluşu itibariyle hem fikhî hem itikadî boyuta sahip bir mezheptir. Bunun doğal bir sonucu ise bu iki boyutun birbiriyle olan etkileşimi olacaktır. İbâdî telif anlayışında bir gelenek olarak itikad ve fikhın aynı eserde ele alınarak işlenmesi de mezhepteki iki boyutluluğun bir sonucu olarak görülebilir. Bu bağlamda İbâdî fikhında itikadın etkisine baktığımızda özellikle velayet-berâet anlayışının fikh üzerinde etkisi olduğunu görmekteyiz. Zira velayet-berâet anlayışı toplum içerisindeki insanları, tevellide bulunulacak (dost edinilecek) olanlar -veli olanlar- ve teberri edilecek (uzak durulacak) olanlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Toplumdaki bu ayrımın fıkha yansıyan pratik sonuçları da olmaktadır. Bunlardan en görünür olanı zekat verilecek kimseler hakkında olan ayrımdır. İbâdîlere göre zekat verilecek kimsenin tevellide bulunulan bir İbâdî olması gerekmektedir. Bu vasfa sahip fakir bulunamazsa tevelliye ehil olmayan ancak İbâdî olan bir fakir bulunur. Bu da bulunamazsa İbâdî olmayan ancak İbâdîlere zarar vermesinden korkulmayan fakirler bulunarak onlara verilir.⁸⁰⁸

Bu anlayışın diğer bir örneği hacda niyabet hakkındadır. Bazı İbâdî alimlere göre İbâdî akidesine sahip bir kimse, ancak veli olarak niteledikleri yani tevellide bulunulan bir kimse adına niyabeten hac yapabilir, böyle olmayan kimselerin yerine yapamaz.⁸⁰⁹ Bir diğer örnek ise ölen kimsenin tenine temas eden kimsenin abdesti hakkındadır. Bazı İbâdî alimler bu konuda da ayrıma gitmekte ve şöyle demektedirler: Eğer ölen kimse velilerden ise onun tenine temas etmekle abdest bozulmaz ancak ölen kimse ehl-i ikrardan olup

⁸⁰⁸ Cîtâlî, *Kavâidü'l-İslam*, II, s. 53

⁸⁰⁹ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdiyye*, s. 272

velilerden olmazsa yıkamadan önce onun tenine temas etmekle abdest bozulur, yıkandıktan sonra ise bozulmaz.⁸¹⁰

Son olarak ise şahitlik ile alakalı bir örnek verebiliriz. İbâdîlere göre velinin şehadeti makbul iken berâet halinde olan kimse adil sayılmadığı için onun şahitliği güvenilir değildir.⁸¹¹ Bu örnekler açık bir şekilde İbâdî fikhının, mezhebin itikadî yönünden etkilendiğini ve İbâdî fukahânın fikhî bir hüküm verirken bunu itikadî arka plan üzerine bina ettiğini göstermektedir.

Umman'da İbâdî İtikat anlayışının halkın ameli davranışlarına da yansıdığı gözlemlenmektedir. Umman'ın “Körfezin Barış Vahası” ya da Ortadoğu'nun İsviçre'si⁸¹² olarak isimlendirilmesi Umman'da suç oranlarının çok düşük olması ve terör faaliyetlerinin yok denecek kadar az olması dolayısıyladır. Ummanlıların ifadesine göre bunun arka planında büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen kimsenin ebedi olarak cehennemde kalması inancı bulunmaktadır.⁸¹³ Bu anlayış insanları suç işlemekten de alıkoymaktadır. Sürekli işlenen günahların büyük günaha dönüşüyor olması da bu duruma olumlu katkıda bulunmaktadır. Nitekim Umman'da hırsızlık, adam öldürme vb. suç oranlarının düşük olmasının⁸¹⁴ yanında alkol alımı ve sigara içilmesi gibi durumlar da seyrek olarak görülmektedir. Bu örnekler, Umman'daki İbâdî itikad anlayışının halkın amelî davranışlarına etkisi olarak yorumlanabilir.

2.4. İmâmet

İbâdîlere göre imâmet kurmanın vacip olduğunu ilgili kısımda belirtmiştik. Bunun pratiğe yansımaları ise Umman tarihine baktığımızda açık bir şekilde görebiliyoruz. Zira İbâdîler Umman'da ilk imâmeti h.132 yılında kurmuş ve bundan sonra sürekli olarak ya aktif imâmet döneminde yaşamışlar ya da imâmet kurmak için hazırlık sürecinde bulunmuşlardır. Umman tarihindeki birçok başarılı ve başarısız imâmet denemesi bu

⁸¹⁰ Sâlimî, *Meâricü'l-Âmâl*, I, s. 235-239

⁸¹¹ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâdîyye* s. 273

⁸¹² Bu kavram için bkz. <https://omaninfo.om/topics/68/show/178184> (erişim 10.04-2021)

⁸¹³ İsa b. Süleyman ez-Zekvânî, “Umman Halkında İtikadın Etkisi Üzerine Görüşme”, 08 Kasım 2020, Maskat/Umman.

⁸¹⁴ Umman'da suç oranları için bkz. *National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, The Crime*, <https://data.gov.om/gdbmhlb/the-crime?regions=1000000-oman&indicators=1000000-number-of-crimes&lang=en>, (erişim 07.07.2020)

durumun açık bir göstergesidir. İmâmetin bizim konumuz ile olan ilişkisi ise imâmetin fıkıh için itici bir güç oluşturmuş olmasıdır. Nitekim ne zaman Umman'da güçlü bir İbâdî imâmeti kurulmuş ise o zaman İbâdî fıkının önü açılmış, bu dönemlerde gerek alim gerek eser sayısı artmıştır. Umman'da yönetimin imâmet rejiminin elinde olmadığı ya da imâmetin ülkenin sadece bir kısmına hakim olduğu durumlarda ise ilmî faaliyetler imâmetin merkezi sayılan iç bölgelerde devam etmiştir. İbâdî alimlerin büyük bir kısmının Umman'ın iç kesimlerinde bulunan ve imâmete başkentlik yapmış olan Nizva, Rustak gibi kentlerinden çıkmış olması tesadüf değildir.

İmamet ile İbâdî fıkı arasında diğer güçlü bir ilişki ise bu imâmet için altyapıyı hazırlayanların ve imâmeti kuranların hep alimler arasından çıkmasıdır. Tarih boyunca kurulan imâmetlere baktığımızda bunları kuranların Musa b. Câbir, Hamîs b. Said, Said b. Halfân ve Nureddin Sâlimî gibi büyük alimler olduğunu görürüz. Bu alimlerin kendileri imam olabilecekken başkalarını aday olarak göstermeleri ve onlara biat etmeleri imâmetin sadece dini bir makam değil aynı zamanda siyasi bir makam olduğunun göstergesidir. Ancak bu imamların sonrasında kendi başlarına bırakılmadığı ve sürekli olarak alimlerin murakabesinde tutulduğunu unutmamak gerekir. Zira bazı imamlar şeriata uymadığı gerekçeyle alimler tarafından azledilmiş ve yerlerine yeni imamlar seçilmiştir.

İbâdî imamları içerisinde Cülendâ b. Mes'ûd ve Muhammed b. Abdullah Halîlî gibi fakihler yer almakla birlikte imamların çoğunluğu alimlerden ziyade yönetime daha layık olduğu düşünülen kimselerden seçilmiştir. Seçilen imamlar ise dönemlerindeki alimlere valilik, kadılık gibi devlet vazifelerinde görev vermiştir. Ayrıca alimler, devletin işleyişinin dini hükümlere uygunluğunun kontrolüne de yapmışlardır. İbâdî fukaha arasında yaklaşık doksan tanesinin imâmet dönemlerinde valilik ya da kadılık yapmış isimlerden olması imâmet ve fıkıh arasındaki ilişkiyi ve İbâdî fıkının imâmet dönemlerinde devletle bütünleşik olduğunu bir kez daha göstermektedir.

3. İbâdî Fıkının Günümüzdeki Durumu ve Günümüz İbâdîliği

3.1. İbâdî Fıkının Kurumsal ve Sivil Temsili

Umman’da fetva faaliyetleri resmi olarak Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından organize edilmektedir.⁸¹⁵ Gayri resmi olarak ise ülkedeki güvenilir şahsiyetler üzerinden ilerlemektedir. Resmi anlamda dini işlerin yürütücüsü olan Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı’nın başında bulunan bakan Sâlimî, daha çok kurumsal boyutta işlerin takibini yapmaktadır. Fetva makamının başında ise 1975 yılından beri Umman Müftülüğü görevini yürüten Ahmed el-Halîlî bulunmaktadır. Halîlî ülke içinde adeta dokunulmazlığa sahip bir konumdadır. -2005 yılında imâmet kurma iddialarına yönelik tutuklamalarda ülke içinde birçok önemli isim tutuklanmış, hatta bu isimler arasında Halîlî’nin şu anki yardımcısı olan Kehlân el-Harûsî de yer almıştır. Ancak halkın tepkisinden korkulduğundan dolayı Halîlî hakkında herhangi bir işlem yapılamamıştır.- Yüksek bürokratlar dahi ondan ve vereceği tepkilerden çekinmektedir. Halîlî’nin halk üzerinde büyük bir popülaritesi bulunmakta ve fetva gerektiren durumlarda halk resmi açıklamalardan çok onun ne dediğine bakmakta ve ona göre amel etmektedir. Covid 19 pandemisi döneminde dahi devletin aldığı tedbir ve kısıtlamalar için halkın Halîlî gibi alimlerden onay beklediği bilinmektedir. Halîlî’nin halkın tamamı tarafından bu kadar sevilmesi ve benimsenmesinde onun sadece İbâdîlerin müftüsü olmayıp bütün halkı kuşatıcı bir tavır takınmasının etkisi büyüktür.⁸¹⁶

Halîlî’nin etkisi sadece Umman İbâdîleri ile sınırlı kalmamakta bilakis Mağrib İbâdîleri olarak isimlendirdiğimiz Libya, Tunus, Cezayir gibi ülkelerde yaşayan İbâdîler için de bir merci olarak sayılmaktadır. Fetva hiyerarşisinde Halîlî’den sonra yardımcısı Kehlân el-Harûsî gelmekte, bu ikisinin altında kurum adına fetva vermeye yetkili fetva eminleri bulunmaktadır.⁸¹⁷ Fetva eminleri farklı alanlarda uzman isimlerden seçilmektedir. Ülkede İbâdî fıkının kurumsal temsili Halîlî ve altındaki kadro tarafından yapılmaktadır.

⁸¹⁵ Ülkedeki en yüksek dini eğitim merkezi olan Şer’i İlimler Fakültesi de bu bakanlığın bünyesinde hizmet vermektedir.

⁸¹⁶ Cengiz, “Uman’da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği”, s. 171

⁸¹⁷ Fetva kurulunun yönetim şeması için bkz. Heykelü’l-Vizare, <https://www.mara.gov.om/arabic/structure.aspx> (erişim 15.06.2021)

İbâdî fıkhnın sivil planda temsili devlette resmi görevi bulunmayan alimler tarafından yapılmaktadır. Ülkede bazı alimler resmi makamlarda daha iyi hizmet edeceğini düşünerek devlet kadrolarında faaliyet gösterirken bazı alimler tamamen resmiyetten uzak şahsi çabaları ile faaliyet göstermektedir. Bu ekolün günümüzdeki en önemli temsilcisi Hamud es-Savvâfî'dir. Savvâfî, ilerlemiş yaşına rağmen halen tedris faaliyetlerine devam etmektedir.⁸¹⁸ Günümüzde ilmî kadrolarda görev yapan birçok alimi yetiştirmiş ya da yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu tutumun seçilmesinin sebeplerini devleti, yanlış yaptığı durumlarda daha rahat eleştirebilme hürriyetinin olması, politikaya bulaşılmadığı için siyasetin kirlerinden uzakta faaliyet gösterilebilmesi ve bunları karşılıksız/maaşsız olarak yapmanın ecrinin daha yüksek olduğunun düşünülmesi olarak özetleyebiliriz.

3.2. Umman'da Hukuk ve Kanunlaştırma

Umman, hukuk kodifikasyonunu diğer İslam ülkelerine nispeten geç bir dönemde tamamlamıştır. 1970 yılına kadar yazılı bir hukuk sisteminin bulunmadığı ve mahkemelerde şeriata göre hükümlerin verildiği ülkede Sultan Kâbus'un gelmesiyle birlikte kanunlaştırma çalışmalarına başlanmış ve 1972 yılında arazileri düzenleme kanunu, 73 yılında iş kanunu, 74 yılında ceza ve ticari şirketler kanunları, 90 yılında ticaret kanunu, 96 yılında anayasa, 97 yılında ahvali şahsiye kanunu, 99 yılında yargı teşkilat kanunu 2013 yılında ise medeni muamelat kanunu yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1974 yılında yürürlüğe giren ceza kanunu 2018 yılında yenilenmiştir.⁸¹⁹ 2020 yılında Sultan Kâbus'un vefatı ile onun yerine Sultan Heysem bir dizi hukuk reformuna girişmiş ve bazı kanunlarda değişiklikler yapmıştır. Bu reformlar günümüz itibariyle de devam etmektedir.

Umman anayasasında Umman'ın dininin İslam olduğu ve yasamanın kaynağının İslam şeriatı olduğu açıkça yazılıdır.⁸²⁰ Ancak bu durum pratiğe tam olarak yansımamaktadır. Zira ülkede bazı kanunlar şeriata uygun hazırlanırken bazı kanunlarda Batı hukuku esas alınmaktadır. Örneğin aile hukukunda şariat kanunları

⁸¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.alkabs.net/index.php/2020-01-18-07-32-35/57-2020-01-18-07-19-10/571-2020-01-19-08-10-29> (erişim 11.05.2021)

⁸¹⁹ İlgili kanunlara ulaşmak için bkz. Qanoon, <https://qanoon.om/> (erişim 10.04.2021)

⁸²⁰ *En-Nizâmu 'l-Esâsi*, md.2

uygulanmaktadır. Ceza hukuku ise uluslararası hukuka mutabık şekilde modern kanunlara göre düzenlenmiş durumdadır. -İbâdîler günümüzde bu durumun meşruiyetini savunmak için devletin başında biat ile iş başına gelmiş adil bir imamın olmadığını söylemektedirler. Zira adil bir imamın bulunmadığı durumlarda yani kitman imâmeti döneminde yöneticilerin adil davranılacağından emin olunmadığı için hadlerin uygulanması durdurulmaktadır- Sonuç olarak İbâdî fıkhnın kanunsal boyutta aile, miras ve şahıs hukuku gibi konularda etkin olduğunu, toplumsal bazda ise halk üzerinde ibadet konularında etkin olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Umman'ın İbâdîlik Politikası

Siyasi anlamdaki yalnızlığını kırmak için çabalar gösteren Umman, mezhepsel olarak İslam aleminden ayrı kaldığı için bu alandaki yalnızlığını gidermek ve diğer mezheplerle arasında büyük farklar olmadığını göstermek istemektedir. Bu amaçla son dönemlerde İbâdî mezhebi dünyaya tanıtılmaya çalışılmış, dışarıya birçok öğrenci gönderildiği gibi ülkeye araştırmacıların gelmesi sağlanmış, her yıl Avrupa'nın farklı ülkelerinde İbâdî mezhebini tanıtıcı sempozyumlar düzenlenmiştir. Bunun yanında Umman'da her yıl fıkıh sempozyumları düzenlenmekte ve bu sempozyumlara farklı ülkelerden katılımcılar davet edilmektedir. Tez içerisinde zikrettiğimiz kitaplarda gördüğümüz üzere Kültür Bakanlığı ve Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, İbâdî geleneğine ait onlarca kıymetli yazma eseri basarak gün yüzüne çıkmasını sağlamış ve bu kitapların büyük bir kısmı internet üzerinden kullanıcıların istifadesine sunulmuştur.⁸²¹ İbâdî mezhebinin klasiklerinden sayılan birçok eser ise günümüzde tahkik aşamasında olup yakın zamanda ilim dünyasına kazandırılacaktır. Ayrıca son yıllarda Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Fetva Merkezi içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeye İbâdî mezhebine dair kaynaklar göndermiş ve göndermeye devam etmektedir. Bunun yanında İbâdî mezhebine ait klasiklerin farklı dillere tercümesi yaptırılarak o dilde eğitim veren ilmî

⁸²¹ Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığının online kütüphanesine ulaşmak için bkz. MARA Archives, <https://elibrary.mara.gov.om/en/mara-library/publications/mara-archives/> (erişim 10.04.2021)

merkezlere gönderilmesi projesi hayata geçirilmiş, bu kapsamda birçok eserin Türkçe'ye tercümesine başlanmış ve bunların bir kısmı tamamlanmıştır.⁸²²

3.4. Siyaset ve İbâdîlik:

İbâdî imamlığın geçirdiği tarihi serüvene göz attığımızda İbâdîlerin imâmet ile yönetilmedikleri sürece yönetime mesafeli olarak durduklarını ve gizliden de olsa sürekli olarak imâmet usulüne dayalı bir yönetim kurmak için çabaladıklarını görmek mümkündür. Yine dikkati çeken bir nokta imâmet hareketlerinin her seferinde alimler öncülüğünde başlatılmış olması ve halkın da her seferinde bu alimlerin yanında durarak onlara destek vermiş olmasıdır. Sultan Kâbus'un yürüttüğü birleştirici politikalar sonucu halkın bir kısmı şu anki yönetimi tam anlamıyla benimsemiş durumdadır. Sultan'ın İmam Galip'i saygın bir konuma sahip olacak şekilde ülkeye davet etmesi, imâmetten doğabilecek boşluğu doldurmak için Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı'nı kurması, yaklaşık yirmi yıldır bu bakanlığın başında İmam Salimî'nin torunlarından birisinin olması, Umman'ın en büyük alimlerinden birisi olarak kabul edilen Ahmed el-Halîlî'nin Umman müftüsü olarak atanması gibi durumlar Sultan'ın bu konuda yapıcı adımlarına örnek olarak gösterilebilir. Ancak yine de İbâdîlerin bir kısmı devlette yaşanan yolsuzluklar, hanedan üyelerinin haksız zenginleşmeleri, ülkede açıkça hissedilen İngiliz etkisi⁸²³, şeriatla çelişen bazı uygulamalar vb. dolayısıyla rejime karşı mesafeli durmaya devam etmektedir. İbâdîlerin sürekli kendilerine ait bir imâmet kurmaya çalışmaları onların imâmetin kurulmasını vacip olarak kabul eden görüşlerinin doğal bir sonucudur.

Umman'da içki ve faiz serbest durumdadır ve devlete ait faizli bankalar bulunmaktadır. -Umman gibi çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkede katılım bankalarının ancak Arap Baharı protestolarında dile getirilmesinin ardından 2012 yılı itibarıyla kurulmaya başlanmış olması ve bu tarihe kadar ülkedeki bütün bankaların faizli bankalar olması dikkat çekicidir.- İçki ve faizin serbest olması İbâdî çevreleri rahatsız etmekte, bunların yasaklanması gerektiği sık sık dile getirilmektedir. Bu tip konularda

⁸²² Bu eserlerden bazıları için bkz. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvünî, *İbâzî Fıkıhı (Kitâbu'l-Vad' Muhtasar Fi'l-Usûl Ve'l-Fıkıh)*, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2021 ve Rebi' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî el-Ummânî, *Müşned İbâziyye'nin Temel Hadis Kaynağı*, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2021

⁸²³ Bu etkinin oluşmasında gerek Sultan Kâbus'un gerek şu an yönetimde olan Sultan Heysem'in İngiliz okullarından mezun olmalarının tesiri vardır.

Umman müftüsü Ahmed el-Halîlî'nin sultana hitaben yazdığı mektuplar dahi bulunmaktadır. Sultan Kâbus'un başa geldiği dönemlerden itibaren bu tür mektupların farklı alimler tarafından yazıldığı da bilinmektedir.⁸²⁴

3.5. Din/Mezhep ve İbâdîlik:

Umman, Peygamberimizin (s.a.v.) gönderdiği mektup ile savaşız olarak İslam'a girmiş⁸²⁵ ve Portekiz işgali dönemi hariç sürekli olarak Müslümanların kontrolünde kalmıştır. Portekiz döneminde dahi Umman'ın tamamı işgal edilememiş, iç bölgelerde İbâdî hakimiyeti devam etmiştir. Günümüzde Umman, %85 oranında Müslüman nüfusa sahip durumdadır. Umman'ın resmi mezhebinin İbâdîlik olduğu şeklindeki yaygın kanaatin aksine Umman'da resmi makamlar tarafından bu durum deklare edilmemekte, bunun yerine birleştirici bir şemsiye olarak İslam'a mensup olma durumu ön plana çıkartılmaktadır.⁸²⁶ Müslüman nüfus kendi içerisinde Sünnî, İbâdî ve Şîî olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Sünnî nüfusun bir kısmını ülkenin asli unsurlarından olan ve genelde Yemen'e sınır bölgelerde yaşayan Şafîiler oluştururken diğer kısmını özellikle Hindistan, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerden çalışmaya gelen Hanefî mezhebine mensup göçmenler/işçiler oluşturmaktadır. Ülkede imamlar, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı tarafından bölgedeki nüfus yoğunluğu gözetilerek camilerde görevlendirilmekte, camilerin çoğunluğunda İbâdî imamlar görev yapmaktadır. İbâdî imamların görev yaptığı camilerde Sünnîler, Sünnî imamların görev yaptığı camilerde ise İbâdîler namazlarını kendi mezheplerine göre rahatça kılabilmektedir. Ancak Şîî mezhebine ait camilerde - Umman'da birkaç tane bulunmaktadır- sadece Şîîler namaz kılmakta, Şîîler diğer mezheplere ait camileri kullanmamaktadır.

Umman, bir devlet politikası olarak diğer dinlere ve mezheplere karşı hoşgörülü davranmayı benimsemiş durumdadır. Bu politikanın bir sonucu olarak İbâdiyye mezhebi dünya kamuoyuna "İslam'ın en ılımlı mezhebi" olarak tanıtılmaya çalışılmaktadır. Umman bu amaçla her yıl sempozyumlar ve konferanslar düzenlemekte, broşürler

⁸²⁴ Tahta çıkışının ilk yıllarından itibaren alimler tarafından Sultan Kâbus'a yönelik yazılan bazı mektuplar için bkz. *Mevsuatu Uman el-Vesâikü's-Sirriyye*, haz. ve trc. Muhammed b. Abdullah b. Hamed el-Hârisî, Beyrut: Merkezü Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2007, s. 841-868

⁸²⁵ İzkevî, *Keşfü'l-Gumme*, I, s. 441

⁸²⁶ Cengiz, "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği", s. 120

hazırlamakta ve dergiler çıkartmaktadır. Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından çıkartılan dergilerin isminin değişikliğe uğrayarak sırasıyla *Tesamuh* (Hoşgörü), *Tearuf* (Tanışma) ve *Tefahum*⁸²⁷ (Karşılıklı Anlayış) şeklinde olması bu durumun güzel örneklerinden birisidir.

3.6. Milliyetçilik/Kabilecilik

Birçok Arap ülkesinde olduğu gibi Umman'da da kabilecilik tarih boyunca çok güçlü olmuştur. Umman'daki iç savaş ve kargaşaların büyük çoğunluğu kabileciliğe direkt ya da dolaylı olarak bağlı sebeplerden dolayı çıkmıştır. Ülkenin en büyük kabilelerinden olan Hinâvî ve Ğâfirî⁸²⁸ kabileleri tarih boyunca birçok kez birbirleriyle savaşmış ve bu savaşlarda binlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁸²⁹ Tarih boyunca ülkedeki iç kargaşaların çoğunda kabileciliğin etkisinin bulunduğu bilen Sultan Kâbus iş başına geldiği vakitten itibaren bu ayrımın azaltılması ve en sonunda ortadan kaldırılması için çabalamıştır. Bunun için Umman müftüsü Ahmed el- Halîlî'yi görevlendirmiş, o da yıllarca köy köy kasaba kasaba dolaşmış ve halkı bu konuda bilinçlendirmeye çalışmıştır. Sultan Kâbus da izlediği politikalarda bu durumu sürekli olarak göz önünde tutmuş, özellikle tehlikeli gördüğü kabile reislerine devlette bakanlığa varıncaya kadar birçok görev vererek onları devlete bağlı tutmaya çalışmıştır.⁸³⁰ Bazı kabileler için ise zor kullanma yolunu seçmiştir. Uzun yıllar boyunca devam ettirilen bu istikrarlı politikalar meyvesini vermiş ve kabileler arası çekişmeler günümüzde büyük oranda azalmıştır.

Kabileler arası çatışmaların olmaması kabileciliğin tamamen ortadan kalktığı şekilde yorumlanmamalıdır. Günümüz Umman'ında kabileler arası rekabet içten içe devam etmektedir. Kabileler arasındaki bu ayrım en çok evlilik meselelerinde gün yüzüne çıkmaktadır. Bölge ve kabilelere göre farklılık göstermekle beraber bazı ailelerin, çocuklarının farklı kabileden evlenmesine müsaade etmediği, evlatlıktan reddetmeye varan tehditlerde bulunduğu bilinmektedir. Kabileler arası evlilikte ortaya çıkan diğer bir

⁸²⁷ Derginin sayılarına ve içeriğine erişmek için bkz. et-Tefahum, <https://tafahom.mara.gov.om/> (erişim 23.03.2021)

⁸²⁸ Bu iki kabile, ülkenin büyük kabilelerinden olup kendi içlerinde farklı kabile ve aşiretleri de barındırmaktadır.

⁸²⁹ Gabbâş, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslâmîyye*, s. 120

⁸³⁰ Cengiz, "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği", s. 137

durum ise denklik sorunudur. Özellikle Umman'da kölelik kaldırılmadan önce köle olan bazı kabileler vardır ve diğer kabileler halen kendilerine denk olmadığı gerekçesiyle bu kabile mensuplarıyla evlenmemektedir.

3.7. Mağrib ve Meşrik İbâdîleri

İbâdîler Basra'dan ayrıldıktan sonra Umman'a yerleşmişler, Umman dışında ise kısa bir müddet Hadramevt ve Yemen'de etkin olmuşlardır. Bunun dışında Tanzanya'da ve özellikle Zengibar adasında yaşayan İbâdîler bulunmaktadır. Buralarda İbâdîliğin yayılması özellikle tarihte bir müddet Umman hakimiyeti altında kalmış olmalarından kaynaklıdır. Günümüzde de Zengibar ve Umman arasında sıkı bir irtibat bulunmaktadır. Bu irtibatın sebeplerinden birisi de Umman müftüsü Ahmed el-Halîlî'nin çabalarıdır. Zira Halîlî, Zengibar doğumlu olup Zengibar'da halen tanıdığı ve irtibat halinde olduğu kişi ve gruplar bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen bölgelerde yaşayan mezhep mensupları Meşrik İbâdîlerini oluşturmaktadır.

Bunların yanında Ebû Ubeyde'nin gönderdiği öğrenciler vasıtasıyla İbâdî akidesini benimseyen Mağrib İbâdîleri bulunmaktadır.⁸³¹ İlk olarak Ebu'l-Hattab el-Meâfirî'nin imamlığı altında birleşen Mağrib İbâdîleri, sonrasında Rüstemîler ile birlikte yüz yılı aşan bir devlet tecrübesi yaşamışlardır. Cezayir'de kurulan ve m. 777-909 yılları arasında orada hüküm süren Rüstemîlerin⁸³² tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bir daha devlet kuracak güce ulaşamamışlar, farklı bölgelerde azınlık konumunda hayatlarını sürdürmüşlerdir. Mağrib İbâdîlerinin ülkelere göre yoğunlaştıkları noktaları şu şekilde ifade edebiliriz: Tunus'ta Cerbe adasında, Libya'da Cebel-i Nefusa çevresinde, Cezayir'de bulunanlar ise Vadi Mizab çevresinde yoğun olarak bulunmaktadır.⁸³³ Ayrıca burada bulunan İbâdîlerin bir kısmı Berberîlerden (Emaziğ) oluşmaktadır.

Bulundukları ülkelere azınlık konumunda yaşayan İbâdîlerin beraberce hareket etmelerini sağlamak ve asimile olmalarını engellemek amacıyla kurulan Azzabe teşkilatları bulunmaktadır. Azzabe teşkilatının dinî, iktisadî ve sosyal görevleri vardır. Bu teşkilatların merkezi mescitler olduğundan dolayı bölgede İbâdîlerin sosyal hayatı da

⁸³¹ Ertürk, "Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâdîliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi", s. 64

⁸³² Özkuyumcu, "Rüstemîler", s. 295-296

⁸³³ Muammer, *el-ibâdîyye fi Mevkebi't-Tarih*, IV, s. 196-197

mescitler etrafında şekillenmektedir. Belli bir dinî bir birikime sahip olma ve ahlaklı olma gibi ön koşulların olduğu Azzabe üyeliği seçildikten sonra engel bir durum ortaya çıkmadıkça ömür boyu devam etmektedir. İbâdîler üzerinde büyük etkisi olan bu teşkilatın kararlarına muhalefet edilemez. Muhalefet eden kimse ise kendisinden teberri edilmek suretiyle toplumdan uzaklaştırılır. Aynı şekilde İslam’a mugayir amelde bulunan kimselerden de teberri edilir ve bu hüküm mezhep mensuplarına iletilerek bu karara uymaları istenir.⁸³⁴ Azzabe üyeleri aynı zamanda toplumun dinî lideri sayılır. Camilerdeki imamlar ve müezzinler de bu teşkilatın üyelerinden seçilir.

Cezayir’de Azzabe teşkilatları aktif olarak görev yaparken İbâdiyye mezhebi mensuplarının nispeten daha az olduğu Tunus’ta bu teşkilatın kurulmasına yönelik çabalar bulunmakla birlikte hali hazırda aktif bir Azzabe teşkilatı mevcut değildir. Bu durum Cezayir’deki İbâdîleri kapalı bir cemaat konumunda tutmakta, Tunus’ta ise bunun aksine dışa daha açık bir grup görüntüsü bulunmaktadır. Bu durumun ortaya çıkarttığı diğer bir ayrım ise dinî yaşantı ile alakalıdır. Tunus’ta yaşayan İbâdîler, ameli konularda Cezayir’dekilere göre daha rahat bir tutum sergilemektedirler.⁸³⁵

Mağrib ve Meşrik İbâdîleri farklı bölgelerde yaşamakla birlikte aralarında kayda değer büyük farklar bulunmamaktadır. Özellikle son zamanlarda Umman’da bir devlet politikası haline gelmiş olan İbâdî klasiklerin farklı ülkelere gönderilmesi ve İbâdîlik araştırması yapılan kuruluşların fonlanması kapsamında bu bölgelerde finanse edilen kuruluşlar ve kütüphaneler de bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak ise Mağrib İbâdîliği, Meşrik İbâdîliğinin etki alanına girmektedir.

⁸³⁴ M. Mahfuz Söylemez, *Mahfuzat 2 İbâdî Bölgeler*, 1.baskı, İstanbul: Mana Yayınları, 2016, s. 43-44

⁸³⁵ Söylemez, *Mahfuzat 2*, s. 72-73

SONUÇ

Bu tezde İbâdiyye mezhebinin fıkıh literatürü üzerinden İbâdî fikhının tarihi ve teşekkül süreci ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tezde ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: İbâdiyye mezhebinin ve İbâdî fikhının kurucu imamı Câbir b. Zeyd'dir. İbâdîler o süreçte kitman imâmeti hükümlerini uyguladıklarından dolayı asıl imam açıktan değil arka plandan mezhebi yönlendirmektedir. Mezhebin ismen kendisine nispet edildiği Abdullah b. İbâd ise mezhebin dışı bakan yüzü ve mezhebin resmi temsilcisi vazifesini üstlenmiş bulunmaktaydı. Bu durum Abdullah b. İbâd'ın mezhebin kurucusu olduğuna dair yanlış bir kanaatin doğmasına sebebiyet vermiştir. Buna benzer bir yanlış anlaşılma İbâdîlerin, Hâricî olduğu konusunda bulunmaktadır. Nitekim Hâricîler içerisinde bir grup olarak ortaya çıkan İbâdîler, süreç içerisinde aşırılık yanlısı gruplardan ayrılmış ve kendi mezheplerini oluşturmuşlardır. Günümüzde İbâdiyye mezhebinin Hâricîlikten ayrılmış farklı bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. İbâdîlere ait itikadî görüşlere bakıldığında onların Hâricîlik ile özdeşleşen radikal fikirlerden uzak olduğu görülecektir. Günümüzdeki radikal örgütlere Ummanlıların katılımının sınırlı sayıda olduğunu ortaya koyan araştırmalar da bu fikri desteklemektedir.

İbâdî fîrû fikhında İbâdîlere has bazı görüşler bulunmaktadır. Ancak bu görüşlerin kemmiyeti, fıkıh gibi geniş bir alan itibara alınarak düşünüldüğünde pek bir yekûn tutmamaktadır. Dört mezhebin kendi arasında da fikhî ihtilafların bulunduğu düşünüldüğünde İbâdî fikhı ile diğer mezhepler arasında birtakım farkların bulunması gayet normal karşılanacaktır.

İbâdî fıkıh usulü anlayışı diğer mezheplerin usul anlayışı ile karşılaştırıldığında arada büyük farkların olmadığı görülecektir. İlk dönem İbâdîlerinde görülen kıyasa karşı takınılan olumsuz tavrın sonraki alimler tarafından benimsenmediği bilinmektedir. Bunun dışında sahâbenin adaleti ya da sahâbî kavli konusundaki ihtilaflar ise usul düşüncesinden ziyade itikadî arka plana dayanan meselelerdir.

Fıkıh usulü, mezheplerin çoğunda fîrû fıkha göre geç dönemlerde kitaplaştırılmıştır. İbâdî fıkıh usulüne yönelik eserlerin yazılması ise diğer mezheplere göre daha da geç tarihlerde olmuştur. Ayrıca bu eserlerin çoğunu fıkıh usulünü müstakil olarak ele alan eserler değil, fıkıh usulünü, itikad ve fîrû fıkıh ile beraber ele alan hacimli

eserler oluşturmıştır. İbâdî fıkıh usulünde diğer mezheplere göre geç dönemlerde müstakil kitapların telif edilmiş olması, İbâdîlerin o vakitlere kadar fıkıh usulüne sahip olmadığı şeklinde değil, fakihlerin hüküm verirken bir usul takip ettiği ancak bunu yazıya geçirmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Bu durumun diğer bir sebebi ise İbâdî fıkıh usulü ile diğer mezheplerin usul anlayışı arasında kayda değer farklar bulunmaması nedeniyle İbâdîlerin diğer mezheplerde yazılan eserleri yeterli görmeleri ve bu yüzden yeni eser telifine ihtiyaç duymamaları olarak görülebilir.

İbâdî fîrû fıkıh literatürüne baktığımızda bu alanda azımsanmayacak bir literatürün oluştuğunu görürüz. İlk asırlardan itibaren oluşmaya başlayan bu literatür, tarihi süreç içerisinde zaman zaman ivme kazanmış zaman zaman ise ivme kaybetmiş; ancak günümüze kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir. İbâdiyye mezhebinin gerek tarihte gerek günümüzde bulunan mensuplarının sayısı dört mezhebin mensupları ile kıyaslandığında literatürler arasındaki kemmiyet farkının gayet makul düzeyde olduğu anlaşılabilecektir. Hatta sayısal oran olarak bakıldığında İbâdî fikhî çevresinde oluşan literatürün bazı mezheplerden daha fazla olduğu dahi gözlemlenebilecektir. Bu noktada Câbir b. Zeyd'in *ed-Dîvan* isimli eseri gibi İbâdî fıkıh literatürüne ait birçok eserin tarihte kalıp günümüze ulaşamadığı, yine birçok eserin halen yazma halinde bulunup gün yüzüne çıkartılmayı beklediği unutulmamalıdır.

Kurucu imam Câbir b. Zeyd (v.93) ile Basra'da oluşmaya başlayan İbâdî fikhî, Ebû Ubeyde (v.145) ve Rebi' b. Habîb (v.175-180) döneminde gelişimine devam etmiştir. İbâdî fikhînin asıl teşekkül süreci ise Rebi' b. Habîb'in ölümü sonrasında İbâdî alimlerin Basra'dan Umman'a intikali ile başlamış ve bu süreç altıncı asrın ilk yarısına kadar sürmüştür. Genel olarak İbâdiyye mezhebinin özel olarak ise İbâdî fikhînin Umman'da bu kadar kolay ve hızlı yayılmasında ve kökleşmesinde Câbir b. Zeyd ve Rebi' b. Habîb'in Ummanlı olmasının etkisi bulunmaktaydı. Bunun yanında ise kuruluş döneminde Umman'da başka bir mezhebin bulunmaması ve tarih boyunca İbâdiyye dışında bir mezhebin Umman'da baskın ve egemen duruma gelmemiş olması gösterilebilir.

İbâdî fikhînin teşekkülünde kurucu metin rolünü câmi' türündeki eserler oynamıştır. Bu eserler, mezhebin itikadî ve fikhî anlayışının günümüze aktarılmasında önemli bir rol oynamış ve mezhebin sonraki sürecini şekillendirmiştir. İbâdî fikhînin teşekkülünde etkili olan diğer bir olgu ise mezhebin itikadî fikirleri olmuştur. Alimler,

fikhî hüküm belirtirken özellikle mezhepte bulunan velayet-berâet anlayışını dikkate almışlar ve bazı hükümleri bu anlayışın üzerine bina etmişlerdir. Fıkıh-itikad arasındaki fikrî insicamı gösteren güzel bir örnek de İbâdî geleneği üzere kaleme alınan eserlerde fıkıh ve itikadın beraberce ele alınmış olmasıdır.

İbâdî fikhının teşekkülü üzerinde etkili olan diğer bir olgu ise Umman'da tarih boyunca bazen güçlü bazen zayıf bir şekilde devam eden ancak halk üzerinde sürekli etkisi bulunan imâmet kurumu olmuştur. İbâdî fikhının imâmet kurumu ile sıkı bağlara sahip olduğu ve Umman'da İbâdî hakimiyetinin bulunduğu zamanlarda devletin ve fikhın bütünleşik bir yapı arz ettiği söylenebilir. Tarih boyunca Umman'da İbâdî fikhının geçirdiği dönemler ve alimlerin hayat hikayeleri dikkate alındığında bu durum rahatça görülebilmektedir. Günümüzde ise imâmet kurumu aktif olarak bulunmamakta ancak halkın gönlünde imâmet sevgisi ve hasretinin halen canlı olduğu gözlemlenmektedir.

İbâdî fikhı araştırmaları henüz başlangıç seviyesinde olup İbâdî fikhının tam olarak bilinmesi ve anlaşılması için gerek dünyada gerek Türkiye'de daha çok araştırma ve incelenmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Henüz çok bakir olan bu alanda mezhebin fikhî anlamdaki kurucuları ve bunların fıkıh anlayışları, mezhep fikhının oluşum süreçleri, mezhebin fıkıh usulü anlayışı, İbâdî fikhının diğer fıkıh mezhepleri ile olan etkileşimleri, mezhebin fakihleri ve bunların fıkıh anlayışları, mezhebe ait klasik eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi, mezhebin diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi gibi birçok alan çalışılmayı beklemektedir. Kurucu imam Câbir b. Zeyd ve ikinci imam Ebû Ubeyde'nin yaşadığı dönem dikkate alındığında, İbâdîler tarafından dillendirilen İbâdiyye mezhebinin İslam tarihinde kurulan ilk itikadî/fikhî mezhep olduğu iddiasının görmezden gelinecek bir iddia olmayıp en azından araştırılmayı hak ettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abrî, Abdullah b. Mübarek b. Seyf. *el-İmamu 'r-Razi Muhammed b. Abdullah el-Halîlî*, 1. baskı, Seeb /Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2016/1437.
- Abrî, Saîd b. Abdullah. *Fıkhu 'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*, Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Ürdün, 1991.
- Açıkel, Gökhan. "Umman'da Sosyoekonomik Değişim: Sultan Kâbus Dönemi (1970-2017)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Ağberî, İsmail b. Sâlih b. Hamdan. *el-Medhal ile 'l-Fıkhu 'l-İbâdi*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2013/1434.
- Ağberî, Seyf b. Hamed b. Şeyhan. *Akdü 'l-Leâli 's-Seniyye fi 'l-Ecvibeti ale 'l-Mesâili 'n-Nesriyye*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.
- Ağberî, Seyf b. Yusuf b. Seyf. *Sîretü 'ş-Şeyh el-Allame el-Kâdı Seyf b. Hamed b. Şeyhân el-Ağberî*, 1. baskı, 2001/1421.
- Âl Abdusselam, Talal b. Halife b. Hamed. *Fütya 'r-Rebi' b. Habîb*, 1. Baskı Maskat Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman 2018/1438.
- Âl Hermuş, Mustafa b. Hamud. *el-Kavâidü 'l-Fikhîyye Inde 'l-İbâdiyye Dirase Nazariyye Tahliliyye Te'siliyye Tatbikiyye*, İşraf: Abdullah b. Muhammed es-Sâlimî, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2013.
- _____. *Mu'cemu 'l-Kavâidi 'l-Fikhîyye 'l-İbâdiyye*, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuunu'd Diniyye Saltanatu Uman.
- Âl Sâni, Süleyman b. Salim b. Said. *Tebîru 'l-Ukûl bi İlmi 'l-Usûl*, 1. baskı, Menşurat Mevki' Basıra, 2015/1436.
- Alarabiya.net. <https://www.alarabiya.net/articles/2005%2F06%2F09%2F13796> (erişim: 20.12.2020)
- Aljarida.com. <https://www.aljarida.com/articles/1582480372827541200/> (erişim: 27.08.2020)
- Aljazeera.net. <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/1/12/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%AA%D8%B9%D8%AF%D9%8A%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D9%8F%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%8A%D8%AE%D8%AA%D8%A7%D8%B1> (erişim: 15.01.2021)

- Alwasatnews.com, Eş-Şeyh Gâlib b. Ali el-Hinâî. <http://www.alwasatnews.com/news/339713.html> (erişim: 02.01.2021)
- Akarçeşme, Ramazan. “Tarihi Süreç İçerisinde Umman ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Anadolu Ajansı, Ülke Profili: Umman. <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/umman/1174800> (erişim: 07.07.2020)
- Apaydın, Yunus. “Meşhur”, *DİA*. XXIX, 368-371.
- Âşûr, Said Abdulfettah. *Tarihu Ehli Uman*, Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe Saltanatu Uman, 1970.
- Ateş, Orhan. “İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2017).
- _____. “Günümüz Umman İbadiyyesi”, Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Avcı, Casim. “Yarubiler”, *DİA*. XXXXIII, 335-336.
- Avtebî, Ebu’l-Müslim Seleme b. Müslim. *Kitâbu’z-Ziya*, thk. El-Hac Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercalani, Davud b. Ömer Babziz el-Vercalani, 1. baskı, Vizâratü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’d-Diniyye, Saltanatu Uman, 2015/1436.
- Ayserî, Muhammed b. Amir. *el-Allame İbrahim b. Said el-Abrî, Hayatühü ve Fikruhü*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Beytu’l-Ğaşem, 2015.
- Bâcû, Mustafa Sâlih. *Menhecü’l-İctihâd Inde’l-İbâdiyye*, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü’l-Cîli’l-Vâid.
- Bâdî, Muhammed b. Hamed b. Seyf. *el-İmam Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime Muallimen ve Kâiden*, 1. baskı, Umman: Mektebetü Hazâini’-Âsâr, 2018.
- Bahhâr, Amir. *el-İbâdiyye ve Mede Silatühe bi’l-Havâric*, 1. baskı, Kahire: Daru’l Maarif, 1993.
- Barûnî, Ebu’r Rabi’ Süleyman, *Muhtasaru Tarihi’l-İbâdiyye*, Tunus: Matbaatü’l İrade, 1938.
- _____. *el-Ezherü’r-Riyadiyye fî Eimmeti ve Mülûki’l-İbâdiyye*, 1. baskı, Londra: Daru’l-Hikme, 2005.
- Behlânî, Ebû Müslim Nâsır b. Salim b. Adim. *Nisâru’l-Cevher fî İlmi’ş-Şer’i’l-Ezher*, 2. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2009/1430.
- Bekkûş, Yahya Muhammed. *Fıkhu’l-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü’d-Damiri, 2014/1435.

Bettâşî, Muhammed b. Şamis. *Kitâbu Gayeti'l-Me'mûl fî İlmi'l-Fürû' ve'l-Usûl*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984.

____ *Selasilü'z-Zeheb fî'l-Usûli ve'l-Fürûi ve'l-Edeb*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman.

Bettâşî, Seyf b. Hamud b. Hamid. *İthafu'l-A'yan fî Tarihi Ba'zı Ulema-i Uman*, 2. Baskı, Mektebetü'l-Müstaşari'l-Has bi-Celalleti's-Sultan li'ş-Şuuni'd-Diniyye ve't-Tarihiyye, 1998/1419.

Bilge, Mustafa L. “Bû Saîd Hânedanı”, *DİA*. VI, 339-340.

____ “Uman”, *DİA*. XXXXII, 140-144.

Bisyevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelani ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelânî.

____ *Muhtasaru'l-Bisyevî*, thk. Seyf b. Salim el-Hadi, 1. baskı, Mevkiu'l-Basira, 2015/1436.

Bişrî, Musa b. İsa. *Meknunu'l-Hazâin ve Uyunu'l-Meâdin*, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman.

Buhârî, Muhammed bin İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*, 1. baskı Dımeşk/Suriye: Daru İbn Kesir, 2002.

Bulurvah, İbrahim b. Ali. *Mevsüatü'l-Âsâr el-Fıkhîyye li'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî*, 1. baskı, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2018/1438.

____ *Mevsuatu Âsâru'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Fıkhîyye*, 1. baskı, Maskat/Ummân Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006/1427.

Busâfî, Sâlim b. Râşid b. Saîd. *er-Risaletü'r-Raziyye fî Mesâili's-Salâti Inde'l-İbâdiyye*, 2.baskı, 2014/1435

____ *eş-Şeyh Hamud b. Hamid es-Savvâfî, Medrese-Nefsiyye-Terbeviyye-İçtimaiyye*, 1. baskı, 2014/1435.

____ *Saykuluciyyetü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. Baskı, Umman Sultanlığı: 2015/1436.

Busâidî, Mühennâ b. Halfân b. Muhammed. *Kitâbu Lübâbi'l-Âsâri'l-Varideti ale'l-Evvelîne ve'l-Müteahhirîne'l-Ahyâr*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.

- Busaîdî, Sâlih b. Ahmed. *Rivâyetü'l-Hadis Inde'l-İbâdiyye Dirase Mukarene*, 1. baskı, Mektebetü'l-Cîlî'l-Vaid, 2000/1420.
- Ca'birî, Ferhat b. Ali. *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2015/1436.
- _____. *Hayatü'l-İmam Muhammed b. Mahbûb el-Kureşî el-Umanî ve Asruhu, Nedvetü't-Tedvinî'l Fikhî el-İmam Muhammed b. Mahbûb Nemüzece*, 4. baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuunu'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2012.
- _____. *Resâilü'l-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 1. baskı Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2013/1434.
- Câbirî, Halife b. Yahya b. Said. *el-Medresetu'l-Fikhîyye Inde İmami'l-Mezheb Ebî Saîd Muhammed b. Saîd en-Naibî el-Kudemî*, 1. Baskı, 2018/1439.
- Cengiz, Hatice. "Uman'da Sultan Kâbus Döneminde Mezhepler Arası Bir Arada Yaşama Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temmuz 2017.
- _____. "Umman Sultanlığı", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer)*, (2018)
- Cevâbâtü'l-İmami's-Sâlimî li'l-İmam Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî*, İşraf: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, Bediyye/ Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-İmami's-Sâlimî, 2010.
- Cîtalî, Ebû Tahir İsmail b. Musa. *Kavâidü'l-İslam, tsh. Abdurrahman b. Ömer, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed*, 5.baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2015/1436
- Çakan, İsmail Lütfi. "Câbir b. Zeyd", *DİA*, XI, 537-538.
- Dâğişî, Bedr b. Suud. *Tatavvuru't-Teşri'l-Fikhî fî Uman Hatte'l-Karnî's-Sâlisi'l-Hicrî, A'malü Nedveti Tatavvuru'l-Ulumu'l-Fikhîyye, et-Tedvinü'l Fikhî el-İmam Muhammed b. Mahbûb Nemüzece*, 4. baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2012.
- Demirci, Kadir. *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*, 1. baskı, Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş*, 2. baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Dercînî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said. *Kitâbu Tabâkat'î'l-Meşâyih bi'l-Mağrib*, thk. İbrahim Tallay, Kostantiniyye/Cezayir: Matbaatu'l-Ba's.
- Döviz. Com, *Umman Riyali*. <https://kur.doviz.com/serbest-piyasa/umman-riyali> (erişim: 27.08.2020)

- Ebû Bekir, Ebû Zekerîya Yahya. *Kitâbu Siyeri'l-Eimmeti ve Ahbârihim el-Maruf bi-Tarihi Ebî Zekerîya*, thk. İsmail el-Arabi, 2. baskı, Beyrut/Lübnan: Daru'l-Mağribi'l-İslami, 1982/1402.
- Ebû Davud, Sami Sakr İd. *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî ve Eseruhu fi'l Hayati'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye, Dirase Tarihiyye, Yüksek Lisans Tezi, Âli Beyt Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 1. baskı, Mifrak/Ürdün, 2000.*
- Ertürk, Yahya. “Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika İbaziliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi 2014.
- Erul, Bünyamin. “Rebî' b. Habîb”, *DİA*. XXXIV, 494-495.
- Esam, Ebû Muhammed b. Ebî Abdullah. *el-Basîra, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1984/1404.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf. *Heymenü'z-Zâd ile Dari'l-Meâd, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1986.
- et-Tefahum, <https://tafahom.mara.gov.om/> (erişim 23.03.2021).
- Ferâhîdî, Rebî' b. Habîb. *el-Câmiü's-Sahîh*, 1. Baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2011/1432.
- Fıglalı, Ethem Ruhi. “Cülendâ b. Mes'ud”, *DİA*. VIII, 107-108.
- ____ “Hâricîler”, *DİA*. XVI, 169-175.
- ____ “İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri”, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Doktora Tezi, 1972
- ____ “İbâziyye”, *DİA*. XIX, 256-261
- Gabbâş, Hüseyin Abid Ganim, *Uman, ed-Demokratiyye'l-İslamiyye Tekalidü'l-İmame ve't-Tarihü's-Siyasiyyü'l-Hadis*, Daru'l Cedid, 1. baskı, 1998
- Gömbeyaz, Kadir. “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefler mi? Metodik Bir Tartışma”, *e-makâlât, Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 1 (2016): 77-98.
- Hacci, Abdullah b. Halife. *Taarraf ale'l-Mezhebi'l-İbâdiyye*, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l Enfal, 2018.
- Hâdî, Seyf b. Salim, *el-İbâdiyye ve'l-Mâlikiyye fi'l-Garbi'l-İslamî Muhtasaru'l-Bisyeve ve Risaletu İbn Ebi Zeyd Nemuzecen*, 1. baskı, Mevkiu'l-Basira, 2015/1436.
- Halifât, İvaz Muhammed. *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye*, Amman / Ürdün: Daru's Şa'b Matbaası, 1978.

- Halîlî, Ahmed b. Hamed. Burhânu'l-Hak Dirase Muammaka fî Te'sûli'l-Akideti'l-İslamiyye ve Der'i'ş-Şübehi anhe bi'l-Edilleti'l-Akliyye ve'n-Nakliyye, 2.baskı Maskat, Umman Sultanlığı: el-Kelimetü't-Tayyibe, 2017/1438*
- _____, *el-Hakku'd-Dêmiğ, 2.baskı Maskat, Umman Sultanlığı: el-Kelimetü't-Tayyibe, 2019/1440*
- Halîlî, Muhammed b. Abdullah b. Saîd. El-Fethu'l-Celîl min Ecvibeti'l-İmam Ebî Halîl, Derleyen: Salim b. Hamed el-Hârisî, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2016/1437.*
- Halîlî, Saîd b. Halfân. Ecvibetü'l-Muhakkik el-Halîlî, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vaid, 2010/1431.*
- _____, *Temhidu Kavâidi'l-İman ve Takyidu Şevâridi Mesâili'l-Ahkâm ve'l-Edyân, thk. Haris b. Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, Mektebetü'ş-Şeyh Muhammed b. Şamis el-Bettâşî, 2010/1431.*
- Hârisî, Halfân b. Muhammed b. Abdullah. Fıkhü'ş-Şeyh Saîd b. Halfân el-Halîlî el-İbâdî ve Eseruhu fî'l-Fıkhî'l-İslami, 1. baskı, Matbaatü'l-Elvani'l-Hadise, 2012.*
- Hârisî, Râşid b. Ali b. Abdullah. el-İhtilafatü'l-Fıkhıyye Beyne'l-Medreseteyni en-Nizvaniyye ve'r-Rustakiyye, Nedvetü't-Telifi'l-Mevsui ve'l-Fıkhî'l-Mukaren, 3. Baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuunu'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2012/1433.*
- Hârisî, Salim b. Hamed b. Süleyman. El-Mesâlikü'n-Nakiyye ile'ş-Şeriatî'l-İslamiyye, Maskat Umman Sultanlığı: 1998/1417.*
- _____, *el-Ukûdu'l-Fiddiyye fî Usûli'l-İbâdiyye, 2. baskı Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, ,2017/1438.*
- Hârisîyye, Zeyyane binti Halfân. el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisühü'l-Fikri'l-İbâdi, 1. baskı, Maskat /Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vaid, 2006/1427.*
- Harûsî, Bedr b. Hamud b. Râşid b. Muhammed. es-Sîretü'z-Zatiyye li'ş-Şeyh Ebi Nebhân, Kıraat fî Fikri Ebi Nebhân, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2000/1421.*
- Harûsî, Câid b. Hamîs b. Mübarek. İzâhu'l-Beyân fî ma Yahillü ve Yahrumu mine'l-Hayvân, thk. Saîd b. Misbah b. Muhammed el-Ğarîbî ve Hamed b. Hamis b. Zahir es-Sabîhî, Umman Sultanlığı: Metabiu'n-Nahda.*
- Harûsî, İbn Ebi Nebhân Nâsır b. Câid b. Hamîs. el-Ecvibetü'l-Mağribiyye, thk. Ahmed b. Salim b. Musa el-Harûsî, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2017/1438.*

- _____ *Tenvîru'l-Ukul fi İlmi Kavâidi'l-Usûl*, thk. Fehd b. Amir b. Salim es-Saîdi, Mahmut b. Muhammed b. Şeyhân ez-Züheyli ve Salim b. Sâlih b. Seyf el-Azrî, 1. baskı, Maskat /Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2019/1440.
- Harûsî, Saîd b. Halef. *Kavâidü's-Şer' fi Nazmi Kitabi'l-Vaz'*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428.
- _____ *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.
- Hemedânî, İbrahim b. Kays el-Hadramî. *Muhtasaru'l-Hisâl*, 1. baskı, Maskat/ Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2011/1432.
- Heykelü'l-Vizare, <https://www.mara.gov.om/arabic/structure.aspx> (erişim 15.06.2021)
- Hitab, Sultan Haşim. *Saltana ve Sultan, Ümme ve Kaid, Kâbus b. Saîd*, Saltanatu Uman, 1. baskı, Amman/Ürdün: Daru'l Arube, 2014.
- Horasânî, Ebû Ğânim Bişr b. Ğânim. *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, thk. Mustafa b. Sâlih Bacu, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428.
- _____ *el-Müdevvenetü's-Suğra*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.
- İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer), Umman. https://insamer.com/tr/umman_1298.html (erişim: 07.07.2020)
- İbn Abidân, Muhammed b. Abdullah. *Cevâhiru'l-Âsâr*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986/1406.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Behlevî el-Umanî. *Kitâbu'l-Câmi*, thk. Mustafa b. Sâlih Bâcu, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2017.
- _____ *Et-Tearuf*, thk. Bedr b. Seyf b. Râşid er-Râcihi, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2013/1434.
- _____ *Şerhu Câmi İbn Ca'fer*, trtb. Şemse binti Abdullah b. Hilal, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2012/1433.
- İbn Ebî Kerîme, Ebû Ubeyde Müslim. *Risaletü Ebî Kerîme fi'z-Zekât'î li'l-İmam Ebi'l-Hattab el-Meâfirî*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016/1437.

- İbn Ebî Nebhân, Nâsır. *el-İktibas fî İlmi'l-Kıyas*, thk. Zekeriyya b. Hamis b. Abdullah el-Amiri, (Bitirme Tezi, Küliyyetü'l-Ulumi's-Şeriyye Umman Sultanlığı), Maskat/Umman Sultanlığı 2018/1439.
- İbn Halfûn, Ebû Yakup Yusuf el-Müzati. *Ecvibetü İbn Halfûn*, thk. Amr Halife en-Nâmî, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-Feth ,1974/1394.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *Meratibu'l-İcma*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Havârî, Fadl. *Câmiu'l-Fadl b. Havârî*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1985/1406.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî el-Mısrî. *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sâdir.
- İbn Nazar, Ebû Bekir Ahmed el-Umanî. *ed-Deâim*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1988/1409.
- İbn Ömer, Ebû Abdullah Muhammed. *Haşiyetü't-Tertib*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1982/1402.
- İbn Rızzık, Humeyd b. Muhammed b. Bahyet. *Fethu'l-Mübîn fî Sireti's-Sedati'l-Bûsâidiyyin*, 6. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016.
- İbn Said, Ebû Zekeriya Yahya. *Kitâbu'l-İzâh fî'l-Ahkâm*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.
- İbn Vassâf, Muhammed. *ed-Deâim*, thk. Abdunnaïm Amir, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman.
- İslam-in-Oman, *Umman'ın İslam Mesajı*. <http://www.islam-in-oman.com/tr.html> (erişim: 07.07.2020)
- İslam-in-Oman, *Umman'da İslam, Yasal Sistem*. <http://www.islam-in-oman.com/tr/ibadiyye/guenuemueзде-islam/umman-yasal-sistem-seriat.html> (erişim: 07.07.2020)
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Ca'fer. *el-Câmi'*, tsh. Ahmed b. Sâlih Şeyh Ahmed, 3. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018/1439.
- İzkevî, Serhan b. Said. *Keşfü'l-Gumme, el-Câmi' li-Ahbâri'l Ümme*, 2.baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muahmmmed b. Saîd el-Ezdi. *el-Keşfü ve'l-Beyan*, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1980.

Kannûbî, Saïd b. Mebrûk. *el-İmam Rebi' b. Habîb, Mekenatuhü ve Müsnedühü*, 1. Baskı, Seeb /Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 1995/1416.

Kannûbî, Saïd b. Sâlih. *Menhecü'ş-Şeyh Derviş b. Cuma b. Ömer el-Mahrûkî fi Kitabihî ed-Delâil ale'l-Levâzimi ve'l-Vesâil*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîl'i-Vaid, 2005/1426.

Kanunu'l-Ceza, Umman Sultanlığı, 2018.

Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuku Tarihi*, İstanbul: İrfan Yayınevi.

MARA Archives, <https://elibrary.mara.gov.om/en/mara-library/publications/mara-archives/> (erişim 10.04.2021).

Mark N. Katz, "Assessing The Political Stability Of Oman", *Krakowskie Studia Miğdzynarodowe* (2005): 85

Kaşşar, El-Hâc b. Abdûn. *el-Lûm'a'l-Mudîe fi Tarihi'l-İbâdiyye*, 2. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 1990.

Kayser, Abdullah b. Halfân. *Sîretü'l-İmam Nâsır b. Mürşid*, thk. Abdulmecid Hüseyin el-Kaysi, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018.

Kitâbu'l-Câmi'l-Kebir min Cevâbâtü'l-Allame Saïd b. Beşir es-Subhî, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1986/1407.

Kindî, Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa. *el-Musannef*, thk. Mustafa b. Sâlih Bâcû, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2016/1437.

Kindî, Muhammed b. İbrahim b. Süleyman. *Beyânu'ş-Şer'*, thk. Ahmed b. Hamed el-Halîlî denetiminde bir grup alim, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2006/1427.

Kudemî, Ebû Saïd Muhammed b. Saïd. *el-Câmiü'l-Müfid*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1405.

____ *el-İstikame*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1404.

____ *el-Mu'teber*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984/1405.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı", *DİA*. XVI, 245-247.

Landen, Robert Geran. *Uman münzü 1856 Mesiran ve Masıran*, trc. Muahmmmed Emin Abdullah, 5. baskı, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1994.

Ma'merî, Saïd b. Salim b. Süleyman. *Şahsiyyât Umaniyye Tarihiyye (el-İmam Cülendâ b. Mes'ud)*, thk. Saïd Sâlih Halîl, Mektebetü'l-Enfal.

- Mahrûkî, Dervîş b. Cuma b. Ömer. *Câmiu't-Tibyân el-Câmiu li'l-Ahkâmı ve'l-Edyân*, thk. Mahmut b. Seyf b. Saîd el-Amirî, 1. baskı, 2016/1437.
- Mahrûkî, Dervîş b. Cuma b. Ömer. *ed-Delâil ale'l-Levâzimi ve'l-Vesâil*, thk. El-Hac Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelani, 5. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2016/1437.
- Mâlikî, Amir b. Hamîs b. Mes'ûd. *Gayetü'l-Matlûb fî'l-Eseri'l-Mensûb*, thk. Bedr b. Salim b. Hamdan el-Abrî, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vaid, 2012/1433.
- Maskarî, Nasır b. Matar Said. *el-İbâdiyye fî Meydani'l-Hak*, 1.baskı, Rustak/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Hilali'l-İslamiyye, 1999/1420 s.118-119
- Mehdî, Muhammed Hasan. *el-İbâdiyye Neş'etühe ve Akâidühe*, 1. baskı, Amman/Ürdün: el-Ehliyye Yayınevi, 2011.
- Mes'ûdî, Zehran b. Hamîs b. Muhammed. *el-İmam İbn Bereke es-Süleymî el-Behlevî ve Devruhu'l-Fikhî fî'l-Medreseti'l-İbâdiyye min Hilâli Kitabihî'l-Câmi'*, 1. baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman, 2000/1421.
- Mevsuatu Uman el-Vesâikü's-Sirriyye, haz. ve trc. Muhammed b. Abdullah b. Hamed el-Hârisî, Beyrut: Merkezü Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2007.
- Min Câmi Ebî Sufra ve Fıkhuhu, Talik: Ebû Abdullah, Ebû Said ve diğerleri, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2012/1433.
- Ministry of Justice and Legal Affairs, Laws.
<https://www.mjla.gov.om/legislation/laws/index.aspx> (erişim: 07.07.2020)
- Mi'velî, El-Mu'tasım b. Said. *el-Mutemed fî Fikhî'l-Muamelati'l-Maliyye*, 1. Baskı, Beyrut/Lübnan: 2019/1440.
- ____ *el-Mu'temed fî Fikhî'n-Nikah*, 2.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2014/1435.
- ____ *el-Mu'temed fî Fikhî's-Salât*, 7.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2018/1439.
- ____ *el-Mu'temed fî Fikhî's-Sıyâm ve'z-Zekât*, 4.baskı, Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikame, 2018/1439.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye Beyne'l-Fırakı'l-İslamiyye Inde Kitabi'l-Makalâti fî'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*, 5. baskı, Londra: Daru'l-Hikme, 2004.
- ____ *el-İbâdiyye fî Mevkebi't-Tarih*, 3. baskı, Seeb, Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2008.

____ *el-İbâdiyye Mezheb İslami Mu'tedil*, 2. Baskı, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'd-Diniyye Saltanatu Uman.

Muhînî, Salah b. Rebi' b. Abdullah. *el-Fıkhu'l-İbâdi Mukaraneten bi'l-Fıkheyn el-Hanefi ve's-Safîi, Dirase fi Usûli'l-Mu'temed ve'l-İbadât*, 1. baskı, Beyrut/Lübnan: Daru'l-Ulumi'l-Arabiyye, 2010/1431.

Nâsır, Muhammed Salih. *İbâziler'de Davet Yöntemi*, ter. Orhan Ateş, 1.baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2021

National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, *The Crime*, <https://data.gov.om/gdbmhlb/the-crime?regions=1000000-oman&indicators=1000000-number-of-crimes&lang=en> , (erişim 07.07.2020).

National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, *Total Population*. <https://data.gov.om/> (erişim 07.07.20).

National Centre For Statistics, Sultanate of Oman, *Population*, <https://data.gov.om/amxduh/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%83%D8%A7%D9%86> (erişim: 07.07.2020)

Nâmî, Amr Halife. *Dirasat ani'l İbâdiyye*, 2. baskı, Tunus: Daru'l Garbi'l İslami, 2012.

____ *Resailü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, 1. baskı, Nalut/Libya: Daru'd-Da've, 2018/1439.

Nedâbî, Nâsır b. Ali b. Salim. *el-İmametü'l-İbâdiyye fi'l-Yemeni ve'l-Hicaz*, 1. baskı Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2019/1440.

Nizâmu'l-Esâsi li'd-Devle, Umman Sultanlığı, 1996.

Oman Info Sultanate of Oman, *et-Tarih ve'l-Cuğrafya* <https://omaninfo.om/pages/161/show/572> (erişim 07.07.20).

Oman Info Sultanate of Oman, *Uman 2040*, <https://omaninfo.om/module.php?m=pages-showpage&CatID=205&ID=740> (erişim: 07.07.2020)

Omanuna.oman.om. <https://omanuna.oman.om/home-top-level/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%A7%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%84%D9%83%D8%AA%D8%B1%D9%88%D9%86%D9%8A%D8%A9/%D8%B1%D8%A4%D9%8A%D8%A9-%D8%B9-%D9%85%D8%A7%D9%86> (erişim: 10.01.2021)

Öz, Mustafa. “Muhakkime-İ Ülä”, *DİA*. XXX, 398-399.

Özcan, Azmi. “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *DİA*. XXII, 294-295.

Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsnedi*, 1. baskı, Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.

Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemiler (777-909)", *DİA*. XXXV, 295-296.

Qanoon, <https://qanoon.om/> (erişim 10.04.2021).

Râşidî, Mübarek b. Abdullah b. Câbir. *el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî ve Fıkhuhu h. 45-145*, 1. baskı Umman Sultanlığı: Matabiü'l-Vefa 1993/1413.

____ *Neşetü't-Tedvini li'l-Fikhî ve İstimraruhu Abre'l-Kurûn*, 1. baskı, 2001/1422.

Râşidî, Süfyân b. Muhammed b. Abdullah. *Cevahiru'l-Kavâid min Bahri'l-Ferâid*, thk. Muhammed b. Yahya b. Süfyân er-Râşidî, Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-İstikame, 2005/1425.

Sa'dî, Cümeyyil b. Hamîs. *Kâmusu's-Şeria el-Hâvî Turukahe'l-Vesia*, thk. Yetmiş alim tarafından yapılmıştır, 1. baskı, Maskat/ Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vâid, 2015/1436.

Sa'dî, Fehd b. Ali b. Hâşil. *Mu'cemu'l-Fukahai ve'l-Mütekellimine'l-İbâdiyye, (Kismü'l-Meşrik) Mine'l-Karni'l-Evveli'l-Hicri İla Bidayeti'l-Karni'l-Hamis Aşere'l-Hicri*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetü'l-Cîli'l-Vaid, 2008/1428.

Saiğî, Cuma b. Ali. *Câmiu'l-Cevâhir, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman*, 1986/1406.

Sâlimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd. *el-Ikdü's-Semîn Nemazic min Fetâvâ Nuriddin Fahri'l-Müteahhirîn ve Sabiki'l-Mütekaddimîn*, 1. baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 1993/1413.

____ *Cevherü'n-Nizâm fi İlmeyi'l-Edyân ve'l-Ahkâm*, 2. baskı, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Suun ed-Diniyye, Saltanatu Uman, 2018/1439.

____ *Meâricü'l-Âmâl ale Medârici'l-Kemâl bi-Nazmi Muhtasari'l-Hisâl*, thk. Hamza b. Süleyman es-Sâlimî ve diğerleri, Mektebetü'l-İmami's-Sâlimî, 2010.

____ *Medaricü'l-Kemâl*, 1. baskı, Mektebetü Hazainü'l-Âsar, 2016/1437.

____ *Meşâriku Envâri'l-Ukûl*, thk. Abdurrahman Amîra, 1.baskı, Umman Sultanlığı: Daru'l-Cîl, 1989/1409.

____ *Şemsu'l-Usûl fi İzâhi Kavâidi'l-Usûl*, 1. Baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Merkezi Tâlibî'r-Râşidî, 2011/1432.

- _____ *Şerhu'l Câmiî's-Sahîh, Müsnedü'l-İmam Rebi' b. Habîb b. Amr el-Ferâhîdî el-Ezdî*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Meketebetü Maskat, 2019.
- _____ *Tal'atü's-Şems ale Şemsi'l-Usûl*, Meketebetü'l İmam Nureddin es-Sâlimî, 2.Baskı, Seeb/Umman Sultanlığı, 2008.
- _____ *Telkînu's-Sıbyân, Vizâratü'l-Evkaf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman*, 2004.
- _____ *Tuhfetü'l A'yân Bi-sîreti Ehli Uman*, Meketebetü'l İstikame, 2013.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *el-İbâdiyye, Medrese İslamiyye Baide ani'l Havârîc*, 1. baskı, 2018-2019.
- Savvâfî, Sâlih b. Ahmed. *el-İmam Câbir b. Zeyd el-Umanî ve Eserühü fî'd-Da've*, 4. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2019/1440.
- Sêbi'i, Nâsır b. Süleyman b. Saîd. *el-Havârîc ve'l-Hakikatü'l-Gâibe*, 5. baskı Maskat/Umman Sultanlığı: Nahda Yayınevi, 2011.
- Selîmî, Ebû Ubeyd Hamed b. Ubeyd. *El-Ikdü's-Semîn fî Ahkâmi'd-Da'va ve'l-Yemin*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1983/1404.
- _____ *Hidayetü'l-Hükkâm ile Menheci'l-Ahkâm* thk. İntisar binti Mahfuz es-Selimiyye, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2011.
- _____ *Mişkâtü'l-Usûl*, thk. Ahmed b. Salim b. Musa el-Harûsî, 2. baskı Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2019/1440.
- Selîmiyye, İntisar binti Mahfuz. *Sîretü Ebi Ubeyd Hamed b. Ubeyd es-Selimi, Kıraat fî Fikri's-Şeyh Hamed b. Ubeyd es-Selimi*, 1. baskı, el-Müntede'l-Edebi, 2015/1436.
- Sîretü'l-Allame Muhammed b. Abdullah b. Midad*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2016/1437.
- Siyâbî, Abdullah b. Râşid. *eş-Şeyhu'l-Allame Amir b. Hamis el-Mâlikî*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Meketebetü Hazainü'l-Âsâr, 2016/1437.
- _____ *eş-Şeyhu'l-Allame el-Kâdî Muhammed b. Şamis el-Bettâşî Hayatühü ve Fıkhuhu*, Kahire/Mısır: Merkezü'l-Gandur, 2010.
- _____ *Kıraatün fî Risaleti'z-Zekât li'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*, 1. baskı, Umman Sultanlığı: Meketebetü Hazainü'l-Âsâr, 2018/1438.
- _____ *Salim b. Hamed el-Hârisî Fakihen ve Kâdiyen*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Meketebetü Hazainü'l-Âsâr, 2016/1437.

- _____ *Salim b. Hamud es-Siyâbî, Hayatühü ve Âsâruhu*, 1. baskı, Berke/Umman Sultanlığı: Mektebetü Hazaini'l-Âsâr, 2016/1437.
- Siyâbî, Ahmed b. Suud. *el-Medhal ile'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 1. Baskı, Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Damiri, 2019/1440.
- Siyâbî, Halfân b. Cümeyyil. *Faslu'l-Hitâb fi'l-Meseleti ve'l-Cevâb*, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2008/1428.
- _____ *Kitâbu Fusûli'l-Usûl*, thk. Süleyman b. Salim b. Saîd Âl Sâni, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2015/1436.
- _____ *Silkü'd-Dürar el-Hâvî Ğurara'l-Eser*, 2. baskı, Vizâratü't-Türâs ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1988/1409.
- Siyâbî, Salim b. Hamud b. Şamis. *El-Ukûdü'l-Mufasssale fi'l-Ahkâmi'l-Muassale*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1982/1402.
- _____ *İzâletü'l-Va'se an Etbâi Ebi's-Şa'se* thk. Seyyide İsmail Kaşif, Kahire: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1979.
- _____ *Kitâbu İrşâdi'l-Enâm fi'l-Edyâni ve'l-Ahkâm*, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1988/1407.
- Siyer ve'l-Cevâbât li-Ulemai ve Eimmeti Uman*, thk. Seyyide İsmail Kaşif, 2. baskı Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1989/1410.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Mahfuzat 2 İbâdî Bölgeler*, 1.baskı, İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Sülün, Cevat. "Cabir b. Zeyd ve İbaziyye İçindeki Rolü", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)* trc. İbrahim Kafi Dönmez, 21. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şaksî, Hamîs b. Said b. Ali b. Mesud er-Rustâkî. *Menhecu't-Tâlibîn ve Belâğu'r-Rağibîn*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006/1427.
- Şehdad, İbrahim Muhammed İbrahim. *Es-Sıra'üd-Dâhilî fi Uman Hilale'l-Karnı'l-İşrîn, 1913-1975*, 1.baskı, Doha/Katar: Daru'l Evzai, 1989
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*, 1. baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Şemmâhî, Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbu's-Siyer*, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1987.

- Şemmâhî, Âmir b. Ali. *Kitâbu'l-Îzâh*, 4.baskı, Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1999/1420.
- Şerhu Kasideti Ebi'l-Müessir Salt b. Hamîs el-Harûsî el-Behlevî, 1. baskı Maskat /Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2015/1436.
- Şerifi, Mustafa b. Muhammed, İbrahim b. Bekir Caz, Muhammed b. Musa Babaammi ve Mustafa b. Sâlih Bâcû. *Mu'cemu Âlâmu'l-İbâdiyye, Mine'l-Karnî'l-Evveli'l-Hicri, ile'l-Asrı'l-Hâdir, Kısmu'l-Mağribi'l-İslamî*, 1. baskı, Daru'l-Garbi'l-İslami, 1999/1420.
- Şerkavî, Ahmed. *Muhtasar Tarihu Uman*, 1. baskı, Kahire: Merkezü'r-Raye, 2013.
- Şeybânî, Sultan b. Mübarek b. Hamed. *Dâiyetü'l-Kelime't-Tayyibe es-Sîretü'l-İlmiyye li's-Şeyhi'l-Allame Ahmed b. Hamed b. Süleyman el-Halîlî*, 1. baskı, Maskat/Umman Sultanlığı: Zâkiratu Uman, 2015/1436.
- Şeybânî, Sultan b. Mübarek b. Hamed ve Muhammed b. Amir b. Seyf el-Ayserî. *El-Mahtutatü'l-Umaniyye el-Mahfuzatu fî Dâri'l-Mahtutâti bi-Vizâratî't-Türâsi ve's-Sekâfe*, 1. baskı, Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2015/1436.
- Şeybânî Sultan b. Mübarek el-Umanî ve Muhammed Sâlih Nâsir el-Cezairi. *Mu'cemu Âlâmi'l-İbâdiyye, Mine'l-Karnî'l-Evveli'l-Hicri, ile'l-Asrı'l-Hâdir, Kısmu'l-Meşriki'l-İslami*, 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 2006/1427.
- Taime, Sabir Abdurrahman. *el-İbâdiyye Akıdeten ve Mezheben*, Beyrut: Daru'l Cil, 1986.
- Tânî, Abdullah b. Muhammed. *Tarihu'l-Uman es-Siyasi*, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rabian, 2008.
- Tarihu Uman Abre'z-Zaman*. Mektebetü Müstaşar Celalletü's-Sultan li's-Şuuni's-Sekafiyye, Saltanatu Uman, 2020.
- Telci, İsmail Numan ve Rûmeysa Ayverdi. "Sultan Kâbus'un Mirası ve Umman Siyasetinde Yeni Dönem", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, 238 (2020).
- Times of Oman, Oman is World's Safest Country For Expats. <https://timesofoman.com/article/2036267/oman/oman-is-worlds-safest-country-for-expats> (Erişim tarihi: 07.07.2020)
- Tivacinî, Mühennâ b. Ömer. *Eşî'atün mine'l-Fıkhî'l-İslami*, 1. baskı, Umman Sultanlığı: Matabiu'n-Nahda, 1996/1417.
- Tuveti, Tuveti b. *el-Fıkhü'l-Mâliki ve'l-Fıkhü'l-İbâdi Dirase Tekabuliyye Beyne'l-Mezhebeyn min Haysü'l-Usûl ve'l-Fürû*, 1. baskı, Ağvat/Cezayir: Matbaatu Ruveyği, 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, *Ülke Künyesi, Umman Sultanlığı*, [http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa#:~:text=Umman'da%20siyasi%20parti%20bulunmamaktad%C4%B1r.&text=BM%2C%20K%C3%B6rfez%20%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Konseyi%2C%20Arap,Arap%20Para%20Fonu%20\(AMF\).](http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa#:~:text=Umman'da%20siyasi%20parti%20bulunmamaktad%C4%B1r.&text=BM%2C%20K%C3%B6rfez%20%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Konseyi%2C%20Arap,Arap%20Para%20Fonu%20(AMF).) (erişim:08.07.2020)

Türkiye Rehberi, *Umman Haritası*. (<https://www.turkiye-rehberi.net/umman-haritasi.asp>) (erişim 07.07.2020)

Usûlü'l-Fıkhi'l-İbâdi, Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İbâdi, İşraf:Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Recep Ebû Melih, thk. Muahmmmed Kemalüddin İmam, 1. baskı, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuun ed-Diniyye, Saltanatu Uman.

Vercelânî, Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim. *el-Adlî ve'l-İnsaf fi Marifeti Usûli'l-Fıkhi ve'l-İhtilâf*, 1. baskı, Vizâratü'l-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 1984.

____ *Kitâbu't-Tertîb fi's-Sahîhi min Hadisi'r-Rasul (s.a.v)*, Maskat 1. Baskı, Umman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2003/1424.

Vizâratü'l Evkaf ve's-Şuun ed-Diniyye, *Mesâilu Ebî Ubeyde*. <https://elibrary.mara.gov.om/fr/fonds-m-zab/maison-de-l-education/livre/?id=7507> (erişim: 04.11.2020)

Uman 2018, Vizâratü'l-İ'lam Saltanatu Uman

Uman 2019, Vizâratü'l-İ'lam Saltanatu Uman

Yaman, Ahmet ve Çalış, Halit. *İslam Hukukuna Giriş*, 7.baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Yavuz, Hulusi. “XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (1985).

Yenigün, M. Cüneyt. “Umman Rönesansı 1970-2020”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (Orsam)*, 10, (2020).

Yıldız, Harun. “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme”, *DİA*. Ek-1, 375-376.

Zekvânî, İsa b. Süleyman “Umman Halkında İtikadın Etkisi Üzerine Görüşme”, 08 Kasım 2020, Maskat/Umman.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, 2. Dimeşk/Suriye: Daru'l-Fikr, 1985/1405.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ahmet Faruk		GÖKSÜN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
ve Düzeyi	C2		B1
Eğitim Durumu	Başlama- Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2009	2013	Açık Öğretim Lisesi
Lisans	2013	2018	Yalova Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/İlahiyat (Arapça) Bölümü
Yüksek Lisans	2018	2021	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku (Tezli)
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama- Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2019	-	Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih İmza		30/07/2021	
Adı Soyadı		Ahmet Faruk GÖKSÜN	

